

Publicacions Universitat Rovira i Virgili

Joaquim Rubió i Ors

poeta

ALBERT MESTRES

COLLECCIÓ PATRIMONI LITERARI

Direcció

Magí Sunyer Molné, Universitat Rovira i Virgili

Comitè editorial

Francesc Foguet Boreu, Universitat Autònoma de Barcelona

Mònica Güell, Sorbonne Université

Montserrat Palau Vergés, Universitat Rovira i Virgili

Emili Samper Prunera, Universitat Rovira i Virgili

Gabriel Sansano, Universitat d'Alacant

Joan Ramon Veny Mesquida, Universitat de Lleida

UNIVERSITAT ROVIRA i VIRGILI
Càtedra Josep Anton Baixeras

JOAQUIM RUBIÓ I ORS POETA

ESTUDI I EDICIÓ CRÍTICA
DE *LO GAITER DEL LLOBREGAT*

Albert Mestres

Tarragona, 2022

PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Av. Catalunya, 35 · 43002 Tarragona

Tel. 977 558 474 · publicacions@urv.cat

www.publicacions.urv.cat

1a edició: juny de 2022

ISBN (paper): 978-84-1365-006-7

ISBN (PDF): 978-84-1365-007-4

ISBN (PDF volum II): 978-84-1365-008-1

DOI: 10.17345/9788413650067

Dipòsit legal: T 668-2022

Aquest llibre s'acompanya d'un segon volum que presenta de manera crítica la totalitat de l'obra poètica. El podeu consultar i descarregar a l'adreça
<<http://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/book/490>>

Cita el llibre.

Consulta el llibre a la nostra web.

Llibre sota una llicència Creative Commons BY-NC-SA.

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili és membre de la Unió de Editoriales Universitarias Españolas i de la Xarxa Vives d'Universitats, fet que garanteix la difusió i comercialització de les seves publicacions a l'Estat espanyol i arreu del món.

TAULA

PRESENTACIÓ	7
ABREVIATURES GENERALS.....	9
SIGLES DE TESTIMONIS.....	9
1. VIDA DE JOAQUIM RUBIÓ I ORS.....	13
1.1 Fins a l'aparició de <i>Lo Gaiter del Llobregat</i> , 1818-1839.....	13
1.2 De <i>Lo Gayter del Llobregat</i> a les oposicions a Madrid, 1839-1847.....	23
1.3 L'estada a Valladolid, 1847-1858.....	47
1.4 Els Jocs Florals, l'edició poliglota de <i>Lo Gaiter</i> i els últims anys.....	54
2. OBRA DE JOAQUIM RUBIÓ I ORS	61
2.1 Assaigs, estudis i edicions.....	63
2.2 Poesia, narrativa i teatre.....	79
2.3 Traduccions	87
2.4 Diversos.....	88
3. <i>LO GAITER DEL LLOBREGAT</i> (1839-1889)	91
3.1 La poesia en català de Joaquim Rubió i Ors.....	91
3.2 1841: la primera edició.....	106
3.3 <i>Roudor de Llobregat</i>	107
3.4 1858: la segona edició.....	112
3.5 1888-1889: la tercera edició	113
4. GÈNESI I EVOLUCIÓ DE L'OBRA.....	119
4.1 Descripció dels testimonis	119
4.2 Gènesi i evolució del text	132
5. RECEPCIÓ	173
5.1 Recepció coetània	173
5.2 Valoració pòstuma de <i>Lo Gaiter</i>	195
5.3 La transmissió de la poesia catalana de Rubió i Ors	204
PUBLICACIONS DE JOAQUIM RUBIÓ I ORS.....	209
BIBLIOGRAFIA	227
ÍNDEX ANALÍTIC DEL VOLUM <i>JOAQUIM RUBIÓ I ORS POETA (II)</i> . <i>TEXTOS DE L'EDICIÓ CRÍTICA DE LO GAITER DEL LLOBREGAT</i>	253
RESUM.....	258
SOBRE L'AUTOR	260

PRESENTACIÓ

Aquest llibre és la publicació, sense gaires canvis, de la tesi titulada *Poesia catalana de Joaquim Rubió i Ors. Estudi i edició*, que vaig llegir el 21 de maig del 2021 a la sala de graus del Campus Catalunya de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona sota la direcció de Magí Sunyer i Joan Ramon Veny Mesquida. Respecte a la tesi, hi he incorporat la majoria d'esmenes que els membres del tribunal em van suggerir i algunes, poques, de meves.

Joaquim Rubió i Ors és un poeta molt present a les històries de la literatura i fins i tot un dels pocs que és esmentat als actuals manuals que estudien els alumnes de secundària. La seva poesia, tanmateix, és totalment desconeguda, fora dels cercles acadèmics i erudits. El seu lloc a la història de la literatura catalana és degut a la condició, potser més mítica que real, segons que afirmen estudis recents, de primer poeta de la moderna literatura catalana, segons uns, o de la Renaixença, segons altres.

No se li pot negar que la proposta estètica que va fer el 1839 era, almenys en català, radicalment nova i radicalment moderna, i així va ser rebuda, i va gaudir els primers anys d'una popularitat insòlita que després li ha estat negada, fins a caure quasi la totalitat de la seva obra en l'oblit més absolut, ni més ni menys, val a dir, que la immensa majoria de la poesia del vuit-cents fins a Jacint Verdaguer, ignorada i rebutjada com si no hagués existit mai, a causa d'un cúmul de prejudicis estètics que s'han anat creant tot al llarg del segle xx.

Des del 1902, data d'aparició del quart volum de la tercera edició de *Lo Gaiter del Llobregat* començada en vida i acabada pòstumament pel fill Antoni Rubió i Lluch (i cal dir que totes tres edicions de l'obra van ser d'autor), la seva poesia només ha estat publicada en antologies, i sempre la mateixa mitja dotzena de poemes, si exceptuem l'edició que vaig fer jo mateix el 2006 per a Edicions 62 amb els poemes del primer *Gaiter*. Aquella edició estava destinada a donar a conèixer al públic general una part important i significativa d'aquesta poesia de manera accessible, i per això, superat ja el bicentenari del naixement de Rubió i Ors el 2018, era imprescindible una edició

crítica de la seva obra poètica completa en català, en aquest cas primer en forma de tesi doctoral i ara en forma de llibre.

Rubió i Ors és un poeta singular en diversos aspectes, però un de significatiu és que, en comptes de publicar diversos reculls de poesia al llarg de la seva vida que apleguessin sèries de poemes d'èpoques diferents, va publicar sempre el mateix llibre, amb el títol de *Lo Gaiter del Llobregat*, el mateix que el pseudònim amb què va començar a publicar poemes en català al *Diario de Barcelona* el 1839, al qual anava afegint-ne i que anava retocant una vegada i una altra segons les circumstàncies de la nova publicació. Per això podem dir que constitueix la seva obra poètica en català un sol llibre, més una vintena de poemes que va deixar inèdits o no recollits al llibre quan va morir. Aquest corpus és el que publico ara.

A la tesi, que proposava com a treball de recerca l'edició crítica de la poesia catalana de Rubió i Ors, vaig renunciar a aprofundir en l'hermenèutica i la crítica literària, així com també a la recerca sistemàtica de les fonts directes o indirectes. D'altra banda, vaig buidar totes les capsas de l'ALR de la BC amb documentació relacionada amb Rubió i Ors, però em vaig limitar a aturar-me amb atenció en aquelles parts que em va semblar que podien tenir contingut rellevant per al meu propòsit. Rubió i Ors era un home que conservava tots els papers, des de primers esborranys fins a comptes de viatges i retalls, i la quantitat de paper que va deixar és ingent. Pel que fa a la biografia, em va ser especialment útil la correspondència amb el seu germà Josep i amb Tomàs Aguiló, però també, de manera puntual, algunes altres correspondències molt menys abundoses.

He d'agrair als meus dos directors de tesi la paciència infinita. Però no són les úniques persones amb qui m'he posat en deute. He d'agrair per començar la generositat i l'interès de Josep M. Domingo i Albert Rossich, que em van ajudar amb les seves observacions i matisacions. A, de nou, Josep M. Domingo, Jordi Ginebra i Víctor Martínez-Gil, l'interès que van posar en la lectura de la tesi i els suggeriments i puntualitzacions. A Joan Mas i Vives, a Galdric Santana Roma, a Joan Solé Bordes, a Xevi Camprubí, a Pau-Bernat Poensgen i a Antoni Rubió i Guilleumes, les informacions i els comentaris sobre aspectes concrets i generals del llibre, i també l'ajuda inestimable del personal de la BC.

Però sobretot, a l'Eulàlia i la Cristina, el seu suport i la seva paciència, especialment durant el confinament de la primavera del 2020.

ABREVIATURES GENERALS

- ALR Arxiu Literari Rubió
BC Biblioteca de Catalunya
CoA Correspondència entre Tomàs Aguiló i Joaquim Rubió i Ors (BC ms. 9673). Les cartes d'Aguiló són autògrafes; les de Rubió i Ors són manuscrites producte de l'intercanvi que van fer Antoni Rubió i Lluch i els descendents d'Aguiló de copiar les cartes de cada una de les dues parts de la correspondència. Els originals autògrafs de Rubió i Ors es conserven a la Societat Arqueològica Lul·liana de Palma.
/ CoR Correspondència de Joaquim Rubió i Ors (BC ms. 9675).
GL *Lo Gayter del Llobregat*

SIGLES DE TESTIMONIS

Manuscrits

Reculls i quaderns

- mLG *Lo Gayter 1839-1841. Prosa y poesias catalanas de J. R. y O., ~1839- ~1897, BC.*
mMR Recull factici de Madrona Renart, 1844-1859, BC.
mQP *Quadern de poesies copiades cronològicament, quasi totes d'encàrrec. Algunes en català, 1841-1845, BC.*
mRL1 Autògraf d'impremta de RL1 (*Roudor del Llobregat*, Joseph Rubió, 1842), BC.
mRL2 Autògraf d'impremta de RL2 (*Roudor del Llobregat*, Acadèmia de Buenas Letras de Barcelona, 1842), BC.

Testimonis esparsos

- fCAB* Facsímil fragmentari a Just Cabot, *Els iniciadors de la Renaixença*, 1928.
- fLVC* Facsímil fragmentari a *La Veu de Catalunya*, 1899.
- mAlB* Àlbum de la senyoreta Carme Buxeres.
- mAlL* Àlbum de la senyoreta Elisea Lluch.
- mCoR* Correspondència de Joaquim Rubió i Ors.
- mDiB* *Diccionari biogràfic d'autors* de l'ALR, BC.
- mFrR* Còpies manuscrites de Francesc Renart i Arús del fons Renart, BC.
- mREV* Autògraf de la BC no localitzat, base de *REV*.

Edicions

Volums de Rubió i Ors

- GL1* *Lo Gayté del Llobregat*, 1841.
- GL2* *Lo Gayter del Llobregat*, 1858.
- GL3* *Lo Gayter del Llobregat*, 1888-1889 († 1902)
- RL1* *Roudor del Llobregat*, Joseph Rubió, 1842.
- RL2* *Roudor del Llobregat*, Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1842.

Publicacions periòdiques, miscel·lànies i soltes

- AcB* Academia Bibliográfico Mariana. Certamen poético del año de 1871.
- ALA* *Almanaque Literario del Ateneo Catalán*, 1863.
- ATL* *L'Atlàntida*, 1897.
- CAL* *Calendari Catalá*, 1864, 1867, 1876, 1877, 1898, 1899, 1900.
- DDB* *Diario de Barcelona de Avisos y Noticias*, 1839-1841, 1847, 1858.
- EGN* *El Guardia Nacional*, 1836.
- JFB* *Jochs Florals de Barcelona*, 1860, 1862, 1863.

- LAM *La Antorcha Manresana*, 1858.
LGS *Lo Gay Saber*, 1878, 1879, 1880.
LLA *Llibre del amor*, 1882.
LLF *Llibre de la fe*, 1883.
LLO *Llibre d'or de la moderna poesia catalana*, 1878.
LLR *Llibre de la Renaixensa*, 1888.
LOC *Lo Catalanista*, 1891.
LVM *La Veu del Montserrat*, 1880.
LVC *La Veu de Catalunya*, 1891.
PoL Antonia Díaz Lamarque, *Poesías líricas*, 1893.
REL *La Religión*, 1840.
REN *La Renaxensa*, 1874, 1889, 1890, 1896.
REV Edició d'un manuscrit autògraf de 103 per Jordi Rubió i Balaguer, a *La Revista*, 1933.
TrN *Los trovadores nous*, 1858.
ViM *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845: por Juan Cortada*, 1845.

1. VIDA DE JOAQUIM RUBIÓ I ORS

1.1 Fins a l'aparició de Lo Gaiter del Llobregat, 1818-1839

Tenim algunes dades, poques, respecte als orígens i els ascendents de la família Rubió i Ors. Pere Bohigas, estudiós pròxim a Jordi Rubió i Balaguer,¹ degué disposar de dades de primera mà quan va redactar el seu treball sobre la nissaga Rubió «Els Rubió i els llibres, una dinastia d'homes de lletres» (1982), i les hem de considerar fiables.

El pare de Joaquim Rubió i Ors, l'impressor Josep Francesc Rubió i Lluç, va néixer a Tàrraga el 1779. Era fill del llibreter Miquel Rubió i Viader i d'Antònia Lluç i Orrius, al seu torn germana de llibreter,² casats en segones núpcies el 1775, i van tenir tres fills relacionats amb el món de la llibreria, cosa gens estranya, ja que a l'època eren habituals els casaments entre fills dels mestres d'oficis dels mateixos gremis.

El 23 de novembre del 1795, als setze anys, Josep Rubió i Lluç va ser admès a la confraria de Sant Jeroni dels Llibreters de Barcelona, set anys després que el seu germà Joan.³

Arran de la invasió napoleònica, probablement fugint de Barcelona, Rubió i Lluç va instal·lar-se com a impressor a Vilanova i la Geltrú i es va comprometre amb la causa liberal. D'aquest episodi, tot el que sabem és que el 1813 es devien a Rubió i Lluç 87 lliures i 18 sous per una representació a Vilanova d'una obra de Josep Robrenyo, que també s'havia escapat de Barcelona, amb decorats de Pau Rígal.

Gràcies a uns arbres genealògics elaborats per Manuel Rubió i Balaguer i a diversos documents conservats a l'ARL (BC ms. 9633) disposem d'alguna informació directa sobre la família. Josep Rubió i Lluç i Agnès Ors, nascuda a la ciutat de Barcelona, es van casar a Bar-

1 Pere Bohigas va ser professor de l'Escola de Bibliotecàries entre el 1930 i el 1939, sota la direcció de Jordi Rubió i Balaguer (Estivill 2006).

2 Hi ha un llibreter Josep Lluç documentat al carrer de la Llibreteria, de Barcelona, a la dècada dels anys vint (Comas 2012: 287-288).

3 Extrecc la major part de la informació sobre Josep Rubió i Lluç de l'article de Pere Bohigas (1982: 408-411) i de la tesi de Montserrat Comas i Güell (2009: 339-341).

celona el 1805. Aquell any van tenir un primer fill, batejat com a Josep Joaquim Benvingut, que va morir prematurament, i el 1806 un segon fill, batejat Josep Oriol Joaquim Gaietà i també mort prematurament. Del 1809 és Josep, nascut a Vilanova, el seu tercer fill, que acabaria sent el primogènit i l'hereu de la impremta, casat primer amb Francesca Llopis i després amb Anna Moragas.⁴ A continuació van néixer, entre el 1810 i el 1817, Gaietana, casada primer amb Miquel Escuder i Baladia i després amb Gervasi Cumella; Bàrbara, casada primer amb Josep Batlle i després amb Fèlix Soler i Català; Mariana, casada amb un Palau, i Dolors, casada amb Agustí Aymar, i Joaquim.

Abans de tornar a Barcelona, entre el 1813 i el 1814, Rubió i Lluc es va instal·lar com a impressor a l'antic convent de les Carmelites de Reus, on va imprimir el diari liberal *Periódico Político y Mercantil de la Villa de Reus*. Ja el 1814, va obrir botiga de llibreter de vell i impressor a Barcelona, a la baixada de la Presó número 2, a tocar del carrer Dagueria, avui baixada de la Llibreteria número 2, on, a més de llibres de segona mà, imprimia i venia auques, romanços i imatgeria popular. Amb el temps, segons el seu fill Joaquim (1880: 176), tots els erudits de l'època van visitar la llibreria (Comas 2009: 339).

Sembla que Rubió i Lluc era un home inquiet i d'idees liberals, encara que moderades. El 1822 va editar, junt amb Tomàs Gaspar, el *Diario de la Ciudad de Barcelona, ó sea El Eco de la Ley*, vinculat a l'ajuntament constitucional de la ciutat (Ghanime 2002: 56) i el 1825 va intentar «trencar novament el monopoli dels Brusi publicant el *Diario Mercantil y Económico de Cataluña*, publicació d'informació general, que sortia segons el mateix diari amb “Real privilegio”»; sembla que només en van aparèixer 73 números (Ghanime 2002: 59). El fet que el 1835 fes redactar un comunicat al seu fill, per introduir a *El Guardia Nacional*, sobre els aranzels en la importació de llibres indica que es dedicava a aquest comerç (*Biografía. Apèndix II*). Aquesta inquietud empresarial no casa gaire amb l'afirmació de Rubió i Balaguer que era «un impressor i llibreter de vell, pobríssim» (Bohigas 1982: 402) ni tampoc amb el catàleg del negoci que

4 El poeta, el petit de la família, tenia gran confiança en el germà Josep, com ho demostren la correspondència i el poema que li va escriure per les seves noces. Pel que fa a les germanes, Rubió i Ors (1898: 26) parla, en una nota, de com va sentir cantar moltes vegades «La filla del marxant» a la seva mare i «a mis hermanas solteras».

va localitzar el mateix Bohigas (1982: 410), de més de tres-centes obres molt triades,⁵ però sí amb l'esperit menestral de la nissaga i la seva constant preocupació per l'estabilitat econòmica. Josep Rubió i Lluç va morir el 1849, tot just vuit anys després d'imprimir *Lo Gaiter del Llobregat* i quan el fill Joaquim vivia a Valladolid (Bohigas 1982: 409). La impremta i llibreteria va passar a dir-se Viuda e Hijos de José Rubió i la va regentar Josep Rubió i Ors, que va tancar-la el 1875 (Llanas 2004: 113).

No és fàcil fer aportacions significatives a la biografia humana i literària de Joaquim Rubió i Ors que vagin més enllà de les que al seu dia van fer el seu net Jordi i Rubió i Balaguer (1986), que va tenir davant dels seus ulls no solament tot l'arxiu familiar, sinó l'expedient universitari del seu avi, i el seu fill Antoni Rubió i Lluch (1902), que a més a més va disposar de tota la informació oral, però crec que hi he pogut afegir algunes dades importants per a la interpretació de la figura del Gaiter com a home i com a poeta, sobretot aquelles passades més discretament pels seus descendents, com ara la vida amorosa i la vida social, totes dues associades a un anhel de superació de l'estatus heretat. M'ha ajudat molt poder accedir a la *Biografia*,⁶ que el mateix

5 «Suplemento al Diario de Barcelona del martes 16 de junio de 1835», p. 1, *Diario de Barcelona*, 16 juny 1835: «Libros de lance que se han adquirido nuevamente y se hallan de venda en la librería de JOSÉ RUBIÓ, calle de la Librería, entre los cuales los hay a más de los de medallas, antigüedades, de útiles para arquitectos, plateros, pintores, escultores &c. y también de teología, leyes y otras ciencias.» Al plànol que incorpora el *Manual del viajero en Barcelona*, publicat el 1840 per Francisco Oliva, el carrer de la Llibreteria va de la plaça de Sant Jaume als carrers de la Freneria i de la Dagueria i la baixada de la Presó i d'aquests carrers al pla de l'Àngel. D'altra banda, recordem que el carrer de la Llibreteria 22, a tocar del carrer de la Dagueria, acollia els tallers del Brusi, a qui Rubió volia fer la competència. Segons unes notes d'Antoni Rubió i Lluch en una carpeta dedicada a documentació de la llibreria a l'ALR (BC ms. 9636), el periple de la llibreria de Josep Rubió va ser el següent: entre el 1801 i el 1806, al carrer del Call; cap al 1806, a la baixada de la Presó; entre el 1806 i el 1813, quatre o cinc anys a Vilanova; 1813-1814, a Reus; entre el 1815 i el 1856, al carrer de la Llibreteria (*sic*); a partir del 1856, a la baixada de la Presó (*sic*). Baixada de la Presó és un nom que acabaria desapareixent, substituït per baixada de la Llibreteria, com també la presó situada al pla de l'Àngel.

6 La *Biografia* redactada per Rubió i Ors a finals de la seva vida està constituïda per uns quants plecsc sense numerar. La numeració que faig servir, doncs, és meva. Degué ser escrita cap al 1890 perquè a l'apartat «Plan de publicación de mis obras, casi del todo desconocidas, por no existir de muchas de ellas ningún ejemplar, impresos en escaso

Rubió i Ors va redactar al final de la seva vida, consultable ara ja a la BC, encara que conté inexactituds sobretot en les dates, així com a la correspondència amb Tomàs Aguiló (CoA) i amb el germà Josep (BC ms. 9634), com també altres documents de l'ALR.

Joaquim Rubió i Ors, fill del matrimoni entre Josep Rubió i Agnès Ors, va néixer el 31 de juliol del 1818 a la mateixa baixada de la Presó i va ser batejat l'endemà a l'antiga parròquia de la plaça de Sant Jaume (Rubió i Balaguer 1986: 443 i 1993: 74; *Biografia*: 1).

Com que el seu germà gran va heretar el negoci familiar (Rubió i Balaguer 1986: 443),⁷ Joaquim Rubió i Ors va haver de pensar com guanyar-se la vida i probablement per això es va orientar cap als estudis, primer encarats al sacerdoci, com volia la tradició catalana, i després cap als de lletres i creació literària. Després de rebre lliçons de lectura a casa seva amb mossèn Gomàs, als vuit anys, entre el 1826 i el 1827, es va escolaritzar al Col·legi Carreras del carrer dels Abaixadors (*Biografia*: 1), una institució privada creada per Carlos Carreras Urrutia —un pedagog basc casat amb una catalana que va publicar llibres escolars (*Lecciones elementales de geografía para niños*, 1832)— i va compartir escolarització primària amb Manuel Milà i Fontanals, amb qui l'unia «fraternal amistat [...] des dels bancs de l'escola de primeres lletres» (Rubió i Lluç 1902: xxiii) i que ja des de la infantesa es va convertir en un dels seus referents socials. El col·legi estava destinat als fills de la burgesia barcelonina i segurament estava per sobre de les possibilitats de la família Rubió. Entre el 1828 i el 1831, ja en l'ensenyament superior, hi va tenir de professors Lluís Bordas

número» diu: «Apendice a la colección / Composiciones en verso de antaño (o sea de 1837 a 1858) y de ogaño (desde esta fecha a 189...)). Els apunts arriben fins al 1896, tot i que la biografia en sentit estricte s'interromp el 1842.

⁷ El testament de Josep Rubió i Lluç del 1837, és a dir, quan el poeta tenia dinou anys, nomena Josep Rubió i Ors «hereu meu universal», ho deixa tot en usdefruit a Agnès Ors fins que es mori o es torni a casar, amb l'obligació de mantenir Joaquim fins que acabi els estudis i les filles solteres mentre no es casin. També deixa cinquanta lliures al fill Joaquim, a pagar d'una sola vegada, i una moneda d'or i plata a cada una de les filles casadores per comprar una calaixera i un «xobar». Les filles de Josep Rubió i Ors i cosines del poeta van heretar més tard el negoci, ja que una edició del seu *El libro de las niñas* del 1896 és publicada per Hijas de José Rubió i una altra del 1928, per J. M. Llisterri Antes Hija de José Rubió.

de llatí i retòrica i Manuel Casamada de llatí (Parpal 1919: 86; Rubió i Balaguer 1986: 443).

Mentrestant, s'iniciava de manera autodidacta alhora en la lectura i en el negoci de la llibreteria. Explica a la *Biografia* (27):

He indicado más atrás que me proponía ocuparme más adelante de las lecturas a que, antes de aficionarme a las literarias, habíame con desordenado afán, y apenas salido de la niñez, entregado. Así como podría, como de sí mismo lo decía nuestro popular astrólogo, con ribetes de estrella, D. Torres,⁸ decir también de mí que había nacido entre los recorres de papel y los rollos de pergamino, podría añadir que convertía en juguetes para mi niñez los libros viejos que en desordenados montones, y antes de ser catalogados y distribuidos por los estantes, llenaban a veces la tienda de la casa de mi padre. En mis años infantiles escarbaba, por decirlo así, aquellos montones de volúmenes y los hojeaba para ver si encontraba dentro de ellos alguna estampita, teniéndome por dichoso cuando tenía la fortuna de tropezar con algunas de vitela calada, tan comunes hoy y entonces tan escasas y por lo mismo muy estimadas. Más tarde, o porque excitara ya mi curiosidad de niño, o porque me moviera a ello el ejemplo de mi padre, a quien el trato de muchos años con los libros, unido a una memoria feliz, había convertido en un verdadero bibliófilo, empecé a enterarme del título de los libros y a fijar mi atención en ellos. Con esto y con ayudar a mi buen padre, en cuanto estuve en disposición de hacerlo en escribir los catálogos de los libros que de continuo iban entrando en casa, llegué, siendo todavía muy joven, a adquirir verdadero caudal de conocimientos bibliográficos, acrecentado más tarde, respecto de los incunables, con el estudio de las obras de Méndez y Diosdado,⁹ únicas entonces que para el comercio de los libros se consultaban. A todo esto y con el continuo pasar por mis manos de toda clase de impresos, y de todo linaje de escritos estos, fue despertandose en mí una afición tal a la lectura, que unida a mi caracter, en aquellos años por demás retraído y alejado cada vez más de los juegos de la niñez, llegó a constituir en mí como un hábito y casi la única distracción de mi vida. Aunque mis lecturas no estaban ni podían estar sometidas a un plan ordenado y ni concebido de antemano, recuerdo que tenía cierta

8 Es refereix a Diego de Torres Villaroel (1693-1770).

9 Es refereix als tractats del mallorquí Ramon Diosdado Caballero (*De prima Typographia Hispanicae aetate Specimen*, Roma, 1793) i de Francisco Méndez (*Tipografía española*, 1796).

preferencia por los más serios, y en especial y mientras cursé la filosofía por los de las obras apologéticas.¹⁰

Per situació familiar, no es podia permetre, a diferència de Manuel de Bofarull, Narcís Monturiol, Manuel de Cabanyes o els seus amics Joan Cortada i Manuel Milà i Fontanals, els estudis a la Universitat de Cervera, aleshores l'única a Catalunya (*Biografia: 2*): «Careciendo mis padres de recursos para poder seguir una carrera literaria fuera de casa y donde no pudiese proporcionármelos por mí mismo; y en Cervera donde se estudiaba entonces la de derecho esto era punto menos que imposible, y sintiendo invencible repugnancia por la hedierna hubiera debido abrazar un oficio.» Per això va iniciar una sèrie d'estudis irregulars a Barcelona (Rubió i Balaguer 1986: 445). Entre el 1831 i el 1834, va estudiar tres cursos de filosofia preparatoris per entrar al Seminari Conciliar amb el catedràtic doctor Graciós, després canonge penitenciari (*Biografia: 1*). Entre el 1834 i el 1839, va estudiar filosofia al Seminari, llavors a les Rambles, a més de teologia i dret natural —en un curs privat del notari Pere Figuerola i Bosch (Rubió i Balaguer 1986: 444)—, i física i filosofia i lletres al Col·legi Carreras. Al Seminari va estudiar també retòrica i poètica amb Cristòfor Marcé (Jorba 2014: 30). Paral·lelament, entre el 1835 i el 1837 va cursar estudis a la Junta de Comerç: economia política (Jorba 1986: 111), a l'aula d'Eudald Jaumandreu, on va coincidir amb Laureà Figuerola (Rubió i Balaguer 1986: 445-446 i 1989c: 273), física amb el doctor Pere Vieta (*Biografia: 1*; Rubió i Balaguer 1986: 443), dret romà i perfecció del llatí i literatura (1837), i francès, amb Antoni Bergnes de les Cases. El 12 d'octubre del 1836 es va presentar a l'examen d'economia política a la Llotja i Joaquim Roca i Cornet, contertullà de la llibreteria de vell de Josep Rubió, el va ajudar en la redacció de l'assaig que havia de presentar (*Biografia: 3*; Rubió i Ors 1880: 29).

Acabats els tres anys de filosofia al Seminari, Rubió i Ors va patir una crisi de vocació i va renunciar al sacerdoci, com recull Cosme Parpal (1919: 86) i recorda ell mateix (*Biografia: 2*): «creyendo sentirme con vocación para la carrera eclesiástica empecé en el Seminario el es-

10 A fi de d'evitar al lector confusions i dubtes, he optat per normativitzar totes les citacions tant en català com en castellà. També les capçaleres de revistes i títols de llibres, que només reproduïxo amb l'ortografia original a les llistes de testimonis i a la bibliografia, així com les citacions de les versions de *Lo Gaiter* anteriors al text base fora de l'aparat crític.

tudio de la teología de la cual cursé no más que un año [...]. A pesar de lo mucho que gozaba con las lecciones de tan docto maestro [el doctor Guardiola] y sobre todo en el estudio de la Suma de Sto. Tomás, comprendí que Dios no me llamaba al Sacerdocio y dejé aquellos estudios».

El 1835 s'havia matriculat als Estudis Generals de Dret de Barcelona i el 1838, i no el 1839 com afirma a la *Biografia* (Mas i Vives 1999a: 31; Rubió i Balaguer 1986: 448), i, després d'haver fet dos anys de dret romà amb Ramon Roig i Rey (Rubió i Balaguer 1986: 445), dret civil espanyol amb Ramon Martí i Eixalà i dret canònic amb el prevere Quintana, va rebre el títol de batxiller a claustre ple amb la qualificació *nemine discrepante* del rector de la Universitat Albert Pujol (*Biografia*: 3-4). D'altra banda, amb el retorn de la Universitat de Cervera a Barcelona a causa de la guerra carlina, aquell mateix any 1838 va poder-s'hi matricular i fins al 1842 va cursar dret i lletres a les primeres càtedres de la Universitat de Barcelona, alhora que estudiava italià a la Llotja amb Lluís Bordas (no se'n va poder examinar a causa de les agitacions socials) i anglès amb William Casey (esmentat com a Guillermo, *Biografia*: 4). Finalment el 1846 va obtenir la llicenciatura en lletres a la Universitat de Barcelona i també el títol de regent de primera classe (Mas i Vives 1989: 19).¹¹

En aquest període, per influència de condeixebles i amics com Joan Illas i Vidal o Pau Piferrer, que començaven a escriure, va encetar les lectures romàntiques que més el van influir, les de Chateaubriand, Lamartine, Victor Hugo, la «del prólogo del *Cromwell*» (*Biografia*: 4), Delavigne, Byron, Goethe, Walter Scott, el Duque de Rivas, Zorrilla, Espronceda, Ochoa (*Biografia*: 4; Parpal 1919: 87). Disposem d'una preciosa informació sobre les seves lectures de l'època que posen de manifest els seus interessos erudits i literaris (Domingo 2018a: 117):

un inventari del 1844 (a vint-i-sis anys) ens mostra una biblioteca particular notable i simptomàtica: hi són les *Memorias históricas* de Capmany, la *Historia de la literatura* [sic] de Joan Andrés, el diccionari d'escriptors de Torres Amat, *Los condes de Barcelona vindicados* de Pròsper de Bofarull, els *Ensayos poéticos* d'Aribau, Sismondi, Blair (les *Lecciones*), un tom de *La Palma*, Milà (*l'Arte poética*), Mme. de Staël (*De l'Allemagne*), Chateaubriand (*Les Natchez*, *Génie du Christianisme*), Silvio

¹¹ En carta del 20 de juny del 1846 a Tomàs Aguiló (CoA), Rubió i Ors mostra el bon humor per haver esdevingut doctor i poder optar a les oposicions a catedràtic.

Pellico, Schiller, Ossian (en versió francesa de Letourneur), Young (*Les nuits*, versió de Letourneur), Lamartine, Victor Hugo (*Odes et ballades*, *Les feuilles d'automne*).

Van ser aquestes lectures les que van despertar les seves aficions literàries i el van fer pensar a llançar-se a escriure (*Biografia*: 5). A més dels autors francesos, italians, alemanys i britànics de moda en aquell moment, hi trobem significativament els capparets de la historiografia catalana contemporània. Rubió i Ors en parla, a l'exposició que fa sobre la introducció del romanticisme a Catalunya a la monografia sobre Milà i Fontanals, amb més detall (1887: 26): «aque'l movimiento en los estudios históricos que tan gallardo vuelo tomó en los años siguientes, alentado y favorecido por varones tan doctos como Bofarull, Pinós, Mayora, Llobet y Vallsolera, el canónigo Ripoll, Pi y Arimón, el monje ripollense Olzinellas y algunos otros».

Les possibilitats laborals per a Rubió i Ors, tenint en compte la situació social i econòmica familiar, eren la professionalització com a home de lletres o la docència. Va acabar formant part de la segona generació de romàntics com a intel·lectual i com a docent. En el primer terç del segle XIX i en el marc del moviment romàntic i liberal va aparèixer una nova figura social de gran influència a partir de llavors, l'intel·lectual (Domingo 2009c: 42). Eren sobretot homes i algunes dones que, sovint associats amb la burgesia industrial, pretenien generar i controlar l'opinió pública, al marge del poder de l'Estat i l'Església (Domingo 2018a: § 2.7). Els intel·lectuals, a més, no solament aspiraven a viure de la ploma, sinó que sovint volien fer servir la carrera intel·lectual o literària com a motor d'ascensió social per fer el salt a la classe mitjana des de la classe petitburgesa o menestral (Marfany 2003: 648), el que Josep Maria Domingo, parlant precisament de Rubió i Ors, en diu «transclassament» (2103a: 82). També Albert Rossich considera el poeta un «menestral desclassat» (2019: 149).

Rubió i Ors, als anys trenta i primers quaranta, vivia rodejat d'aquests intel·lectuals emergents de la generació anterior, la seva i la posterior. Des dels assistents a la tertúlia de la llibreteria del seu pare¹² fins als seus companys de generació, com Milà i Fontanals i Pi-

12 «Asiduos concurrentes todos ellos a la tienda de libros de lance de mi buen padre (q. d. g. g.), que a momentos convertían en academia con sus doctas discusiones sobre asuntos históricos o materias bibliográficas» (Rubió i Ors 1880: 176).

ferrier, passant pels que serien els seus protectors, com Joan Cortada, Ramon Muns o Bergnes de les Cases.

Ell mateix (1876: 35-36) descriu l'ambient d'efervescència i de lectures apassionades que es vivia a Barcelona:

Mas, ¿qué extraño que así fuese si se vivía entonces, y no lo toméis a exageración, como en una atmósfera de arte: si mientras los que nos sentíamos con más o menos vocación o aliento para prestar ardoroso culto a la diosa de lo bello, fascinados por ella, [...] ora nos asociábamos para formar academias literarias; ora más que leyendo, pasábamos las horas devorando, un día el *Fausto* y el *Goetz de Birlchingen* de Goethe, y los dramas de Schiller; otro el *D. Juan*, el *Manfredo* o las poesías líricas de Byron, y el *Juan de Malara* de Alejandro Dumas: hoy admirando las novelas de Walter Scott y los *Novios* de Manzoni; y al día siguiente las *Orientales* de Victor Hugo, las *Mesenianas* de Delavigne y la *Caida de un Ángel* de Lamartine: tan pronto entusiasmándonos con los poemas de Ossian, como con el *Macbeth* de Shakespeare, como con las obras maestras de nuestro teatro, para por la noche, reunidos en la más retirada sala de un café, o por ventura en un rincón de un cuerpo de guardia, departir acerca de aquellas lecturas, y comunicarnos unos a otros las impresiones que de ellas habíamos recibido.

Malgrat que aspirava, com tots els seus col·legues, a viure de l'activitat literària en les diferents facetes periodística, estudiosa i creativa, no ho va aconseguir mai. Això el va portar al camí de la dignitat professoral, com els mateixos Cortada, Bergnes de les Cases o Milà, socialment més prestigiosa que la professió de bibliotecari o arxiver, que van exercir Marian Aguiló, Pau Piferrer i Antoni de Bofarull.

Al marge de la tertúlia del seu pare, en la seva introducció als cercles intel·lectuals, ja el 1832, als catorze anys, degué acudir a les sessions de la Societat Filodramàtica de Covert-Spring —era el cercle literari més radical i es reunia en una taverna del carrer Escudellers (*Biografia*: 7)—, a què pertanyia Manuel Milà i Fontanals (*Biografia*: 7). Més tard, dels tres cercles literaris progressistes de la ciutat, ell freqüentava sobretot la tertúlia del cafè de Guàrdies —posteriorment Las Delicias (Cornet 1906: 179)—, amb Manuel Milà i Fontanals, Pau Piferrer, Josep Llausàs, Francesc Permanyer, Joan Illas i Vidal i Josep Sol i Padrís, i la del farmacèutic Giró. Al cafè de Guàrdies s'hi reunia el nucli de la segona generació romàntica

(*Biografia*: 8; Parpal 1919: 87-88). N'evoca les tertúlies Rubió i Lluch (1902: xxii), segons el record del seu pare:

no sols en los passeigs i tertúlies, sinó quasi diàriament en un salonet ovalat al fons del que fou més tard Café de las Delicias, entorn d'una llarga taula que hi havia en un dels seus costats. [...] Lo núcleo d'aquell centre, compost dels qui en política compartien opinions moderades i en literatura ideals també temperats, lo formaven en Manel Milà i en Piferrer, que trobava allí algun esbarjo a la seva penosa feina intel·lectual que dia i nit l'aclaparava, per a portar un mos de pa a sa pobra mare. Los altres quotidians assistents eren en Llausàs, en Permanyer, l'Illas i Vidal i en Sol i Padrís, un dels primers en escriure versos catalans, si bé festius. Aquest cafè, al dir del meu pare, de qui són aquestos records personals, era immediat al Teatre Principal, i vingué a ésser una mena de Parnasillo, semblant al de Madrid, això és, compost d'elements purament literaris.

Pel que fa a la tertúlia del farmacèutic Giró, al carrer del Conde del Asalto, davant la travessia del Teatre, hi passaven totes les personalitats literàries de la ciutat. Giró era un personatge (*Biografia*: 8)

que se distinguí por su afición a la lengua y literatura italiana, y por quienes gracias a la curiosidad que le movía con algunos emigrados italianos, afiliados o que simpatizaban con las sociedades secretas que suspiraban o conspiraban por la independencia de Italia de la dominación alemana, y con cuyo censo simpatizaban cuantos habíamos leído *Las prisiones* de Silvio Pelico. Dicha tertulia duró muchos años, renovándose por lo tanto muchas veces, de suerte que pasaron, por decirlo así, por ella casi todos los que más o menos, mientras duró, cultivaron las letras y las artes en Barcelona, además de otras personas, extrañas a ellas, porque concurrían a la misma a disfrutar de la conversación de aquellos y divertirse con las excentricidades y ocurrencias del dueño de la farmacia.

També, sembla, acudia a la de Can Massià, presidida per Joan Cortada, on coincidia amb Miquel A. Martí i Cortada i Gaietà Cornet i Mas (Ghanime 1995: 66).

Ja ben jove, als disset anys, a partir del 1835, es va significar a *El Vapor* defensant els principis liberals des del catolicisme i amb altres col·laboracions a *El Catalán* i a *El Guardia Nacional*.

L'any següent, als divuit anys, va publicar les primeres provatures poètiques en castellà a *El Guardia Nacional*, dirigit per Joaquim

Vicenç Bastús, i també el 8 d'octubre els primers versos que li coneixem en català, el díptic «A Elisa – L'exill» (90 i 91).¹³

Però va ser el 1837, als dinou anys, que va esclatar la seva activitat literària, sobretot la primera meitat de l'any, amb un grapat d'articles i poemes a *El Guardia Nacional*, signats com a «R.», com a «J. R.», o com a «J. R. y O.». La seva forta inclinació religiosa el va portar, el 1837, a col·laborar, junt amb el metge ultraconservador Joaquim Cil i Borés i altres, en el projecte periodístic de Joaquim Roca i Cornet *La Religión. Periódico filosófico y literario* (1837-1841), editat pel Brusi, que recollia la influència del romanticisme francès conservador de Lamartine, Chateaubriand i Bonald (Ghanime 2002: 74). Rubió i Ors hi va publicar el poema «Dolors i consols» (17) el 1840, quan ja era Lo Gaiter del Llobregat però signat com a Joaquim Rubió.

1.2 De Lo Gaiter del Llobregat a les oposicions a Madrid, 1839-1847

El 1839, any de la publicació dels primers poemes de Lo Gaiter del Llobregat al *Diario de Barcelona*, era un moment en què la confrontació política entre Madrid i Barcelona arribava al seu punt culminant (Domingo 2013a: 90) i es produïa un cert descontentament amb l'Estat per la patrimonialització del patriotisme espanyol, comú a tots els liberals, que feien els liberals de cultura castellana (Fradera 2000c: 686; també 688-689). Segons Joan-Lluís Marfany (2008: 226), va ser aleshores que es va fer evident la poca comprensió que trobava la pretensió política de la burgesia catalana de conduir la construcció de la nació espanyola a la resta d'Espanya, com també el rebuig escandalitzat a aquestes pretensions catalanes de lideratge, els enormes obstacles oposats a l'esmentada tasca i el tracte injust que Catalunya rebia constantment d'uns governs centrals que hi imposaven l'estat d'excepció i l'autoritat d'uns capitans generals arbitraris i interessats, amb el reforçament de la dimensió catalanista de la ideologia que els intel·lectuals liberals catalans elaboraven per a la classe dirigent.

13 El nombre en cursiva entre parèntesis al costat del títol dels poemes remet a la numeració que he establert en aquesta edició per a cada un d'aquests i que es troba a l'Índex analític del volum II, p. 253.

Després de l'esclat radical del 1835-1837, durant les primeres bu-llagues, amb l'emergència del grup de Covert-Spring, de què va formar part Pau Piferrer i amb què es va vincular Manuel Milà i Fontanals, però no Rubió i Ors, va haver-hi un replegament del liberalisme català cap a l'ordre i la moderació. Llavors, amb la represa del *genre troubadour* i les noves formes de diversió als salons particulars, es van donar les condicions necessàries per a la identificació del català com a element de representació (Domingo 2009c).

La vida de Rubió i Ors va fer un tomb remarcable quan, seguint l'incentiu de Joan Cortada (Aguiló 2014: 199), el poeta es va decidir a publicar una llarga sèrie de poemes al *Diario de Barcelona* sota pseudònim, en la que, segons Josep M. Domingo (2013a: 88), va ser una calculada operació literària, de la qual, com de la tendència a la temàtica catalana de la literatura contemporània en castellà escrita a Catalunya, Cortada era l'ideòleg (Ghanime 1995: 33-52; Marfany 2008: 227). Els vint-i-un poemes, publicats entre el 1839 i el 1841, van ser rebuts amb certa sorpresa i amb creixent expectació a causa de la regularitat amb què apareixien i del pseudònim, Lo Gaiter del Llobregat, que suscitava especulacions sobre qui podria amagar. També perquè introduïen nous temes i noves formes en català quan la poesia en aquesta llengua estava quasi abandonada pels intel·lectuals. El 1841 Rubió i Ors va decidir aplegar-los en volum i quasi al mateix temps era convidat a participar en un concurs per a un poema èpic convocat per l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que guanyava el 1842, on sembla que cal també veure la mà de Joan Cortada, segons l'expressió de Pau Piferrer en una carta a Rubió i Ors del 21 de novembre del 1841: «certamen programático-cortádico-académico» (Domingo 2001: 439). De tot això en parlem extensament més endavant.

De cop, el jove Rubió es va veure singularitzat i es va trobar que havia adquirit un prestigi insòlit que va fer modificar la seva situació pel que fa a relacions socials i activitat intel·lectual. També és el moment en què va tenir diferents afers sentimentals que van marcar aquests anys, com veurem tot seguit.

Just en el moment que tot això passava i sens dubte a causa del creixent interès pels orígens de la tradició literària catalana, del qual també són en part resultat els poemes publicats, el 1840, va iniciar un projecte d'edició de clàssics catalans amb l'editor Josep

M. de Grau, la «Col·lecció d'Antigues Obres Catalanes», com explica ell mateix (*Biografia*: 12):

En este mismo año y en unión con D. José M. Grau, más que literato, por mucho que tuviese ribetes de tal, y una más que mediana erudición, coleccionador de libros raros, que era uno de los más asiduos concurrentes en la tienda de libros viejos de mi padre, y en cuyos negocios de compra y venta de libros tomó algunas veces parte, y que me profesaba especial cariño, proporcionándome en varias ocasiones trabajo o de traducción o de copia de sus libros; en unión, repito, con este señor, dirigí la edición de las *Poesies del Rector de Vallfogona*.

La col·lecció va publicar dos volums en un any, un primer volum amb poemes de Vicent Garcia i un segon amb poemes de Pere Serafi, a més d'un suplement als poemes de Vicent Garcia i una mostra amb poemes d'Ausiàs March, Pere Serafi i Francesc Fontanella. Aquest projecte de col·lecció de textos clàssics catalans, anterior a la Biblioteca de Autores Españoles d'Aribau iniciada el 1846, forma part, segons Rubió i Ors (*Biografia*: 13), del mateix programa de represa cultural que va exposar al pròleg de *Lo Gaiter*: «La publicació de los versos de Serafi, caso de merecer la aceptación del público, debía abrir la puerta a la de una serie de obras en prosa y verso de nuestra antigua y rica literatura. [...] Aquel ensayo de publicación de una biblioteca catalana, era, fuerza es confesarlo, demasiado prematuro.» Segons el seu fill, Rubió i Ors, de gran, es va penedir d'aquests entusiasmes erudits juvenils: «pecat de què en lo doble sentit literari i moral, se'n penedia molt amargament en sa vellesa» (Rubió i Lluç 1902: xxviii).¹⁴

És poc coneguda la vida social del jove Rubió i Ors, al marge de la seva amistat amb Milà i Fontanals i Piferrer i la colla dels Greixons i les seves tertúlies, però, gràcies sobretot a les contribucions de Joan Mas i Vives i Josep Maria Domingo, tenim prou indicis que va ser força intensa, a la cerca de l'ascensió social. Rubió i Ors va potenciar la seva imatge pública sens dubte a fi de fer-se un lloc en la vida intel·lectual barcelonina i d'aquesta manera trobar una posició econòmica estable, cosa que no va aconseguir fins que va guanyar

¹⁴ Per al context general i l'interès pels orígens despertat pel romanticisme en què cal entendre aquesta iniciativa, vegeu Sunyer (2008).

les oposicions a catedràtic el 1847.¹⁵ No es resignava a la seva condició social, en un moment fluctuant i de transició entre la generació anterior d'impressors/editors-intel·lectuals —com és el cas del seu mateix pare, un model que perdurarà, per exemple, amb impressors com els Verdaguer o l'Oliva de Vilanova— i a la inversa intel·lectuals-editors, com ara Bergnes de les Cases. Ho consignava Marian Aguiló (2014: 145), que el va conèixer de prop i que considerava que Rubió i Ors «es el que más debe al estudio y a la emulación y deseo de gloria».

El 14 de juny del 1840 el general Baldomero Espartero va fer l'entrada triomfal a Barcelona després de la presa de Morella que posava fi a la Primera Guerra Carlina. La reina regent, Maria Cristina, que veia en perill la seva regència, amb el pretext d'un viatge de vacances perquè la reina Isabel II, llavors de deu anys, prenguéss bany de mar per solucionar problemes dermatològics, va decidir venir a Barcelona a intentar buscar el suport d'Espartero. Rubió i Ors tenia llavors vint-i-dos anys, era alumne de la Llotja, s'havia introduït a la societat intel·lectual i havia publicat quinze poemes al *Diario de Barcelona*, i per tot plegat va ser convidat a participar en l'àlbum que preparava, per a la vinguda a Barcelona de Maria Cristina, una Junta d'Obsequis, encarregada d'organitzar les celebracions (*Biografia*: 15-16), en què van col·laborar, a més de Rubió i Ors, Josepa Massanés, Joan Cortada (en italià), Joan Illas, Josep Llausàs, Miquel Anton Martí (en català), Manuel Milà i Fontanals, Pau Piferrer, Antoni Ribot, Joaquim Roca i Cornet, Josep Semis i Jaume Tió (Rubió i Ors 1880: 166-167).¹⁶ Per a aquest àlbum va compondre el poema «A donya Isabel II, comtessa de Barcelona» (18). En dona notícia el *Diario de Barcelona* (1 juliol 1840, p. 2560): «Poco antes de llegar a ella en el sitio conocido por la Cruz Cubierta, se apearon y descansaron un breve rato en el pabellón que al intento se había allí construido y tan largo como estuvieron SS. MM. y a dentro de él el Sr. Presidente de la Junta general de obsequios D. Pablo Pelachs les dirigió la palabra ofreciéndoles en nombre de la misma sus demostraciones de afecto.» L'àlbum, tanmateix, no es va arribar a lliurar, ja que

15 Com va manifestar amb tota claredat a Tomàs Aguiló en carta del 24 de març del 1847 (CoA), tot just guanyades les oposicions: «Toda mi ambición desde muchos años, se limitaba a tener un destino que me proporcionase dedicarme a mis estudios favoritos en una modesta pero cómoda medianía, y lo he conseguido.»

16 A l'ALR se'n conserven alguns dels originals (BC ms. 9658).

«desgraciadamente no pudo ser entregado aquí mismo a Cristina a la cual, asonadas populares y manejos políticos de mala ley [...] habían obligado a marchar a Valencia para desde allí trasladarse a Francia» (*Biografía*: 16). Rubió i Ors va publicar el poema a *Lo Gaiter*.

Aquesta vida social o mundanitat es va manifestar en diferents direccions. Rubió i Ors escrivia a Tomàs Aguiló el 25 de maig del 1844: «Heme lanzado otra vez a la vida agitada, a la vida que más me gusta» (Mas i Vives 1999a: 119). I encara li retreia en carta del 17 de gener del 1846, època de carnaval (*CoA*): «Sé calavera, Tomás, lánzate a la escena del bullicio... ven a gozar, ven a vivir.» I Domingo parla de «la conspícua condició de *salonnier* de Rubió i Ors, que, amb satisfacció dels deures mundans corresponents, el feia esdevenir un eficaç, nítid, portaveu ideològic de les elits ciutadanes [...] i alhora l'ubicava en el sanedri d'inventors i de gestors de les grans operacions de representació simbòlica de mitjan segle» (Domingo 2013a: 93).

Entre el 1840 i el 1847 freqüentava les vetllades d'alguns salons de la burgesia on s'adoptaven les formes de l'«ocio burgés —las reuniones particulares en las que escritores y artistas tomaban protagonismo y en las que podía ser propuesto el juego de las “cortes de amor”» (Domingo 2013b: 79), el dels Renart,¹⁷ sens dubte, i de l'alta burgesia, com el dels Janer de Gònima, tal com es desprèn dels records recollits per Erasme d'Imbert de la seva àvia (Imbert 1955: 66).

En aquell moment, la literatura, i especialment la poesia, es va situar al centre de la vida social de la nova burgesia liberal, va esdevenir un dels protagonistes de la vida mundana que servia per a l'intercanvi social i l'ostentació personal, i, «en els salons, joc de societat i àmbit de competició» (Domingo 2009c: 41). En una carta del 1847, quan Rubió i Ors era a Valladolid, el germà Josep fa, a petició seva, una llista d'amistats, on es reflecteix l'amplitud i la transversalitat del cercle social en què es movia el poeta: els Renart, donya Dolores, la Toneta, Gurri, Roca, Pep del Forn i germà, Pep Sol, Espeso, Canaló, Ginestà, Campané, Martí i Pep Albareda, Fustagueras, Palau, Roca i Cornet, Cortada, Andreu Pi, mossèn Josep, l'home de la Tona, el

17 Francesc Renart i Arús organitzava representacions teatrals de sala i alcova, com a mínim al casal dels Renart de Sarrà, on el seu pare havia fet construir un teatre (Sansano 2010: 176). Pel que fa a la familiaritat de Rubió i Ors amb la família Renart, vegeu el davantal de 103.

Miró del casino, Bellsollell, Manjarrés, Bolart, Junoy gran i xic, Vall-honesta, Piferrer i Milà (Domingo 2013a: 84).

Segons una carta de Laureà Figuerola a Rubió i Ors del 24 de març, el 1840, per carnaval va participar en una comparsa d'arlequins, per a la qual va compondre algun tipus de poesia carnavalesca en català (BC, ms. 9675):

Sabía por Fontrodona la comparsa de Arlequines que iba a salir en esa [Barcelona] durante el carnaval. Los preparativos indicaban cuan aristocrática había de ser. Profesores, músicos, poetas, abogados, jóvenes, evoluciones estudiadas, trajes *ad hoc*, todo eran elementos que marcaban la inmensa distancia de la sencilla, democrática y económica comparsa de marineros que un año antes recorría las tertulias con su careta de hule y el sombrero de cartón. Poesías impresas... ¡¡¡*Querubines ocultos bajo malos paños!!!* Debía ser una arlequinada sublime, majestuosa, soberbia, en la que os divertiríais grandemente [...]. Fuiste también poeta que cantaste los misterios arlequinescos y lo hiciste en lengua provenzal.

El mateix any va ser membre fundador de la Societat Filomàtica amb finalitats literàries, artístiques i científiques (Jorba 1995b: 114), de què van formar part, entre altres, Balaguer, Pi i Margall, Pau Milà, Elies Rogent o Claudi Lorenzale.

Va escriure poemes per a alguns àlbums de senyoretetes i senyores, una autèntica tortura segons ell (*Biografia*: 28), almenys els de Carme Buxeres (vegeu 41), Caterina Mirambell (vegeu 97), Josepa Palma (vegeu 95), Josepa Massanés (vegeu 27), Joaquina Henrich de Lluch (vegeu 57), Joaquina Gassó de Castanyer, la senyoreta Espinosa de Palma, la senyora de Vega de Palma, Manuela Carbonell (futura muller de Víctor Balaguer) i Elisea Lluch (vegeu Domingo 2013a), de nens, com el del nen Bosch (Jordán de Urríes 1912: 49), o de senyors, com el de Nicolás de Peñalver (vegeu 72). També escrivia poemes de felicitació i epitafis per encàrrec (molts a BC, ms. 9665/17), com els poemes per a Josepa Palma per encàrrec de P. Garçon, Ignasi Pujol i Francesc Maret o Mercè Palmés, els poemes a Maria de les Neus Corriols, encàrrec de Subirana, o els epitafis a un nen de vuit mesos, encàrrec de Mercè Palmés, o a un nen de tretze mesos, encàrrec de Joan Sala, que es troben al *Quadern de poesies copiades cronològicament, quasi totes d'encàrrec. Algunes en català* (BC, ms. 9665/17).

Al maig del 1845 el compositor Josep Piquer Cerveró va musicar la seva cançó «Un corazón de madre» (Jordán de Urríes 1912: 49; Do-

mingo 2013a: 96). És significatiu que Piquer, militar nascut a Tudela el 1817 i cunyat de Vicenç Cuyàs, havia d'esdevenir compositor d'una certa notorietat en el medi romàntic i més tard catalanista (Cortès 2012: 73-74), i encara més que va tenir part activa en el Jocs Florals (Domingo 2009c: 42): «Per exemple, *El Telégrafo* de 5 d'abril de 1859 informa d'una convocatòria a casa dels senyors de Gironella en què intervenen, en la “part musical”, el mestre Piquer (que serà el director de la “part musical” de la festa de la “restauració” dels Jocs), i en la “part poètica” Isabel de Villamartín (guardonada a la festa del 59) i Rubió i Ors (adjunt a la festa del 59).»¹⁸

Fins i tot la publicació el 1841 del volum de poemes *Lo Gaiter del Llobregat* té al meu entendre una part d'acte de representació o afirmació social. Aquest any, a més a més, arran de la convocatòria del premi de l'Acadèmia de Bones Lletres i del viatge de Pau Piferrer a Mallorca per al volum corresponent dels *Recuerdos y bellezas de España*,¹⁹ Rubió i Ors va entrar en contacte primer epistolar i després personal amb Tomàs Aguiló i Forteza, que va visitar Barcelona al setembre segurament en relació amb el seu poema «Rugero de Flor» presentat al mateix premi, i amb altres escriptors mallorquins, com Josep Maria Quadrado (Mas i Vives 1997: 251 i 1999a: 9, 23-24). Aguiló i Forteza, de família benestant d'hisendats xuetes mallorquins, va esdevenir, malgrat el joc poc net de Rubió i Ors en la qüestió del premi de l'Acadèmia de Bones de Lletres de Barcelona a què es van presentar tots dos, un dels seus amics més fidels, i ell mateix ens ofereix unes pinzellades sobre aquesta amistat a la carta a Rubió i Ors del 10 de gener del 1844 (Mas i Vives 1999a: 94): «¿Conozco yo en Rubió

18 Tres *gacetillas* del diari *La Corona. Periódico liberal*, respectivament dels dies 3, 9 i 17 d'abril, donen molt de detall d'aquestes reunions a casa els Gironella: «agradable y ameno centro donde, además de los encantos de la conversación, se disfruta del placer de oír, ora una sentida composición poética, ora los armoniosos y dulces acentos de la voz natural o de algún instrumento músico». A la sessió del primer dividendes, el dia que tenien lloc les vetllades, hi van cantar les «senyoretetes» Benavides i Llansó i els senyors Villavechia i Gironella, hi van tocar el saxòfon el senyor Piquer i el clarinet el senyor Fontserè, tots acompanyats al piano pels senyors Viñas, Tintorer i Pomar, mentre que la senyoreta Arnús, les senyores Tintorer i Pomar i el senyor Jovell van tocar peces de piano. Van llegir poemes en castellà, la senyora Mendoza de Vives, l'«agraciada» senyoreta Villamartín i els senyors Rubió i Lladó. A la vetllada del dia 17 hi van llegir poemes en català Bofarull, Balaguer i Rubió i Ors.

19 Sobre Piferrer i els *Recuerdos y bellezas de España*, vegeu Jorba (2002a).

más que al poeta, al Nacional, y Moderado, al compañero en mis excursiones campestres y tertulias nocturnas? Conozco su amabilidad, su talento, su afecto a mi persona, su entusiasmo político literario y artístico, su religiosidad y su virtud, su fecundidad para una conversación elevada o festiva, su gesto para enlazar el donaire con el decoro, pero su corazón esta oculto para mí.»

El 1842 va ser nomenat Poeta de Teatre del Teatre Principal. El càrrec comportava les obligacions de redactar els arguments de les òperes, els llibrets dels quals es publicaven, i traduir els dels ballets,²⁰ i escriure la lletra dels himnes que s'hi cantaven, com l'himne d'ordenança que va haver d'escriure a l'abril del 1844 (Mas i Vives 1999a: 114), i els versos que s'hi repartien elegantment impresos els dies de gala (*Biografia*: 14-15):

a la costumbre de arrojar poemas en las solemnes entradas de los monarcas o individuos de la Real familia, que más de una vez recibí el encargo de escribir, debo que se encuentren entre mis papeles un buen número de esas composiciones, que guardo, sino por su valor literario, porque recuerdan acontecimientos y costumbres de que somos cada día menos los que conservamos la memoria.

No he trobat entre els papers de Rubió i Ors de l'ALR els documents atribuïbles a aquest càrrec que esmenta. El càrrec es va suprimir quan el teatre va canviar d'empresa el 1844.

Això el va portar a tenir una certa dedicació al teatre. Va deixar inèdites les obres *Artista, ciega y amante*, drama en dos actes, adaptació d'Eugène Scribe; *Los tres cuñados*, adaptació de la comèdia en un acte de Jean François Bayard i T. Sauvage,²¹ representada al teatre del convent de Montsió (Verdaguer 1902: 36), i *Vengar cual nobles su agravio*, drama propi en cinc actes i en vers escrit al gener del 1844, del qual parla a Tomàs Aguiló i Forteza (Mas i Vives 1999a: 99-100) en carta del mateix mes:

20 Entre els quals Rubió i Ors inclou *La redoma encantada*, obra de màgia escrita per Juan Eugenio Hartzenbusch i estrenada al Teatro del Príncipe de Madrid el 1839 (La Fuente 1996).

21 Aquesta obra és fàcil d'identificar, *Les trois beaux-frères* (1839). Més difícil resulta de localitzar la d'Eugène Scribe entre la seva ingent producció. Les tres obres es troben a l'ALR (BC ms. 9661-9663).

No quiero tampoco ocultarte por mas tiempo que estoy componiendo un drama caballeresco en verso, al cual pienso dar el título: *Vengar cual nobles su agravio*. Mucho me ha costado el decidirme a emprender esta senda, nueva para mí, y tan ardua y espinosa para todos; pero en fin la tentación ha podido más que las reflexiones, y heme aquí convertido, ya que no en poeta dramático, en escribiente de comedias. Dios ponga tino a mi pluma, y me inspire lo que más conviene hacer ahora que todavía es tiempo de dejar tan peligroso camino. ¡Dios salve al novel autor de dramas!

Rubió i Ors se sentia insegur del seu drama i, uns dies més tard, el 13 de febrer, explicava en una altra carta a Tomàs Aguiló que l'havia llegit, durant tres dies consecutius, a la seva amiga Palmita, l'actriu Josepa Palma,²² i que tenia set de sensacions fortes i noves, somiant possiblement en una carrera de dramaturg. El drama no va arribar ni a estrenar-se ni a publicar-se. Al cap de mig any, Rubió i Ors escrivia a Catalina Oliver sobre l'obra el 15 de juliol del 1844 (Mas i Vives 1999a: 117, n. 1): «la obra esta condenada a no representarse y por consiguientemente a no imprimirse hasta el invierno que viene». Però després ja no se'n sap res més.²³

22 L'actriu Josepa Palma (1821-1897) va ser objecte d'alguns poemes en castellà i en català (94) de Rubió i Ors fets per encàrrec o destinats al seu àlbum. Gràcies a això podem deduir la data de naixement de l'actriu, ja que en el poema «A la Srita Palma en el día de su cumpleaños», encarregat per Mercè Palmés per al dia 17 de setembre del 1842, el vers «En este día en que una senda nueva / se abre á tus ojos» fa pensar que es tractava del vint-i-tresè aniversari, que llavors significava la majoria d'edat, com en el cas del poema 95 de la nostra edició, dedicat a Maria de les Neus Orriols. Josepa Palma va arribar a ser una primeríssima actriu i es va casar amb Florencio Romea Yanguas, germà de Julián Romea. Llegim a la *Revista de Teatro* del 4 d'abril del 1841 (p. 7): «La joven y linda actriz doña Josefa Palma, continúa siendo el encanto de los Barceloneses en el teatro principal de aquella ciudad. En uno de los periódicos que allí se publican se la prodigan grandes elogios por el acierto con que ha ejecutado últimamente el papel de José en la lindísima comedia de M. Bayard, titulada: *El pilluelo de París*.»

23 Joan Cortada, aleshores al capdavant de la programació del Liceu, encara no inaugurat, escriu a Rubió i Ors, a Valladolid, en carta del 8 de febrer del 1847: «Venga esa comedia o drama, dígame usted con qué pactos quiere desprenderse, y mucho será que yo no la coloque. En efecto el Liceo y más yo que estoy casi al frente, queremos ayudar a los catalanes. Con que pecho al agua.» Però Rubió i Ors no es decideix a enviar-li l'obra, ja que Cortada insisteix en cartes del 10 i el 21 de març. Una carta del 20 de novembre fa pensar que potser finalment Rubió i Ors s'hi va decidir però va evitar fer-ho a través de l'amic, ja que Cortada escriu: «Nada me dice usted de cómo quedó la Comedia que escribió, que por mi medio había admitido el Liceo y que usted se encargó de distribuir. ¿Ha habido algún contratiempo, o qué es esto?» Finalment,

Tornant al 1842, quan va ser nomenat Poeta de Teatre, el mateix any l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el va fer protagonista del premi convocat per a un poema èpic de la transcendència del qual parlarem més endavant però que tenia també en la posada en escena de la cerimònia de lliurament una significació social innegable (vegeu el davantal de 29). A més va preparar amb diferents literats, músics i pintors la *Revista*, un projecte que no va arribar a veure la llum.

A la primavera del 1843, com ja havia fet amb diversos punts de Catalunya sense deixar-ne constància documental (vegeu el davantal de 103), va visitar Tarragona amb la intenció de conèixer-ne els monuments, en la línia de la preocupació pels orígens i el seu llegat monumental que compartia amb alguns dels seus contemporanis (Domingo 2009c: 39 i 2011b: 55), com explica a l'amic Tomàs Aguiló i Forteza en carta del 29 d'abril (Mas i Vives 1999a: 70): «Apreciado amigo: de regreso de Tarragona donde estuve ocho días visitando sus muchas antigüedades así romanas como árabes, bizantinas y góticas, y entre las cuales sobresale el acueducto llamado de las Farreras, el arco de Bará, el sepulcro de los Escipiones, y por fin su famosa catedral, que puede decirse que es un curso completo de arte cristiano en la edad media.»

El 12 d'agost, en els prolegòmens de l'excel·lent revolució revolucionària de la Jamància, Rubió i Ors, en el seu primer viatge a Mallorca, es va embarcar amb Tomàs Aguiló, que tornava de Madrid (Mas i Vives 1999a: 71, n. 2). Tallades les comunicacions, va fer una llarga estada a Palma, hostatjat a casa d'Aguiló fins a mitjan octubre (Mas i Vives 1989: 17 i 1999a: 71).

Sembla que va participar de l'ambient literari romàntic de Palma, en diferents tertúlies, com la del saló de Josep Quint Zaforteza Toghores, aristòcrata i polític del llinatge Safortesa que posteriorment es va decantar pel carlisme (vegeu Ferrer 1979: tom XXIII, vol. I, p. 227, n. 262), o l'anomenada La Granuja, societat «científicogastronòmica», com demostra l'acta dirigida a Rubió i Ors el 3 de gener del 1844 (Mas

en carta del 22 de maig del 1848 Cortada explica a Rubió i Ors la fallida de l'empresa del Liceu i la seva sortida de la direcció del teatre. No es pot afirmar, tanmateix, que es tracti de la mateixa obra. Per a la situació general dels teatres a Barcelona en aquella època, vegeu Sansano 2020.

i Vives 1989: 17-18 i 1999a: 74, n. 16; BC ms. 9685). Explica Rubió i Ors a la *Biografia* (25):

Entre los recuerdos gratísimos todos que conservo, en especial de mi primera estancia en Palma, la cual debiendo durar, según mis propósitos, tan solo unos quince días se prolongó cerca de tres meses por haberse interrumpido las comunicaciones entre aquella ciudad y Barcelona, dominada a la sazón por la llamada *jamancia*, o sea por una junta revolucionaria que presidía D. Rafael Degollada, entre aquellos recuerdos, repito, ocupa el primer lugar el de una especie de reunión literaria para la cual nos juntábamos en casa de un joven beneficiado de su iglesia catedral D. N. Peña algunos jóvenes, poetas unos, simples aficionados otros, y donde pasábamos las veladas en alegre conversación con lecturas amenas y constructivas, que hacía D. Lorenzo Lladó, tan diestro en ellas como lo era en confeccionar las *ensaymadas* y *cuartos* que tanto renombre tienen entre las pastas mallorquinas, pues era uno de los más afamados horneros de Palma. [...] A aquella reunión se la apellidó, no sé por qué, la *granuja*, y *granujos* a los que la componíamos.

Fins i tot va escriure aquells dies un poema en castellà sobre la conquesta de Mallorca «Recuerdos de la conquista de Mallorca», publicat a la revista *La Caridad* de Palma.

Durant la mateixa estada, va conèixer Catalina Oliver i Miralles a la seva pròpia tertúlia, amb qui va tenir un flirt que va derivar en amistat. Catalina Oliver tenia una gran sensibilitat literària, com explica Mas i Vives (1989: 18), de manera que a casa seva del carrer del Forn de la Glòria es feia una petita tertúlia on Aguiló i altres llegien les seves obres davant d'altres dames. De tornada a Barcelona, Rubió i Ors va iniciar amb Oliver una llarga correspondència que Mas i Vives va tenir ocasió d'examinar (Mas i Vives 1989: 18).²⁴

Durant aquells tres mesos a Mallorca, va visitar Artà, Vallde-mossa, el Pas dels Ermitans i Deià (23 d'agost) i Sóller (24 d'agost). A l'octubre del 1843, un cop restablertes les comunicacions entre Barcelona i l'illa de Menorca, es va embarcar des de Maó, on va passar

24 Aquesta correspondència es conservava a la Societat Arqueològica Lul·liana de Palma, on Mas i Vives va poder consultar-la i estudiar-la, però posteriorment es va extraviar i ara no és consultable, segons informació oral del mateix estudiós, i cal lamentar-ho perquè, entre altres coses, contenia nombrosos manuscrits autògrafs de poemes de Rubió i Ors. L'ALR (BC ms. 9676) conserva unes quantes cartes de Catalina Oliver a Rubió i Ors, escrites entre el 1843 i el 1882.

dos dies, cap a Barcelona. Se'n va escapolir el 14 d'octubre cap a Gràcia, on es va reunir amb la família, fins llavors instal·lada a Terrassa (Mas i Vives 1999a: 71-72). Al novembre, acabada la revolució de la Jamància, la família Rubió va tornar a la casa seva de Barcelona, que «només» havia sofert els desperfectes provocats per l'esclat de dues granades (Mas i Vives 1999a: 76).

Al cap de poc de superada la Jamància, al febrer del 1844, la Junta de Comerç va encarregar un poema, a Rubió i als altres alumnes de les escoles de nobles arts de la Llotja, en lloança de la reina mare Maria Cristina, que havia de visitar la ciutat, en el context de l'«Exposición de Productos de la Industria Española» (González 2011: 117-118; cartes del 18 de febrer i el 16 de març a Tomàs Aguiló, Mas i Vives 1999a: 105, 107).²⁵ Rubió i Ors va llegir al març davant de dues mil persones el seu poema a la reina mare, amb el títol *A S. M. la Reyna madre doña María Cristina de Borbón con motivo de la solemne repartición de premios a los alumnos de las escuelas de nobles artes, verificada bajo su augusta presidencia en el salón de la Casa Lonja de esta ciudad: composición poética leída en aquel acto por su autor Joaquín Rubió y Ors alumno de la misma casa*. D'altra banda, al maig va publicar la lloa *Desagravios y homenajes. Loa compuesta para celebrar la feliz llegada a Barcelona de S. M. la reina doña Isabel II*, representada al Teatre de la Santa Creu davant Isabel II i Maria Cristina, com explica a Tomàs Aguiló i Forteza en carta del 25 de maig (Mas i Vives 1999a: 119):

La venida de las reynas me tiene otra vez ocupado no sé si para mayor gloria o mayor detrimento de mis intereses. Otra vez he empuñado la trompa Épica y me tienes convertido en una máquina de hacer octavas. El domingo pasado se me encargó que compusiese una loa para obsequiar a S. S. M. M. en la noche que fuesen al teatro; el lunes arreglé su plan y el jueves ya llevaba escritos más de quinientos versos: así son ellos. Esta mañana se la he leído a los actores en el teatro, y parece que ha petado.

25 El 5 de març del mateix any *El Imparcial* va publicar un full solt titulat «El diario el Imparcial al feliz regreso de S. M. la Reina Doña María Cristina», amb poemes sobre aquesta vinguda, entre els quals un de Milà i Fontanals i un de Bofarull titulat «A la reina Da. María Cristina de Borbón. Berenguer III i l'Emperatriu d'Alemanya» (Valls 1996: 32-33).

Encara durant l'estada aquell any de la reina a Barcelona, al juliol, Joan Oliveres i Rubió i Ors van visitar la reina al Palau Reial, llavors al Pla de Palau, per presentar-li el projecte de la «Biblioteca Catòlica» d'autors religiosos clàssics, com Luis de León, Teresa de Jesús o Luis de Granada. Ho explica de nou a Aguiló i Forteza en carta del 13 del mateix mes (Mas i Vives 1999a: 121): «Como Oliveres ha pensado en dedicar esta empresa a S. M., ayer tuvimos el gusto de ir a Palacio Roca, Oliveres y yo para presentarle la dedicatoria y entregarle el prospecto. Hablamos con la dos reynas, las cuales y en especial Cristina parece que recibieron la idea con agrado.» Al cap d'uns dies, a l'agost, va ser l'encarregat de rebre la família reial al concert de presentació de la Societat Filharmònica, fundada a l'abril anterior junt amb altres companys. En dona notícia també a Aguiló i Forteza en carta del dia 14 (Mas i Vives 1999a: 126):

Tengo la satisfacción de anunciarte que hemos salido por fin, y más airosos de lo que creía, del concierto de inauguración de la Sociedad Filarmónica. SS. MM. y A. se dignaron honrar este acto con su presencia, y yo que fui uno de los de la comisión encargada de convidarlas, lo fui también de la que debía recibir las en el palco mismo cerca de las personas reales, a quienes tuve el gusto de dirigir varias veces la palabra, y de servir junto con los demás compañeros cuando pasaron a la sala de refresco.

L'estiu d'aquell any degué ser poc ociós per a Joaquim Rubió i Ors, ja que, a més del traüt reial, al juliol el seu germà Josep es va traslladar a Montpeller amb la seva dona, d'on no van tornar fins al setembre (Mas i Vives 1999a: 124, n. 4, i 129), de manera que presumiblement durant aquest temps Rubió i Ors es degué fer càrrec, amb el pare, del negoci familiar, tot i que a l'agost va acudir a la festa major de Martorell, com escriu a Tomàs Aguiló i Forteza en carta del dia 14 (Mas i Vives 1999a: 125).

A les acaballes de l'estiu, al setembre, va fer una estada de tres setmanes al mas Pi de Cornellà (Mas i Vives 1999a: 129, 131), de Josep Batlle i de Mas, casat amb la seva germana Bàrbara Rubió i Ors, cinc anys després d'escriure-hi suposadament el poema «Lo Gaiter del Llobregat» (1) en una estada no documentada. Aquell mes ma-

teix, el Teatre Principal va suprimir per motius econòmics el càrrec de Poeta de Teatre (Mas i Vives 1999a: 129).²⁶

Aquests són els anys de vida social més activa de Rubió i Ors, com reconeix ell mateix en carta a Tomàs Aguiló i Forteza del 5 d'octubre del 1844 (Mas i Vives 1999a: 131): «Otra vez estoy en la vida de torbellino navegando a todo trapo hacia donde Dios me quiera llevar.» També són, com veurem tot seguit, aquells en què li coneixem més afers sentimentals, sens dubte vinculats a aquesta vida. Com observava Piferrer en carta a Quadrado del 3 d'abril del 1843 amb certa ironia, era el moment dolç de Rubió i Ors (Mas i Vives 1999a: 36, n. 9):

Rubió es completamente feliz: quieto, con su ambicioncilla que él cree disimulada y asoma con complaciente risa de los que le observan con sus ningunos planes para lo sucesivo, con ningún combate en su interior, con la mantención segura de su familia, con una onza al mes en el teatro, con traducciones seguras, etc., ofrece un verdadero modelo de ventura literario-física-moral-sanguíneo-linfática. Pero es bueno, muy bueno, y esto es lo principal.

Pel que fa a la part més mundana d'aquesta vida social, el 22 de desembre del 1844 Rubió i Ors explica a Aguiló que l'endemà la Societat Filharmònica, de la qual era secretari, organitzava un ball al seu propi saló (Mas i Vives 1999a: 113, 142), i podem conèixer la seva afició als balls i al flirteig per una altra carta a Aguiló i Forteza anterior, del febrer del mateix any, durant el carnaval (Mas i Vives 1999a: 101).²⁷

Por mi parte te puedo decir que he asistido a todos [els balls de màscares] menos uno de cuantos ha habido en la Lonja, y que si puede darse por diversión el oirse elogiar por esta, vituperar por la otra; escuchar aca un saludo, sentir allá un apretón de mano, y en fin dejarse mecer por las ilusiones que estos ojos, aquesa cintura o el traje y el conjunto de aquella producen, puedo decir que me divierto. Mas en medio del conjunto de objetos vago y confuso que han pasado por delante de mis ojos, se destaca uno que para mí más que episodio es la historia de los tres últimos bailes. Una máscara de un talento cual lo he encontrado hasta

26 Per als problemes econòmics del Teatre Principal en aquella època, vegeu Sansano (2020).

27 Un any més tard, també en carta a Tomás Aguiló del 25 de gener del 1845, explica que pensa participar poc al carnaval però que s'ha subscrit als quatre balls de la Societat Filharmònica, ha assistit als dos de la Llotja i hi torna aquella mateixa nit (CoA).

ahora tan solo en la Massanés y Catalina; de una facilidad y pureza en el producirse extraordinaria; y de un talle esvelto, pero cuyos ojos no valen de mucho los de mis dos amigas; despertó en mí hace tres bailes un deseo inmenso de conocerla; me habló de mis poesías y de mis cualidades morales, aunque con lisonja, con una finura que me cautivó. Me empeñé en saber su nombre, y me repuso que no la conocía: insistí, seguila, me informé; pero todo en vano. Los amigos míos a quienes había embromado no la conocían tampoco, ni podía alcanzar más respuesta de ella sino que es fea, y que si quitase la máscara me haría perder su ilusión. ¿Sería esto verdad? Anoche pude lograr que me dijese su nombre de pila: se llama Antoñita. El nombre no es bello, ¡mas es tan graciosa y tan viva la que lo lleva! Hasta ahora no he podido saber quién es, pero creo que si no lo averiguo antes me lo dirá ella en el último baile. Estoy aguardando con temor y al mismo tiempo con ansia que llegué este.

Del 5 de juliol al 20 d'agost del 1845, Rubió i Ors va fer un segon viatge a Mallorca que té una curiosa justificació (Mas i Vives 1998: 19): «ell, en representació del seu barri, havia estat nomenat comissionat per supervisar un reemplaç dels quintos del 1845. Per diverses raons es va veure enfrontat amb l'autoritat militar i aquella li aconsellà que, si hi havia aldarulls, era millor que no es trobàs a Catalunya».²⁸

En bona part, va compartir l'estada a Mallorca amb Joan Cortada (1845: 13, 68-70), a qui va rebre i va introduir a la ciutat de Palma, a més d'ajudar a prendre notes.

El 25 de juliol va visitar Son Berga, possessió de Josep Zaforteza a Establiments (Mas i Vives 1989, 19) del 5 al 13 d'agost, Algaida, Montuiri, Manacor, Sant Llorenç, Artà, Alcúdia, Pollença, Lluç, Sóller, Deià i Valldemossa, d'on va néixer «A l'ermita de Miramar» (34),²⁹ el 14 i 15, Santa Maria i Alaró i el 16 probablement Tomàs Aguiló a Puigpunyent

28 Rubió i Ors ho explica en carta a Tomàs Aguiló del 28 de juny del 1845 (CoA).

29 Joan Cortada va publicar-la al seu llibre com a apèndix i va escriure a la nota final: «Con gran gusto continúo en este viaje las dos composiciones poéticas, dedicadas a la ciudad de Alcudia la una, y la otra a la ermita de Miramar, escritas ambas por mi amigo D. Joaquín Rubió, durante el viaje que juntos hemos hecho por el interior de la isla. Le agradezco muchísimo el regalo que servirá de adorno a este libro, el cual bien necesita tales añadiduras para valer alguna cosa» (Cortada 1845: 263). La composició dedicada a Alcúdia és en castellà i més tard el poeta se'n va penedir. Explica Rubió i Ors: «Al final de aquel libro, y por haberse empeñado en hacerme lo que consideró como un obsequio, publicó como apéndice dos poemas míos, uno en castellano, que hoy quisiera que no hubiese salido a la luz, titulado *A Alcudia*, y otra rotulado *A la hermita de*

(Mas i Vives 1989, 19), i encara va tenir temps de passar estones amb la seva amiga Catalina Oliver. Rubió i Ors va embarcar cap a Barcelona a bord del *Mallorquín* el 20 d'agost (Cortada 1845: 162).

Lamentablement, la biografia de Rubió i Balaguer (1986) s'interromp el 1838 i la *Biografía* de Rubió i Ors després del premi al *Roudor del Llobregat*, de manera que disposem de molta menys informació sobre aquest període, bàsicament la que ens proporcionen els apèndixs a la biografia —l·listes de publicacions i de càrrecs— i els treballs de Jordán de Urríes (1912) i Alonso Cortés (1926), a més de documents de l'ALR.

Fins al 1845, en paraules seves, la inspiració poètica no el va abandonar del tot, si bé es va decantar cap a un to més personal, mentre es dedicava a guanyar alguns diners amb tasques editorials, de traductor³⁰ i sobretot d'amanuense (*Biografía*: 28-29):

escribí algunos [poemes] en aquellos dos idiomas ya que no puedo decir por inspiración, por propio impulso y para dar salida a afectos personales,³¹ la mayor parte de los cuales di a la estampa más tarde en la segunda edición de *Lo Gaiter* los menos, los más en periódicos y revistas literarias.³² Pudiera sin embargo alegar en mi descargo si se me acusara de falta de actividad literaria [...] el que me robaban la mayor parte del tiempo que hubiera podido dedicar al cultivo de las letras, especialmente a los estudios provenzales en los que andaba todavía engolfado, los trabajos de *pane querendo*, reducidos casi todos ellos a los de simple amanuense.

Tanmateix, la idea d'una nova publicació ja havia germinat. Rubió i Ors va escriure a Catalina Oliver el 10 de gener del 1846 (Mas i Vives 1989: 20): «Lo gayté ha descolgado su gayta; pero esta vez serán pocos los que lean sus versos, hasta que quizás los de un día a luz todos juntos.»

Miramar, que figura entre las de la segunda y la tercera edición de *Lo Gaiter*, escritas las dos en aquella isla» (*Biografía*: 26).

30 En una carta a Tomàs Aguiló del 27 de setembre del 1845 es lamenta (*CoA*): «Desde que regresé de Mallorca estoy convertido en una máquina de traducir, llevándome todos los días ocho o diez horas de trabajo», ja que els caixistes li «pisan los talones».

31 Al·ludeix aquí als poemes escrits i enviats a Madrona Renart i Ignàsia de Janer.

32 Només ens consten dos poemes en català d'aquesta època apareguts en publicacions periòdiques.

El 1846 es va iniciar en la docència com a professor de Moral i Religió al col·legi Carreras, del qual, com hem vist, havia estat alumne (Peiro; Pasamar 2002: 544). Rubió i Ors patia, just abans d'anar a les oposicions a catedràtic a Madrid, un cert cansament de la vida social i mundana que portava, sense expectatives de millora d'estatus, com manifesta a Tomàs Aguiló en carta del 8 de març del 1846 (CoA): «empiezo a estar harto de la existencia monótona y sin esperanza que aquí llevo».

1.2.1 *Vida sentimental del jove Rubió i Ors, 1840-1854*³³

Durant la primera joventut, paral·lelament o com a conseqüència de la vida social, Rubió i Ors va tenir uns quants afers sentimentals. Com ja he dit, va conèixer Catalina Oliver el 1843, durant el primer viatge a Mallorca, a la tertúlia que ella organitzava a casa seva, i van mantenir una extensa correspondència: «Rubió es degué sentir força atret per aquella mallorquina i quan retornà a Barcelona inicià amb ella una interessant correspondència, fins avui del tot desconeguda» (Mas i Vives 1989: 18). Tanmateix, l'enamorament va venir més tard, durant el viatge del juliol i l'agost del 1845 (Mas i Vives 1989: 19 i 1997: 254):

Al marge d'aquest dens itinerari, Rubió encara va tenir temps de fer llargues passejades pels voltants de Palma, acompanyat de Caterina. I succeí el que havia de succeir: tots dos s'enamoraren, si abans ja no n'estaven. Les primeres cartes posteriors al viatge no permeten cap altra interpretació. Tanmateix uns amors impossibles. Tots dos acceptaren que el seny s'imposàs a la rauxa. Caterina tenia obligacions familiars que la lligaven a Palma: els pares vells, l'educació dels fills de la seva germana...; Rubió tampoc no volia sacrificar el seu món barceloní.

A les raons adduïdes per Mas i Vives, cal afegir-hi l'estatus econòmic d'un i altra: recordem que Rubió i Ors no tenia ingressos fixos encara i que la família de Catalina Oliver depenia econòmicament d'ella.

33 El que segueix es nodreix sobretot de la inestimable recerca de Joan Mas i Vives sobre la correspondència de Rubió i Ors amb Tomàs Aguiló i Catalina Oliver que es reflecteix, per al que ens interessa, sobretot a Mas i Vives 1989 i 1997.

L'amor, primer, i l'amistat, després, es trasllueixen a la correspondència, ara per ara extraviada, que va durar fins al 1854.³⁴

Poca cosa sabem de Catalina Oliver i Miralles. Devia tenir més o menys la mateixa edat que Rubió i Ors, era amiga de Tomàs Aguiló i Forteza i, per tant, pertanyia a una incipient classe mitjana de Palma, encara que possiblement amb dificultats econòmiques. Regentava una escola de nenes al carrer de Vilanova de Palma i mantenia, com hem vist abans, una tertúlia literària a casa seva, on acudien joves intel·lectuals romàntics (Mas i Vives 1999a: 73, n. 13). Per una carta del seu nebot Jaume Cerdà a Rubió i Ors del 9 de gener del 1884 (BC ms. 9676), sabem que va morir el 17 de desembre del 1883.

Un altre afer contemporani és el que va tenir amb A. Soqué, de la qual no sabem res més que el que apareix a la correspondència amb Tomàs Aguiló i Catalina Olivé. La va conèixer i el va impressionar als balls de màscares del carnaval del 1844, segons va escriure a Aguiló el 13 de febrer. Al cap d'un any, en diferents cartes a Catalina Oliver, desmenteix diverses vegades estar-ne enamorat encara. El 21 de febrer del 1845 li escriu (Mas i Vives 1997: 256-257): «Dramas como los del año pasado que podremos llamar drama Soqué se representan pocos en el teatro de la vida, y aun este mismo drama que tanto me interesó en sus primeras escenas ha ido decaiendo hasta tener un desenlace tan prosaico y tan futil que ni siquiera me atrevo a darle este nombre.»

És més important l'afer amb Ignàsia de Janer. Al setembre del 1844, en una estada de tres setmanes al mas Pi de Cornellà de la seva germana Bàrbara, es va enamorar d'Ignàsia de Janer i Gironella, filla d'Erasme de Janer i de Gònima (Imbert 1955: 15, 66; Creixell; Sala 2005: 182), de la rica i ennoblida família d'industrials Gònima. Els Gònima tenien una torre a Sant Feliu, pròxima al mas Pi de Cornellà. Rubió i Ors va visitar sovint la família, com explica a Tomàs Aguiló i Forteza en carta del 5 d'octubre (Mas i Vives 1999a: 131): «Estimado amigo: Heme aquí ya de vuelta del campo donde he pasado tres semanas, excepto los domingos que venia a esta, sin otras distracciones que algunos libros escogidos, unos cuantos paseos por las márgenes del río y dos o tres visitas por semana a la familia *Erasme* que posee una magnífica quinta en S. Feliu a unos tres cuartos de hora escasos de la de mi cuñado.»

34 A l'ALR (BC ms. 9686) es conserva un apassionat poema autògraf de Catalina Oliver sobre l'amistat sense data.

L'afinitat entre Ignàsia de Janer i Rubió i Ors devia ser evident, com es desprèn de la biografia familiar d'Erasmè d'Imbert, renebot de la noia (Imbert 1955: 66):

Entre los asiduos concurrentes [a la torre de Sant Feliu de Llobregat dels Gònima] figuraba un apuesto joven llamado Joaquín Rubió y Ors, muy amigo de la familia, que les leía sus primeras composiciones poéticas en catalán cuando el cultivo del idioma vernáculo en el terreno literario estaba casi del todo abandonado. Aquel muchacho coqueteaba con una de las hermanas de mi abuela, Ignacia, desaparecida del mundo de los vivos en plena juventud y que a una extraordinaria belleza unía estimables dotes de inspiración poética. Nada pues tenía de particular que simpatizasen aquellas dos almas adornadas de tan elevados sentimientos.

Rubió i Ors li va dedicar el poema «Lo Gaiter a la nina del Llobregat» (35) en català i «A la Gloria» en castellà. Per la seva banda, ella li va dedicar el poema «Si del saber entrara en el imperio» (Jordán de Urríes 1912: 49, n. 1).³⁵ Ignàsia de Janer va morir poc abans del gener del 1848 de malaltia desconeguda i amb sospita d'enverinament (fons Janer de l'Arxiu Municipal de Barcelona, AHCB3-051/5D43).³⁶ Rubió i Ors en parlava així a Tomás Aguiló tres anys més tard, el 18 de desembre del 1848 (Mas i Vives 1997: 254): «Quise bien a otra [dona], y murió cuando más pensaba en ella.» O sigui, a la tardor del 1847, després del desengany amb Madrona Renart i abans del festeig amb Elisea Lluç.

35 Datat el 1844, se'n conserva una còpia no sé si autògrafa a l'ALR (BC ms. 9686).

36 No tinc la data de defunció d'Ignàsia de Janer i Gironella. Tant Jordán de Urríes (1912: 49) com Mas i Vives (1997: 255) donen el 1845 però és una data errònia. Alguns documents familiars del fons Janer de l'Arxiu Municipal de Barcelona fan pensar que podria ser el 1847 i la carta de l'ALR del 30 de gener del 1848 de Montserrat de Janer (BC, ms. 9675), en resposta de la de condol de Rubió i Ors, deixa clar que devia ser poc abans, a més de confirmar la sospita d'enverinament: «y me parece imposible, que usted diese crédito a las falsas voces que se hicieron correr; no solo en esta ciudad, sino también fuera de ella; dichas noticias carecen totalmente de verdad, y con ellas nos pintan muy necios e incapaces; en fin, buen amigo, no crea usted se lo suplico, encarecidamente, no crea usted a ninguna de estas inverosímiles i exageradas noticias, y esté usted muy cierto, que Dios tan solo, sabe el origen de esta tribulación; que los médicos, al verse apurados, quisieron atribuirlo a veneno; mas, a lo que creo, ya se han desengañado». De fet, el germà Josep li comunica la mort d'Ignàsia en carta de l'11 de desembre del 1847, sense especificar la data (BC ms. 9634).

Però l'afer sentimental de més calat va ser el que va mantenir amb Madroneta Renart, Madrona Renart i Balcells, filla de Francesc Renart i Arús i Salvadora Balcells, segona muller de Renart. Ella era uns cinc anys més jove que Rubió i Ors i es conserva a la BC un àlbum factici seu amb una bona quantitat de poemes de Rubió i Ors en català i en castellà adreçats o regalats a la noia, alguns de marcat caràcter sentimental. Rubió i Ors esmenta Madrona Renart per primer cop el març del 1845 en una carta a Tomàs Aguiló on ja mostra la seva inclinació per la noia: «Yo tuve el gusto de pasar la noche al lado de una muchacha que si mal no me acuerdo te enseñé un día de procesión el año pasado al pasarnos por la Platería y Sombrerers, diciéndote que se llamaba Madronita Renart. Es muy guapa y muy agradable, y ya puedes figurarte que no me fastidiaría a su lado» (Mas i Vives 1989: 20 i 1997: 255). Uns mesos més tard, el 10 de gener del 1846, escriu Rubió i Ors a Catalina Oliver, referint-se al poema «Tristesia d'una nina» (38) i pensant en Madrona Renart: «existe una niña cuya tristeza describo, pero creo no ser yo el objeto con que sueña» (Mas i Vives 1989: 20). Era precisament el tipus de partit al seu abast que necessitava Rubió i Ors per consolidar el seu estatus social. Madrona Renart era filla de posició benestant del més reputat arquitecte de Barcelona del moment, home a més a més de teatre i de cultura.³⁷ No sabem exactament què va passar però sí que la relació devia ser prou profunda i que Rubió i Ors tenia tracte prou íntim amb la família, com demostren la «Carta, en vers» (103) i la resposta, també en vers, de Salvadora Balcells,³⁸ mare de Madrona Renart (vegeu-ne el davantal). Sembla que el problema va ser de timidesa i també d'oposició de la família Renart a una possible evolució seriosa de la relació. La qüestió és que dos anys més tard, al març del 1847, de tornada a Barcelona de les oposicions a Madrid, Rubió i Ors es va trobar que durant la seva absència Madrona Renart s'havia casat amb

37 Per a una aproximació a la biografia i l'obra de Renart i Arús, vegeu l'assaig ja citat de Sansano (2010).

38 Penso, com Joan Alegret (1979: 17), que el poema el va escriure Renart i Arús en nom de la seva dona, però aquest afirma, en una carta a Rubió i Ors del 12 d'abril del 1848, que el va escriure la seva dona i que l'hi va donar perquè el passés en net i l'enviés al poeta (BC ms. 9675).

Miquel Nanot.³⁹ En una carta a Catalina Oliver del 25 d'agost del 1849 explica aquesta desgraciada història d'amor (Mas i Vives 1989, 20):

La mujer a quien he amado con el delirio de un niño y el fuego y la pasión de un joven, la mujer única que he creído que podía hacerme feliz, la que ha despertado en mi corazón la sed de gloria y a la cual debo el poderoso esfuerzo que me ha colocado en la posición que ocupo, esa mujer, a quien no me había atrevido a declarar mi amor y con quien no me unía ningún compromiso al marchar a Madrid hace tres años, se casó, estando yo en las oposiciones, para dar gusto a su familia. Es inexplicable el sentimiento que causó en mí la noticia de su boda, en los momentos en que solo pensaba en ella, y en que la idea de poder ofrecerla un risueño porvenir me alentaba en la lucha literaria; pero el despecho venció los demás sentimientos, y me propuse olvidar si era posible a la que, sin pensarlo, me había causado tanto mal. En esto llegó el verano del 47 y estando en Barcelona fui a visitarla, como hubiera podido hacerlo con otra de mis amigas, y con ánimo resuelto de no dirigirla ni una reprensión, ni una queja; pero ella se arrojó llorando en mis brazos, me confesó que me había amado siempre en secreto, que solo conmigo hubiera podido ser feliz, y desde aquel día dejamos de serlo ella y yo.

Encara, dos anys més tard, en escriure una carta a la mateixa Oliver, explica que n'està enamorat (Mas i Vives 1997: 256): «Yo la amo con más delirio cada día, ella me ama con igual pasión, pero separados por una barrera inmensa, lo que hace la dicha de otros es un tormento atroz para nosotros.» Si la carta deixa entreveure, com a causes de l'estroncament de la relació, tant la timidesa de l'un i l'altre com l'oposició familiar, és encara més clar en una carta a Tomàs Aguiló del 18 de desembre del 1848 (CoA; Mas i Vives 1997: 254): «He amado una mujer con todo el ardor de mi corazón, siendo correspondido del mismo modo por ella, y su familia la unió a otro sin saber que nos amábamos y dudo que sea feliz.» Amb el temps, Madrona Renart

39 En carta del 27 de març del 1847 (BC ms. 9675), l'amiga comuna Dolors Pujó i Pons informa Rubió i Ors que Madrona Renart s'havia casat el dia abans a les set de la tarda, però Renart i Arús ja havia escrit al poeta el 31 de desembre del 1846 (BC ms. 9675) que el seu fill Josep hi havia anat a demanar la mà en nom de Miquel Nanot i que, com que no hi veien obstacle, es casarien cap al març.

va esdevenir una de les dames més notables de la Renaixença, així com el seu fill, Pere Nanot, un dels seus destacats representants.⁴⁰

Hi ha encara un altre episodi amorós anterior al festeig i el prometatge amb la que seria la seva muller, Elisea Lluch, del qual sabem molt poc, el de la Nina de Vitòria. Els mesos de juny i juliol del 1848 Rubió i Ors va anar a Vitòria des de Valladolid comissionat per la Universitat d'aquesta ciutat, on era llavors catedràtic, com a vocal per jutjar els exercicis del grau de batxillerat a l'Institut de Vitòria. Allà, ignorem com, va conèixer una noia, de la qual no sabem res, que li va robar el cor. El 12 d'agost escriu a Catalina Oliver, suavitzant el fet: «en Vitoria vi una niña en cuyo semblante creí descubrir algunos de los rasgos de tu fisonomía y a la cual no miraba que no pensase al momento en ti» (Mas i Vives 1997: 255). Ara bé, és molt més explícit en una carta a Tomàs Aguiló del 18 de desembre del 1848, on també ens assabentem que la noia va morir al cap de ben poc (Mas i Vives 1997: 254): «En Vitoria vi la mujer más hermosa que había encontrado en mi vida, nuestros ojos se encontraron más de una vez y se dijeron lo que los labios no podían, y a los dos meses tampoco existía ya esa mujer.»

Finalment, a l'estiu del 1849 va començar a festejar Elisea Lluch, però la història del festeig amb la seva cosina tampoc no va ser planera (Mas i Vives 1989: 21 i 1997: 256). Rubió i Ors va deixar veure per primer cop el seu interès per Elisea Lluch en una carta a Catalina Oliver de l'estiu del 1850 (Mas i Vives 1998, 21),⁴¹ i el 9 de gener del 1852 escrivia a Tomàs Aguiló (CoA): «he llegado a creer que soy víctima de una desgraciada fatalidad [...] actualmente estoy trabajando con vigor, aunque sin esperanzas, para ganar el corazón y la mano de una mujer».

Sens dubte, la diferència d'estatus entre la seva família i la família Lluch va fer patir més d'una humiliació a Rubió i Ors, que va escriure,

40 Pere Nanot Renart va ser membre del jurat dels Jocs Florals, autor de diversos estudis i obres literàries i home influent de la Renaixença (Corretger 1998).

41 Aquell estiu Tomàs Aguiló, que llavors era a Tarragona com a professor d'institut, també es va enamorar d'Elisea Lluch, quan la va conèixer a Valls, però Josepa Massanés va desenganyar-lo (Mas i Vives 1997: 256). En una carta de Rubió i Ors a Tomàs Aguiló del 30 d'agost del 1850 (CoA), el poeta «renya» l'amic per haver-se enamorat de la mateixa «niña de 18 abril» que ell i, com a bon amic, li proposa que decideixi ella.

en carta del 21 de desembre del 1852, a Tomàs Aguiló (CoA): «la voz del orgullo que me grita que el hombre en igualdad de circunstancias vale más que la mujer, y que la familia entera donde se venden al mejor postor las hijas [...]. Más que amor, siento en mi pecho compasión hacia Elisea».

No va ser fins molt més endavant, el 9 de desembre del 1853, que, gràcies a la pressió d'Elisea Lluch, i potser a la intervenció de Josepa Massanés, amiga seva i dels Lluch, va vèncer la resistència de la noia i dels seus pares, i la mare i el germà gran de Rubió i Ors —recordem que el pare havia mort el 1849— van poder formalitzar la petició de mà (Mas i Vives 1997, 256). Els pares d'Elisea Lluch s'hi van oposar amb fermesa i ella mateixa dubtava a causa de «los recuerdos de otro amor». A l'estiu del 1853, Rubió i Ors va decidir quedar-se a Valladolid i no passar les vacances a Barcelona davant del bloqueig de la situació però a l'últim moment va rebre la notícia que els pares donaven el consentiment al matrimoni (Mas i Vives 1989: 21). Elisea Lluch havia pressionat els seus pares i al final ho havia aconseguit (Mas i Vives 1997: 256).⁴² La intransigència dels pares devia ser notable, atès que, ja promesos, van prohibir a Elisea tenir correspondència amb Rubió i Ors sota amenaça de desfer el casament (carta de Josep Rubió i Ors al poeta del 4 d'octubre del 1848, BC ms. 9634).

D'Elisea Lluch i Garriga en sabem poca cosa, i el que en sabem encara és gràcies al fet que el seu germà Joaquim va arribar a ser

42 Sembla determinant la intervenció de Pere López Clarós (1818-1870), amic de Rubió i Ors i de la família Lluch. De la mateixa edat, es devien conèixer als estudis del Seminari i López Clarós va esdevenir catedràtic de l'Escuela de Notariado de Madrid el 1846 (< <http://portal.uc3m.es>>). A la correspondència de Rubió i Ors (BC, ms. 9675) hi ha una sèrie de cartes de López Clarós, entre l'octubre del 1852 i el desembre del 1853, on s'evidencia el seu paper de mitjancer amb la família, «siendo yo tu representante» (16 setembre 1853), amb la complicitat de Marià, germà d'Elisea, i d'un tal pare Joaquim. En una trobada amb la família als Camps Elisis en què López Clarós va parlar a Elisea en boca de Rubió i Ors i havia de donar-li un poema seu que no va aconseguir fer-li a mans, ella li va manifestar: «Mi amor no es vehemente y creo que me hará feliz.» López Clarós s'atribueix haver aconseguit el consentiment dels pares i acordat la petició de mà, a més d'iniciar les gestions per a la dispensa papal. En un quadernet de viatge de l'ALR (BC ms. 9631), Rubió i Ors fa un resum de tota la peripècia de l'estiu anterior al prometatge i el resultat satisfactori.

arquebisbe de Sevilla⁴³ i va merèixer una biografia (Carulla 1880: 40-41). Tots dos eren fills d'Antoni Lluch i Mir i de Mariana Garriga i Font. Eren onze germans, dels quals tant Elisea com Joaquim van néixer a Manresa. Elisea era nascuda el 1831, de manera que es portava tretze anys amb Rubió i Ors. Malgrat ser família d'origen menestral, tot apunta que, en la dificultat que va trobar Rubió i Ors per al prometatge, hi devia haver principalment, a més del record d'algun amor primerenc de la noia, una diferència d'estatus econòmic o social.⁴⁴ Ens permet fer-nos una idea de la mena de dona que devia ser el que Tomàs Aguiló —que, com hem vist, n'havia estat enamorat durant l'estada a Tarragona com a professor d'institut (Mas i Vives 1997: 256)—,⁴⁵ comparant Elisea amb la seva dona, Francesca Aguiló, en diu a Rubió a la carta del 6 de desembre del 1855 (Mas i Vives 1979: 406): «No tiene la hermosura ni los talentos ni la viveza de tu Elisea, pero tiene como ella la decisión de vivir únicamente para hacer la felicidad de su esposo, proporcionarle alegrías y endulzar sus penas compartiéndolas como única confidente y consoladora.»

El desfici de Rubió i Ors per casar-se, així que va guanyar les oposicions, cosa que li proporcionava una posició, si no folgada, almenys estable, i es va instal·lar a Valladolid, era notable, com reflecteix la

43 Nascut el 1816 i mort el 1882, va arribar a ser cardenal.

44 El 1840 una Elisa Lluch i Garriga estava interna al col·legi de la Puresa de Palma (Peñarrubia 2015: 192, n. 101). És poc probable que sigui la mateixa persona, tot i que també sembla molta coincidència que existís una persona amb els mateixos noms, de la mateixa edat i a la mateixa època. Si fos la cosina i futura muller de Rubió i Ors, tindria nou anys i això posaria en evidència aquesta distància pel que fa a estatus social i econòmic amb un Rubió i Ors que en aquell mateix moment, com hem vist, no es podia pagar els estudis a la Universitat de Cervera. En canvi, tenim documentada, per carta de Rubió i Ors a Tomàs Aguiló del 24 d'agost del 1849 (CoA), una probable estada d'Elisea Lluch a Palma: «Amigo mío: el dador de la presente es don José Lluch, jesuita; amigo y pariente mío que pasará a esa [Palma] con el doble objetivo de ver a unas hermanas suyas y de conocer la isla.» Així mateix, per carta de Tomàs Aguiló a la mateixa Elisea Lluch del 6 d'agost del 1851 i també de Rubió i Ors a Tomàs Aguiló del juliol del 1851 (CoA), quan ja festejaven, coneixem una altra estada de la noia a Palma.

45 Tomàs Aguiló «en acceptar la càtedra interina a l'institut de Tarragona a finals de 1847 (i de la qual cessà l'octubre de 1850) ho féu amb la idea que li servís de trampolí per a poder passar a l'illa i, també perquè el substituís, si arribava el cas, el mateix Marià» (Tomàs 2013: 61).

carta en vers als seus amics de Barcelona «Als greixons de la rodona» (97):

Jo penso que el matrimoni
és llaç que posa el dimoni
perquè aquí tot bon Antoni
porta banyes com porta ell:
però com ningú s'empaca
de semblar en això a Astarot,
si la que em corona és guapa
i porta además bon dot,
me'n fot!!!

A l'abril del 1854, Rubió i Ors va viatjar a Roma, com explica un extens dietari de viatge que es conserva en manuscrit autògraf i en una transcripció mecanografiada a l'ALR (BC ms. 9631), per aconseguir la dispensa eclesiàstica, necessària perquè els dos promesos eren cosins.⁴⁶ Va sortir de Barcelona el 24 d'abril i va fer etapes a Mataró, Girona, Figueres, Perpinyà, Narbona, Montpeller, Avinyó i Marsella, on va agafar un vapor fins a Gènova i va baixar fins a Roma passant per Liorna. Va arribar a Roma el 3 de maig i s'hi va estar dues setmanes. Després va repetir l'itinerari a l'inrevés per tornar a Barcelona, on va arribar el 24 de maig, vint-quatre hores abans del casament amb Elisea Lluch.

1.3 L'estada a Valladolid, 1847-1858

El 1845 es va fer la reforma de la instrucció pública a través del Pla Pidal que havia elaborat Antonio Gil y Zárate i la gestió de les universitats, en el cas de Barcelona acabada de restaurar, va passar a l'Estat. Dins aquest pla, el 1846 es van convocar per primer cop oposicions a catedràtic. Entre altres, s'hi van presentar els dos amics Rubió i Ors i Milà i Fontanals, a més del seu mestre Bergnes de les Cases. Manuel Jorba descriu amb detall tot aquest procediment. Rubió i Ors, com Milà, va optar «a la càtedra de “literatura general i espanyola”, de nova creació, en les oposicions celebrades a Madrid al final de 1846 i

46 Tots dos descendien dels besavis Pau Lluc i Raimunda Horrius, pagesos d'Olius, parròquia de Sant Just, al Solsonès, segons els arbres genealògics de l'ALR (BC ms. 9633).

al principi de 1847, les quals van aixecar una certa expectació» (Jorba 1984: 84-88). El 4 de novembre Rubió i Ors va sortir de Barcelona i així ho recollia el *Diario de Barcelona* (310, 6 novembre 1846, p. 4794): «Son varias las personas que se preparan a tomar una honrosa parte en las oposiciones que para obtener algunas de las cátedras de esta Universidad literaria, van a tener parte en la corte. Ante ayer salió de Barcelona con el indicado objeto el joven poeta y literato D. Joaquín Rubió y Ors, distinguido miembro de la academia de Buenas Letras y ventajosamente conocido por las varias obras que ha publicado.»⁴⁷

També Rubió i Ors n'ofereix informació. Per ell sabem que el tribunal al qual es van sotmetre tant Milà com ell mateix estava format pel marquès de Vallgornera com a president, Hartzzenbusch, Gayangos, Aribau, Gonzalo Morón, Delgado i Amador de los Ríos, com a secretari (Rubió i Ors 1887: 88).

El 19 de febrer del 1847 va ser nomenat catedràtic per oposició de literatura general i espanyola de la Universidad de Valladolid. Es va quedar a Madrid fins a finals de febrer, acabades les oposicions, i va tornar, amb Milà i Fontanals, per València a Barcelona (Jorba 1984: 90). El 13 de març del mateix any, ja a Valladolid, Rubió i Ors va prendre possessió de la càtedra (*Biografia. Apèndix I*). El 22 d'octubre escriu a Aguiló i Forteza respecte a la ciutat i la gent (Alonso Cortés 1926: 135):

Hace unos días que llegué aquí, y hasta el presente no puedo decir sino elogios de este país, cuyo clima me prueba bien y cuyos alimentos son muy buenos, y de sus habitantes amables y francos, como lo que son cual castellanos viejos. Para hacérmelo más grato tengo a dos leguas escasas el archivo de Simancas, y a mi rededor las ciudades de Palencia, Burgos, Toro, Zamora, León, Salamanca, etc., y ya puedes figurarte que el que hizo un viaje para visitar en Pollença el Castillo del Rey y en Alcudia sus fortificaciones, no dejará de ir a ver los monumentos que en aquellas se encierran.

A Valladolid havia d'assistir els graus de batxillerat, estudiar amb poc temps el programa de lliçons i fer nou classes a la setmana (Alonso Cortés 1926: 135): «Así es que tengo que estudiar un poco, y que en

47 Rubió i Ors va tenir una impressió més aviat negativa de Madrid, com expressa a Tomàs Aguiló en carta del 24 de novembre del 1846 (*CoA*), on li explica que allà tot-hom corre molt però ningú no fa res i se sent orgullós de ser província.

los días en que me toca que explicar dos lecciones, me quedo fatigadísimo y sin humor para ocuparme de nada más.» Però és sobretot gràcies al poema carta, enviat als seus amics de Barcelona, que coneixem la seva vida quotidiana durant els primers temps de l'estada a Valladolid en una casa de despesa (101):

Per lo demés, me la passo
aquí lo millor que es pot,
ben menjat i ben begut
i sense treballar molt.
Prenc lo xocolate al llit
amb lo seu *bollo* ben tou.
Llegesc després un ratet,
i m'alço a més de les nou.
Em rento i me'n vas a càtedra
i allí espeto el meu sermó
als meus estimats deixebles,
entre els quals hi ha alguns xicots
que en quant a mollera dura
poden desafiar un bou.
Luego si el temps està clar
vaig un rato a prendre el sol
o bé estudio una horeta
si fa fred, a prop del foc.
Dino i em llenço altra volta
a llaurar el passeig, a on
trobo sempre un vagamundo
que va a fer lo que faç io.
Al fer-se fosc al cafè
a on donen *gratis* calor,
aigua tèbia i fins periòdics
i dames i dominó.
Si la comèdia és bonica
a la comèdia, o si no
a fer el solo amb dos amics
o a estudiar la lliçó.
Sopo, i a les onze al llit
a on dormo la nit d'un so,
com qui, si no té pessetes,
no té maldecaps tampoc.

Malgrat afirmar a Cortada, segons es desprèn de les cartes d'aquest al poeta del 30 de novembre del 1847 i el 31 de gener del 1848, que estava bé a Valladolid, s'hi sentia sol. Escriu en carta a Tomàs Aguiló del 22 d'octubre del 1847 (Alonso Cortés 1926: 135): «Tengo algunos amigos muy francos y buenos con quienes distraer mis malos ratos, pero me falta una amiga con quien simpatice y que pueda comprenderme.» En tot cas, si, com va escriure a Tomàs Aguiló (CoA), en carta del 12 de juny del 1847, «en el primer mes que estuve en Valladolid por poco rebiento de puro sano y rollizo que estaba», en cartes posteriors l'entusiasme decau fins a la desesperació: «vivo una vida material sumamente monótona y prosaica [...] mi corazón duerme en la indiferencia más completa en medio de las relaciones femeniles que aquí tengo» (18 desembre 1848); «deseo con afán que llegue el día en que vaya a respirar el aire de mi tierra [...]. Es tan triste este dormir del corazón, [...] esta especie de embotamiento de los afectos» (6 febrer 1849); «también yo aquí he pasado momentos atroces» (19 març 1849); «siempre viviendo a escape y sin saber a dónde ir; esperando y sin saber lo que espero» (30 juliol 1850).

Segons es desprèn de les cartes que li adreçava el seu germà Josep (BC ms. 9634), el 1848 va ser un any difícil per a la família Rubió i Ors. Amb el pare ja gran i la mare malalta, Josep va patir una inflamació al genoll que el va tenir sovint immobilitzat, que les aigües de Caldes de Montbui no van curar i que al final el metge va operar. Amb l'agitació social del moment i la passa de grip mortífera, que es va endur trenta mil persones a Barcelona, la llibreria no venia quasi res. La germana Mariana (Mariagneta a les cartes) es va separar del seu marit, que no tenia diners, i que es va negar a partir els béns mutus fins al punt d'arribar a un contenciós entre les dues parts. A causa de les despeses i la falta d'ingressos, Josep pare i Josep fill van firmar un pagaré al marit de la germana Bàrbara (Barbareta a les cartes), Josep Batlle. Aquest pagaré va comportar la ruptura de la família amb Bàrbara i el seu marit, que van arribar a acusar el germà Josep d'estafa davant la impossibilitat de satisfer el deute. Al final ho va resoldre el poeta (Quimet a les cartes), que també devia diners a Batlle de resultes de les oposicions, amb un val que va enviar a Agustí Aymar, cunyat i mediador.

En algun moment del mateix any es va instal·lar al carrer de Los Arces, número 6, i al cap d'uns mesos, el 5 de juny del 1848, va

ser nomenat vocal per al tribunal d'oposicions a la càtedra de llatí i castellà de l'institut adjunt a la universitat (Alonso Cortés 1926: 139; *Biografia. Apèndix I*). Del 14 de juny al 14 de juliol, a més, va ser comissionat pel rector de la Universitat, Claudio Moyano, com a vocal per jutjar els exercicis del grau de batxillerat a l'Institut de Vitòria (Alonso Cortés 1926: 139; *Biografia. Apèndix I*), on va conèixer la que he anomenat més amunt Nina de Vitòria (Mas i Vives 1997: 254-255). Rubió i Ors va aprofitar el viatge per visitar Burgos, Biscaia i Àlaba (Alonso Cortés 1926: 139-140).

A l'inici del curs següent, l'1 d'octubre del 1848, va ser encarregat de fer el discurs d'obertura a Valladolid (Alonso Cortés 1926: 137). El 1849 va morir el seu pare, Josep Francesc Rubió i Lluç,⁴⁸ i a l'estiu, com hem vist al capítol anterior, va començar a festejar Elisea Lluç (Mas i Vives 1997: 256).

En el pla acadèmic, al juny va ser nomenat novament per escriure i llegir el discurs d'obertura del curs 1849-1850 de la Universitat de Valladolid (*Biografia. Apèndix I*). Més tard, al novembre, va ser autoritzat per treballar a l'arxiu de Simancas per «reconocer, copiar y extractar los papeles pertenecientes a los reinados de Carlos V, Felipe II, III y IV» (Alonso Cortés 1926: 142), en què s'observa l'inici del seu interès per la recerca històrica que va desenvolupar a partir de llavors.⁴⁹ Poc després proposava a Antonio Gil y Zárate, director d'Instrucció Pública, la recollida de materials en arxius nacionals i estrangers per fer una història «documentada y completa de la literatura provenzal» que incloïa la catalana (Alonso Cortés 1926: 142). A més, a primers de l'any següent, el 25 de gener del 1850, va ser nomenat vocal per la Universitat de Valladolid de la comissió que, per ordre de la Direcció de Instrucció Pública, havia d'ocupar-se, a les diferents universitats espanyoles, de la formació de catàlegs dels llibres que calia adquirir (*Biografia. Apèndix I*).

48 Rubió i Ors tenia una estreta relació afectiva amb el seu pare i va escriure a Tomàs Aguiló, en carta del 9 de maig del 1849 (*CoA*), arran de la seva mort: «Afortunadamente mi corazón se desahogó en lágrimas.»

49 De les visites a l'arxiu de Simancas procedeix la documentació per al seu treball sobre Blasco de Garay llegit a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 26 de juny del 1849. O bé hi va treballar sense autorització o bé la data que dona Alonso Cortés és errònia.

Pel que fa a la creació literària, el 28 de febrer va publicar una *trova* dedicada a Isabel II a la revista *El Bien Público* i l'1 de març va cantar-se al Liceo Artístico-Literario de Valladolid un himne escrit per Rubió i Ors i dedicat a Isabel II (Alonso Cortés 1926: 142), que no sembla el mateix que la *trova*.

Tornant a l'activitat acadèmica, al cap d'uns mesos, el 18 d'octubre del 1851, va ser nomenat, pel rector Manuel de la Cuerda, vocal suplent del Consell de Disciplina (*Biografía: Apèndix I*) i l'any següent, el 24 de març del 1852, va tornar a ser comissionat per presidir els exercicis de grau de batxillerat, aquest cop a l'Institut de Sòria (*Biografía. Apèndix I*). Així mateix, l'1 de desembre del 1853, va aconseguir que li fos concedida la llicència sol·licitada per «pasar al Mediodía de Francia y Cataluña con el objecto que expresa de perfeccionarse en el conocimiento de la lengua antigua y en la literatura de estos países» (Alonso Cortés 1926: 144), on es percep la continuïtat en el seu interès per la literatura trobadoresca i més en general pels orígens. Per una carta de l'11 de maig del mateix any a Manuel de Bofarull, que aleshores residia a Madrid, on Rubió i Ors li proposa una excursió per Lleó, Toro, Zamora, Salamanca i Àvila, viatge que efectivament va fer com demostra un quadernet de notes de l'ALR (BC ms. 9631), sabem que en aquell moment residia al carrer del Rosario, número 18.

A partir d'aquest moment, la informació de la vida de Rubió i Ors es redueix a la que aporten Alonso Cortés (1926) i els apèndixs a la *Biografía*. El dia 9 del mateix mes de desembre, com he dit més amunt, la mare i el germà de Rubió i Ors van fer la petició de mà (Mas i Vives 1997: 256). Va passar l'hivern del 1854 a Barcelona, preparant el casament, i a l'abril, com hem vist, va viatjar a Roma per aconseguir la dispensa eclesiàstica. El 24 de maig es van casar i es van instal·lar al carrer de San Blas, 4, 2, de Valladolid, i tot seguit al carrer de Cárcava (Alonso Cortés 1926: 144), avui Núñez de Arce, 25. A Valladolid van néixer els seus fills Joaquim, Antoni i Josepa «Pepina», el primer el 1855, el segon el 1856 i la tercera el 1858.⁵⁰

50 Rubió i Ors va tenir set fills: Joaquim (Valladolid, 1 de març del 1855 – Barcelona, 12 de desembre del 1887), Antoni (Valladolid, 24 de juliol del 1856 – Barcelona, 8 de juny del 1937), Josepa «Pepina» (Valladolid, 26 de gener del 1858 – Vilassar de Mar, 24 de juliol del 1947), Lluïsa (Barcelona, 13 de desembre del 1860 – 1865), Elisea (Bar-

El matrimoni va proporcionar al poeta l'estabilitat econòmica i emocional que perseguia. Rubió i Ors va escriure, en carta del 17 de desembre del 1854, just mig any després de casar-se, a Tomàs Aguiló (CoA): «Que soy felicísimo con Elisea [...]; que paso una vida sumamente tranquila, que gozamos yo viéndola pintar y ella oyéndome leer, que vivimos solo el uno para el otro.»

La seva opinió respecte a la ciutat de Valladolid va empitjorar amb els anys, tal com reflecteix la carta a Tomàs Aguiló del 17 d'agost del 1857, quan es trobava sol i l'esposa Elisea havia anat a Barcelona (CoA): «El clima de Valladolid [...] es frío y seco: el país llano y la vegetación pobre y escasa. [...] El carácter castellano no es el que vemos en los libros de geografía, ni en los de historia. / Esa buena fe proverbial no existe en ciertas clases [...]. En cuanto a la vida artística e intelectual es aquí muy pobre.»

La tasca acadèmica continuava i encara, segurament amb el desig d'augmentar els ingressos per afrontar la nova despesa domèstica familiar, el 10 d'octubre del 1855, amb els col·legues Félix Pérez Martín i Atanasio Álvarez, va llogar un col·legi de primària i secundària situat al carrer de l'Orden, del qual feia de director i administrador i on es va traslladar a viure (Alonso Cortés 1926: 145-146). A més, Rubió i Ors degué participar d'alguna manera en la vida cultural de la ciutat, ja que el 4 de maig del 1856 va ser admès per la Real Academia Provincial de Bellas Artes de Valladolid (Alonso Cortés 1926: 145).

Pel que fa a la creació literària, molt reduïda en aquests agitats anys de vida laboral, acadèmica i familiar intensa, expressa en una carta del 30 de maig del 1854 a Catalina Oliver el desig de fer un nou volum de poesies catalanes o de reimprimir el ja publicat amb alguns poemes afegits (Mas i Vives 1997: 260).

Ara bé, la feina s'acumulava, ja que el 22 de juliol del 1857 Félix Pérez i Atanasio Álvarez van traspasar el col·legi a Rubió i Ors, i en va quedar com a únic arrendatari (Alonso Cortés 1926: 146), cosa que

celona, 5 de setembre del 1865 – 19 de novembre del 1891), Mariana (26 de març del 1867 – 26 de setembre del 1942) i Inés (3 de desembre del 1871 – després del 1911). Les tres últimes van ser monges. Dec aquesta informació, esquemàtica a l'arbre genealògic elaborat per Manuel Rubió i Balaguer (BC ms. 9633), a Antoni Rubió i Guilleumas.

li va proporcionar maldecaps⁵¹ i segurament li va impedir desplaçar-se a Barcelona a passar l'estiu amb la seva esposa Elisea Lluch, i el va passar sol a Valladolid. A més, el 31 d'octubre, per Reial Ordre del 2 del mateix mes, en què es publicava el decret del trasllat, Rubió i Ors va assumir també la càtedra d'història universal i d'Espanya, i això li va obrir les portes a la tornada a Barcelona. Al cap de no gaire, es va produir la tornada a la ciutat catalana.

1.4 Els Jocs Florals, l'edició poliglota de *Lo Gaiter* i els últims anys

El 1857 es va crear la càtedra d'història universal a la Facultat de Lletres de Barcelona i Rubió i Ors en va esdevenir el primer professor titular, ja que Joan Cortada només la va ocupar interinament mentre es procedia al seu trasllat de Valladolid a Barcelona (*Biografia: Apèndix I*; Ghanime 1995: 101). Si la filla Josepa, com hem vist, va néixer el 26 de gener a Valladolid, el trasllat definitiu es degué produir poc després.

Amb els onze anys que havia passat a Valladolid i el quasi silenci, degut a l'ocupació acadèmica i la llunyania, Rubió i Ors va quedar descavalcat de l'actualitat del moviment cultural romàntic barceloní i català, l'impuls del qual mentrestant havia assumit la generació posterior a ell (Domingo 2018a: 122). Un cop a la ciutat, malgrat l'acte d'afirmació que va significar la segona edició de *Lo Gaiter*, enriquida amb els poemes de l'«incomparable desterro», com en deia Antoni Rubió i Lluch (1902: XLVI), va quedar definitivament en segona pla com a poeta (Jorba 2014: 79). En els anys següents, la publicació de poemes en català es va limitar als que va publicar a *Los trovadores nous*, del mateix any que la segona edició de *Lo Gaiter*, i als dels Jocs Florals, als quals es va presentar fins a aconseguir ser Mestre en Gai Saber el 1863, a més d'alguns d'esparsos en les publicacions més representatives de la Renaixença. A partir de llavors, Rubió i Ors es va dedicar en cos i ànima a construir el seu llegat literari per a la posteritat, a la vida acadèmica i familiar i a la literatura històrica, pedagògica i religiosa. Per a aquest període, fins a la seva mort, només disposem

51 Escriu a Tomàs Aguiló, en carta del 17 d'agost del 1857 (CoA), respecte al col·legi: «Los malos ratos que proporciona y los desengaños que lleva el corazón.»

pràcticament de les dades que ens proporciona ell mateix a través dels apèndixs a la seva *Biografia* i de la documentació de l'ALR.

Tot just acabem de veure que Rubió i Ors va dubtar entre revisar el volum publicat el 1841 i afegir-hi poesies o bé revisar aquest volum i publicar-ne un altre amb poemes nous. A la carta citada del 30 de maig del 1846 a Catalina Oliver, vacil·la entre «hacer un nuevo tomo de poesías catalanas, o cuando menos de reimprimir el que tengo publicado con algunas composiciones añadidas» (Mas i Vives 1989: 20). Hi insistia el 18 de desembre del 1851 (Mas i Vives 1989: 21-22): «me ocupan por ahora una porción de proyectos, que como tenga decisión para realizarlos, me proporcionarán agradable ocupación para todo el invierno. Entre dichos proyectos ocupa el lugar preferente el de la revisión de mi tomo de poesías catalanas y el arreglo de otro, y su impresión en el próximo verano». La poesia, doncs, continuava al seu cap, i li escriu el 2 de gener del 1853 (Mas i Vives 1989: 22):

a fin de emplear algo la poca actividad que queda todavía a mi cabeza y a mi corazón, he vuelto a ocuparme con asiduidad de literatura y de poesía. En su consecuencia hace algún tiempo que concibo con más facilidad que antes planes poéticos y que hasta siento alguna mayor facilidad en escribir; de suerte que como esta aumente, como creo que aumentará, no sería extraño (¡ojalá fuese así!) que volviese a pasar por un periodo de calma interior y de trabajo literario igual al que pasé desde el 38 al 41.

La idea va cristal·litzar però la realitat s'imposava amb la urgència del casament. Escriu a Catalina Oliver l'11 de març del 1854 (Mas i Vives 1989: 22): «Tenía proyectado reimprimir el *Gaiter* sumamente adicionada, pero esto me ocasionaría gastos que al presente no puedo hacer, y por lo tanto he renunciado por ahora a dicho proyecto.» I sens dubte la mort del pare el 1849 va afavorir l'endarreriment del projecte.

Per fi, amb la tornada a Barcelona i la situació econòmica que li proporcionava la càtedra, la publicació de la segona edició de *Lo Gaiter* va ser possible. Escriu a Tomàs Aguiló, en carta del 4 de gener del 1859 (CoA): «Se han satisfecho mis deseos [amb la tornada a Barcelona], y por lo tanto estoy atravesando uno de los periodos más felices de mi vida. [...] Hasta me parece que volviendo a respirar el aire de mi tierra he renacido

a las letras [...], puedes considerar una consecuencia de ello el afán que he tenido para reimprimir con aumento *Lo Gaiter*.»

Va ser incorporat immediatament «amb els honors deguts» (Domingo 2018: 122) al grup d'intel·lectuals, entre els quals hi havia amics seus, que maldaven per trobar una fórmula que permetés institucionalitzar i visibilitzar la literatura catalana en un context totalment advers, quan la societat catalana semblava ja en part decebuda del projecte d'integració nacional espanyola, que deixava entreveure sense embuts la seva concepció centralista, i necessitava fer front a l'energia transformadora de la primera empenta industrialitzadora amb alguna eina de representativitat autoafirmativa (Domingo 2013c: 29). Però Rubió i Ors ja no podia ser la figura capdavantera ni pionera, singular dintre el moviment romàntic per la seva aposta particular, com havia estat quasi vint anys enrere, sinó el record d'aquella primera veu que havia sembrat una llavor a contracorrent. Cal tenir en compte que, entre els mateixos incitadors del restabliment dels Jocs Florals, l'escepticisme respecte a la viabilitat d'una possible literatura en català encara predominava sobre l'entusiasme (Domingo 2013c: 27). De totes maneres, el 17 de març del 1859 va signar la convocatòria dels Jocs Florals com a mantenidor junt amb Víctor Balaguer, Josep Lluís Pons i Gallarza, Miquel Victorià Amer, Joan Cortada i Antoni de Bofarull, sota la presidència de Manuel Milà i Fontanals (Freixes 2011: 34). Ell mateix va redactar la lletra de convidat i va crear la divisa *Patria, Fides, Amor* (Rossich 2006: 84; Jorba 2014: 39).

En aquests primers moments i arran d'aquesta convocatòria, Rubió i Ors va reprendre amb intensitat l'activitat literària i social. El 2 d'abril del 1859, com ja hem vist, va intervenir a la vetllada dels divendres a casa dels Gironella junt amb Isabel de Villamartín, amb premi als Jocs d'aquell mateix any, i el senyor Lladó (Domingo 2009c: 42). Dues setmanes després, el 16 d'abril, hi va tornar a intervenir junt amb Antoni de Bofarull i Víctor Balaguer. Sens dubte per generar expectativa, va publicar el mateix dia de la celebració «Los juegos florales» dins una sèrie d'articles sobre poesia a *El Arte* (3, 1 maig 1859).

Aquest primer diumenge de maig, el dia 1, es va celebrar la festa de restauració dels Jocs Florals. Rubió i Ors va participar-hi com a membre del consistori i se'n pot llegir una extensa crònica anònima el dia següent al *Diario de Barcelona* («Juegos Florales.

Reinstalación del consistorio de Barcelona en 1º de mayo de 1859», 2 maig 1859, p. 4173-4175).

Aquesta activitat entre literària i social es va prolongar uns anys, fins al 1863, quan va aconseguir el títol de Mestre en Gai Saber.⁵² Va guanyar l'Englantina d'Or als Jocs Florals del 1860 amb el poema «Los catalans en Àfrica» (84) —a més de la ploma daurada amb «La germana de la caritat» (85), premi ofert pel bisbe de Barcelona. El 1861 va ser mantenidor dels Jocs Florals i, per tant, no hi va participar com a competidor. El 1862 hi va obtenir la Viola d'Or i d'Argent amb «Lo triunfo de la creu» (86) i el 1863, l'Englantina d'Or amb «L'últim comte d'Urgell» (88) i l'accèssit a l'Arpa de Plata amb «A don Bonaventura Carles Aribau» (87). Posteriorment, la seva intervenció als Jocs es dilueix en participacions ocasionals com a mantenidor, com el 1866, en què Jacint Verdaguer va guanyar quatre accèssits. Va participar en altres certàmens, concorrent-hi, com en el de l'Acadèmia Mariana de Lleida, en què el 1871 va guanyar la Medalla d'Or amb «La Verge de l'Acadèmia» (89), o no, com en el convocat per premiar una oda a la Mare de Déu de Montserrat del 1880, del qual va ser membre del jurat junt amb M. Milà i Fontanals, J. M. Quadrado, V. W. Querol, J. Romanilha i G. Vidal i Valenciano, presidit per Manuel Cañete (Jorba 1984: 190).

En l'àmbit privat i públic, són escadusseres les notícies que en tenim. Va llegir i publicar el *Discurso inaugural que en la solemne apertura del curso académico del 1860 al 1861 en la Universidad de Barcelona, leyó en presencia de S. M. la Reina Doña Isabel II y de su augusto esposo el rey Don Francisco de Asís, D. Joaquin Rubió y Ors*. Gràcies als expedients que es conserven a l'ALR (BC ms. 9644), sabem que el 1863 va viatjar a les illes Balears com a inspector d'instituts i el 1864, a Tarragona i Tortosa. El 1864 va promoure el projecte, que no va prosperar, de preparar una gramàtica catalana i un diccionari a l'Acadèmia de Bones Lletres junt amb J. Manjarrés i Roca i Cornet (Jorba 1984: 213). Entre el 1865 i el 1866 va dirigir la «Biblioteca de Autores Clásicos», on va publicar les *Obras de Cayo Salustio Crispo* i els *Anales de Cayo Cornelio Tácito*, tots dos amb extensos estudis seus. Sabem que el 1868 va fer un viatge a Madrid, Salamanca, Valladolid i

52 Escriu a Tomàs Aguiló el 17 de setembre del 1863 (CoA): «Ellas [les poesies presentades als Jocs Florals el 1863] serán probablemente mi testamento como escritor catalán.»

Lleó (carta del 14 d'agost del 1868 a Tomàs Aguiló, *CoA*); que el 1873 va passar l'estiu a Mallorca, a la plaça de Sant Jeroni de Palma, com escriu a Tomàs Aguiló l'11 de juliol (*CoA*), i que el 1875 va fer una estada a Madrid (Milà i Fontanals 1922-1994: 64). Va passar els estius dels últims anys amb la família en diferents poblacions catalanes, com els del 1879 i 1882 a Sant Boi (cartes del 14 d'agost del 1879 i del 17 d'agost del 1882 a Tomàs Aguiló, *CoA*), entre el 1892 i el 1897 a Cardedeu (BC ms. 9630) i el 1898 a Sant Celoni (carta postal, BC ms. 9681).

Els reconeixements li van arribar sempre tard i sempre darrere del seu amic Milà i Fontanals. Així, no va ser fins al 1878 que va ser nomenat president de l'Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, en substitució de Milà i Fontanals (Jorba 1984:140), fins al 1885 que va ser elevat al deganat de la Facultat de Filosofia i Lletres, per jubilació del degà Jacint Díaz, fins al 1890,⁵³ que va ser nomenat president dels Jocs Florals i només una setmana abans de morir, el 29 de març del 1899, va rebre el càrrec de rector de la Universitat de Barcelona, succeint Manuel Duran i Bas.⁵⁴

Dels últims anys, les notícies són encara més escasses. Els fets més rellevants són l'homenatge que va rebre el 1889 i la mort de l'esposa Elisea i de la filla també Elisea (sor Maria Teresa) el 1892. L'homenatge va ser organitzat per la Lliga de Catalunya el 17 de febrer del 1889 i va consistir en una festa literària al Palau de les Ciències de l'Exposició Universal, presidida per Domènech i Montaner, al costat d'Àngel Guimerà, Ramon Picó i Campamar, Narcís Oller, Dolors Monserdà, Bonaventura Bassegoda, Damas Calvet, Lluís-Carles Viada i Lluch, Joan Pons i Massaveu, Joaquim Riera i Bertran, Francesc Matheu, Jacint

53 Per bé que hi va renunciar el 1880 per no compartir consistori amb Frederic Soler, a qui tanmateix va dedicar el poema «A la mort d'en Frederic Soler» (115). Jacint Verdaguera va escriure el 1880 una carta, sense data, a Rubió i Ors demanant-li que ocupés la presidència dels Jocs Florals perquè ell no podia fer-ho i llavors seria per a Frederic Soler, i remarcava que «me sembla un deshonor per tan antiga institució, que entre els noms de tants com l'han presidida, no es veja el del Gaiter del Llobregat» (BC ms. 9675; Casacuberta; Torrent i Fàbregas 1971: 75-76). Però el 1881 no van figurar com a presidents ni com a mantenidors ni Rubió i Ors ni Soler.

54 Recordem que Milà i Fontanals va presidir els Jocs Florals el 1859, el mateix any de la restauració, i va ser nomenat president de l'Acadèmia de Bones Lletres el 1861 (Jorba 1984: 140), però, per voluntat pròpia, no va exercir càrrecs a la Universitat.

Verdaguer, Emili Vilanova, Francesc d'Assís Ubach i Vinyeta, i altres (Coll i Alentorn 1992: 474).⁵⁵

En el terreny literari, són destacables, pel que fa a la creació artística, la publicació dels seus dos drames, *Gutenberg. Quadro dramàtic*, el 1880, i *Luter. Quadros històric-dramàtics en prosa i en vers*, el 1888, i l'inici el mateix any de la publicació de l'edició poliglota, que es va allargar fins al 1889 i que recollia en tres volums les dues edicions de *Lo Gaiter* i poemes esparsos i inèdits entre aquest any i el mateix 1889, completada per un volum pòstum del 1902, elaborat pel seu fill Antoni Rubió i Lluch. En el camp assagístic, són aportacions significatives, per la seva càrrega nostàlgica, els monogràfics dedicats a Roca i Cornet el 1876, a Milà i Fontanals el 1887 i a Piferrer el 1898. En una de les seves últimes intervencions públiques, el 1897, va fer la defensa de la independència de la llengua catalana a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (Rubió i Lluch 1902: LX; Jorba 2014: 29, n. 48).

Una setmana abans de la mort de Rubió i Ors, el 31 de març del 1899, divendres sant, Verdaguer el va trobar a l'església de Betlem (Jorba 2014: 15). Així descriu la trobada (Verdaguer 1902: 33):

Lo dia era el de Divendres Sant i l'hora la de l'Ofici solemne, a què acostuma assistir cristianament com en millors temps, Déu li pag lo bon exemple, lo cos de catedràtics de nostra Universitat, de la que havia sigut nombrat rector no feia gaire. A l'entrar a Betlem ja havia fetes les estacions de costum a Barcelona i arribà tot suat, i més afadigat de lo que calia a un home de vuitanta anys, que anava a presidir una funció de tres hores. / Al veure'l malat i alacaigut en sa cadira rectoral, son fill don Antoni i sos amics li suplicaven, que abreviàs ses devocions, i que cuidàs de la seva salut, que palanquejava i estava a punt de caure. Mes ell, impertèrrit, seguí mot per mot, amb lo llibre als dits, lo *Passio* de Sant Joan; després assistí devotament a les tendríssimes escenes del descobriment de la Veracreu, i a l'adoració de la mateixa; mes al adorar-la ell també, amb prou feines i mercès al braç de sos acompanyants se pogué aixecar de terra. Després trèmol i decaigut acompanyà a Nostre Senyor per lo sant temple en aquella processó trista i sense magnificència que representa el seu sagratíssim enterro. En ella los sacerdots vestits de negre canten amb veu baixa, mes l'orgue no gosa obrir sos llavis dintre la iglésia, ni les campanes fora, plorant calladament amb los fidels, amb la

55 Víctor Balaguer, que no hi va poder assistir, li escriví des de Madrid (BC, ms 9675): «Honor y gloria al maestro que publicó en 1839 su primera poesía catalana.»

ciutat i amb la terra tota la mort de Nostre Senyor Jesucrist. / Després de l'ofici vaig sortir a estrènyer aquella mà, ja freda amb la fredor de la mort que se li acostava.

El 7 d'abril moria Rubió i Ors, «víctima de una pulmonía que le ha llevado al sepulcro en pocos días» (*Diario de Barcelona*, 8 abril 1899). Donava la notícia *La Veu de Catalunya* en l'edició del vespre, en portada, ressaltant la seva figura «monumental» com a poeta enaltidor «de la seva pàtria», estudiós i mestre de «la generació actual» en el camp de la història. Seguien l'exordi panegíric, a més d'una esqueda de la Universitat, una extensa biografia del poeta, la reproducció d'un autògraf i el poema «Lo Gaiter del Llobregat» (I), i acabava exaltant-lo com a pioner en la implantació de la llengua catalana.

Rubió i Ors va ser enterrat el dia 8 a la tarda, al cementiri nou, en un acte solemne (Jorba 2014: 15, n. 16). Tres anys més tard, Rubió i Lluch, al pròleg al quart volum de l'edició poliglota de *Lo Gaiter*, es lamentava del poc ressò social de la seva mort (1902: vi):

Morí sense que s'alçàs a sa memòria un sol homenatge per a recordar la seva influència en l'actual renaixement. Morí enmig de la maror política produïda per lo moviment literari que ell contribuí tant a desvetllar, i ningú, que jo sàpiga, s'ha dignat recordar que el pròleg del Gaiter, és lo primer manifest de reivindicació literària i regional que s'ha escrit en Catalunya en lo segle XIX.

2. OBRA DE JOAQUIM RUBIÓ I ORS

Actualment Joaquim Rubió i Ors només és recordat com el primer poeta romàntic que va escriure poesia en català, però la seva obra erudita, avui oblidada, a diferència de la de Milà i Fontanals, va ser considerable i respectada al seu moment, almenys en l'àmbit universitari i acadèmic, com demostra el panegíric, damunt citat, publicat a *La Veu de Catalunya* a la seva mort, abans de fer un llistat de treballs seus (7 abril 1899, edició del vespre): «com viuran les geste[s], per ell descolgades del passat, los estudis que il·lustraren a la generació actual, rebuscats per ell en lo camp immens, sens fi, de la Història».

Rubió i Ors és una figura intel·lectual complexa, amb interessos polièdrics però interconnectats, i, si les seves creences religioses, combatives i apologetiques, van ser un obstacle a l'hora d'abraçar conceptes moderns, no ho van ser per al rigor científic i erudit, com ho demostren, per exemple, la llibertat amb què tracta el tema als seus *Apuntes para una historia de la sátira* o la laxitud a l'hora d'incloure poemes obscens a l'edició de Vicent Garcia del 1840 (de la qual, tanmateix, com hem vist, es va penedir a la seva vellesa).

La seva obra literària, tant en àmbits creatius com erudits, és governada per tres eixos transversals que podríem sintetitzar de la manera següent:

1) *La pedagogia*. El caràcter alligador i sempre exemplar de la seva obra es trasllueix ja, al marge de la seva obra destinada a la docència, en les seves primeres publicacions periodístiques, com també en el fet mateix d'escriure poesia en català, ja que un dels arguments que exposa al pròleg del 1841 és que va emprendre la creació poètica en català per demostrar i exemplaritzar que es podia escriure poesia moderna en aquesta llengua.

2) *La filologia*. No solament són evidents els seus interessos filològics en l'edició de textos de la tradició literària catalana i castellana, i en algunes monografies, sinó absolutament imprescindibles per a la tasca de construcció d'un model de llengua literària en què es va embarcar, fins al punt de crear un «moment Gaiter», com en

diu Jordi Cornudella (2020: 39), del moment en què la llengua d'un poeta impregna el codi lingüísticopoètic d'una tradició referint-se a Josep Carner i Enric Casasses, encara que avui la llengua poètica del «moment Gaiter» ens sembli més aviat limitada i envellida, impressió que ens n'amaga la veritable dimensió enriquidora i innovadora en la seva època.

3) *La religió i la moral*. Constitueixen, fins i tot quan no són evidents, els motors de tota la seva obra literària.

A l'hora de considerar el conjunt d'aquesta obra, cal tenir en compte que per a Rubió i Ors aquesta era també una activitat econòmica, una inversió, primer en temps i després en diners, que s'havia de recuperar amb les vendes, de manera que ajudessin a completar el seu sou de catedràtic. Actuava, doncs, com un empresari en relació amb la seva obra i això ho fa evident una llibreta de l'ALR (BC, ms. 9639), titulada *Cartas y cuentas de librerías atrasadas hasta 1879*, que conté un registre d'entrades i sortides, és a dir, guanys i despeses, viatges inclosos.

Rubió i Ors va deixar, com a apèndix a la seva *Biografía* autògrafa, un pla per a la publicació de les seves obres completes, on tenen un lloc preminent els treballs erudits, acadèmics i pedagògics. El *Plan de publicación de mis obras* s'estructura en tres sèries: la primera, «Literatura», amb cinc volums, recull els treballs sobre història de la literatura; la segona, «Historia», amb dos volums, reuneix les monografies històriques; la tercera, «Polémica religiosa», amb dos volums, els que tracten sobre religió. Tanquen el pla algunes obres «pendientes de clasificación». Tot això és el que, al marge de la monumental edició poliglota de *Lo Gaiter*, ell devia considerar el principal llegat intel·lectual que deixava a la posteritat, perquè el tanca l'anotació següent: «Apéndices a la colección / Composiciones en verso de antaño (o sea de 1837 a 1858) y de ogaño (desde esta fecha a 189...)\», que es refereix a la seva obra poètica en castellà, en bona part inèdita.

Segueixo, en aquest repàs a la seva obra, l'esquema traçat pel mateix Rubió i Ors:

1) L'obra d'assaig i erudició literària, històrica, pedagògica, religiosa i biogràfica.

2) La creació literària en poesia, narrativa i teatre.

3) Les traduccions.

4) Treballs diversos o, com en diu ell, «pendientes de clasificación».

2.1 Assaigs, estudis i edicions

2.1.1 Treballs de joventut

Els primers textos publicats pel jove Rubió i Ors tenen com a eix els interessos que governaran la seva vida literària, en qualsevol dels seus àmbits.

Del 1835 són «Necesidad de la entrada franca de libros extranjeros», al *Diario Mercantil Político y Económico de Catalunya*, signat «J. R. y O.», on fa una aferrissada defensa de la lliure circulació de llibres i la lectura;⁵⁶ un article sense títol sobre la necessitat del trasllat de la Universitat de Cervera a Barcelona a *El Catalán*, i «El hijo de la victoria», un abrandat text patriòtic contra l'opressió dedicat al general Mina i signat «J. R. y O.», també a *El Catalán*, amb una nota on s'aclearix que l'autor té disset anys. Hi ha a principis del 1837 una sèrie d'articles firmats per «R.», els únics directament polítics que li coneixem. Sabem que són de Rubió i Ors perquè ell n'esmenta un, signat «R.», a la *Biografía (Apèndix II)* i ningú altre adoptaria la mateixa inicial si no volia que es confonguessin. L'1 i el 3 de gener del 1837 publica dos articles, «Desengaños» i «Unión y fuerza», en què al primer alerta de la mà de la reacció antiliberal rere les reaccions tumultuoses del poble i al segon denuncia els interessos estrangers en les bullangues. El 7, el 18 i el 23 del mateix mes apareixen a *El Guardia Nacional*, també en primera plana, dos articles, signats així mateix «R.», on es defensen en el primer la Constitució, llavors en procés de redacció, la reina Isabel II i el vot directe; la unió en el segon, arran de la victòria de Bilbao contra els carlins, enfront dels interessos reaccionaris estrangers, i en defensa del clergat el tercer. El 7 de febrer un nou editorial signat «R.», la inicial que, junt amb «J. R.» i «J. R. y O.», fa servir en aquesta publicació, defensa la restitució de les diòcesis. El 29 de juny, a l'article «Palabras de unión», fa una proclama per la fraternitat entre els pobles, els homes i finalment els espanyols contra la tirania en una croada per la llibertat.

Són articles i assaigs del 1837, relacionats amb la literatura, «La historia de España puede ofrecer al romanticismo cuadros de horror

56 Rubió i Ors cita també a la seva *Biografía (Apèndix II)* l'article del 1835 «Sobre la necesidad de eximir de impuestos el comercio de libros extranjeros fundada en una pragmática de los Reyes Católicos de 1484», a *El Guardia Nacional*, que no he localitzat. En canvi, n'he localitzat uns quants de posteriors no recollits a la *Biografía*.

y ternura y aquel maravilloso que la caracteriza» a *El Guardia Nacional* (3-5 de desembre), on defensa l'ús de temes espanyols en la literatura en comptes de recórrer a altres literatures i fa un repàs dels episodis de la història d'Espanya —en la clàssica operació romàntica de fer existir Espanya abans dels cartaginesos i tot— més susceptibles de traslladar a la literatura, i evoca al final López Soler; «La mitologia» a *El Vapor* (16 abril), on oposa la mitologia clàssica en la literatura, pròpia del neoclassicisme, a la cristiana, característica de la nova escola, i «Literatura» a *El Guardia Nacional* (4 de desembre), on, com a l'anterior, defensa la necessitat del cristianisme per a la literatura: «el romanticismo no puede pasarse de la religión, del mismo modo que la poesía clásica no podía existir sin la mitología». Del 1838 és «Una lección de literatura» a *El Guardia Nacional* (28 novembre), un breu relat satíric sobre l'estètica passada de moda, signat com a Uno de Tantos.

És del 1840 el «Discurso preliminar», una introducció al *Tesoro de los Romanceros y cancioneros españoles históricos, caballerescos, moriscos y otros, recogidos y ordenados por don Eugenio de Ochoa y adicionado con el poema del Cid y otros varios romances, por J. R.*, on associa el romancer castellà amb el poema èpic del Cid, els reivindicava tots dos i els dissocia de les novel·les de cavalleries. Des d'una concepció organicista de la història i la història de les llengües i la literatura, Rubió i Ors desplega amb erudició el que serà durant més d'un segle la teoria del naixement de la literatura castellana, que demostrarà la comunitat d'interessos, junt amb la literatura trobadoresca i la popular, del primer nucli reduït literari català plenament romàntic, format sobretot per Milà i Fontanals i Piferrer. Rubió i Ors va reivindicar més tard haver-se avançat al seu amic Milà i Fontanals en el tema del romancer (1887: 131).

Del 1845 és la *Memoria crítica literaria sobre «El judío errante»*, una conferència llegida a la Societat Filomàtica que va crear una certa polèmica pel seu conservadorisme (entre altres, Fradera 1992: 186-187).⁵⁷ Es tracta d'una digressió crítica sobre *Le juif errant*, d'Eugène Sue. L'enfocament crític de Rubió i Ors pretén ser literari i, així,

57 Rubió i Ors explica en carta a Tomàs Aguiló del 13 de desembre del 1845 que el públic es va dividir en dos, i encara en carta del 17 de gener del 1846, que va rebre un anònim amenaçant-lo de mort si no canviava d'orientació (CoA).

reconeix a Sue les virtuts literàries però li retreu el fet de posar-les al servei d'unes idees moralment execrables i acaba reivindicant la Companyia de Jesús, atacada i satiritzada al llibre de Sue. La posició estètica de Rubió i Ors pot resumir-se amb la següent frase en relació amb el concepte de bellesa: «si debe pintarse lo bello dentro de los límites de la naturaleza, débese igualmente pintar la naturaleza dentro de los límites de lo bello» (p. 4).

Tanquen aquest primer període, el 1846, una síntesi d'història de la literatura catalana al *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar* de Pascual Madoz i el 1848 el *Discurso inaugural leído en la solemne apertura de la Universidad de Valladolid*, on s'estrenava com a catedràtic. La síntesi es troba al tercer tom del *Diccionario*, a l'entrada «Barcelona» (p. 518-519): «Para que se conozca la notable influencia que los establecimientos de que acabamos de hablar, han ejercido en todas épocas en el desarrollo de las facultades intelectuales de los catalanes, a pesar de la aspereza y poca abundancia de su habla, damos la siguiente historia de su literatura, debida a la pluma del conocido literato de aquel país don Joaquín Rubió.» Explica en dues pàgines atapeïdes l'origen de la llengua catalana, comú al de la llengua provençal i llemosina, la més antiga de les llengües romàniques; s'esplaia en la poesia dels trobadors, esmentant de passada els Jocs Florals, i cita Ausiàs March, Pere Serafi, Joan Pujol, Vicent Garcia i Francesc Fontanella, per acabar amb la prosa de les quatre grans cròniques, Eiximenis i *Tirant lo Blanc*. El discurs inaugural del curs a la Universitat de Valladolid, de dinou pàgines, es fa ressò de les revolucions arreu d'Europa el 1848 i proposa «dirigir todos los ramos de los humanos conocimientos a robustecer las creencias en el cristianismo» (p. 3-4), advertint que l'error s'infiltra pertot arreu, amb esment de les utopies d'Owen, Saint-Simon, Fourier i Leroux, per reivindicar la literatura i l'art cristians com a recurs perquè els joves fugin de «las aguas cenagosas» (p. 19).

En l'àmbit més estrictament filològic, cal destacar la seva tasca en les edicions de clàssics catalans. El 1840 va iniciar, com hem vist, un projecte d'edició de clàssics catalans, amb l'editor Josep M. de Grau, la «Col·lecció d'Antigues Obres Catalanes». La col·lecció va encetar-se el mateix any amb les *Poesies jocosas i sèries del cèlebre Dr. D. Vicenç Garcia, Rector de Vallfogona. Nova edició arreglada sobre la feta en l'any 1820, i augmentada i adornada amb hermoses vinyetes i*

lo retrato de l'autor,⁵⁸ amb un pròleg dels editors que lloa les «delicioses, agudes i sentencioses poesies del famós ingeni», corregides i portades «a una ortografia moderna»; un volum de dues-centes disset pàgines que conté la *Comèdia de Santa Bàrbara*, amb, a continuació, unes *Mostres de la col·lecció d'obres antigues catalanes escollides entre les de nostres millors poetes i prosistes*, que contenen, segurament per enllaminir els possibles lectors, uns quants poemes de Pere Serafi (dotze), Francesc Fontanella (cinc), Ausiàs March (cinc) i Gillet (tres), o sigui Fontanella, i uns fragments de *Les transformacions* d'Ovidi traduïdes per Francesc Alegre, ara amb ortografia original, a més d'un *Suplement a les poesies jocosas i sèries del Rector de Vallfogona* d'unes cinquanta pàgines amb més poemes de Vicent Garcia. Encara del mateix any i amb el títol *Col·lecció d'obres antigues catalanes escollides entre les de nostres millors poetes, per J. M. de G. i J. R. O. Obres poètiques de Pere Serafi*, apareix un recull de poemes de Serafi de cent setanta pàgines. El poc èxit de vendes va fer abandonar l'aventura (*Biografia*: 13). Aquesta col·lecció, precursora de la que duria a terme Aribau amb els clàssics castellans, és una iniciativa molt important per establir una tradició pròpia per a la literatura catalana, dins el context de la recuperació de textos clàssics autòctons associada a la formació del concepte de nació del primer romanticisme (Leerssen 2018; Domingo 2020: 448).

Per una carta de Juan Corminas del 13 de març del 1848, on agraeix a Rubió i Ors l'enviament d'uns quaderns, sabem que va col·laborar al *Suplemento al Diccionario crítico de los autores catalanes*.

2.1.2 Treballs de maduresa

Després d'una temporada poc activa, ocupat en les oposicions a Madrid el 1847 i la docència a Valladolid fins al 1858, de tornada a Barcelona, Rubió i Ors no va deixar del tot els assajos sobre literatura, començant pels articles «Ensayos de crítica literaria» i «Juegos Florales». Es tracta d'una sèrie de tres articles de certa ambició publicats a la revista *El Arte* (1859). El primer, «Sobre la poesía. I» (15 abril), és un assaig sobre el concepte de poesia i la seva essència, en què de-

58 El 1820 el pare de Rubió i Ors havia publicat *L'harmonia del Parnàs* (Rossich 2022: 41, 53-59).

fensa, de manera característicament romàntica, que aquest concepte va més enllà del fet de la poesia mateixa i impregna totes les arts i una manera de veure la vida. El segon, «Juegos florales», publicat el mateix dia de la festa poètica (1 maig) i dividit en dues parts, explica primer, un cop més, com abans Cortada, però de manera més documentada, la història dels Jocs Florals de Tolosa de Llenguadoc i després la seva història a Barcelona, i n'argumenta la necessitat per al renaixement de la literatura catalana. El tercer, «Sobre poesía. II» (1 juny), reprèn la discussió sobre la poesia incidint en el debat entre fons i forma i defensant les formes poètiques tradicionals enfront de certes llibertats i sobretot de la prosa poètica «como un medio para hacer más sensible, y por decirlo así, más transparente y clara la belleza ideal» (p. 4).

Del 1860 i el 1861 són les col·laboracions a l'obra monumental *Las glorias de la pintura* en què «Una sociedad de literatos» comenten obres d'art cabdals il·lustrades.

Molt significatives són les tres monografies dedicades al Rector de Vallfogona. La primera i més important, d'una trentena de pàgines, és *Lo doctor Vicenç Garcia, rector de Vallfogona*, presentada als Jocs Florals del 1863. Aquest treball, excepcionalment redactat en català, en el marc dels Jocs Florals, posa de manifest l'ambivalència del seu autor enfront d'un poeta que coneixia molt i la incomprensió d'un romàntic respecte a la literatura barroca. Per començar, amb mètode positivista i ben documentat (explica que té a mà diferents manuscrits i edicions tant de Garcia com de Fontanella), rebut la majoria de les dades biogràfiques de Vicent Garcia que la tradició li atribuïa. Després, a l'hora de valorar críticament la poesia, en reconeix la qualitat, tot i que no constant, però critica durament la temàtica de bona part de la seva obra, que segons ell és culpable que la llengua catalana «s'averkonyís, al veure's tan espellissada, plena de fang i envilida, d'oferir-se als verdaders poetes com apta per a servir per a l'expressió de les altes inspiracions, com prou rica i harmoniosa per posar sa mà en les dormides i fluïxes cordes de l'arpa dels seus pares» (p. 125). L'obra *Dr. Vicente García (Rector de Vallfogona). Su biografía y juicio crítico de sus obras*, de seixanta-set pàgines, presentada el 1879 al Certamen de la Joventut Catòlica de Tortosa i premiada per l'ajuntament de Tortosa, és una ampliació en castellà de la primera, sobretot pel que fa a dades biogràfiques, gràcies a la consulta, a

través de Josep Genescà, ecònom de la parròquia de Vallfogona del moment, dels llibres parroquials, dels quals es dedueixen les presències i les absències de Vallfogona de Vicent Garcia, i del testament.⁵⁹ El 1883 Rubió i Ors va llegir el discurs *El doctor D. Francisco Vicente García, Rector de Vallfogona. Su vida y su obra poética*, en el marc de l'acte de col·locació del retrat de Vicent Garcia a la Galeria de Catalans Il·lustres. El treball, d'una trentena de pàgines, no aporta novetats respecte a la visió del poeta barroc, però en canvi introdueix encara noves dades biogràfiques que es desprenen de documentació a què va tenir accés Rubió i Ors.⁶⁰ És prou simptomàtic que qui més va fer per superar el vallfagonisme fos qui més pàgines li va dedicar al llarg del segle XIX.

El 1865 va redactar un extens i erudit estudi biogràfic i crític de quaranta-set pàgines de les *Obras de Cayo Salustio Crispo*, traduïdes per l'Infante Don Gabriel, i el 1866 les notes i un altre estudi similar de cinquanta pàgines dels *Anales de Cayo Cornelio Tácito*, traduïts per Carlos Coloma, tots dos volums de la «Biblioteca de Autores Clásicos».

El 1868 va publicar «Consideraciones acerca de la poesía de la naturaleza estudiada en sí misma y en su desenvolvimiento histórico antes y después del cristianismo», discurs llegit a la sessió inaugural de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona al novembre del 1867, sobre el sentiment poètic en la contemplació de la natura, que és propi de la literatura moderna i cristiana i quasi absent de la literatura clàssica i la seva imitadora, la del Renaixement i el barroc. Aquest treball, que reprèn el tema d'alguns dels seus primers articles, permet constatar com Rubió i Ors es manté ideològicament sempre en el mateix punt, i aborda una vegada i una altra els mateixos temes.

Fonamental, per a la comprensió del relat de la Renaixença generat a finals del segle XIX, és la *Breve reseña del actual renacimiento de*

59 És una sèrie de cartes de Josep Genescà a Rubió i Ors, entre el maig del 1876 i el setembre del 1878, dues en català (BC, ms. 9675).

60 En carta del 20 de maig del 1889 Ramon Corbella, vallfagoní canonge de Vic, que el mateix any publicaria *Mostra dels escrits en prosa i vers del reverend Francesc Vícent Garcia, Rector de Vallfogona, preceïda d'algunes notícies briogràfiques de l'autor* (1889), encara ofereix enviar a Rubió i Ors «còpia de les actes del Presbiteriat de Garcia, exàmens, col·locació, possessió de la parròquia».

la lengua y la literatura catalanas. ¿Débese a la influencia de los modernos trovadores provenzales?, llegida el 1877 i publicada el 1880 (Rossich 2019: 127-128). És una llarga memòria llegida a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona durant dues sessions el 3 i el 17 de febrer del 1877, per a la qual fins i tot Rubió i Ors va fer una minienquesta entre autors de la Renaixença —se n'ha conservat la carta del 12 de novembre del 1876 a Teodor Llorente (Simbor 1980: 13-14)—, on va establir definitivament aquest relat. La memòria, que Josep Maria Domingo defineix com «de fet la primera descripció acadèmica del moviment» (Broch 2008), va ser escrita en resposta a les afirmacions del filòleg francès Meyer a la revista *Romania* (Rubió i Ors 1880; Jorba 2014: 82; Rossich 2019: 127-128), on s'atribuïa a la literatura provençal la precedència sobre la Renaixença,⁶¹ però Rubió i Ors va aprofitar l'ocasió per fixar definitivament dins el relat històric sobre la literatura catalana el seu paper i la importància fonamental d'aquest, malgrat les protestes de l'autor, que el que diu pretendre és salvar el bon nom de les lletres catalanes (1880: 169): «Y heme aquí, señores, en el punto al cual hubiera querido no llegar nunca, en que me veo en la necesidad, como antes os decía, de hablar de mí i de mis versos.» I detalla també el suposat programa que es proposava en començar a escriure poesia en català (1880: 170-171):

despejar la memoria de nuestras pasadas grandezas [...]; avivar su casi extinguido amor a las antiguas riquezas literarias de todo género que atesora nuestro idioma [...]; demostrar prácticamente, en lo que alcanzaran sus escasas facultades, que lejos de ser nuestra habla áspera, pobre, poco galana y nada a propósito para el lenguaje poético, era por lo menos tan dulce, abundante, hermosa y apta para serlo de las Musas como cualquiera de las lenguas nacidas, cual ella, de la latina; y en suma para probar que podía aspirar aun nuestra patria, no a la independencia política —idea que no le pasó jamás por las mientes—, sino a la literaria.

Ja el pròleg del 1841 és, segons Rossich ([2020]: 7), un acte de reivindicació d'ell com l'únic poeta rellevant en català i com a represen-

61 Concretament el paràgraf que va irritar Rubió i Ors diu (Meyer 1876): «C'est ainsi que la poésie catalane se rattache à la poésie provençale, dont elle a recueilli les derniers fruits. De nos jours, le lien s'est renoué, et nous avons vu toute une renaissance poétique se manifester en Catalogne sous l'influence des troubadours modernes de la Provence, et surtout du premier d'entre eux, Frédéric Mistral.»

tant de la poesia catalana. També Marian Aguiló (2014: 166) observa que Rubió i Ors es molestava si Aribau li feia ombra: «En Rubió se m'enfadà per haver posat tan alt a n'Aribau, autor de dècimes indecents, etc., etc.» Albert Rossich (2019: 123) revela com Rubió i Ors al discurs com a mantenidor als Jocs Florals el 1861 insistia en la idea: «Això sí: al cap de tres anys, Rubió i Ors farà un subtil canvi de guió. El restabliment dels Jocs Florals serà “lo resultat natural d'eix renaiement literari que, saludat vint anys atràs [=1839, data del poema ‘Lo Gaytè del Llobregat’] per una sola veu, conta avuy ab una numerosa plèyade de poetas que li dónan glòria”».

I torna a ser Marian Aguiló (2014: 182), en una carta al seu nebot Estanislau K. Aguiló sobre el projecte de commemorar els cinquanta anys de l'aparició de *La Palma*, qui ironitza sobre aquest relat: «Tard vos heu deixondit per fer la festa que es mereix; tant de bo haguésseu pres exemple del Gaiter del Llobregat, que preparà durant una pila d'anys ses *noces d'or* amb la poesia catalana, celebrades antany amb tanta pompa.»

És a la *Breve reseña del actual renaciminiento de la lengua y literatura catalanas* on el poeta elabora la primera versió històrica de conjunt de la Renaixença, la que ha quedat fixada fins fa poques dècades a la historiografia de la literatura catalana, amb els seus punts de referència principals: *La pàtria* d'Aribau el 1833, *Lo Gaiter del Llobregat* el 1841, els seguidors de Rubió i Ors i els Jocs Florals (1859) (Rossich 2019: 127-128). D'aquesta manera, fent recular el fenomen abans de la seva existència, s'hi assegurava un paper protagonista, com efectivament ha estat.

També el 1880 van aparèixer els *Nuevos y curiosos datos sacados del Archivo de la Casa Lonja, que acerca de D. Antonio de Capmany y de Montpalau y de sus obras...* Aquesta monografia és fruit de la troballa de documentació que va fer, arran de l'encàrrec de la Junta de Comerç d'endreçar el seu arxiu, relativa al també encàrrec que la Junta de Comerç va fer a Antoni de Capmany de les *Memorias* i els *Apéndices*, i descriu les vicissituds poc agradables en l'aspecte econòmic d'aquesta relació.

El 1882, arran del tercer centenari de la mort de la santa, va llegir en un acte al bisbat de Barcelona i va publicar *Santa Teresa de Jesús considerada como escritora*, un panegíric de l'escriptora i un repàs de la seva obra amb la conclusió que era «poeta».

Igualment remarcables que les de Vicent Garcia són les monografies *Ausiàs March y su época* (1882), premiada als Jocs Florals del València del 1879,⁶² i *Bastero, provenzalista catalán: estudio crítico bibliográfico*, que va llegir a l'Acadèmia de Bones Lletres, el 25 de febrer del 1894, per celebrar el cinquantè aniversari del seu ingrés en aquesta institució. Tancava el cercle i pràcticament la seva vida literària amb allò que l'havia obert, l'interès pels trobadors (entre els quals aleshores s'inclouia encara Ausiàs March). La primera monografia, un monumental estudi de quasi cent pàgines, és el treball més extens i documentat que s'havia fet sobre el poeta valencià fins aquell moment. Descriu l'origen trobadoresc de la poesia catalana, l'època d'Alfons el Magnànim, els poetes immediatament anteriors, contemporanis i posteriors, abans d'endinsar-se en l'anàlisi de la poesia de March. Pel que fa al treball sobre Bastero, amb qui es va introduir de ben jove a la poesia trobadoresca, és un estudi de més de cent pàgines, on, després d'un breu repàs de tots els acadèmics que van entrar, junt amb Rubió i Ors, a la institució i que ja eren morts, desplega tota la informació recollida sobre l'autor de la monumental obra sobre els trobadors *La Crusca Provenzale*, en el context de l'inici dels estudis sobre literatura de l'edat moderna. Rubió i Ors hi qualifica els enciclopedistes d'«un grupo de pseudo-filósofos y de falsificadores de la historia» (p. 52), i descriu tant aquesta obra com els trenta volums manuscrits que hi havia repartits entre la Biblioteca Provincial (avui BC) i la de l'Acadèmia de Bones Lletres.

La figura de Rubió i Ors com a historiador, més enllà de la càtedra que va exercir a la Universitat de Barcelona durant tres dècades, és poc destacada i es desenvolupa quasi tota al si de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Defensor d'una filosofia de la història providencialista, es va oposar tant a les desmesures del romanticisme com a la filosofia materialista del positivisme i les teories evolucionistes, però va fer servir alguns aspectes del mètode positivista per

62 Francesc Pelai Briz, segons es desprèn d'una sèrie de cartes (BC, ms. 9675), va voler publicar aquesta monografia traduïda al català a *Lo Gai Saber*. En carta del 27 de novembre del 1879 li escriu que es prengui el temps que necessiti per corregir les primeres proves. En carta del 17 de desembre respon, a la proposta de Rubió i Ors de publicar la monografia com a volum solt, que es poden fer totes dues coses. Però alguna cosa degué passar perquè finalment Briz hi va publicar el 1881 traduïts al català la sèrie d'articles sobre March que Josep M. Quadrado havia publicat a la *Revista de Madrid* el 1841.

combatre el primer i l'apologètica per combatre aquest darrer. Els primers treballs en aquest sentit són *Blasco de Garay. Memoria de su invento* del 1849 (però publicat el 1880) i «Blasco de Garay», publicat a la *Revista de Catalunya*, del 1862. Durant l'estada a Valladolid, Rubió i Ors va visitar sovint l'arxiu de Simancas, on va descobrir tota la documentació relativa a Blasco de Garay, un recent mite del nacionalisme espanyol segons el qual havia inventat la màquina de vapor durant el regnat de Carles V. A la memòria llegida el 1849, memòria que no va ser publicada sencera fins al 1880, desmunta el mite a través d'aquesta documentació i anys més tard va publicar un *remaniement* actualitzat de la memòria a la *Revista de Catalunya*.

També del 1880 és *Brunequilde y la sociedad franco-galo-romana en la segunda mitad del siglo VI*,⁶³ on redimeix aquesta reina visigoda, nascuda a Toledo (espanyola!, doncs), de la seva llegenda negra. Aquest treball, de cent noranta pàgines, molt ben documentat i despullat de retòrica, és un dels més llegidors de Rubió i Ors, sobretot la primera part. Les *Consideraciones histórico-críticas acerca del origen de la independencia del condado catalán*, del 1886, una monografia de setanta-sis pàgines on, per desmuntar mites de la historiografia romàntica catalana (Grau 1995: 233), Rubió i Ors repassa la documentació i la discussió relativa a la qüestió de si la sobirania del comtes de Barcelona va ser de fet o legal, intentant demostrar la segona opció. El «Discurso de D. Joaquín Rubió y Ors», a *Discursos leídos ante la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública del Rdo. P. Eduardo Llanas, escolapio, el día 5 de abril de 1891*, és un panegíric, com pertocava, sobre la personalitat de l'escolapi i un estat de la qüestió sobre la història antiga de Catalunya.

Va combatre l'evolucionisme a *Los supuestos conflictos entre la religión y la ciencia, o sea la obra de Draper ante el tribunal del sentido común, de la razón y de la historia*, publicat a Madrid el 1881. L'autor es va sentir interpel·lat per la convocatòria del marquès de Guadiaro d'un concurs per refutar el llibre de Draper *Historia de los conflictos*

63 El treball va ser esmentat per Godefroid Kurth, «La reine Brunehaut», *Revue des Questions Historiques*, 1891 (1 juliol), p. 6: «C'est, avec l'étude de Flobert, ce qui a été écrit de meilleur en notre siècle de Brunehaut.»

entre la religión y la ciencia.⁶⁴ I ho va fer en un volum de cinc-cents pàgines que va guanyar un accèssit de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, construït a base de citacions de Draper i altres autors i les seves refutacions, amb arguments extrets de les escriptures i dels Pares de l'Església. Dedicava deu pàgines a la teoria evolucionista de Darwin, que refuta amb l'argument que no sap explicar el principi de la vida ni els estadis intermedis de les espècies. També ho fa a *El hombre. Origen, antigüedad y unidad de la especie humana según la Revelación, la Ciencia y la Historia*, un cicle de conferències donat a l'Associació de Catòlics de Barcelona del 1883 al 1886, on, per exemple, a la tercera i la quarta conferències, sobre la unitat de l'espècie humana, defensa l'opció monogenista de la descendència de la humanitat d'Adam i Eva, tant contra els poligenistes, que defensaven una espècie humana anterior a Adam i Eva que no va estar al paradís i de la qual descendirien els no occidentals i proximorientals, com el darwinisme, que tanmateix no cita. A *La prehistoria. Breves observaciones sobre su cronología y descubrimientos*, del 1884, posa en qüestió, en oposició a les teories de l'evolució, les afirmacions i la classificació per edats que es desprenen dels descobriments arqueològics prehistòrics en contradicció amb l'autoritat de les escriptures sagrades, i fins i tot la condició de disciplina científica de la prehistòria.

Rubió i Ors forma part del grup de catedràtics que, a mitjan segle XIX, van construir la geografia i història com a disciplina escolar, i en aquest àmbit cal situar els manuals *Universidad de Valladolid. Programa de literatura general española*, del 1852 (40 p.);⁶⁵ *l'Epítome programa de Historia Universal* (1873, 1874, 1876, 1877, 1878); les *Leciones elementales de historia de España* (1875, 1877), on condemna tota l'edat moderna per racionalista (Grau 1995: 241); el *Sumario de las lecciones del Epítome de Historia Universal*, del 1880, i les *Lecciones elementales de Historia Universal*, del 1883, on, seguint De Maistre, defensa el providencialisme enfront de l'atzar del racionalisme (Jorba 2014: 81). *L'Epítome-programa de la historia universal* és un conjunt de lliçons extret dels seus apunts de classe, dividit en tres

64 J. W. Draper: *History of the conflict between religion and science*. Nova York: Appleton and Company, 1875.

65 No n'he localitzat cap exemplar però l'obra és citada a Peiro; Pasamar (2002), entre altres.

volums —el primer, amb quaranta-set lliçons, de la creació del món i d'Adam fins a la caiguda de l'imperi romà, el segon, amb quarantatres lliçons, sobre l'edat mitjana, i el tercer, amb quaranta-una lliçons, sobre l'edat moderna fins a principis del segle XIX—, destinades a servir de manual al professor o de llibre d'estudi a l'alumne, mentre que les *Lecciones elementales* és un compendi de l'*Epítome-programa* adreçat als alumnes de secundària, com també les *Lecciones elementales de historia de España*.

L'assaig segurament més ambiciós i reeixit de Rubió i Ors, on s'evidencia la seva complexitat com a intel·lectual, són uns erudits, documentats i ben articulats *Apuntes para una historia de la sátira en algunos pueblos de la antigüedad y la edad media*, del 1868, on fa un exhaustiu repàs de la literatura burlesca, satírica i eròtica de tots els temps, des de les literatures clàssiques grega i romana fins al Renaixement, aturant-se amb molt de detall en l'edat mitjana, amb la finalitat precisament de condemnar el gènere (Mestres 2002). Es tracta d'una sèrie de conferències dictades a l'Ateneu Català i que aplegades formen un volum de dues-centes quaranta pàgines, on fa un gran desplegament d'erudició i mostra una sorprenent amplitud de mires.⁶⁶

També són imprescindibles per a l'historiador de la cultura i la literatura catalana del segle XIX els assajos biogràfics. *Noticia de la vida y escritos de D. Joaquín Roca y Cornet*, del 1876, és una necrològica escrita des de l'amistat on Rubió i Ors repassa en una cinquantena de pàgines la vida de Roca i Cornet i descriu la introducció del primer romanticisme, el de la primera generació a la qual va pertànyer l'homenatjat, i després s'esplaia en l'eclosió del moviment a Barcelona i la descripció de la seva atmosfera efervescent. Destaca de Roca i Cornet la tasca al capdavant de la Biblioteca Provincial, resultat del rescat de les biblioteques conventuals durant les cremes de convents i primer nucli de l'actual Biblioteca de Catalunya. A *Noticia de la vida y escritos de D. Manuel Milá y Fontanals*, del 1887, un assaig de quasi dues-centes pàgines, Rubió i Ors, repassant una per una les principals aportacions de l'autor, la seva vinculació amb el moviment catalanista i el seu compromís amb el catolicisme, ofereix molta informació imprescindible sobre Milà i Fontanals i aprofita l'evocació del passat

66 A l'ALR (BC ms.9654) se'n conserva una ampliació inèdita.

per fer, a més d'una crònica bastant detallada del procés d'oposicions a Madrid que van fer junts, un nou relat minuciós de quasi setanta pàgines de la irrupció del romanticisme a Barcelona, el qual qualifica de «renacimiento intelectual». *Piferrer, considerado desde el punto de vista de la intuición artística*, del 1898, escrit un any abans de morir, és molt més breu i més parcial, atès que altres aspectes del poeta ja havien estat treballats recentment, dedicat a la seva faceta de crític literari i musical.

Cal remarcar dues breus ressenyes publicades el 1892 a *La Veu de Catalunya*: una, «Notes bibliogràfiques» sobre el poeta gallec Juan Barcia Caballero i, l'altra, «Introducció a la història de l'antigua literatura catalana», sobre l'obra d'Otto Denk *Einführung in die Geschichte der altcatalanischen Litteratur von deren Anfängen bis zum 18*,⁶⁷ perquè són totes dues en català. I, finalment, l'extens treball sobre Jovellanos publicat en cinc lliuraments a la *Revista Contemporánea* el 1896.

A més de tot això, va deixar inèdits en forma d'esborranys més o menys elaborats, alguns de molt gruixuts, una monografia sobre *El daguerrotipo* (BC ms. 9647), que va alimentar els articles del *Diario de Barcelona* del 1897 i el de la *Revista Contemporánea* del 1897, una altra sobre la *Universidad literaria de Barcelona* (BC, ms. 9648), una altra sobre *Erinaldo Nigello. Ensayo de un estudio histórico del canto primero de Erinaldo Nigello (sitio y conquista de Barcelona por Ludovico Pio)*, y de una *historia poética del condado catalán* (BC ms. 9649), una altra molt gruixuda sobre la *Historia de la Lonja* (BC ms. 9650), una altra sobre *Lutero y el teatro* (BC ms. 9651) i una altra sobre *La sátira en tiempo de Lutero* (BC ms. 9655).

67 Viktor Martin Otto Denk (1853-1918), escriptor, compositor, estudiós, traductor barcelonès, va ser un dels primers catalanòfils. A les quinze cartes que va enviar, entre el 1890 i el 1895 (BC ms. 9675), a Rubió i Ors, totes en català, es mostra gran admirador del poeta, de qui va traduir i publicar, segons es desprèn d'aquestes cartes, *Luter* i a qui va encarregar el 1892 el text d'una cantata que compondria ell mateix arran del quart centenari del descobriment d'Amèrica. Rubió i Ors va acceptar i va proposar que fos en castellà però no consta que arribés a escriure'l.

2.1.3 La religió

Davant el pes que l'apologètica té en l'obra literària de Rubió i Ors, m'ha semblat justificat dedicar-li un apartat.⁶⁸

En una societat on, després de diversos daltabaixos, triomfava el liberalisme moderat, amb el suport d'una part de l'Església, és fonamental el pes de la religió. Ben primerenques són les mostres dels seus interessos intel·lectuals per la religió catòlica, com «Misterios ¿debe permitirse sus representaciones en el estado actual de la sociedad?»,⁶⁹ publicat el 1840 a *La Religión*, on fa primer una breu història de l'origen i el desenvolupament dels misteris des de l'edat mitjana, fent gala d'erudició, i després es pronuncia en contra de representar-ne per anacrònics, no per falta de fe o escepticisme del segle, sinó per la falta de versemblança per al públic d'aquell moment.

Ja de ben jove va evidenciar aquesta faceta vital i ideològica seva. Només amb dinou anys, a «La mitología», que hem vist més amunt, deixava clara l'íntima relació (Jorba 2014: 77) que tenia per a ell el fet literari amb la religió: «El cristianismo no quiere que ninguno de sus hijos sea aquí bajo absolutamente infeliz, pues a todos ha permitido un porvenir dichoso. El cristianismo es por consiguiente la religión de la poesía, pues es el talismán celestial contra la desgracia.» I el romanticisme n'era inseparable: «el romanticismo no puede pasarse sin la religión, del mismo modo que la antigua poesía clásica no podía existir sin la mitología».

Un any més tard, el 1838, Rubió i Ors reiterava la seva posició en clara al·lusió a Piferrer i Milà al pròleg de la narració *Mano-Roja. Leyenda catalana del siglo XIV*:

He querido [...] que este ligero ensayo fuese romántico y moral, pues nunca he sabido concebir el romanticismo hermanado con la inmoralidad. [...] si hubiese en él algo que pudiese alarmar a una conciencia la más arreglada, tened por cierto que antes de publicarlo haría lo que se

68 Ignasi Casanova deia de Rubió i Ors que «primer se sentia croat que almogàver» (Casanova 1932: 32).

69 «Lo escribí en ocasión de representarse la Comedia de Sta. Eulalia en el Liceo barcelonés establecido a la sazón en el exconvento de Montsión, que era al propio tiempo cuartel del 14 batallón de la milicia nacional, al cual pertenecemos Milá y yo» (*Biografía: Apèndix II*).

aconsejó a sí mismo el joven autor del *Fasque nefasque*: me cortaría la mano con que lo escribí.

Ja ho assenyalava el mateix any de la publicació de *Lo Gaiter* Joan Illas i Vidal (1841: 3881-3885), referint-se als poemes de la col·lecció: «siendo lo más notable que se enlazan en ellas de tal modo el amor y la religión que santificado el primero por la segunda, llega en cierto modo a formar parte del *dogma*. / Pero no solo el amor sino hasta el deseo de gloria está subordinado a la religión en *Lo Gaiter del Llobregat*».

L'estricta religiositat dogmàtica i apològica es manifesta en totes les facetes de l'obra de Rubió i Ors (Domingo 2020: 446): la poesia, el teatre, l'assaig, la historiografia, els manuals docents.⁷⁰ En aquest àmbit, els seus principals objectius a abatre van ser, obsessivament, el protestantisme, tema dels seus dos drames i d'alguns dels seus assajos, i la desviació del dogma derivada de les idees romàntiques progressistes, però dins un conservadorisme de clara filiació liberal, lluny del tradicionalisme i la contrarevolució (Fradera 2000c: 691).

En aquest sentit, Rubió i Ors va ser combatiu i potser les mostres menys radicals d'aquesta actitud són els seus poemes religiosos, que no són pocs.⁷¹ Naturalment, aquesta visió del món es traslladava als diferents fronts on Rubió i Ors exercia, com per exemple a la universitat, primer a Valladolid, on com hem vist el 1848 va fer l'oració inaugural, i després a Barcelona, on el 1860 va llegir el *Discurso inaugural que en la solemne apertura del curso académico del 1860 al 1861 en la Universidad de Barcelona, leyó en presencia de S. M. la reina doña Isabel II (Q. D. G.) y de su augusto esposo el rey don Francisco de Asís el catedrático de Historia Universal de la Facultad de Filosofía y Letras*. Aquest discurs és una posada al dia del que ja havia fet a

70 Sobre romanticisme i religió catòlica a Catalunya, vegeu Requesens (1997).

71 Al marge de les referències a Déu i manifestacions de religiositat escampades per tota la seva poesia en català, són de contingut directament religiós a *Lo Gaiter* «A una cega» (15), «Dolors i consols» (17), «Confiança en Déu» (26), «Esperances mallgrades» (47), «La flor i lo papalló» (48), «Paraules de consol» (50), «Fe, esperança i amor» (59), «L'oració del matí» (69), «Los romeus de Montserrat» (73), «A la Verge en sa soledat» (75), «A la Verge de Montserrat» (76), «La germana de la caritat» (85), «Lo triumpfo de la creu» (86), «A la Verge de l'Acadèmia» (89) i, entre els esparsos i inèdits, «[Del jardinet de Maria]» (III) i «A Santa Maria de Ripoll» (114).

Valladolid el 1848. Rubió i Ors hi defensa la independència de la universitat respecte al poder polític i la presenta com a garant contra els «errors» del segle XIX —el protestantisme, el racionalisme i el panteisme—; carrega de nou contra la ciència positivista, de manera que «sentemos el principio de que *primero es ser católicos que filósofos* y habremos levantado una enseña por la que se nos pueda reconocer» (p. 23-24).

Fins al final de la seva vida Rubió i Ors esdevé incansable a l'hora de contribuir, sigui com sigui, a la defensa del catolicisme. El *Manual de elocuencia sagrada*, del 1852, és un manual de retòrica «del púlpit», de quasi quatre-cents pàgines, «parte original, [...] parte extractado de obras de un mérito tan relevante como lo son las de Granada, Maury, Audizio y otros», adreçat als capellans novells. *Paralelos entre el catolicismo y las sectas protestantes* és una col·lecció de llibrets publicats entre el 1870 i el 1872, a partir d'una sèrie de conferències on, per exemple, al segon paral·lel del 1870, compara el fruit de les missions entre sacerdots catòlics i protestants amb dades de conversos a la mà. *De la moderación en las controversias*, del 1885, és un treball, escrit en resposta a una sèrie d'articles publicats en revistes catòliques, de seixanta-quatre pàgines, per demostrar que no són la invectiva i la sàtira la doctrina que practica el catolicisme. Finalment, *Un libro para los seminaristas. Colección de trozos en forma de pequeños tratados escogidos de nuestros mejores místicos*, del 1895, i *Lecturas espirituales en forma de pequeños tratados, escogidos de nuestros mejores escritores místicos*, del 1898, són una gruixuda antologia, el primer, de textos d'Alonso de Orozco, Juan de Ávila, Luis de Granada, Teresa de Jesús, Juan de la Cruz, Diego de Estella, Luis de León, Pedro Malón de Chaide, Pedro Ribadeneira, Juan de los Ángeles i Juan Eusebio Nieremberg, precedit cada autor per una biografia, i, el segon, una ampliació de l'anterior de més de cinc-cents pàgines. Va deixar inèdits els esborranys d'una monografia sobre *La iglesia y la cultura intelectual* (BC ms. 9653) i una altra sobre apologetica cristiana (BC ms. 9656).

També la seva activitat editorial es va orientar en aquest sentit amb l'associació en l'empresa de publicar *La Religión* amb Joaquim Roca i Cornet el 1843 i la cofundació amb Joan Oliveres de «Biblioteca Catòlica» el 1845, on es van publicar obres de Luis de Granada, Luis de León, Teresa de Jesús, la Bíblia i altres.

No oblidem, a més, que Rubió i Ors va acollir entre el 1868 i el 1874 a casa seva, al carrer de Rauric, número 8, tercer, les conferències de Sant Vicenç de Paül; va dirigir *El Criterio Católico*, òrgan de la Unió Catòlica de Cánovas del Castillo, entre el 1884 i el 1888 (Vélez 2008: 167), i va col·laborar a *La Ciencia Católica*⁷² i *El Criterio* com a director o redactor (1883-1886).

2.2 Poesia, narrativa i teatre

No tractaré aquí de la poesia en català, ja que ho faré més endavant amb detall. Només cal dir que, excepte els poemes 90 i 91, i 110, i potser, si és seu, el poema «Los frares», Rubió i Ors va incloure tota la poesia catalana que va escriure i que no va deixar inèdita a *Lo Gaiter*, tant si havia estat abans publicada esparsament com no.

Entre els divuit i els vint anys, va publicar una sèrie de textos exploratoris, breus narracions o proses poètiques, tots en castellà — excepte, com hem vist, els poemes 90 i 91—, «escritos los más por el deseo de imitar los que de igual clase había escrito Milá, y otros nacidos de la dificultad que tenía de versificar» (*Biografía: Apèndix II*). Aquestes contribucions en castellà, com també d'articles i editorials, són sobretot a *El Guardia Nacional* el 1837 (dinou) i ja una mica més espaiades el 1838 (sis), i menys sovintejades a *La Religión* (una el 1837 i tres el 1838).

«El monacal»,⁷³ del 1836, és un poema sobre un monjo que plora damunt la tomba de la seva estimada morta, Inés, i acaba morint també. A «El proscrito», una prosa del 1837, un exiliat per la tirania es lamenta carregat de cadenes de la separació del seu fill i la seva dona, de nou Inés, i jura venjança. A la prosa «El pescador», del 1837, la dona d'un pescador canta esperant a la porta de la cabana la tornada del seu marit mentre creix la tempesta; quan una veu li diu que el pescador torna, s'obren els núvols i veu el cadàver del seu marit,

72 Sabem per la coberta de *La moderación en las controversias* (1885) que aquesta revista, de la qual va ser un dels fundadors i directors, era l'òrgan de l'Acadèmia Filosòficocientífica de Sant Tomàs d'Aquino, de la qual va ser president, i de l'homònima de Sevilla, a la qual pertanyia.

73 A la *Biografía. Apèndix II* Rubió i Ors dona el títol «El monge» i no recorda el lloc de publicació, però una nota amb llapis de Rubió i Balaguer esmena el títol i la data de publicació i indica el lloc.

s'hi llança i una onada se'ls emporta tots dos a l'abisme. També del 1837 són «Charada», una endevinalla en vers signada «J. R.»; «Los frares», un poemeta en català signat «R.» que no m'atreveixo a atribuir plenament al poeta i que publico en apèndix; «El verdugo», un poema signat «J. Rubió» en què un botxí lamenta el seu destí abans d'una execució i, quan torna a casa amb la seva vella mare, treu el cap decapitat de la seva estimada; «Un beso», un poema, signat també «J. Rubió», on un enamorat no correspost implora un petó, i «Mi cumpleaños», signat «J. R. y O.», una prosa melodramàtica sobre la pèrdua de la infància, el pas del temps i l'acostament de la mort. Encara del mateix any és «La flor de Z... Oriental», un altre poema, signat «J. R. y O.», on Almansor s'acomia de l'estimada cantant sota la seva finestra la nit abans de marxar a combatre. Són de la mateixa època «Mis sueños» (1837), «Un niño dormido» (1837), «Fantasía nocturna» (1837), «Melodía» (1838), «Mi porvenir» (1838), tots de caràcter «ultraromàntico» (*Biografía: Apèndix II*), apareguts a *El Guardia Nacional*. Del 1838 són «Ayer, hoy y mañana», un poema sobre el pas del temps; «A Palmira. Oriental», una evocació de l'esplendor i la caiguda de l'antiga ciutat de Tadmor, i «La esfinge», rememoració de les ruïnes egípcies.⁷⁴ Són inèdits: «A mi hermano. Canto de boda» (agost 1837), «Votos de un trovador» (juliol 1838), «El hada y la Peri. Odas y baladas de Victor Hugo» (juliol 1838), «Laura y Rogerio» (setembre 1838), «Bella es, que es ciudad de amores» per a l'àlbum de Manuela Carbonell i Català (7 febrer 1839), «Al joven artista, P. Gariot» (30 setembre 1839) i «A...» (març 1840). I altres sense data més o menys contemporanis o una mica posteriors: «Plegaria de una madre»; «Felicitación»; «Yo te ofrezco, Virgen pura»; «La rosa y el ciprés»; «A la madre Isabel, superiora de las Hermanitas de los pobres en sus días»; «No en anchuroso, enfurecido piélago», imitació de Cabanyes; «Fincaban en noche oscura», en imitació de castellà antic, i «De su fragancia al viento».

Rubió i Ors es va penedir més tard de molts d'aquests textos i en va renegar (*Biografía*: 6):

74 Tots dos últims poemes, tant pel to com pel tema, i malgrat el seu orientalisme, es poden considerar clars antecedents de «Barcelona» (4) o «A unes ruïnes» (7).

aquellos primeros ensayos torpes y desmañados, como escritos por quien ni tenía el gusto formado y marchaba sin rumbo fijo, unas veces eran expresión del más exagerado romanticismo, otras veces revelaban ya algo de ese buen sentido práctico que hizo que el romanticismo se mantuviera en general aquí [en oposició a Madrid] sin caer en las exageraciones que tanto contribuyeron más tarde al descrédito de esta escuela. No puedo decir si por condición especial de mi caracter, enemigo de extremar las cosas, o por la influencia que ejercieron en mi educación literaria, más que los consejos, las producciones de mis amigos, y en especial de Milá y Piferrer, cuando empecé a escribir en catalán estaba ya libre de resabios ultrarrománticos.

També es pot pensar que els «resabios ultrarrománticos» no encaixaven gaire amb els precedents literaris en llengua catalana, sobretot els més immediats d'Aribau i de Puigblanch, que coneixia per les *Muestras de varias poesías catalanas, según el especial carácter de sus diversas épocas*, plec imprès a Barcelona per Bergnes de les Cases sense data (Jorba 2013: 52), que incloïa el poema d'Aribau i algunes estrofes del segon.

Per a la poesia en castellà de Rubió i Ors,⁷⁵ és molt útil el treball de Jordán de Urríes (1912), tot i que dedueixo que la seva recerca es va limitar a l'arxiu dels Rubió, al qual degué facilitar-li l'accés Rubió i Lluch, i conté els mateixos errors que la *Biografía* de Rubió i Ors i els seus apèndixs.⁷⁶ Jordán de Urríes, que valora considerablement el valor de la poesia en castellà de Rubió i Ors (1912: 38), «un poeta muy estimable, con dotes no comunes», divideix la vuitantena de peces en tres etapes, que de fet coincideixen cronològicament més o menys amb les etapes de *Lo Gaiter*: una primera etapa fructífera però immadura amb tots aquests poemes esparsos i inèdits que hem vist, una etapa mitjana que inclou l'època dels encàrrecs oficials, com els poemes a la regent Maria Cristina i la reina Isabel

75 Gran part d'aquesta continua inèdita (Rubió i Lluch 1902: xlv) i es troba a la BC en una caixa amb diverses camises (ms. 9665/17). La primera es titula *Ensayos poéticos* i se subtitula «De antaño», però una nota amb llapis de Rubió i Balaguer explica que l'ha refós amb la «De ogaño». Una nota amb llapis de Rubió i Lluch en descriu el contingut: «Se encuentran aquí composiciones que juzgo inéditas o que ignoro dónde se han publicado.» Però, de fet, conté també retalls, números de publicacions i separates.

76 D'altra banda, les datacions als poemes no datats de Jordán de Urríes són arbitràries.

II, o els que va escriure com a Poeta de Teatre del Teatre Principal, i encàrrecs de saló o poemes de circumstàncies, com els escrits per a àlbums que veurem tot seguit, una poesia mancada d'ambició literària, amb algunes excepcions, i una etapa final, que abasta des de la tornada a Barcelona fins a la mort, en què conrea un tipus de poesia lligada a encàrrecs oficials o esdeveniments, de caràcter marcadament patriòtic, religiós i apologetic.

Són fruit d'encàrrecs per a àlbums o efemèrides, al ms. 9665 de l'ALR de la BC: «A la señorita Palma, dama joven del teatro de esta ciudad» (1841), «Epitafio» (desembre 1841), «A la señorita Adela Bartholomin al ausentarse de esta ciudad» (abril 1842), «A la joven acriz doña Josefa Palma, al ofrecerle una diadema de plata con motivo de su brillante desempeño de Malvina en la comedia *Un secreto a voces*» (2 juliol 1842), «A la señorita Palma, en el día de su cumpleaños, al ofrecerle un vestido» (17 setembre 1842), «Epitafio para un niño» (setembre 1842), «Epitafio para una niña de ocho meses» (setembre 1842), «Décima» (octubre 1842), «A la famosa actriz doña Josefa Palma» (1842), «A la señorita doña Joaquina Gassó de Castanyer» (3 gener 1843), «Para un niño de diecinueve meses» (24 abril 1843), «A D. J. B. y R. Felicitación» (març 1844), «A N... en sus días» (març 1844), «En el álbum de la señorita de Vega» (agost 1844) i «En el álbum del niño Bosch» (5 desembre 1845).

Fruit del viatge a Mallorca el 1843 arran de la Jamància són: «Para el álbum de la señorita Espinosa» (Palma, setembre) i «La maldición del Derví» (Palma, 18 setembre), on un emir talla el cap a un cristià que li demana que alliberi una cristiana del seu harem i després envia el Derví a matar-la.

Del 1840 és el plec solt imprès A. S. M. *la Reyna Donna Isabel II, en el dia de su santo, la empresa del Teatro de la ciudad de Barcelona (Romance)*.

Del 1844 són el poema A S. M. *la reina madre doña María Cristina de Borbón con motivo de la solemne repartición de premios a los alumnos de las escuelas de nobles artes*, un poema encarregat per la Junta de Comerç que, com hem vist, Rubió i Ors va llegir davant de dues mil persones, i la lloa *Desagravios y homenajes. Loa compuesta para celebrar la feliz llegada a Barcelona de S. M. la reina doña Isabel II*, també, com hem vist, representada al Teatre de la Santa Creu davant filla i mare. Al primer poema, on es parla d'Espanya i de Barcelona, Rubió i

Ors demana la protecció de la reina, al·ludint a la divisió política, per relançar la ciutat:

Y tornará Barcino a ser famosa
entre las villas de la rica España.
La mies dorada y viña pampanosa
brotarán do ora crece la cizaña.
Mil naves de su industria poderosa
las joyas llevarán a playa extraña,
y alzará el catalán templos de gloria
de Isabel y Cristina a la memoria!

La *Loa*, d'estil barroquitzant, reprèn molts dels temes presents a *Lo Gaiter*. El Genio del Mal ha introduït la guerra a Espanya per destruir-la però el Genio del Bien ho evita. Llavors el Genio del Mal decideix destruir la seva joia, Barcelona, que dorm mig en ruïnes i es lamenta de l'esplendor perduda. El Genio del Mal convoca Vifredo el Velloso, D. Pedro el Grande i D. Jaime el Conquistador, perquè la maleeixin, però San Jorge i Santa Eulalia la protegeixen. El Genio del Bien torna a evitar la destrucció i la ciutat s'abraça com a comtessa a Espanya, unint les banderes. Del mateix any són els inèdits «Traducción de Victor Hugo» (13 setembre), de *Les chants du crépuscle*; «Meditación» (Cornellà, 13 setembre); «El mendigo de amor. Canción» (25 setembre), i «El desierto de la vida» (Cornellà), segons nota d'Antoni Rubió i Lluch imitació de Tomàs Aguiló.

Encara del mateix any són una sèrie de plec solts, publicats sense data, dedicats a Maria Cristina o a Isabel II: dos plec amb poemes diferents però el mateix títol *A S. M. la augusta Reina Madre, Doña María Cristina de Borbón, en sus días* (Imprenta de A. Gaspar y Roca), dos amb poemes diferents però el mateix títol *A S. M. la Reina Madre, Doña María Cristina de Borbón, en el día de su entrada en Barcelona* (Imprenta de A. Gaspar y Roca), *A S. M. la augusta Madre ne nuestra adorada Reina, Doña María Cristina de Borbón* (Imprenta de A. Brusi) i *A S. M. Doña Isabel II, con motivo de su proclamación* (Imprenta de A. Gaspar y Roca), a més de l'*Himno para cantarse en el teatro de Barcelona, con motivo de la proclamación de Doña Isabel II, como Reina constitucional de las Españas* (Imprenta de A. Gaspar y Roca).

Del 1845 són *A S. M. Doña Isabel II de Borbón*, impresa en un plec solt sense peu d'impremta ni data, escrita arran de la visita de la reina a un regiment de cavalleria de Villaviciosa; «La lágrima y el suspiro»,

publicada a Palma, com sabem per un retall que no identifica la publicació, com també «Recuerdos de la conquista de Mallorca», publicat a la revista *La Caridad* de Palma, i anys més tard, el 1859, a la revista *El Arte* com a «Don Guillermo de Mediona», i «Alcudia», publicada al *Viaje a Mallorca* de Joan Cortada, a més de la inèdita «Un corazón de madre» (maig 1845), musicada per Josep Piquer (Domingo 2013a: 96).

Posteriors, encara de la dècada dels quaranta, són els inèdits «Al Llobregat. Romance» (octubre 1846), «Dichoso el corazón que en la sombra» (31 agost 1848), «La concha nacarada» i «Pues cuanto aquí respira», del mateix any, com també «Romance» (data proposada per Jordi Rubió i Balaguer en nota amb llapis).

El 28 de febrer del 1850 va publicar a la revista *El Bien Público* una *trova*, dedicada a Isabel II, que respon a una extravagant moda de l'època lligada al medievalisme imperant, a l'estil de «Lo lai del joglar» (20), en castellà antic,⁷⁷ que començava així (Alonso Cortés 1926: 142):

A vos la que en trono de oro e d'argent
en buen regimiento guardades Castiella,
la regna acuciosa, la a quien solo en vella
solaz falla e dicha d'España la gent;
a vos que loaron cien vates e cient
en trova sotile, siquier falagosa,
maguer mi omil danza, ca sois tan franosa
de farvos loada copbdicia me vien.

Del mateix any és l'*Himno, cantado en el Liceo artístico literario de Valladolid, por su sección de música, la noche del 1º de marzo de 1850, en celebridad del estado interesante de S. M. la Reina Doña Isabel II*, publicat en un plec solt sense peu d'impremta. I posteriors els inèdits del 1851, «Virgen, de vírgenes reina» (2 setembre), i 1852, «A Elisea Lluch» (22 agost), l'únic poema en castellà dedicat a la seva promesa.⁷⁸

77 Uns anys abans, explica Joaquim Molas (1961: 562), Pau Piferrer havia escrit dos poemes que «en romanç i en dialecte antic, glossen respectivament el viatge que la reina Isabel II féu a Barcelona l'any 1840 i un episodi de la batalla de les Navas de Tolosa». Rubió i Ors va escriure altres poemes en castellà antic.

78 Tot i que, en realitat, es troba a l'àlbum factici de Madrona Renart, datat l'11 de juliol del 1848, junt amb «Romance», «Pues cuanto aquí respira», «El lirio y el ciprés» –variant de «La rosa y el ciprés»–, «El ángel y el niño» i «Que en los columpios tranquilos».

Només els poemes de caire religiós, com tots els publicats a *La Religión* —entre el 1837 i el 1841, «Ave María», «El Ángel custodio», «A ***», «El Ángel y el niño», «Rogad por ellos!!!», «El arrepentimiento» i «¡Jehova!»— o a *La Fe* el 1842 —«Confianza en Dios», «Dos nubes» i «Atila», amb prèvia lectura aquest darrer en sessió de l'Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona (Mas i Vives 1999a: 132)—, responen a una ambició, si no literària, almenys de transcendència social i espiritual.

A partir de la tornada a Barcelona el 1858, la poesia en castellà de Rubió i Ors és molt escassa i entra en l'etapa final. Durant les següents tres dècades publica «La Gloria» a *El Arte* el 1859 (Jordán de Urries 1912: 49), que ja hem vist que havia estat escrit per a Ignàsia de Janer el 1845;⁷⁹ «A Overbeck» a la *Unidad Católica* de Palma (1870); *Pío IX: canto lírico* el 1871; «La nave de la Iglesia», també del 1871 però aparegut a *La Nación* de Bogotà (1889); «A Cervantes», un poema d'elogi a l'autor del Quixot que ressalta la seva relació amb Barcelona, al *Boletín de la Reproducción Foto-Tipográfica de la primera edición de Don Quijote de la Mancha* (agost 1871); «De Covadonga a Granada», un poema d'exaltació de la «reconquesta», al *Libro de poesías provinciales ofrecido á S. M. el Rey Don Alfonso XII por el Ayuntamiento de Barcelona*, i deixa inèdits els poemes «A mi patria» (6 setembre 1860), «Ya cayó Tetuán, en sus almenas» («1860?» en nota amb llapis), «A Zorrilla» (9 abril 1868), «Poetas de Provenza, raza de trovadores» (4 maig 1868), «La falsa ciencia y la iglesia» (llegida en la inauguració de l'Acadèmia de Sant Tomàs, 11 abril 1880), «En el álbum de Doña Anita Estruch de Ferrer, marquesa de Cornellá» (agost 1889), «Juliano el Apóstata» (28 maig 1891) i «A los naufragos del “Reina Regente”» (12 maig 1895).

Com remarca Rubió i Balaguer, a partir del 1870 «els pocs versos que escriu són traduccions o bé de tema religiós» (1986: 439). Cal fer excepció dels dos poemes que va escriure d'exaltació patriòtica el 1861 arran de la batalla de Tetuan: «A la toma de Tetuán» a *El Cañón Rayado*, i *Al valiente ejército español en su entrada en Barcelona á su regreso de la campaña de África*.

79 Datat al setembre del 1845 a Cornellà al manuscrit autògraf (BC, ms. 9665/17).

La narrativa de Rubió i Ors és molt minsa i es concentra tota, com hem vist, en els inicis del romanticisme abrandat. En sobresurt *Mano-Roja. Leyenda catalana del siglo XIV*, del 1838, de la qual es van llegir fragments a la Societat Filodramàtica l'1 de desembre del 1837 (Rubió i Balaguer 1986: 452). Es tracta d'una truculenta novel·leta breu situada al Canigó a l'edat mitjana, els dos eixos que sens dubte volia explorar el jove Rubió i Ors, amb tots els ingredients de la narració romàntica: un comte pecador, un bufó, una bruixa venjativa, una donzella angelical i un monstre bondadós, a més de tempestes, incendis i punyals. Acompanya la narració una breu nota introductòria on Rubió i Ors explicita el caràcter experimental de l'obreta. En canvi, *Lo comte de Barcelona. Ramon Berenguer lo Gran*, presentada als Jocs Florals del 1862 i guanyadora d'una ploma d'or, és una novel·la curta de maduresa, de caire cavalleresc, que imita el to de la crònica medieval, on l'autor explica la llegenda del bon comte i l'emperadriu d'Alemanya i aprofita per encabir-hi la de Jofre el Pilós.

Pel que fa al teatre, només van ser publicades dues obres tardanes de Rubió i Ors: *Gutenberg* (1880) i *Luter* (1888). Tanmateix, va viure de jove el teatre en la proximitat, en un moment en què aquest era una activitat social central, a través, entre altres, de la societat Filodramàtica. D'aquesta època són, i vinculades al seu càrrec de Poeta de Teatre, diverses obres, que es conserven a l'ALR. Entre altres esborranys sense títol: els «Fragmentos y plan de una comedia de magia que me fue encargada por los señores de la empresa llamada de *Los Cuarenta* y que por haberse retirado esta quedó sin concluir. Se quería aprovechar en ella las decoraciones del baile *La lámpara maravillosa*» (BC ms. 9660); el drama de contingut històric català *Vengar cual nobles su agravio. Drama caballeresco en cinco actos y en verso*, escrit el 1844, situat a la Barcelona del segle XIV i amb personatges com el rei Pere III, Jaume March, Jordi de Sant Jordi o el vescomte de Rocabertí (BC ms. 9661), i les adaptacions *Los tres cuñados* del 1840 (BC ms. 9663)⁸⁰ i *Artista, ciega y amante*, del 1842 (BC ms. 9662).

No va ser fins a molt gran que es va atrevir a traslladar l'aventura poètica en català a l'escenari, quan el teatre havia esdevingut ja el centre de gravetat de la literatura en català. *Gutenberg* és un breu

80 Segons una nota de mà del mateix Rubió i Ors, es va representar, segurament el 1843, al Liceu de Montsió.

drama en un acte i en vers en què assistim a les angúnies de l'impressor, presentat quasi com un sant, per fer front als deutes. L'obra reflexiona sobre com una eina com la impremta pot ser tan útil al bé com al mal. En canvi, *Luter*, un drama en quatre quadres on s'alternen prosa i vers, presenta la vida de Luter com un heretge, egoïsta i malvat fins al dia de la mort. Tant en l'un com en l'altre, Rubió i Ors hi assaja un drama romàntic transcendent i moralitzador. Les dues obres, d'ambició literària i envergadura dramàtica, són com la cara i la creu i tenen el doble objectiu, un cop més, de propagar el missatge catòlic i de portar el teatre a un terreny que devia considerar més digne que el del teatre que es feia llavors, just al mateix moment que Àngel Guimerà irrompia en l'escena catalana. Segons Parpal i Marquès (1919: 113), existia un altra obra «historicodramàtica» inèdita, *Belisari*, no localitzada.

2.3 Traduccions

La tasca traductora de Rubió i Ors, de la qual va viure almenys parcialment als inicis de la seva vida professional, es va concentrar en obres romàntiques de moda sempre dins el territori moral i religiós. La primera de què tenim esment és la traducció de la novel·la *La San-Simoniana*, por Mma. Josefina Lebassu, del 1837, publicada pel seu pare. Del 1838 és, també publicada per Josep Rubió, *El libro del pueblo*, de Félicité Robert de Lamennais. Del 1841 són les novel·les sentimentals de M. de Genlis *El sitio de Rochela* i *La desgracia y la conciencia*, sens dubte encàrrecs professionals. Fins i tot es pot considerar des d'un prisma religiós la traducció, publicada a Barcelona el 1842, d'una obra de tanta envergadura literària i tan emblemàtica per al romanticisme com *Torcuato Tasso. Jerusalén libertada*, trad. en prosa del italiano adicionada con la vida de Tasso y las notas históricas sacadas de los cronistas, a partir de la traducció francesa.

Són obres de caire plenament religiós les traduccions *Historia de Jesu-Cristo y de su siglo*, de Friedrich Leopold de Stolberg —a partir de la traducció francesa del 1842—, per a la «Biblioteca Católica» (Mas i Vives 1999a: 141), del 1845; *Roma y Londres; o sea paralelos entre el catolicismo y el protestantismo representados por ambas ciudades por Santiago Margotti*, del 1859; *La Encíclica del 8 de Diciembre de 1864 y los principios de 1789 o La Iglesia, el Estado y la Libertad*, d'Émile Keller,

del 1868; *De la imitación de Cristo meditada*, de l'Abbé Herbet, del 1872; *La Agonía de Jesús, tratado del sufrimiento moral*, de François René Blot, del 1877, i *De la devoción al Corazón de Jesús y de sus excelencias*, de Segundo Eduardo Franco, del 1881.

Un cas a part és la publicació el 1856 de la traducció de *Cuentos de mi maestro*, de l'historiador milanès Cesare Cantù, amb destinació a la lectura escolar.

2.4 Diversos

Són de difícil classificació, bé que un tipus de publicació habitual a l'època, relacionada amb la moral, les bones maneres i la pedagogia, el *Libro de las niñas*, del 1845, un manual d'educació femenina, amb exemples versificats, sens dubte el major èxit editorial de Rubió i Ors, ja que el 1853 superava les trenta edicions (*Biografía. Apèndix II*) i el 1900 arribava a trenta-quatre edicions espanyoles i set d'estrangeres (Parpal 1919: 89). És un llibret de cent seixanta pàgines amb vint-i-quatre lliçons del tipus «Cómo se debe amar a Dios», «De la docilidad» o «Del miedo», amenitzat amb exemples en vers. El segon, del 1846, és *El primer libro de la infancia*, un mètode per aprendre a llegir.

Encara que no publicada, és essencial, per als investigadors sobre Rubió i Ors i els inicis de la Renaixença, la seva *Biografía*, redactada al final de la seva vida, cap al 1890 o el 1891 (Rubió i Balaguer 1986: 439), i que es conserva a la BC (ms 9670/18) amb documents de diversa procedència. Havia de servir d'introducció a les seves obres completes (Rubió i Balaguer 1986: 456). El conjunt de documents, titulat *Papeles y datos relacionados con la biografía de D. Joaquín Rubió y Ors*, conté una còpia manuscrita de Pilar Rubió de les primeres pàgines de la *Biografía*, la *Biografía* autògrafa, el pla de publicacions de les seves obres completes i set apèndixs autògrafs, a més d'apunts manuscrits de Lluís Viada sobre la biografia de Rubió i Ors, l'esquema biogràfic manuscrit de Rubió i Balaguer i alguns documents manuscrits relacionats amb la seva biografia. La *Biografía* autògrafa en el sentit estricte comença amb el seu naixement i arriba fins a la publicació del *Libro de las niñas* el 1845. Es limita a parlar bàsicament d'educació, lectures, influències, activitats literàries i, és clar, el naixement de Lo Gaiter del Llobregat. Conté alguns errors, com ja va observar Jordi Rubió i Balaguer (1986: 440).

Respecte al *Plan de publicación de mis obras*, n'he parlat a l'inici d'aquest capítol.

Els apèndixs recullen en llistes sistemàtiques, organitzades cronològicament:

1. Méritos y servicios universitarios.
2. Trabajos originales impresos (de 1835 a 1840).⁸¹
3. Noticia de las empresas literarias en que he tomado parte y lista de los escritos en prosa y verso publicados en revistas y periódicos.
4. Obras premiadas en certámenes.
5. Obras traducidas.
6. Trabajos inéditos.
7. Títulos y honores académicos.
8. Cargos, servicios y comisiones desempeñados fuera de mi carrera.

81 Tot i que arriba fins al 1895.

3. LO GAITER DEL LLOBREGAT (1839-1889)

3.1 La poesia en català de Joaquim Rubió i Ors

El 16 de febrer del 1839 Rubió i Ors va publicar al *Diario de Barcelona* el poema «Lo Gaiter del Llobregat» (1), signat amb el mateix títol com a pseudònim. No era el primer que es publicava en català en aquest diari, ni el primer que publicava en català Rubió i Ors, però amb aquest poema sí que era el primer cop que se n'obria una sèrie de vint-i-un en català i per aquest mateix motiu, entre altres, va tenir un impacte notable sobre els lectors del diari. A partir de la publicació, després dels temptejos fontanellians d'«A Elisa» i «L'exill» (90 i 91) i el vallfogonesc, si és seu, de «Los frares» (apèndix V), Rubió i Ors abandona aquests primers anys pràcticament la publicació de poemes en castellà en diaris i revistes si exceptuem algunes contribucions a *La Religión* el 1839 (quatre) i el 1841 (una).

No és fàcil saber quin motiu va pesar més a l'hora de fer aquest pas, però és poc probable que fos el programa que després va exposar al pròleg de la primera edició de *Lo Gaiter* del 1841, malgrat que ell ho afirma tant a la *Breve reseña* (Rubió i Ors 1880: 170-171) com a la *Biografía* (9). Devia venir ja avançada la publicació de poemes al diari a causa de la recepció, tan favorable com inesperada. Si és cert que al segon poema publicat al diari, «Al Llobregat» (3), hi apareixia un dels punts invocats al pròleg de *Lo Gaiter*, l'evocació del passat gloriós, la qual tanmateix era ja comuna, i moda, a la literatura i la poesia catalana en castellà del moment (Domingo 2013c: 32), els poemes clarament programàtics, «Mos cantars» (2) i «A Barcelona» (4), són el sisè i el dotzè, és a dir, passats ja sis i dotze mesos de la primera publicació.

Hi va tenir molt a veure, en canvi, l'entorn. Recordem que Joan Cortada, mestre i mentor de Rubió i Ors, era responsable literari des del 1838 del diari (Casassas 1999: 51) i el poema apareix a continuació d'un article d'Abén Abulema, el pseudònim d'aquest autor. El mateix Rubió i Ors ho insinua (1880: 170):

Durante más de año y medio continuó el *Diario* dando a luz, casi mensualmente y una tras otra, hasta diecinueve⁸² composiciones de *Lo Gaiter del Llobregat*, sin que supiese quien tras este pseudónimo se escondía más que su amigo D. Juan Cortada, de cuyas manos pasaban aquellas a las del Director del decano de nuestros periódicos para, por las suyas, ir a parar a las del cajista.

Marià Aguiló ho confirma: «En *Cortada* va esser el qui féu publicar en el diari de Brusi les poesies catalanes firmades amb eix títol [El Gaiter del Llobregat]» (Aguiló 2014: 199). I Josep Maria Domingo va més enllà i hi veu una planificació també programàtica, tant respecte als poemes publicats al diari com al llibre: «El llibre imprès feia visible i sancionava, i sacralitzava, la calculada operació literària en què era embarcat Rubió, amb Joan Cortada a l'ombra» (2018: 118 i 120).⁸³

Rubió i Ors formava part de la segona generació del silenci pel que fa al català (Marfany 2003: 648-649). És a dir, la segona generació d'aquesta nova figura, l'intel·lectual, fins llavors inexistent. Els escriptors de la primera meitat del segle XIX es van decantar decididament pel castellà com a llengua d'expressió i de comunicació com a manifestació de la voluntat de la nova burgesia catalana de construir un Estat espanyol unificat, sinònim de modern, cedint en la llengua per poder influir amb l'esperança d'aconseguir altres beneficis per a la societat catalana, i especialment per als seus promotors industrials i financers. De la primera generació en són ben coneguts Antoni

82 En realitat són vint-i-una, com acabem de dir.

83 Entremig, és a dir, entre la publicació de «Lo Gaiter del Llobregat» (I) i l'aparició del llibre el 1841, Cortada va llegir, el 10 de desembre del 1840, un discurs a l'Acadèmia de Bones Lletres sobre «las antiguas cortes de amor, de la Edad Media[,] y como trata de los Juegos Florales de Tolosa y de sus premios anuales, se entra a discutir la conveniencia de que esta Academia abra también anualmente un certamen poético» (Rossich 2006a: 80; Domingo 2009c: 34). La relació de tot això amb Rubió i Ors és estreta si tenim en compte que el resultat és la convocatòria d'un certamen on aquest va obtenir el primer premi i que, com veurem, va ser pensat perquè el guanyés. Tanmateix, la primera al·lusió a un premi poètic va aparèixer a *El Vapor* el 10 d'abril del 1834, en un text anònim segurament de Ramon López Soler, aleshores director de la publicació, on s'esmenta el premi que l'Ajuntament de Barcelona, inspirat en els Jocs Florals, vol concedir «a la mejor composición poética celebrando la restauración de nuestras leyes» sota judici de l'Acadèmia de Bones Lletres (Domingo 2009c: 34). I he localitzat l'article «Edad media. El Gay saber, o la Gaya ciencia», de Manuel de Assas, a *El Guardia Nacional* (10 desembre 1837) sobre la història dels Jocs Florals i els trobadors.

Puigblanch i les seves *Comunitats de Castella*, de cap al 1823 (Rubió i Balaguer 1986: 310-331 i 1989b: 75-114), que va quedar inèdit; *La pàtria. Trobes*, del 1833, de Bonaventura Carles Aribau, de vocació ben testimonial malgrat l'efecte revulsiu que va tenir (Jorba 2013), i les *Llàgrimes de la viudesa*, de Miquel Anton Martí (Barcelona, Estampa de J. Verdaguer, 1839), així mateix testimonials (Rubió i Balaguer 1986: 397-401).⁸⁴

Si com deixa ben clar, entre altres, Mas i Vives (1999: 24-25)⁸⁵ no hi ha discontinuïtat en la literatura catalana, no hi ha un moment zero, sinó una evolució, com demostren el to neoclassicitzant de *La pàtria. Trobes*, d'Aribau, o el to rococó dels dos poemes inicials de Rubió i Ors publicats a *El Guardia Nacional*, que singularitza l'aparició de Lo Gaiter del Llobregat?

Àlvar Maduell ha dedicat diversos treballs a explorar la producció editorial del primer terç del segle XIX per desmitificar la significació del poema d'Aribau i demostrar aquesta continuïtat (2001, 2010a, 2010b, 2011). Tanmateix, cal reconèixer que el noranta per cent de les publicacions del període 1800-1830 són llibres de devoció, col·loquis, diàlegs, cançons, i de fet, segons la seva mateixa recerca, només hi ha pròpiament dos volums de poesia contemporània no estrictament devocional: els *Versos nous amb alegria dels defensors del trono, pàtria i religió*, del carlí Josep Babot i Blanch el 1824 (Maduell 2001: 16), i la *Poesia moral catalana dirigida al pagès i al menestral, o manual del cristià*, de Pere Garlenc el 1804 (Maduell 2001: 44). De totes maneres, són llibres de contingut polític i religiós i no marquen un canvi de tendència pel que fa a la poesia en català.

Si la discontinuïtat no és real, i això a hores d'ara sembla difícilment discutible, la sensació de ruptura i silenci de la literatura en català produïda per l'opció de la primera generació d'intel·lectuals, que emprenen la primera embranzida acadèmica, erudita i divulgativa (Domingo 2013c: 31) i que havien de portar el pes ideològic

84 Diu Menéndez y Pelayo (1889: VIII): «cuyo valor poético es harto inferior a su ternura doméstica». Se solen citar també «Lo vot complet», de Pere Mata (Vall 1997), i la traducció de «La fugitiva», de Tommaso Grossi, atribuïda a Joan Cortada però en realitat del mateix Miquel Anton Martí (Mas i Vives 1995).

85 Qui més ha incidit en el tema tanmateix és Albert Rossich. Vegeu Rossich (2006a), per exemple.

i literari de la cultura catalana, és sens dubte present en la segona generació d'intel·lectuals, que inclou tant Rubió i Ors com els seus amics Manuel Milà i Fontanals, Pau Piferrer i altres. Són diferents els factors d'aquesta opció i no són menors, a més de la voluntat de sotmetre's a un concepte de nació nou que s'identifica amb l'Estat, el prestigi de la llengua i la difusió de les publicacions en cada llengua. Josep M. Quadrado remarca anys més tard, al seu esment de *Lo Gàiter a l'Almacén de frutos literarios* —32 (19 desembre 1841), p. 501—, el sacrifici que suposava per a Rubió i Ors l'adopció del català com a llengua literària.

Què diferencia l'obra de Rubió i Ors de la de Josep Robrenyo, Francesc Renart i Arús, Abdó Terrades o el mateix B. C. Aribau? Tots cinc eren liberals i tots cinc van escriure en català i en castellà.⁸⁶ Robrenyo i Renart i Arús, conreadors de literatura popular, havien canviat la mentalitat, però no en la literatura, ja que l'onada romàntica els va agafar de grans, mentre que Aribau i Terrades van adoptar la mentalitat romàntica però no la imatgeria, el lèxic i la «gramàtica» del tot romàntica en la seva literatura en català.⁸⁷ Ho remarca el mateix Rubió i Ors (1887: 30): Roca i Cornet traduïa Lamartine i elogiava Walter Scott però la seva poesia seguia Horaci i Moratín, o Ramon Muns traduïa *René* de Chateaubriand però escrivia versos clàssics, o fins i tot el mateix Cabanyes «condenaba al olvido las composiciones suyas escritas en rima y en las cuales descubriase a vista de ojo la influencia de la nueva escuela [romàntica], mientras daba a luz con el título de *Preludios de mi lira*, el escogido ramillete de poesías bajo dos conceptos verdaderamente clásicos». En canvi, Rubió i Ors va donar veu de manera continuada en català al romanticisme, i d'aquí el seu impacte. Des de la revolució estètica i mental romàntica va trencar amb la tradició literària catalana que, encara que no passés pel seu millor moment, tenia una línia sense solució de continuïtat des de l'edat mitjana i una consciència d'aquesta

86 Pel que fa als sainets bilingües de Robrenyo i Renart i Arús, cal recordar el monopoli teatral a Barcelona del teatre de la Santa Creu i l'obligatorietat per decret d'una porció de castellà a totes les obres que s'hi representaven (Fàbregas 1975: 12).

87 Bé que «La pàtria» d'Aribau n'incorpora bona part. La poca repercussió del poema ja esmentat de Pere Mata «Lo vot complert» (Vall 1997: 387-389), farcit de tot això, es deu potser al fet de ser un intent aïllat o d'haver quedat fora del relat del romanticisme moderat triomfador enfront de l'exaltat, en la clàssica classificació d'Allison Peers (1940).

continuïtat. En comptes de canviar de llengua, com els seus companys de generació, va incorporar en català amplis registres de l'estètica i el pensament romàntics. *Lo Gaiter* no representa, doncs, una represa lingüística sinó una ruptura estètica.

Rubió i Ors causa un primer impacte en la recepció amb la publicació dels poemes en català al *Diario de Barcelona* per dos motius. Primer, perquè es tractava d'una sèrie periòdica i continuada, i, segon, perquè hi feia servir un llenguatge a l'última moda i que connectava amb la joventut moderada de la generació romàntica, «literàriament [els poemes] més moderns i susceptibles de servir de model» (Jorba 2009: 64). Escriu Josep M. Domingo (2018: 118-119):

Lo Gaiter del Llobregat era el resultat d'un diàleg entre l'actualitat romàntica, la pulsio historicista, la tradició culta autòctona i els incipients mites provincialistes. Rubió hi assumia la versió historicista del romanticisme espanyol (Zorrilla, el duc de Rivas) i francès (Chateaubriand, Hugo). De manera especial, s'oferia en plena sintonia amb la moda del trobadorisme: Rubió hi definia un espai i hi dreçava un *alter ego* (aquest gaiter habitant d'una cabana vora la riba del Llobregat, ocupat en «lais d'amor» i «cants populars de les muntanyes», que proclamava la renúncia del món i la reclusió en l'experiència íntima, de què la poesia resulta exponent) a través de la qual procedia a l'afirmació esteticoliterària, la reflexió cívica i moral o les mateixes pràctiques literàries que tot plegat justificava (el romanç històric i llegendari, la cançó).

Podem rastrejar aquest primer impacte en l'obra d'Antoni de Bofarull: no solament amb el seu primer poema en català, «Violant!», aparegut a *El Constitucional* el 8 de febrer del 1841, sinó sobretot en poemes com «Mon accent» —amb reminiscències de «Mos cantars» i «Barcelona»—, publicat també a *El Constitucional* a l'octubre del 1841, ara amb el pseudònim de Lo Coblejador de Montacada; «Los almogàvers», publicat el 13 de juliol del 1842 al diari *La Ley* —tretze dies després de l'acte de lliurament del premi de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona al qual va assistir Bofarull—, i «Borrell II», publicat en tres fulletons a *La Verdad*, entre el 29 de desembre del 1843 i el 4 de gener del 1844 (Valls 1996: 20-27).

El segon impacte, tot i ser molt més minoritari, com confessa ell mateix,⁸⁸ va ser quan va recollir els poemes en un volum, perquè es tractava d'un volum sencer, «normal», de poesia amb una proposta estètica i «política», encara que limitada a la literatura, clara, a diferència de l'opuscle de vint-i-tres pàgines amb deu poemes de *Les llàgrimes de la viudesa*, de Miquel Martí i Cortada, del 1839.

Vist en retrospectiva, ja a les acaballes de la Renaixença, ho explica Josep Yxart (1890: 127-128) a l'aparició del primer volum de l'edició poliglota: «la energía y brillantez con que se halla formulada aquella iniciación hasta el punto de que no admite duda sobre la perfecta seguridad que tenía su autor de la trascendencia y extensión de su intento».

Pel que fa al tema del pseudònim triat per Rubió i Ors, el del tocador de sac de gemecs o cornamusa, és complex.⁸⁹ Avui una gaita és un instrument més aviat exòtic, i xoca d'entrada que Rubió i Ors recorregués a aquest instrument musical i no a un de més popular i pròxim, com el flabiol o la gralla, per identificar-lo com a símbol de la possible rudesia dels seus versos,⁹⁰ que no es poden posar al costat de l'autèntica «lira catalana», l'instrument noble. Diu al pròleg de *Lo Gaiter* del 1841:

ell emperò no desitja tant; aixís que demana als intel·ligents i homes de lletres, a quals mans vingue eixa obreta, que no la xiulen, puix seria una crueltat pagar d'aquest modo a qui no busca picaments de mans, i al qui se presenta al certamen cobert d'un modest mantell i amb una gaita, que callarà tan prest se deixen sentir los preludis d'una lira catalana. [...] Cregué a l'empredre son treball, que alguns de sos joves compatricis, entre los quals té la satisfacció de comptar-ne no pocs que podrien cenyir

88 «La publicación de aquel tomo de poesías catalanas [...] halló muy poco eco en la prensa periódica» (*Biografía*: 19).

89 Al seu fill Antoni Rubió i Lluch no li feia cap gràcia (1902: XIX): «Impuresa de la realitat és [...] que el primer que arboràs la senyera comtal per arreplegar sota d'ella als qui volguessen lluitar per la llengua i per la pàtria, triàs un pseudònim tan modest i de mal gust.»

90 Certament Rubió i Ors no se sentia gaire segur dels seus versos («Además de la poca facilidad que por punto general he tenido siempre para versificar» [*Biografía*: 23], «la dificultad que tenía de versificar» [*Biografía: Apèndix II*]), però hi ha una part de falsa modèstia o potser més aviat d'acomplexament per la consideració d'inferioritat de la llengua adoptada, per al qual la modèstia feia d'escut com a justificació prèvia.

honrosament la gorra de vellut amb l'englantina de plata, l'ajudarien en sa empresa, alternant llurs cantars harmoniosos amb ses aspres rimes, los sons encisadors de llurs arpes amb los de sa gaita; mes per desgràcia no ha succeït aixís.

Però la gaita era llavors un instrument popular. El famós poema de Pau Piferrer «Canción de primavera» del 1843 comença: «Ya vuelve la primavera: / suene la gaita, ruede la danza». Era un instrument vinculat al riu Llobregat i sovint es confonia amb el flabiol. No hi ha bibliografia sobre aquest tema, i el professor de la UPC i l'ESMUC de cornamusa Galdric Santana Roma, responent per correu electrònic la meva pregunta, aclareix que la paraula *gaiter*, en el context del segle XIX a Catalunya, s'aplica al sonador d'instruments que actualment anomenem tradicionals, que en el cas contextual del Llobregat es podria atribuir tant a la cornamusa com al flabiol (acompanyat de tamborí), a més del grallaire o sonador de xirimia. Amb referència al flabiolaire i al cornamusaire, a finals del segle XIX, són dos músics indissociables, com succeeix amb l'equivalent mallorquí de les xeremies. Aquesta concreció del mot *gaita* o *gaiter* també és present en la llengua castellana, on ja es troba reflectida en el diccionari de Cobarrubias Orozco publicat a primers del segle XVII, en què precisament es fa referència a la fama de les “gaitillas de Barcelona”, que, en l'àmbit present de la cornamusa catalana, s'ha interpretat erròniament com a referència a unes suposades cornamuses petites, quan en realitat s'està referint precisament a l'instrument flabiol, com a exemple petit del conjunt de flautes d'una mà prou estès a la Península (Cobarrubias Orozco 1611: 421-422). Un exemple de l'accepció del mot *gaita* com a flabiol el trobem en el títol *La gaita y el tamboril*, de la publicació del 1830 d'un conjunt de trenta melodies tradicionals del Camp de Tarragona, recollides per Ramon Bonet (1830).⁹¹ Segons Santana Roma, és probable que Rubió i Ors fes servir el pseudònim com a fet romàntic, per la pervivència medieval a Catalunya ja sigui de la cornamusa o del flabiol, que realment en el segle XIX era prou normal trobar en ús, encara que allunyat, precisament a l'àrea geogràfica del Llobregat (i el Vallès),

91 En un doble full titulat «Galería Fotográfica de Contemporáneos (por T. Padró)» de l'almanac 1866. *El Tiburón. Almanaque Humorístico Ilustrado* (Barcelona, I. López, 1865), apareix, entre altres personatges, una caricatura de Rubió i Ors tocant una mena de gralla.

alhora que la seva música contundent era destinada als hàbits senzills i humils, en festes de petits llogarets, a diferència del que passava fins a finals del segle XVIII.⁹²

Pel que fa al riu Llobregat hi ha, d'una banda, la referència implícita a la tradició literària pròpia en la figura de Francesc Fontanella, personificat en Fontano del Besòs a la *Tragicomèdia d'amor, firmesa i porfia*, on s'enfronten els pastors del Besòs i els del Llobregat, pseudònim de bona part de la seva obra, que sabem que Rubió coneixia no solament perquè així ho remarca el seu fill al pròleg a l'últim volum de l'edició poliglota de *Lo Gaiter*, sinó perquè els primers poemes que va publicar en català als divuit anys n'eren deutors, així com els versos *La pàtria. Trobes*, d'Aribau. A més a més, ja hem vist que, segons la llegenda, a la riba d'aquest riu, al mas Pi de Cornellà, Rubió i Ors va escriure precisament «Lo Gaiter del Llobregat» (I). Eduard Gelabert i Fiet detalla la informació (1973: 131-134; a la pàgina 131 un dibuix reproduceix un maset de poble amb porta adovellada):

Casa Pi. — Aquesta casa per la seva estructura és una de les més antigues de Cornellà. Té la teulada a dos vessants i conserva en la seva façana un finestral gòtic amb decoració de l'última època. Aquesta finestra té dos festejadors, i és el lloc on el doctor Rubió i Ors, solia treballar. Segons el seu fill el doctor A. Rubió i Lluch, va escriure el conegut poema «Lo Gaiter del Llobregat». [...] El dia 16 de juny de l'any 1956, al Patronat Recreatiu i a iniciativa del seu President en Ricard Cuxart Llargués, va tenir lloc un col·loqui dirigit pel que subscriu com a President d'«Els Amics de l'Art Vell i les Tradicions», dedicat a deixar demostrat ben clar que la Casa Pi, era la que hi havia passat unes temporades el mestre en Gai Saber i al mateix temps inspirat poeta Joaquim Rubió i Ors. [...] Com a complement de tot direm que aquesta casa, era propietat del don Josep de Batlle i Gatell, que a la seva mort va ésser heretada pel seu fill Josep de Batlle i de Mas, que es va casar amb Bàrbara Rubió i Ors, germana del poeta.

92 Sembla confirmar-ho aquest fragment de *Recuerdos y bellezas de España* del segon volum sobre Catalunya de Pau Piferrer del 1848 (p. 3), quan evoca les dificultats de les seves incursions a les zones rurals a causa de les carlinades, on associa la cançó popular amb la gaita: «El humo de las descargas aun se cernía tristemente sobre las azuladas copas de los pinos; los ríos reflejaban el brillo siniestro de las armas y los semblantes de los combatientes, y sobre las ruinas de nuestros monumentos más antiguos dábbase y recibíase la muerte con valor y ferocidad grandes. En vano aplicamos de lejos el oído para recoger un eco de los cantares montañeses; ninguna voz humana realizaba la armonía de la naturaleza, ni venía a perderse entre los murmurios del espacio; no sonaban dulcemente en las alturas la flauta ni la gaita.»

El mateix poeta parla, en carta a Tomàs Aguiló del 14 d'agost del 1844, de la inspiració que li ha proporcionat el Llobregat (Mas i Vives 1999a: 125-126): «mañana me sentaré por segunda vez al pie del puente [el pont del Diable de Martorell] por el cual han pasado veinte siglos casi sin deteriorarlo y a la orilla de un río que me ha inspirado algunos centenares de versos que se perderán como los murmullos de sus aguas».

Hi ha, però, també la dimensió simbòlica. El Llobregat representava la columna vertebral no solament de la tradició històrica dels orígens de Catalunya, sinó també de la transformació que impulsava la incipient industrialització, iniciada acceleradament als anys trenta (Fontana 2014: 279). Si bé el Llobregat no era encara l'eix fluvial industrial, el paisatge del Baix Llobregat s'havia començat a modificar als anys trenta del segle XIX amb els prats d'indianes que requerien aigua del riu i les primeres fàbriques de vapor que l'aprofitaven (Calvo 1995). El poema «La indústria catalana», publicat per Josep Sol i Padrís a *El Constitucional* el 1840, posterior d'uns mesos a «Barcelona» (4) i a «A donya Isabel II, comtessa de Barcelona», on es dona una visió similar de l'expansió industrial, la referència al riu com a motor de la industrialització és clara (Marfany 2014: 29):

[El català] No escull los turons més forts
per alçar castells feudals,
sinó en les valls per ses fàbriques
busca de l'aigua els saltants.

Aquest riu encarnava origen, tradició i alhora transformació industrial, una síntesi crucial per a la burgesia romàntica de principis del segle XIX.

Ara bé, per què Rubió i Ors va publicar els poemes amb pseudònim? Recordem que fins al cap d'uns quants mesos, i quan ja n'havia publicat uns quants, no es va descobrir qui n'era l'autor real. A la seva *Biografia* deixa entreveure, d'una banda, certa vergonya i por (Rubió i Lluç 1902: xxv-xxvi) davant dels seus amics literats⁹³ i, de l'altra, la idea que els poemes serien més ben rebuts si l'autoria era un misteri (9-10):

93 Josep M. Fradera creu que aquest va ser en part també el motiu del pròleg: «En primer lloc, la justificació de la viabilitat i l'oportunitat del seu projecte literari davant dels seus propis amics, en dos passatges prou patètics» (Fradera 1992: 61-62).

Como nadie sabía quién era el autor de los versos, que se ocultaban bajo el pseudonimo de *Lo Gaiter*, pues según queda consignado en mi *Breve reseña de la Historia del renacimiento*, tardé algunos meses —los que eran necesarios para que el público y sobre todo mis amigos se convencieran de que sin mengua de la poesía y con ventaja de nuestro idioma, podía emplearse este en todo linaje de asuntos, y que así se podía usar de un lenguaje limpio y culto [...], era cosa común que al ocuparse de los versos de aquel, excitada la curiosidad por el misterio del pseudónimo, se intentase adivinar por lo menos quién se ocultaba detras de él; y más de una vez se me dirigió también a mí la pregunta, no de si era yo el autor de aquellos versos pues nunca se sospechó de mí que lo fuera, sino solo si sabía o sospechaba quién pudiese ser; y en este caso poníame colorado —lo cual me sucedía entonces con cualquier motivo—, inclinaba la cabeza para que no advirtiesen mi turbación y acostumbraba contestar, que no sabía más que de Martí (D. Miguel Antonio), el autor de las *Llàgrimes de viudesa*, que escribiese en catalán.

De fet, molts anys més tard confessa que part de la jugada era fer creure que darrere el pseudònim podia haver-hi algun poeta consolidat en llengua castellana (Rubió i Ors 1880: 170):

Pero detrás de aquel pseudónimo podía ocultarse algún poeta ya conocido, que hubiese tenido el capricho de presentarse disfrazado con tan modesto traje, y el público, siempre amigo de novedades y aficionado a sorpresas, creyéndole por ventura así, muy equivocadamente, acabó por fijar su atención en los versos de aquel desconocido que hablaba en una lengua, a la cual se le creía únicamente apropiada para escribir coplas de ciegos, décimas de burlas, epigramas poco limpios y bajezas y chocarrerías.

Rubió i Ors, com sempre obsedit a defensar la seva precedència i la seva originalitat, desmenteix, en un afegit al marge, que el pseudònim li hagués estat suggerit per Milà (*Biografia*: 6):

A la distancia de aquellos días en que escribo estos apuntes autobiográficos no me ha sido posible recordar por que motivo tomé aquel pseudónimo, y no otro que igualmente hubiera podido ocurrírseme. Lo que puedo con toda certeza asegurar, y tengo el mayor empeño en afirmarlo, es que al adoptarlo, no conocía aquellos versos que cita Milá como escritos por él en una nota (la de la pág. x) de la segunda edición de su *Romancerillo*, para probar que había pensado desde el año 1831, y principalmente desde el año 1834, y por consiguiente mucho antes que ninguna de nuestras colecciones de poesías populares, en canciones y cuentos de esta clase, y que dicen

Por entre arboledas altas,
por entre espeso zarzal,
Riquet gaitero camina,
orillas del Llobregat.

Insisteix en la idea que el pseudònim li va permetre conèixer l'opinió sincera dels seus amics, la qual, tractant-se de Milà i Piferrer, li devia semblar de primera importància, a la carta del 13 de febrer del 1884 a Tomàs Aguiló, en un fragment relatiu al drama *Vengar cual nobles su agravio* (Mas i Vives 1999a: 100):

Tal vez querrás saber el juicio que han hecho de mi composición mis amigos: a esto debo decirte que solo la Palmita,⁹⁴ mi padre, tu primo [Marian Aguiló] y un compañero mío no literato, saben en esta que Rubió se haya atrevido a dar este paso, y espero llegar al día de su representación sin que lo sepan ni aun los actores que la ejecuten. [...] Obrando así pude saber el juicio que hacían mis amigos de las composiciones del *Gaiter del Llobregat*.

El seu net, Jordi Rubió i Balaguer (1989c: 284), posa en dubte l'eficàcia d'aquest estratagema, en relació amb una carta a Laureà Figuerola:

Quan Figuerola fa referència a l'última *gayterada* de Rubió i Ors, devia al·ludir a l'oda *Barcelona* apareguda al *Diario de Barcelona* el 2 de febrer de 1840, ja que és l'última poesia publicada abans del 28 de febrer, data de la carta contestada per Figuerola. Ni per als catalans de Madrid, ni menys per a Figuerola, no era ja cap misteri la identitat del Gaiter del Llobregat, però aquest es feia la il·lusió que només Joan Cortada la coneixia. Els primers mesos el secret fou ben guardat, perquè l'autor temia la crítica dels amics.

Rubió i Ors pretenia remetre, dins l'imaginari romàntic, a les èpoques glorioses de la poesia dels trobadors medievals, quan el medievalisme, impulsat entre altres per les novel·les de Walter Scott, un dels autors més influents a la Catalunya del primer terç del segle XIX (*Biografia*: 4), era una de les manifestacions principals del romanticisme.⁹⁵ El trobadorisme, que s'havia introduït a Catalunya a través

94 L'actriu Josepa Palma.

95 «Una de les manifestacions de l'antiquarisme romàntic, la moda del trobadorisme (singularment reactivada per l'èxit de l'òpera de Verdi *Il Trovatore*, estrenada al Liceu

de les traduccions de MacPherson, Schlegel i Scott, va trobar ressò, abans de Rubió i Ors, en les novel·les de Ramon López Soler i Joan Cortada i els drames de Jaume Tió (Rubió i Balaguer 1986: 413-414).

Segons Rubió i Ors mateix, el coneixement dels trobadors no li va venir a través de Milà i Fontanals, sinó que, contemporàniament a la publicació dels primers poemes, va llegir els fragments del cançoner extractats per Tastú⁹⁶ i els volums de la col·lecció de trobadors que li va deixar Magí Pers i Ramona, sense aclarir de quina edició es tractava, però era sens dubte la de Raynouard (1816-1921) que es trobava a l'arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres (Cerdà 1999: 62),⁹⁷ a més de l'exemplar de la *Crusca* de Bastero (1741) que hi havia a la que avui és la Biblioteca de Catalunya —i llavors era anomenada de Sant Joan perquè es conservava al convent d'aquest nom—, que, segons ell, més tard va desaparèixer (*Biografia*: 10-11), tot i que a la *Breve reseña* afirmava que es trobava encara a la biblioteca (Rubió i Ors 1880: 177), d'on va treure la informació sobre els Jocs Florals (Rubió i Ors 1894: 58).

També va conèixer l'obra de Ramon Llull durant el primer viatge a Palma el 1843 (*Biografia*: 11):

Más tarde acrecenté aquella colección de versos con la copia del *Sermó de Montaner*, que debía dar a conocer muchos años más tarde mi amigo Milá, y la de algunos fragmentos de los *Cent noms de Déu*, de todo el *Desconhort* y de toda la [espai en blanc] obras todas, como es sabido, de Ramon Llull, que saqué durante mi primer viaje a Mallorca en 1841 [1843] de varios códices que existían entonces en un rincón del convento de San Juan⁹⁸ de Palma.

el 1854), fa fortuna com a joc de societat que evoca les justes poètiques medievals (els “jocs florals”) en què els trobadors exhibien talent i habilitats per obtenir el favor de les dames» (Domingo 2009c: 41; també 2020: 447).

96 Josep Tastú (1787-1849), relacionat amb Fèlix Torres i Amat, nomenat membre de l'Acadèmia de Bones Lletres el 31 de març del 1837 (Freixes 2009a: 134 i 2011: 20), va ser un erudit perpinyanès instal·lat a París que es va dedicar a copiar fragments de literatura medieval catalana en diferents arxius (Pagès 1888) i va donar a conèixer el *Cançoner d'obres enamorades* de la Biblioteca Nacional de París (Rubió i Ors 1894: 61). Va fer una edició del poema *La batalla de Lepant*, de Joan Pujol, i va ressenyar un atlas en llengua catalana (Freixes 2009a: 132).

97 De fet, el nom de Raynouard està ratllat a la *Biografia*, però el mateix Rubió i Ors explica que va copiar-ne un volum per aprendre la llengua dels trobadors (1894: 72).

98 En realitat, era el convent de Sant Francesc (Rubió i Lluç 1902: xxvii-xxviii): «En un dels seus viatges a Palma per aquell temps augmentà aquet recull amb un trellat del

Però ja hem vist que l'impacte que l'aparició dels poemes del Gaiter al *Diario de Barcelona* va tenir en els seus lectors és en part producte del model literari i el model de llengua que Rubió i Ors va adoptar-hi (Domingo 2013a: 82, 89).⁹⁹ La barreja entre el romanticisme d'Hugo, Chateaubriand i Lamartine, el romanticisme d'Espronceda i sobretot Cabanyes (que era íntim amic de Roca i Cornet, mentor del poeta), «la poesia arquelògica, que en prosa o en versos cultivaban con tanta gloria Piferrer, Carbó, Arolas, Quadrado y Aguiló (D. Tomás)» (Menéndez y Pelayo 1889: xi), als quals s'afegeixen Schiller, Shakespeare i Manzoni (Jorba 2002a: 96), l'orella posada en la poesia popular i una mirada sempre atenta a la tradició literària tant en català com en castellà, sobretot el romancer, van donar com a resultat un model literari¹⁰⁰ prou afortunat perquè fos reprès i copiat més tard fins a la sacietat pels iniciadors i els continuadors de la Renaixença (Rubió i Balaguer 1986: 449). Més concretament, Rubió i Ors, quan parla dels primers poemes publicats, cita Lord Byron; les «Coplas a la muerte de su padre», de Jorge Manrique; el romanç «Ay de mi Alhambra», i «La independencia de la poesía», de Manuel de Cabanyes (*Biografía*: 9). Parlant, a la monografia sobre Milà i Fontanals, de les lectures que compartia amb ell, Rubió i Ors concreta (1887: 56): «pongo por caso, de las *Meditaciones* de Lamartine, o del *Child-Harold* de Byron, del *Fausto* de Goethe, o de las *Orientales* de Víctor Hugo, o del *Quintin Durvard* de Walter Scott.»

Val la pena recordar que, a més dels autors esmentats, Rubió i Ors, com els germans Milà i com Piferrer, coneixia el *Curs d'història*

Desconhort i dels *Cent noms de Déus* de Ramon Llull, que va traure d'alguns còdices que llavors jeien plens de pols, en un racó del convent de Sant Francesc.»

⁹⁹ Ell mateix ho reconeix (*Biografía*: 7): «y como dato de la historia de estos, me veo obligado a manifestar para que fuese noble mi propósito, o mi intencionalidad, como la ha llamado Menéndez Pelayo (1), era preciso llamar la atención del público, así del menos ilustrado como del literato desde que diese a luz mis primeras composiciones, haciendo que estas fuesen tales que expresasen ideas o sentimientos simpáticos a la generalidad de los lectores [...] he de confesar que así mismo me proponía atraer para mis versos las simpatías de la generalidad de sus lectores.»

¹⁰⁰ Joan-Lluís Marfany (2003: 647), que no sembla veure cap virtut en aquest model, ni tan sols el de la modernització estètica, el qualifica de «maldestra transició d'una vella tradició perfectament assimilada a una nova literatura coneguda només per referències».

dramàtica, d'A. W. Schlegel, així com l'estudi sobre poesia alemanya de Wolfgang Menzel (Jorba 2004: 59 i 67).¹⁰¹ L'«exemple alemany de semboca a Catalunya en el baladisme» (Jorba 2004: 69), que introdueix Rubió i Ors en català el 1840 (Mas i Vives 1993: 17-18): «un tipus de poema narratiu que tendeix a crear un ambient de misteri que només es resol al final, quan cobren sentit els indicis, suggeriments o insinuacions que ha donat al llarg de la composició. Això a més amarat de tòpics romàntics: nocturns, amors impossibles, personatges solitaris, to de tragèdia, etc.».

Com observa Manuel Jorba (2014: 23, 43), Rubió i Ors i els seus primers seguidors van treure la poesia dels temes i les formes tradicionals i van incorporar-ne de nous, principalment la història de Catalunya, i multitud de formes variades i dúctils. La poesia catalana de Rubió i Ors es va percebre com a innovadora i com una obertura en relació amb la poesia tradicional. El poeta va introduir una bona quantitat d'experimentacions mètriques i estilístiques que obrien horitzons a una literatura catalana fins llavors completament submissa als models barrocs i rococós (Domingo 2018a: 120).

En l'aspecte eticoestètic, Rubió i Ors assumia el tòpic introduït pel romanticisme que identifica poesia amb veritat, i així ho va escriure a Catalina Oliver l'11 de juliol del 1846 (Mas i Vives 1989: 20): «las poesías son pedazos del corazón del poeta y hacen parte de su existencia». Ara bé, aquesta afirmació es contradiu amb el que sabem de la forma programàtica o circumstancial de la major part de la seva poesia catalana, almenys de l'escripta fins aquella data. De fet, la sinceritat del poeta és cabdal per a la seva tesi de la necessitat del cristianisme per a la poesia romàntica, com exposa en diferents textos, com per exemple a les «Consideraciones acerca de la poesía de la naturaleza estudiada en sí misma y en su desenvolvimiento histórico antes y después del cristianismo» del 1868.

Com dèiem al principi d'aquest apartat, tot plegat està íntimament lligat amb l'adopció de la llengua catalana i el programa gaiterià expressat al pròleg del 1841, ja que «la "independència" literària postulada pel jove Rubió no era sinó el reconeixement d'un nou espai

101 La traducció, a través del francès, del poema «Chant d'amour», de W. Müller (54), demostra que el poeta posseïa o tenia a mà l'antologia *Les poètes contemporains de l'Allemagne* (1846).

públic i d'unes noves dinàmiques en què era convenient (segons ell) d'inserir-se: a la literatura li eren exigides *veritat* (la veritat particular del món en què es produïa) i, doncs, la *llibertat* imprescindible per assolir-la: la independència, doncs, respecte a models aliens» (Domingo 2013a: 91). La independència literària reivindicada al pròleg no era solament política dins el marge de la literatura, sinó de model literari, i la «veritat» del cor només es podia expressar en la llengua de la mare, una idea que va ser central a tota la Renaixença i els seus hereus, el modernisme i el noucentisme.

Segons Josep M. Fradera (1992: 63), que es refereix a la crisi espiritual que van patir Piferrer i Milà i Fontanals i el seu abandó de les posicions liberals radicals i a la convocatòria del premi de l'Acadèmia de Belles Lletres del 1842, Rubió i Ors «tancà abans i més dràsticament [que Piferrer i Milà i Fontanals] la crisi i en sortí amb una proposta clara del que s'havia de fer. El resultat va ser que la seva poesia com a Gaiter del Llobregat pogué ser fàcilment assimilada dins els paràmetres francament conservadors i lliures de preocupacions totalitzadores de Cortada, que li permeteren operacions com la de l'Acadèmia».

De la mateixa manera, el model de llengua que va «fabricar» Rubió i Ors va tenir prou fortuna per perdurar, fins a ser qüestionat junt amb el moviment literari de la Renaixença a finals del segle XIX. El model de llengua dels poemes del Gaiter és un compromís entre la tradició literària culta en català, la tradició literària en castellà,¹⁰² la tradició popular o oral en català i fins i tot la llengua col·loquial del moment,¹⁰³ amb una mirada posada en els seus antecedents immediats, sobretot Aribau (Rossich [2020]: 11); la traducció de *La fugitiva*, de Grossi (1834), i les *Llàgrimes de la viudesa* de Miquel Anton Martí (1839). Explica ell mateix (*Biografia*: 13-14):

Empleé para mis versos, y no tengo ningún motivo para arrepentirme de ello, el lenguaje literario que podía i debía usar entonces, que era poco menos el que habían usado los escritores catalanes de la centuria pasa-

102 Segons Antoni Rubió i Lluch (1902: xxxv), «avui fa de bon dir que la [llengua] del *Gaiter* és massa acastellanada».

103 Segons Marcelino Menéndez y Pelayo (1889: xiii), «la lengua que en ella se habla tampoco tiene pretensiones de arcaísmo, y sin ser totalmente el catalán de Barcelona, es en suma un catalán no difícilmente comprensible para todo castellano».

da, y de tan diferente del que comunmente se hablaba debió parecer a la generalidad de los lectores que no pocos de ellos me preguntaban de donde había sacado el lenguaje que en mis versos usaba. Sobre que toda tentativa de arcaísmo que en aquellas calendas hubiese ensayado, hubiera hecho fracasar mi obra, ya que la primera condición de toda producción es que pueda ser comprendida: por todos los que han de leerla y juzgarla, se hubiera dividido el renacimiento en dos cuerpos, de los cuales uno hubiera muerto en el ridículo, y otro los que lo componían por reacción natural hubiera caído en el vulgarismo.

Sens dubte, el que va sorprendre els lectors no era l'allunyament de la proposta de llenguatge literari de Rubió i Ors de la llengua parlada,¹⁰⁴ sinó el canvi de model.

3.2 1841: la primera edició

Rubió i Ors, sorprès per la rebuda dels seus poemes (*Biografia*: 6), va publicar a la impremta del seu pare el mes de maig del 1841 un recull amb els poemes apareguts al *Diario de Barcelona* amb algunes incorporacions, per acabar d'arrodonir el volum.

Albert Rossich pensa, en un treball recent, que el que va motivar la publicació del volum, lligada igualment a l'aspiració transclassista de Rubió i Ors, va ser el coneixement abans de fer-se pública, de la convocatòria del premi de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que comportava ingressar-hi com a membre (Rossich 2019: 115). El mateix poeta comenta la il·lusió que feia al seu pare que el seu fill accedís a l'Acadèmia (*Biografia*: 23):

Siempre que evoco estos recuerdos, y más en estos momentos en que los consigno en estos apuntes, pienso en la inmensa satisfacción que hubo de experimentar mi querido padre, que estuvo presente en aquella entrevista con mi amigo Roca y Cornet, al saber que cualquiera que fuese para mí el resultado del futuro certamen, iban a abrirse pronto para mí las puertas de la Academia, que era una de las mayores ilusiones que respecto de mí tenía, y con las cuales tengo para mí que soñó, tanto era el cariño que me tenía, desde el día en que escribí mis primeros versos.

104 Rubió i Ors pensava en Josep Robrenyo, el llenguatge literari del qual tampoc no és la llengua oral del moment, encara que s'hi acosti més.

Tanmateix, si el que el poeta diu a l'autobiografia és cert (*Bio-grafia*: 22; vegeu més endavant), no li calia ni editar el llibre ni presentar-se al premi per accedir-hi. També pot ser que Rubió i Ors ho arreglés una mica i fos la condició que se li posés. En tot cas, Rossich creu que la convocatòria del premi es va ajornar per donar temps a Rubió i Ors no solament «d'escriure la composició, sinó de subratllar la seva condició de poeta en català. Per exemple, amb l'edició d'un llibre de poesies a la porta del certamen» (Rossich 2019: 116).

La més notable de les incorporacions al llibre va ser el pròleg on defineix el programa d'independència literària de Catalunya respecte a Castella, segons ell previ a l'escriptura dels poemes però, sens dubte, producte de la reflexió retrospectiva de la mateixa escriptura i la seva recepció. En realitat, Albert Rossich (2019: 115) sosté, al mateix treball, que va ser la relació entre la seva poesia, el certamen de l'Acadèmia de Bones Lletres i la seva incorporació en una nova secció de poesia catalana el que va motivar el pròleg: «En efecte: hi ha una dada fonamental que sembla que ha passat per alt als estudiosos. El pròleg de *Lo Gayté del Llobregat* que ha fet vessar tanta tinta va ser escrit *després* que Rubió conegués que l'Acadèmia de Bones Lletres organitzaria un certamen poètic [...] i després de saber que li volien proposar l'ingrés a la corporació.» El pròleg tindria, sempre segons Rossich (2019: 120), l'objectiu d'«apuntalar la seva condició de poeta solitari, sense competència [...], aspirant com aspirava a ser el representant de la poesia catalana dins el cercle de l'Acadèmia». Per a Fradera (2000b: 693), en canvi, el pròleg expressa un lament pel lloc subordinat que el món català tenia al nou ordre de coses.

El volum, a diferència dels poemes publicats al *Diario de Barcelona*, «de moment va ser rebut amb bastanta indiferència, o fins i tot amb burles» (Rossich 2019: 115-117).

3.3 Roudor de Llobregat

Amb data del 20 de febrer del 1841 l'Acadèmia de Bones Lletres, que des del 1840 estava comandada per un grup d'intel·lectuals que aspiraven a revifar-la i projectar-la socialment, va convocar un premi a un poema èpic castellà o català sobre l'expedició de Roger de Flor a Grècia (Miracle 1960: 284):

por asunto de *poesía*, una composición de género épico, y que conste al menos de seiscientos versos, relativa a la famosa *Expedición de los catalanes y los aragoneses contra turcos y griegos*, que en bello estilo escribió nuestro célebre Moncada, quedando al gusto del autor la elección del metro y el idioma castellano o catalán¹⁰⁵ en que quiera escribirlo.

Hi van participar Antoni Camps i Fabrés (Sunyer 2003: 1097) i Tomàs Aguiló, amb el poema *Rugero de Flor*, i Calixto Fernández Campo-redondo hi va obtenir un accèssit amb *Las Armas de Aragón en Oriente*.

Va començar el poema el 3 d'agost i el va acabar el 28 de setembre del 1841, gràcies a la insistència del pare, ja que, «además de la poca facilidad que por punto general he tenido siempre para versificar, aumentaba la dificultad tensa, sobre todo al principio de mi trabajo la ley que me impuse y que considero como de observanza precisa en la octava real, de que no hubiese en las mías ningún final agudo, lo cual es dificilísimo de contar cuando se versifica en catalán, donde tanto abundan» (*Biografía*: 23). Rubió i Ors va inspirar-se (Domingo 2003: 363) en el passatge de la *Crònica* de Ramon Muntaner on es narra la matança de Roger de Flor (215; Muntaner 1927-1951: 48-49):

e puis per la ciutat mataren tots quants ab lo cèsar eren venguts, que no n'escaparen mas tres qui se'n muntaren en un campaner. E d'aquells tres era la u En Ramon Alquer, fill d'En Gisbert Alquer, cavaller de Castelló d'Empúries; e l'altre, fill de cavaller de Catalunya, per nom Ramon de Tous; e l'altre, Bernat de Roudor, de Llobregat. E aquests foren al campaner combatuts, e ells defensaren-se tant, que el fill de l'emperador dix que pecat seria si morien, e així assegurà'ls. E aquests tres solament n'escaparen.

Roudor era un dels tres supervivents a la «matança d'Andrinòpoli» (Alemany 1991: 158).

Encara a l'edició de *Lo Gaiter* del 1888, presenta la comunicació del dictamen, que donem a continuació, del premi convocat per l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, potser perquè, com reconeix el

105 Rubió i Ors s'atribueix el mèrit a la introducció del català a la convocatòria: «No es aventurado presumir que a no haber sido por el modesto ensayo de restauración de la lengua catalana realizado con la publicación en el *Diario* de mis poesías la Academia no hubiera pensado en admitir dicha lengua en aquel certamen, y menos habiendo propuesto por tema un poema épico para el premio de poesía» (*Biografía*: 22).

seu fill Rubió i Lluch (1902: XLI), era més o menys sabut que va ser convocat perquè el guanyés. Probablement l'aparició de la sèrie de poemes del Gaiter al *Diario de Barcelona* té a veure tant amb la lectura a la mateixa Acadèmia el 10 de desembre del 1840 sobre *Las cortes de Amor* com amb la convocatòria del concurs (Freixes 2009a: 149). Per seguir amb cert detall les vicissituds del premi és interessant la correspondència entre Rubió i Ors i Tomàs Aguiló i Forteza relativa a l'any 1841-1842 (Mas i Vives 1999a: 23-50) i la recent aportació d'Albert Rossich, que discutirem més avall. La convocatòria d'aquest premi és significativa perquè és un antecedent directe dels Jocs Florals.¹⁰⁶ La comunicació deia:

Academia de Buenas Letras de Barcelona

Sr. D. Joaquín Rubió y Ors

A consecuencia del programa publicado por esta Academia con fecha 20 de febrero del pasado año 1841, y cuya realización ha tenido que retardarse por varias causas independientes de su voluntad, fue acordado adjudicar el primer premio de poesía, consistente en el título de *Socio honorario* y en una flor o *violeta de oro* prendida de una gorra de terciopelo negro, a la usanza de los antiguos trovadores, al autor de la composición épica titulada, *Roudor de Llobregat*, y remitida bajo el lema, *Pugnai, ma senza speme*, que se leía repetido en la cubierta del pliego cerrado con que fue acompañada dicha composición; y habiéndose procedido a la apertura del mismo pliego, con las debidas formalidades, en el acto de la sesión pública celebrada por la Academia en el día 2 del corriente, del que resulta ser usted quien obtuvo el referido premio, tengo la satisfacción de incluirle el extracto de la sesión referida en mayor comprobación de los extremos a que se contrae, felicitándome al propio tiempo de ser en esta ocasión, para mí muy lisonjera, el órgano de los sentimientos de la Academia.

Dios guarde a usted muchos años.

Barcelona 15 de julio de 1842

Ramon Muns. Socio Secretario

Que el premi estava pensat per l'entorn de Rubió i Ors per acabar de coronar la seva carrera poètica en un moment que no hi havia opció de reconeixement per a la poesia en català (Domingo 2003: 358)

106 El manuscrit autògraf *mRL1* conté un extracte imprès de la sessió, on se cita explícitament la remissió a la Gaia Ciència. També conté la comunicació autògrafa del premi signada per Ramon Muns.

ho acaba de fer pensar que rebés la gorra de trobador del mateix Albert Pujol que li havia donat el títol de batxiller (Freixes 2011: 24) i que, abans de la convocatòria, rebés la visita de Roca i Cornet, com explica ell mateix (*Biografia*: 22):

Pocos días antes de que se diese a la estampa aquel programa estuvo a verme don Joaquín Roca y Cornet para decirme, en nombre de varios de sus compañeros y en el suyo propio, estas o parecidas palabras: «La Academia ha acordado en una de sus últimas sesiones celebrar un certamen, en el cual habrá dos asuntos y dos premios, una para prosa y otro para poesía. Algunos compañeros y yo habíamos pensado proponer a usted para académico, con destino a la seccion de poesía, por lo tanto puede usted ingresar en nuestra corporación cuando usted quiera. No obstante, todos nosotros preferiríamos que entrase usted en ella después de tomar parte en el certamen, y que escribiese usted un poema en catalán.

El dia 2 de juliol del 1842, doncs, en una cerimònia que volia evocar aquelles dels Jocs Florals de Tolosa de Llenguadoc, davant del «bello sexo» i després d'una extensíssima memòria de Ramon Muns i Serinyà que a la publicació de la sessió de l'Acadèmia de Bones Lletres ocupa vint-i-cinc pàgines, Rubió i Ors va rebre la violeta d'or agafada a una gorra de vellut negre i va ser admès com a membre de l'Acadèmia. El poeta explica la seva emoció (*Biografia*: 24): «Era el primer triunfo que alcanzaba, por lo que y por haberlo presenciado mi padre y alguna otra persona a quien no eran indiferentes mis humildes frutos literarios, como tampoco me era indiferente que se interesase en ellos, tuve aquel día para mí como uno de los más felices días de mi vida.» En canvi, els seus amics Milà i Fontanals i Piferrer no es van prendre gaire seriosament ni la convocatòria ni la cerimònia, i fins i tot va provocar la burla de Piferrer (Pons i Marquès 1933: 328):

esto es lo que entendimos cuantos asistimos a aquel acto, que fue la ceremonia más tonta, pueril y ridícula que puedas figurarte. [...] El señor Secretario Muns nos jeringó con un discurso de más de hora y media, en que sacó a colación los vivos y muertos miembros de la Academia, sus trabajos, partidas de óbito, rótulos de cementerio y una retahila de lindezas que me tuvieron con la carcajada en la boca mientras duró la memoria.

D'altra banda, Tomàs Aguiló sens dubte es degué sentir despitat en adonar-se que l'amic Rubió i Ors l'havia animat a participar en un premi en què no tenia possibilitats, com expressava veladament

en carta a Pau Piferrer del 18 d'abril del 1843 (Pons i Marquès 1933: 330): «siento que Rubió en una carta confidencial me hablase de casi-equilibrio, pues dudo que tal le parezca y no había necesidad de envolver sus juicios en fórmulas de un lenguaje oficial». Piferrer escrivia uns mesos abans a Tomàs Aguiló, tot just celebrat el certamen, en carta del 16 de juliol del 1842 (Pons i Marquès 1933: 328): «El poema premiado [*Roudor del Llobregat*] en vez del tuyo es una insigne porquería, que a Semis, a Bofarull y a cuantos jóvenes estaban allí nos hizo prorrumpir en murmullos.» Rubió i Ors era conscient del descontentament que havia provocat l'adjudicació del premi al seu poema (*Biografia*: 24): «Permítaseme consignar aquí de paso que ni uno ni otro [Aguiló i Fernández de Camporedondo] quedaron satisfechos del fallo del jurado, según supe, del primero por boca del interesado.»

Albert Rossich (2019: 215-217) dona una versió totalment diferent de la qüestió. Segons ell, com he exposat més amunt, probablement arran de la publicació dels poemes de Lo Gaiter del Llobregat al *Diario de Barcelona*, la nova junta de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona va considerar que calia reservar una quota per a la poesia en llengua catalana i que Rubió i Ors la podia representar, i va retardar la convocatòria del concurs a petició d'aquest, per tenir temps de presentar-s'hi havent publicat un volum de poesia en català, és a dir, *GLI*.¹⁰⁷ Rossich defensa, amb prolix desplegament de detalls, que tant el pròleg com la decisió de publicar el llibre són conseqüència de la convocatòria del concurs i la possibilitat de tenir accés a ser membre de l'Acadèmia. El pròleg, d'altra banda, podia haver estat escrit per reivindicar un lloc per a la poesia catalana a l'Acadèmia i l'evocació que conté dels Jocs Florals per reblar la idea del certamen ja convocat i destinat a ell. Ara bé, sembla discutible, com ja hem vist, que Rubió i Ors publiqués el volum de poemes només per encarar el premi i també limitar la idea de Jocs Florals a una conseqüència d'aquesta convocatòria, com demostra el fet que aquests apareguin esmentats ja en alguns poemes publicats a *DDB*.

El *Roudor* va ser traduït al castellà per Magí Pers i Ramona (Barcelona, J. Tauló, 1846).

107 Rubió i Ors, a la seva autobiografia (*Biografia*: 17), passa totalment per alt els motius de la publicació del volum però reconeix que, quan va escriure el pròleg, «estaba bien ajeno de sospechar que debía tener con el tiempo verdadero valor histórico».

3.4 1858: la segona edició

Tornant de Valladolid, quan per fi havia aconseguit la seva plaça de catedràtic a la Universitat de Barcelona, Rubió i Ors va sentir per primer cop la necessitat de reivindicar-se, a la vista de l'impuls incipient que prenia la literatura catalana, com palesen les edicions de *Los trovadors nous*, d'Antoni de Bofarull (1858), i *Els trovadors moderns*, de Víctor Balaguer (1859), i de l'ambient propici que ja es devia notar en relació amb els Jocs Florals (Ginebra 1988: 59, 151). En una carta d'Antoni de Bofarull a Rubió i Ors del 12 de novembre del 1857 (BC, ms. 9675), en què li demana alguns poemes per a la projectada antologia d'*Els trovadors nous*, Bofarull deixa traspuar aquest ambient i fa declaració de fervent catalanisme.

Mentrestant, en la seva absència, s'havien produït algunes publicacions i fets que apuntaven cap a la bretxa oberta per Rubió i Ors, malgrat que el següent concurs de poesia convocat per l'Acadèmia de Bones Lletres el 1857 no inclogués cap premi a poesia en català (Freixes 2009b: 22),¹⁰⁸ sinó només els accèssits a Albert de Quintana i Damas Calvet (Jorba 1995b: 123): el 1851 Víctor Balaguer informava a *La Violeta de Oro*, òrgan de la Societat Filharmònica de Barcelona, que aquesta societat pretenia fer reviure els Jocs Florals (Domingo 2009c: 35 i 2011b: 42); el 1852 la mateixa Societat Filharmònica i Literària obria una càtedra d'història de Catalunya en què Balaguer va dictar un curs (Domingo 2009c: 35 i 2011b: 43-44); el 1854 Antoni de Bofarull publicava al *Diario de Barcelona* «Amor al país» (5 juny 1854) i el 1855 «Catalanismo no es provincialismo» (30 gener 1855, p. 871-873); el 1856 Mañé i Flaquer, la sèrie «Cataluña»; el 1857 Pers i Ramona, la *Historia de la lengua y la literatura catalanas*, i el 1858-1859 Joan Cortada, *Cataluña y los catalanes* (Domingo 2009b: 24 i 2009a: 220). Rubió i Ors no volia quedar definitivament relegat i es va afanyar a publicar el llibre que feia temps que desitjava veure reeditat amb les noves aportacions.

Consistia en una revisió del que havia publicat al volum del 1841 amb l'afegit de bona part dels poemes tant inèdits com publicats que

108 Rubió i Ors (1876: 38-39) culpa les turbulències socials del 1843, l'esgotament de la febre romàntica i la dispersió del grup de la seva generació de la falta de continuïtat dels certàmens de l'Acadèmia.

havia escrit durant aquells anys. Tancava el volum el *Roudor del Llobregat*, que el poeta sempre va considerar una extensió de *Lo Gaiter*, un «apèndix» (Domingo 2001: 440).

La data del peu d'impremta de la segona edició de *Lo Gaiter* és enganyosa, tenint en compte que el llibre es va començar a publicar, com se solia fer, per fascicles al desembre del 1858 o al gener del 1859 abans d'esdevenir volum com a molt tard a l'abril del 1859 (Jorba 2014: 69-70, n. 162),¹⁰⁹ i Rubió i Ors, que devia voler refermar el seu paper de pioner absolut, era donat a manipular dates. Segons Rossich (2019: 118), «probablement, Joaquim Rubió i Ors va avançar la data del seu volum per tal que quedessin clarament evidenciats els seus mereixements com a poeta en català abans de la celebració dels Jocs». Potser són certes les motivacions que Rossich li atribueix, però no podem oblidar que, com sabem gràcies a la correspondència amb Catalina Oliver, la publicació de *Lo Gaiter*, incloent-hi el *Roudor* i les poesies de Valladolid, era un somni llargament acariciat.¹¹⁰

3.5 1888-1889: la tercera edició

Als setanta anys, Rubió i Ors, en el cinquantenari de la publicació del primer poema al *Diario de Barcelona*, va sentir la necessitat, possiblement esperonat pel seu fill Antoni, de fer una edició definitiva de la seva aportació a la literatura catalana, de nou sota el títol de *Lo Gaiter del Llobregat*. Antoni Rubió i Lluch explica al pròleg del quart volum: «Aquesta edició, que tanco avui amb lo present volum, respongué a la

109 Al *Diario de Barcelona* del dia de Nadal del 1858 (25 desembre, p. 11803), o sigui, sis dies abans d'acabar l'any, hi ha publicat el següent anunci: «LO GAITER DEL LLOBREGAT. / POESIES DE D. JOAQUIM RUBÍO I ORS. / Segona edició corregida i considerablement augmentada. / Se publica per entregues alternades de 32 o 48 pàgines, en 4. t prolongat, de bon paper i esmerada impressió, a dos rals cada una. Lo tot formarà un volumen de deu a dotze entregues. / Se suscriu en les llibreries de Josep Rubió, Baixada de la Presó; d'Oliveres, carrer dels Escudillers; de Mayol, carrer de Fernando VII, i de Gorchs, carrer del Carme. Al fi de l'obra se publicarà la llista de los suscriptors. / Les reclamacions i demandes a D. Josep Rubió.»

110 Rubió i Ors expressa aquest desig en diferents cartes a Catalina Oliver (Mas i Vives 1989: 20, 22; 1997: 260). El 21 de desembre del 1854 escriu a Tomás Aguiló (CoA): «y no sería extraño que en el próximo verano me presentase en la arena literaria con un nuevo tomo de poesías catalanas en la mano».

idea de festejar lo cinquantenari de les noces d'or de mon pare amb la poesia catalana» (1902: LXII).¹¹¹ Rubió i Lluch sens dubte va tenir cura d'aquesta edició en tot moment i, amb més o menys encertats però sòlids criteris ortogràfics, va vetllar per la seva coherència i el seu rigor, com ho demostren, per exemple, les correccions a les notes de «Barcelona» (4) i les intervencions al poema 97, que es poden veure als respectius aparats crítics.

El que buscava Rubió i Ors no era tant, com pensa Sotelo Vázquez (2006: 574), «un proyecto cosmopolita de universalización de la cultura catalana y más concretamente de los ideales estéticos y políticos de la Renaixença» com deixar definitivament assentada la seva imatge d'autor primigeni i imprescindible de la Renaixença a la vista de la indiferència i l'oblit a què s'havia vist arraconat. Per aquest motiu l'edició presenta certes singularitats. Per començar, és constituïda per tres volums editats en vida de l'autor, més un de pòstum a càrrec del seu fill. A més dels poemes en català, l'edició, anomenada poliglota, ofereix els mateixos poemes traduïts en diverses llengües.

El primer volum, del 1888, conté els poemes publicats a la primera edició de *Lo Gaiter*, més el *Roudor del Llobregat*. Precedeixen els poemes l'endreça, l'agraïment als traductors, el «Pròleg de la primera edició» i el «Pròleg de la segona edició». Acompanyen els poemes les traduccions, algunes en apèndix, d'Antonio Arnao (24) al castellà, Víctor Balaguer (21) al castellà, Federico Baraibar (3, 5, 7, 10, 13, 15) al castellà, Luigi Bussi (13, 23) a l'italià, Isabel Cheix (6, 18) al castellà, Konstantínos Christomános (1, 25) al grec, Frederic Donnadiou (20) al francès, Johannes Fastenrath (9, 11, 16, 18, 20, 24, 25) a l'alemany, José Lamarque de Novoa (1) al castellà,

111 Gràcies a una carta entre Antoni Rubió i Lluch i Marcelino Menéndez Pelayo sabem que Rubió i Ors va sol·licitar un ajut per a aquesta publicació: «Mi padre está con mucha impaciencia aguardando tu prometido prólogo, pues de él depende que pueda presentar antes del 50 aniversario, la edición polígota del *Gaiter* al Ayuntamiento y la Diputación Provincial para obtener una subvención con que ayudar los crecidos gastos que aquella le impone» (Sotelo Vázquez 2006: 567). La carta de Manuel Planas i Casals, president de la Diputació, de l'1 de gener del 1890 (BC ms. 9675), en què agraeix a Rubió i Ors l'enviament de l'edició subvencionada per la institució, ho confirma. A l'ALR (BC ms. 9639) hi ha un decret de la Diputació del 1888 pel qual s'aprova la despesa de 1.500 ptes. per a l'edició poliglota de *Lo Gaiter*, així com un comunicat de l'Ajuntament de Barcelona del mateix any de la compra de dos-cents exemplars a 6 ptes. cada un. Un pressupost d'impremta de la mateixa caixa és d'unes 18.000 ptes.

Maria Licer (23) a l'italià, Jacint Labaila (26) al castellà, Teodor Llorente (14) al castellà, Marcelino Menéndez Pelayo (2) al castellà, Frederic Mistral (21) a l'occità, Jean Monné (2) a l'occità, Dolors Monserdà de Macià (27) al castellà, Josep Maria Quadrado (17) al castellà, Joaquim Roca i Cornet (17) al castellà, V. Venceslau Querol (11, 28) al castellà, Jeroni Rosselló (19) al castellà, Josep Roumanille (1) a l'occità, Antoni Rubió i Lluch (12) al castellà, Antonio de Trueba (8) al castellà i Lluís-Carles Viada (9) al castellà. En addició a l'apèndix, Rubió i Ors dedica un nou agraïment als autors de les traduccions que no hi ha pogut incloure.¹¹²

El segon volum, del 1889, recull els poemes de la segona edició de *Lo Gaiter*, excepte el *Roudor* (29), que tancava el volum del 1858, i tanca el volum primer de *GL3*, i «Defalliment. Al Llobregat» (30), que, tot i ser del 1841, és publicat a *GL3* per primer cop. Precedeixen els poemes l'agraïment als traductors, el «Prólogo» de Marcelino Menéndez y Pelayo i els poemes «A Cataluña» de José Joaquín Ortiz¹¹³ i «A mi apreciado amigo don Joaquín Rubió y Ors» de Manuel Antonio Caro.¹¹⁴ Acompanyen els poemes les traduccions, algunes en apèndix, de José Ignacio de Arana (50) al basc, Antonio Arnao (30) al castellà, Felipe Arrese y Beitia (55) al basc, Federico Baraibar (38, 47, 52, 53, 61, 65) al castellà, Demétrios

112 La majoria de traduccions eren encarregades, com revela Miquel Costa i Llobera en una carta a Rubió i Ors del 4 de març del 1889 (BC ms. 9675): «me apresuro a mandarle traducida, si no como debía serlo, al menos como he podido, la bella poesía que me fue señalada entre las del *Gaiter* para verterla al castellano». Costa i Llobera va traduir «Paraules de consol» (50). També és el cas de Josep Pons i Gallarza, que, en carta del 17 de gener del 1889 (BC ms. 9675), accepta la invitació a traduir un poema de *Lo Gaiter* i demana poder-ho fer en prosa (va traduir al castellà «A l'ermita de Miramar» [34]) i el de Venceslau Querol, en carta del 17 de juny del 1888 (BC ms. 9675), que va traduir al castellà «El comte Jofre» (11) i «A ma cabanya» (28). De fet, a la correspondència de Rubió i Ors (BC ms. 9675) hi ha una carpeta amb el títol «Valencianos» amb una vintena de cartes sobre traduccions encarregades de Venceslau Querol, Lluís Cebrián, Jacint Labaila i Constantí Llombart, totes del 1889, i una altra carpeta (BC ms. 9682) amb correspondència amb els traductors de les diferents llengües. També degué haver-n'hi d'esportànies, com mostren els apèndixs dels tres volums, on hi ha un llistat de les que eren repetides o que Rubió i Ors no va poder incloure.

113 Poeta colombià que va tenir relació epistolar amb Rubió i Ors.

114 Poeta colombià que va arribar a ser president de la república i va tenir relació epistolar amb Rubió i Ors, i traductor al castellà en aquest segon volum de *GL3* de «Sonetos I» (32) (vegeu Romero 1982).

Vikelas (52) al grec, Adolf Blanch (41) al castellà, Luigi Bussi (35, 37, 52, 53, 59) a l'italià, Miguel Antonio Caro (32) al castellà, Luis Cebrián (48, 57) al castellà, Konstantínos Christomános (1, 41, 51) al grec, el comte Konstantin Maria (1) a l'alemany, Miquel Costa i Llobera (50) al castellà, Teodoro Cuesta García-Ruiz amb el nom erroni de Pedro Cuesta (31) al castellà, Carmelo de Etxegaray (65) al basc, Johannes Fastenrath (31, 44, 52, 53, 56, 58, 59) a l'alemany, Marcelino Flores (53) a l'asturià, Manuel García Barzanallana (40) al castellà, Guido Gezelle (39) al neerlandès, el marquès d'Heredia (46) al castellà, Antonio de la Iglesia González (50) al gallec, Francisco María de la Iglesia González (63) al gallec, Víctor Iranzo Simón (35) al castellà, Alphons Joseph Marie Janssens (54) al flamenc, Jacint Labaila (51) al castellà, Maria Licer (42, 49, 52) a l'italià, Constantí Llombart (38) al castellà, José de Liñán y de Eguizábal (33) al castellà, Manuel Martínez González (60) al gallec, Jean Monné (39, 51) a l'occità, Melcior de Palau (56) al castellà, María Mendoza de Vives (58) al castellà, Justí Pepratx (34, 40) al francès, Xosé Pérez Ballesteros (1, 51) al gallec, Josep Lluís Pons i Gallarza (34) al castellà, Emilia Pardo Bazán (60) al castellà, Edward Poręmbowicz (42, 48, 57) al polonès, Antoni Puiggarí (56, 60) al francès, el comte de Puymaigre (54) al francès, Juan Rodríguez Guzmán (64) al castellà, Antoni Rubió i Lluch (42) al castellà, Antonio de Trueba (8) al castellà, Carlu Maria Vella (56) al sicilià, Lluís-Carles Viada i Lluch (37, 44, 55) al castellà i a l'italià i Gaietà Vidal i Valenciano (30) al castellà.

El tercer volum, també del 1889, aplega els poemes apareguts entre el 1858 i el 1889 en diverses publicacions, entre els quals els guanyadors dels Jocs Florals el 1860-1863. Precedeixen els poemes l'agraïment als traductors i el «Pròleg» de Joan Sardà. Acompanyen els poemes les traduccions, algunes en apèndix, de Miquel Victorià Amer (75) al castellà, Antonio Arzac (59) al basc, Federico Baraibar (86) al castellà, Alfredo Brañas y Menéndez (71) al gallec, Konstantínos Christomános (9) al grec, Emmenuel Contamine de Latour (66) al francès, Antonia Díaz de Lamarque (73) al castellà, Carmelo de Etxegaray (65) al basc, Johannes Fastenrath (73, 88) a l'alemany, Juan Barcia Caballero (71) al gallec, Jacint Labaila (85) al castellà, Maria Licer (85) a l'italià, José Lamarque de Novoa (69) al castellà, José Pérez Ballesteros (61, 62) al gallec, Victòria Peña d'Amer (68) al caste-

llà, Charles de Tourtoulon (74) a l'occità i Lluís-Carles Viada i Lluch (74) al castellà. El volum recull també els textos «Records dels Jocs Florals. Obres en prosa»; «Lo Comte de Barcelona, Ramon Berenguer lo gran, etc. *Gesta caballeresca*», premiada amb una ploma d'or; «Lo doctor Francesc Vicenç Garcia i ses obres literàries», premiada amb una medalla d'or; «Parlament de gràcies, llegit en los Jocs Florals de 1861» i «Parlament de gràcies, llegit en lo certamen celebrat en Montserrat en 1880». En addició a l'apèndix, Rubió i Ors dedica un nou agraïment als autors de la traduccions que no hi ha pogut publicar.

El quart volum, pòstum, del 1902, a cura d'Antoni Rubió i Lluch, com ell mateix aclareix a les «Observacions finals», inclou els poemes 93, 97, 98, 108, 112, 113 i 115, a més dels «Quadros dramàtics», és a dir, *Gutenberg* i *Luter* amb les seves abundants notes, i les «Obres en prosa», que són el «Discurs dels Jocs Florals de 1890» i «Jovellanos, regionalista». Precedeix els poemes un revelador i imprescindible «Pròleg» del mateix Rubió i Lluch. I els succeeixen les traduccions d'Adolf Blanch (41) al castellà, Pedro Bravo (71) al castellà, Salvador Cabeza de León (112) al gallec, Ramon Coelho (56) al portuguès, Javier da Cunha (2) al portuguès, Antoni Rubió i Lluch (108) al castellà, Antonio de Trueba (2) al castellà i Lluís-Carles Viada i Lluch (52) al castellà, l'índex de traductors dels quatre volums i unes «Observacions» del curador.

Aquesta edició, junt amb el pla de la publicació de les seves obres completes que hem vist més amunt, revela que Rubió i Ors va fer un autèntic esforç per fer-se un lloc a la posteritat i que no confiava per a això en la simple qualitat literària del seu llegat, una desconfiança o inseguretat en relació amb la seva obra que, d'altra banda, hem vist de manera reiterada al llarg de la seva vida.

Durant aquests cinquanta anys, dels primers poemes al *Diario de Barcelona* el 1839 a l'edició poliglota del 1888-1889, Rubió i Ors no es va moure ideològicament ni un centímetre, i així encapçala aquesta tercera edició de *Lo Gaiter* una dedicatòria a Catalunya —«A / Catalunya, / sa benvolguda pàtria, / tan desgraciada avui, decaiguda i malmenada / com gran, respectada i poderosa / fou en los antics temps»— i al quart volum, en penúltim lloc, tanca el seu discurs als Jocs Florals del 1890 amb les següents paraules (Rubió i Ors 1902: 319): «Jo de mi us puc dir, retraient-vos un exemple de nostra casa, que si de mi dependís lo ressuscitar les nostres corts catalanes, i una

Albert Mestres

volta tornades a la vida heguessen d'ésser lo que són los Parlaments moderns, jo que tant les admiro, jo que tant les enyoro perquè conec llur història, jo no les ressucitaria! HE DIT.»

4. GÈNESI I EVOLUCIÓ DE L'OBRA

Després d'unes visites realitzades el 2016 al pis del carrer Mallorca 213, que havia estat l'última residència de Jordi Rubió i Balaguer i que contenia l'arxiu familiar de les tres generacions d'intel·lectuals barcelonins, vaig poder fer-me una idea clara de la dimensió de l'arxiu de Joaquim Rubió i Ors. La visita va ser molt útil per poder localitzar després el material, quan la part corresponent a Rubió i Ors de l'ALR va entrar a la BC el 2017 i va començar el procés transitori de classificació, abans d'adquirir els documents unes signatures definitives. Aquest trasllat va ser molt oportú, perquè m'ha permès treballar còmodament amb tot el material, bé a la biblioteca o bé a casa, digitalitzat.

He fet servir, d'altra banda, les tres edicions de *GL*, de fàcil accés a la xarxa. A part dels poemes localitzats en diferents publicacions de l'època i que ja consten a l'estudi, he buidat, a més de l'ALR, el *Diario de Barcelona* del 1839 i el 1840, el *Calendari Català* sencer, *Lo Gai Saber* sencer i *La Renaixença* sencera, totes quatre col·leccions accessibles a la xarxa.

4.1 Descripció dels testimonis

Per a la lectura de la siglació utilitzada, el lector hauria de tenir en compte els criteris següents: 1) els testimonis conservats dins reculls de manuscrits i quaderns autògrafs es consignen amb una *m* minúscula seguida de dos dígitos en majúscula (*mLG*), que fan referència al títol que porten a l'arxiu, i si n'hi ha més d'un mateix poema en un mateix recull s'expressa amb un nombre volat (*mLG¹ mLG²*); en el cas que es tracti dels manuscrits lliurats a impremta per a l'edició, els dígitos fan referència al volum editat (*mRL1, mRL2*); 2) els manuscrits esparsos se siglen amb una *m* seguida de tres dígitos; els dos primers remetent a les dues primeres lletres en majúscula i minúscula de la primera paraula amb què es rubriquen a l'arxiu i el tercer pren la inicial majúscula de la paraula que els identifica (*mAlB*: Àlbum de la se-

nyoreta Buxeres); 3) les reproduccions facsímils s'indiquen amb una *f* minúscula seguida de les sigles corresponents a la publicació, en majúscula (*fCAB*); 4) les edicions en volum s'assenyalen amb sigles de dues lletres majúscules més el número d'edició (*GLI*); 5) els textos solts que van aparèixer en publicacions periòdiques són consignats amb sigles de tres lletres majúscules (*DDB*) i quan un poema va ser publicat dues o més vegades sota una mateixa sigla s'indiquen els diferents testimonis amb nombres volats (*REN¹ REN²*); 6) els textos solts publicats en antologies i obres de caràcter miscel·lànic o alienes s'escriuen amb les dues primeres lletres de la primera paraula del títol, la primera en majúscula i la segona en minúscula, i la primera lletra de la segona paraula del títol (*LLO: Llibre d'or de la moderna poesia catalana* o *PoL: Poesías líricas*).

Faig servir les sigles per referir-me al text, des del punt de vista estrictament textual (*GLI, RL2...*), i el títol dels volums, sencer o abreujat, *Lo Gayter, Roudor*, per a l'obra des del punt de vista crític, històric, etc.

4.1.1 *Manuscripts*

4.1.1.1 Reculls i quaderns

mLG Lo Gayter 1839-1841. Prosa y poesias catalanas de J. R. y O., ~1839- ~1897, BC.

El recull inclou, a més dels autògrafs editats aquí, autògrafs d'alguns poemes en castellà i treballs i articles en prosa, a part de cartes que va rebre dels seus amics quan era a Valladolid amb alguns poemes d'aquests, entre el 1839 i el 1897. Es conserva a l'ALR Fons Joaquim Rubió i Ors de la BC (ms. 9666). Conté els poemes 44, 49, 51, 56, 63, 69, 71, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 116 i 117. Inclou, a més a més, un retall de 68 publicat a *ALA*, que tracto com a autògraf, ja que conté anotacions de la mà de Rubió i Ors, i la fotocòpia d'un autògraf dels versos 127-138 de 85, l'original del qual hauria de trobar-se a l'Arxiu Municipal de Barcelona segons una nota amb llapis de Jordi Rubió i Balaguer. Aquest darrer autògraf presenta similituds amb els de *fCAB* i *fLVC*.

mMR Recull factici de Madrona Renart, 1844-1859, BC.

Recull confeccionat entre el 1844 i el 1859 (tot i que a la descripció bibliogràfica hi diu «1849») amb poemes de Rubió i Ors enviats o donats a Madrona Renart, 56 ff. Conté poemes majoritàriament en català i alguns en castellà, l'últim amb il·lustracions i caplletres del mateix poeta. Es conserva a la BC (ms. 3607) i es pot consultar a la xarxa (<<https://www.cervantes.com>>). Conté els poemes 31, 32, 33, 36, 37, 39, 42, 43, 44, 52, 53, 54, 67, 70, 96, 99 i 101.

mQP *Quadern de poesies copiades cronològicament, quasi totes d'encàrrec. Algunes en català*, 1841-1845, BC.

El recull, en un plec de paper de color blavenc, forma part de la caixa titulada *Poesias castellanas de Joaquim Rubió y Ors*, on hi ha aplegats manuscrits autògrafs inèdits o retalls de publicacions de poemes en castellà. El plec és inclòs a la tercera camisa de la caixa i l'encapçala el títol amb lletra de Jordi Rubió i Balaguer *Quadern de poesies copiades cronològicament, quasi totes d'encàrrec. Algunes en català*. Reuneix una sèrie de poemes inèdits, la majoria en castellà, fets per encàrrec, sobretot poemes d'aniversari o epitafis, o destinats a àlbums, com els de l'actriu Josepa Palma, Adela Bartholomin, Maria de les Neus Corriols, la també actriu Catalina Mirambell, Joaquina Gassó, la senyoreta Espinosa, la senyora de Vega o el nen Bosch. Es conserva a l'ALR Fons Joaquim Rubió i Ors de la BC (ms. 9665). Conté els poemes 94, 95, 96 i 97.

mRL1 Autògraf de *RL1 (Roudor del Llobregat, Joseph Rubió, 1842)*, BC.

ALR Fons Joaquim Rubió i Ors de la BC (ms. 9667). Conté el poema 29. Es tracta de l'original per a l'edició de Josep Rubió del 1842, amb correccions al marge. Conté un extracte imprès de la sessió en què es va atorgar el premi i la notificació manuscrita de Ramon Muns del premi. Cada full està dividit en dues columnes, a la primera hi ha els versos i a la segona les correccions.

mRL2 Autògraf de RL2 (*Roudor del Llobregat*, Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1842), BC.

ALR Fons Joaquim Rubió i Ors de la BC (ms. 9668). Conté el poema 29. Es tracta de l'original per a l'edició publicada a *Real Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión pública del día 2 de julio de 1842* (1842). Recull poques correccions.

4.1.1.2 Testimonis esparsos

fCAB Facsímil fragmentari a Just Cabot, *Els iniciadors de la Renaixença*, 1928.

Just Cabot, *Els iniciadors de la Renaixença*, volum I, Barcelona, Barcino, 1928. Conté els poemes 2, versos 25-40, i 68, versos 1-16. Es tracta de la reproducció en facsímil de dos autògrafs signats, que ignorem com van anar a parar a les mans de Cabot per a la reproducció del llibre, tot i que possiblement procedeixen d'Antoni Rubió i Lluch o de Jordi Rubió i Balaguer. Presenta similituds amb la fotocòpia de 85 de mLG i amb fLVC. El primer facsímil dels versos 25-40 de 2 el trobem reproduït en un plec en paper setinat sense data titulat *Lo Gayter del Llobregat / 1841-1941* i en un altre en paper verjurat numerat titulat *Joaquim Rubió i Ors. Lo Gaiter del Llobregat*, sense data però amb peu d'impremta de Barcelona, que conté, a més del facsímil, «Lo Gaiter del Llobregat» de Jacint Verdager, «Lo Gaiter del Llobregat» de Rubió i Ors, «Mos cantars» també de Rubió i Ors, «Díctics commemoratius» de J. M. López-Picó i «En el jubileu del Gaiter del Llobregat» de Miquel Dolç, tots dos probablement del 1941, en el centenari de la publicació de la primera edició de *Lo Gaiter* i pertanyents a l'arxiu Eulàlia Rubió i Galofré, procedents de l'arxiu Joaquim Rubió i Balaguer.

fLVC Facsímil fragmentari a *La Veu de Catalunya*, 1899.

La Veu de Catalunya, 1:96 (7 abril 1899), p. 1. Conté el poema 87, versos 110-114. Es tracta de la reproducció en facsímil d'un autògraf signat, similar a la fotocòpia de 85 de mLG i a fCAB. L'autògraf, publicat el dia de la mort de Rubió i Ors, acompanya un article panegíric titulat «En Rubió i Ors», el poema «Lo Gaiter del Llobregat» i una esquela. Es pot consultar a la xarxa a ARCA Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (<<https://arca.bnc.cat>>).

mAlB Àlbum de la senyoreta Buxeres.

Àlbum romàntic, avui al Museu d'Història de Barcelona, de la primera meitat del segle XIX (MHCB 42054), amb dibuixos, pintures, poesies i partitures dedicats a la propietària del llibre, Carme Buxeres i Abat. Conté el poema 41.

mAL Àlbum de la senyoreta Elisea Lluch.

Àlbum romàntic avui a la BC (096-8-781), compost entre el 1841 i el 1861, amb manuscrits, notacions musicals i dibuixos. Conté el poema 43.

mCoR Correspondència de Joaquim Rubió i Ors.

Correspondència de l'ALR de la BC (ms. 9675), que inclou cartes a Rubió i Ors de diversos corresponents. Conté el poema 103.

Correspondència entre Rubió i Ors i la mestra mallorquina Catalina Oliver (vegeu el davantal de 50), dipositada a la Societat Arqueològica Lul·liana i consultada per Joan Mas i Vives, actualment il·localitzada. Segons Joan Mas i Vives (1989: 18, n. 3), és formada per un conjunt de noranta-set cartes, escrites entre el 1844 i el 1854, que Francesc Salvà i Cerdà, parent llunyà de la mestra, va donar a la Societat. Contenia els poemes 32 i 102, entre altres. 32 era inclòs a la carta del 8 de gener del 1849 i, gràcies al fet que Mas i Vives el reproduís en facsímil (1989: 21), posseïm aquest testimoni. Igualment 102 era inclòs a la carta del 10 de març del 1859, i Mas i Vives en va publicar la transcripció diplomàtica (1997: 264).

mDiB *Diccionari Biogràfic d'Autors* de l'ALR, BC.

Camisa «Rubió i Ors» del *Diccionari Biogràfic d'Autors* que havia iniciat Antoni Rubió i Lluch, avui conservat a l'ALR Fons Joaquim Rubió i Ors (BC, ms. 9611/2). La carpeta conserva tota mena de documents: llista de domicilis de Rubió i Ors a Valladolid, partida de baptisme, retalls d'articles i treballs sobre el poeta, l'esquela, discursos, retalls d'obra seva publicada. Conté els poemes 28, 41, 46 i 56. Inclosos en un plec de quartilles, hi ha seguits 28, 41 i 46. No podem assegurar que la lletra sigui de Rubió i Ors, però no ho desmenteixen ni Antoni Rubió i Lluch ni Jordi Rubió i Balaguer amb cap nota al marge. Amb

la mateixa lletra, encapçala el plec el poema en castellà «Historia contemporánea. Soneto», de F. Cabanellas, datat el 1843. En un retall sense referència bibliogràfica, la font del qual no he pogut identificar, hi ha 56.

mFrR Còpies manuscrites de Francesc Renart i Arús del fons Renart, BC.

Arxiu Renart, dipositat a la BC (llogall xxxv, f. 308 i ss). Conté dues còpies del poema 103. Les dues còpies són antígrafs de Francesc Renart i Arús, com evidencia la lletra, la mateixa de la majoria d'altres documents del llogall.

mREVA Autògraf de la BC no localitzat, base de *REV*.

4.1.2 Edicions

4.1.2.1 Volums de Rubió i Ors

GL1 *Lo Gayté del Llobregat*, 1841.

Lo Gayté del Llobregat. Poesias de Don Joaquim Rubió y Ors, Barcelona, En la estampa de Joseph Rubió, 1841. Conté els poemes 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, amb un pròleg i les corresponents notes. Excepte els poemes 17 —publicat a *La Religión* el 1840—, 21, 26, 27 i 28, es tracta del recull de la primera sèrie de poemes que Rubió i Ors va publicar al *Diario de Barcelona* entre el 1839 i el 1840 (*DDB*). Es pot consultar a la xarxa a Google Books (<<https://books.google.co.cr>>).

GL2 *Lo Gayter del Llobregat*, 1858.

Lo Gayté del Llobregat. Poesias de D. Joaquim Rubió y Ors. Segona edició corregida y considerablement aumentada, Barcelona, Llibreria de Joseph Rubió, 1858. Malgrat portar peu d'impremta del 1858, va aparèixer el 1859, ja que es va publicar primer per fascicles i el pròleg és del desembre del 1858 (Rossich 2019: 118). Conté els poemes 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, amb el pròleg

de *GL1*, un nou pròleg «Al lector» i les corresponents notes. Es tracta del recull de la primera sèrie de poemes que Rubió i Ors va publicar al *Diario de Barcelona* entre el 1839 i el 1840 (*DDB*), la primera edició del 1841 (*GL1*), la primera edició del *Roudor* del 1842 (*RL2*), 16, datat el juny del 1840, i els poemes escrits entre el 1842 i el 1858. Es pot consultar a la xarxa a Viquitexts (<<https://ca.wikisource.org>>).

GL3 Lo Gayter del Llobregat, 1888-1889. En quatre volums.

Lo Gayté del Llobregat. Poesias catalanas. Edició políglota. Volum primer. 1839-1841, Barcelona, Estampa de Jaume Jepús y Roviralta, 1888. Conté els dos pròlegs de *GL1* i *GL2* i els poemes de l'1 al 29, amb les seves corresponents notes, un apèndix, amb traduccions que no van arribar a temps a la composició, una addició a l'apèndix i un llistat d'obres de l'autor. Es tracta del recull de la primera sèrie de poemes que Rubió i Ors va publicar al *Diario de Barcelona* entre el 1839 i el 1840 (*DDB*), i a la primera edició del 1841 (*GL1*) amb la incorporació de 16 i de 29 (*GL2*), amb traduccions en diversos idiomes de la majoria dels poemes, fetes per altres persones. Es pot consultar a la xarxa a Viquitexts (<<https://ca.wikisource.org>>).

Lo Gayté del Llobregat. Poesias catalanas. Edició políglota. Volum segon. 1841-1858, Barcelona, Estampa de Jaume Jepús y Roviralta, 1889. Conté un pròleg de Marcelino Menéndez y Pelayo; el poema «A Catalunya», de José Joaquín Ortiz; un «Soneto», de Miguel Antonio Caro, i els poemes del 30 al 65, amb un apèndix amb traduccions que no van arribar a temps a la composició, una addició a l'apèndix i un llistat d'obres de l'autor. Es tracta del recull de la sèrie de poemes que Rubió i Ors va publicar per primer cop a *GL2*, excepte 16, publicat al volum primer de *GL3*, amb traduccions en diversos idiomes de la majoria dels poemes, fetes per altres persones. 30, tot i ser-ne contemporani, no va ser publicat per primer cop a *GL2* i 66, publicat per primer cop a *GL2*, apareix al següent volum. Es pot consultar a la xarxa a Viquitexts (<<https://ca.wikisource.org>>).

Lo Gayté del Llobregat. Poesias catalanas. Edició políglota. Volum tercer. 1858-1889, Barcelona, Estampa de Jaume Jepús y Roviralta, 1889. Conté un pròleg de Joan Sardà i els poemes del 66 al 89, amb les obres en prosa presentades als Jocs Florals, un apèndix, amb traduccions que no van arribar a temps a la composició i una llista d'obres

de l'autor. Excepte 66, publicat per primer cop a *GL2*, es tracta d'un recull de poemes inèdits, apareguts en publicacions periòdiques, a l'antologia *Los trovadors nous* o en diferents edicions dels Jocs Florals, amb traduccions en diversos idiomes de la majoria dels poemes, fetes per altres persones. Es pot consultar a la xarxa a Viquitexts (<<https://ca.wikisource.org>>).

Lo Gayté del Llobregat. Poesias catalanas. Edició políglota. Volum quart. 1839-1895, Barcelona, Estampa de Francisco X. Altés y Alabart, 1902. Pòstumament el fill de Rubió i Ors, Antoni Rubió i Lluch, va publicar un quart volum de *Lo Gaïter*, que conté un pròleg del mateix Rubió i Lluch i els poemes 93, 97, 96, 105, 107, 109, 110 i 112, junt amb les obres dramàtiques, les obres en prosa, traduccions a altres llengües, fetes per altres persones, l'índex de traductors dels quatre volums i una llista d'obres de l'autor. Es tracta de poemes inèdits o esparsos triats per l'editor, motiu pel qual no l'he pres necessàriament com a text base i n'he publicat els poemes, junt amb altres inèdits, per ordre cronològic a «Poemes esparsos i inèdits». Ho deixa clar Rubió i Lluch tot plegat a les «Observacions» de la pàgina 331: «Des del full 16 la impressió d'aquesta obra ha corregut baix la direcció del fill de l'autor, a qui la mort li impedí continuar-la.» Es pot consultar a la xarxa a Viquitexts (<<https://archive.org>>).

RL1 Roudor del Llobregat, Joseph Rubió, 1842.

Roudor del Llobregat, ó sia los catalans en Grecia. Poema épich en tres cants, Barcelona, Estampa de Joseph Rubió, 1842. Conté el poema 29. Es tracta de l'edició paterna del poema. Rubió i Ors va preparar aquesta edició paral·lela a la de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona perquè aquesta s'inclouïa a la *Sesión pública* de la institució junt amb els altres poemes presentats a la convocatòria del premi de l'Acadèmia. Encapçala el poema la notificació al guanyador del dictamen del jurat. Es pot consultar a la xarxa a Google Books (<<https://books.google.es>>).

RL2 Roudor del Llobregat, Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1842.

Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión pública del día 2 de julio de 1842, en que se leyó la Memoria y se hizo la adjudicación de premios con arreglo al programa publicado en 20 de febrero de 1841, Barcelona, Imprenta de A. Brusi, 1842. Conté el poema 29. Es tracta de l'edició del poema que va publicar l'Acadèmia de Bones Lletres. Inclou l'extracte de la sessió, una llarga memòria sobre la mateixa Acadèmia i els acadèmics de Ramon Muns i Serifià, el «Roudor del Llobregat» sencer (p. 33-76) i els poemes «Las armas de Aragon en Oriente. Canto epico», de Calixto Fernández de Campo-redondo, i «Rugero de Flor. Canto epico», de Tomàs Aguiló. Es pot consultar a la xarxa a Google Books (<<https://books.google.es>>).

4.1.2.2 Publicacions periòdiques, miscel·lànies i soltes

AcB Academia Bibliográfico Mariana. Certamen poético del año 1871.

Academia Bibliográfico Mariana. Certamen poético del año 1871 dedicado á Ntra. Sra. de la Academia, Lleida, Imprenta de Carruez, 1871, p. 53-68. Conté el poema 89. Es tracta de l'edició que l'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana de Lleida va fer dels poemes premiats al seu certamen celebrat el 12 de novembre del 1871 per solemnitzar el seu novè aniversari, amb el discurs del director i la memòria del secretari. A més del poema de Rubió i Ors, en recull, també en català, un de Victòria Peña d'Amer. Es pot consultar a la xarxa al Fons Sol-Torres de la Universitat de Lleida (<<http://soltorres.udl.cat>>).

ALA Almanaque Literario del Ateneo Catalán, 1863.

Almanaque Literario del Ateneo Catalán para 1864, Barcelona, Librería Española de I. López Bernagosi, Editor, 1863. Conté el poema 68, p. 118-119. Es pot consultar a la xarxa (<<https://books.google.es>>).

ATL L'Atlàntida, 1897.

L'Atlàntida. Literatura Ciència Arts. Revista quinzenal ilustrada, Barcelona, 11:22 (1 abril 1897), p. 4. Conté el poema 1.

CAL Calendari Catalá, 1864, 1867, 1876, 1877, 1898, 1899, 1900.

Calendari Catalá del any 1865, escrit pels mes coneguts escriptors y poetas catalans, mallorquins y valencians, y col·leccionat y publicat per Francesch Pelayo Briz, Barcelona, Llibreteria d'Estanislao Ferrando Roca, 1864, p. 65-67. Conté el poema 74.

Calendari Catalá del any 1867, escrit pels mes coneguts escriptors y poetas catalans, mallorquins y valencians, col·leccionat y publicat per Francesch Pelay Briz, Barcelona, Llibreteria de Joan Roca y Hos, 1867, p. 89-90. Conté el poema 67.

Calendari Catalá del any 1877 escrit pels mes coneguts escriptors y poetas catalans, mallorquins y valencians, coleccionat y publicat per Francesch Pelay Briz, Barcelona, Estampa de la Renaixensa, 1876. Conté el poema 68.

Calendari Catalá del any 1878 escrit pels mes coneguts escriptors y poetas catalans, mallorquins y valencians, coleccionat y publicat per Francesch Pelay Briz, Barcelona, Establiment Tipografich de la Renaixensa, 1877, p. 59. Conté el poema 73.

Calendari Catalá pera l'any 1898 coleccionat y publicat per Joan Bta. Batlle, Barcelona, L'Arxiu, 1898. Conté el poema 98. És l'edició que va fer servir Rubió i Lluch per a *GL3*.

Calendari Catalá pera l'any 1899 coleccionat y publicat per Joan Bta. Batlle, Barcelona, L'Arxiu, 1899. Conté el poema 108. És l'edició que va fer servir Rubió i Lluch per a *GL3*.

Calendari Catalá pera l'any 1900 coleccionat y publicat per Joan Bta. Batlle, Barcelona, L'Arxiu, 1900, p. 28-30. Conté el poema 99. El número inclou, a la seva secció, una àmplia i exalçadora necrològica sobre Rubió i Ors, escrita per, entre altres, Eduard Vidal i Valenciano i Joan Sardà; a continuació de les necrològiques (p. 28) hi ha el poema de Rubió i Ors. És l'edició, pòstuma, que va fer servir Rubió i Lluch per a *GL3*. Es pot consultar a la xarxa a ARCA Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (<<https://arca.bnc.cat>>).

DDB Diario de Barcelona de Avisos y Noticias, 1839-1858.

Diario de Barcelona, Imprenta de la Viuda e Hijos de don Antonio Brusi. Conté els poemes 1 (16 febrer 1839, p. 632), 2 (29 juliol 1839, p. 3224), 3 (7 març 1839, p. 921), 4 (2 febrer 1840, p. 514), 5 (18 abril 1839, p. 1592), 6 (21 març 1839, p. 1146-1147), 7 (19 maig 1839, p. 2089), 8 (5

octubre 1839, p. 4266), 9 (23 juny 1839, p. 2646), 10 (24 agost 1839, p. 3641), 11 (23 novembre 1839, p. 4654), 12 (27 octubre 1839, p. 4578), 13 (25 desembre 1839, p. 5466), 14 (13 març 1840, p. 1145), 15 (25 maig 1840, p. 2078), 19 (28 juliol 1840, p. 2915), 20 (11 setembre 1840, p. 3602), 22 (9 novembre 1840, p. 4546), 23 (24 desembre 1840, p. 5266), 24 (25 gener 1841, p. 386), 25 (23 abril 1840, p. 1674), 41 (16 juliol 1847, p. 3385-3386), 46 (16 juliol 1847, p. 3386), 58 (14 desembre 1858, p. 11314). Excepte els poemes últims 41, 46 i 58, es tracta de la primera sèrie de poemes que Rubió i Ors va publicar al *Diario de Barcelona* abans de recollir-los en un volum el 1841 (*GLI*). Es pot consultar a la xarxa a ARCA Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (<<https://arca.bnc.cat>>).

EGN El Guardia Nacional, 1836.

El Guardia Nacional, Eco de la Razón, 11:313 (dissabte 8 octubre 1836), p. 1. Conté el díptic 90 i 91. Es pot consultar a la xarxa a l'Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional de España (<<http://hemerotecadigital.bne.es>>).

JFB Jochs Florals de Barcelona, 1860, 1862, 1863.

Jochs Florals de Barcelona en 1860, Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, 1860, p. 129-143 i 105-112. Conté els poemes 84 i 85. Recull de poemes premiats de la segona convocatòria dels Jocs Florals.

Jochs Florals de Barcelona en 1862, Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, 1862, p. 79-89. Conté el poema 86. Recull de poemes premiats de la quarta convocatòria dels Jocs Florals.

Jochs Florals de Barcelona en 1863, Barcelona, Estampa y Llibrería de Salvador Manero, 1863, p. 47-58, 83-86. Conté els poemes 87 i 88. Recull de poemes premiats de la cinquena convocatòria dels Jocs Florals. Es pot consultar a la xarxa a ARCA Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (<<https://arca.bnc.cat>>) o al Corpus Literari Digital de la Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida (<<http://www.catedramariustorres.udl.cat/materials/hemeroteca>>).

LAM La Antorcha Manresana, 1858.

La Antorcha Manresana. Periódico semanal de instrucción y recreo, noticias y avisos, publicado bajo los auspicios de la Junta de Primera

Enseñanza de esta Ciudad: su producto está destinado al aumento de la Biblioteca Popular de la misma (19 desembre 1858). Conté el poema 58.

LGS *Lo Gay Saber*, 1878, 1879, 1880.

Lo Gay Saber. Periódich literari quinzenal fet per escriptors catalans, mallorquins y valencians. Conté els poemes 89 (II:I:1, 1 gener 1878, p. 6-8), 69 (II:I:8, 15 gener 1878, p. 116-117), 22 (II:I:20, 15 octubre 1878, p. 306-308), 78 (II:II:20, 15 octubre 1879, p. 256), 79 (II:III:13, 1 juliol 1880, p. 153-156). Es pot consultar a la xarxa a ARCA Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (<<https://arca.bnc.cat>>).

LLA *Llibre del amor*, 1882.

Llibre del amor. Colecció de poesias del modern renaixement, Barcelona, Estampa de La Renaixensa, 1883, p. 198-200. Conté el poema 56. Es tracta d'una antologia de poesia amorosa en català del segle XIX.

LLF *Llibre de la fe*, 1883.

Llibre de la fe. Colecció de poesias del modern renaixement, Barcelona, Estampa de La Renaixensa, 1883, p. 181-191. Conté el poema 86. Es tracta d'una antologia de poesia religiosa en català del segle XIX.

LLO *Llibre d'or de la moderna poesia catalana*, 1878.

Llibre d'or de la moderna poesia catalana, Barcelona, La Renaixensa, 1878, p. 256-258. Conté el poema 56. Es tracta d'una antologia de poesia en català del segle XIX.

LLR *Llibre de la Renaixensa*, 1888.

Llibre de la Renaixensa, Barcelona, Imprempta «La Renaixensa», 1888, p. 345-347. Conté el poema 73. Es tracta d'una antologia de poesia atribuïda al moviment de la Renaixença.

LOC *Lo Catalanista*, 1891.

La Catalanista. Setmanari defensor dels interessos morals y materials de Catalunya, V:206 (28 juny 1891), p. 7-8. Conté el poema 112. Es pot consultar a la xarxa a ARCA Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (<<https://arca.bnc.cat>>).

LVM *La Veu del Montserrat*, 1880.

La Veu del Montserrat. Setmanari Popular de Catalunya, III:3 (17 gener 1880), p. 19. Conté el poema 77. Es pot consultar a la xarxa (<<https://trencadis.diba.cat>>).

LVC *La Veu de Catalunya*, 1891.

La Veu de Catalunya. Setmanari Popular, I:24 (21 juny 1891), p. 282-283. Conté el poema 112. Es pot consultar a la xarxa a ARCA Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (<<https://arca.bnc.cat>>).

PoL Antonia Díaz Lamarque, *Poesías líricas*, 1893.

Poesías líricas, Sevilla, Imp. E. Rascos, 1893, p. 186-189. Conté el poema 113. Segueix el poema la traducció al castellà de J. Lorenzo (p. 190-193). Es tracta del recull pòstum de poemes de la poeta andalusa Antonia Díaz de Lamarque. Es pot consultar a la xarxa a Internet Archive (<<https://archive.org>>).

REL *La Religión*, 1840.

La Religión, VIII (1840), p. 302-307. Conté el poema 17.¹¹⁵

REN *La Renaxensa*, 1874, 1889, 1890, 1896.

La Renaxensa, periódich de literatura, ciencias, y arts. Conté els poemes 69 (IV:2, 20 gener 1874, p. 21), els versos 125-242 de 71 (XIX: 33, 1889, p. 501-504), 73 (XX:20, 1890, p. 316-318) i 69 (XIX:23, 1896, p. 367-368). Es pot consultar a la xarxa a ARCA Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (<<https://arca.bnc.cat>>).

REV Edició diplomàtica d'un manuscrit autògraf de 103 per Jordi Rubió i Balaguer, a *La Revista*, 1933.

Jordi Rubió i Balaguer, «Inèdit, de Rubió i Ors», *La Revista*, XIX (gener-juny 1933), p. 16-19. Conté el poema 103. Es tracta de l'edició

¹¹⁵ Segons Rubió i Lluch (1902: xxxii) també hi va publicar «La rosa i lo rossinyol» (21), però a la publicació no l'he trobat. Rubió i Ors diu: «Pláceme consignar el hecho, como testimonio de aprecio a la memoria de Roca y Cornet como muestra de agradecimiento, que este haya hablado antes que nadie con elogio de mis versos en su revista *La Religión*, con ocasión de publicar en ella acompañada de su versión en prosa, mi poesía *Dolor i consol*» (*Biografía*: 19), on queda clar que només va ser-hi publicat 17.

diplomàtica d'un manuscrit autògraf, per part de Rubió i Balaguer, que el 1933 estava dipositat a la BC però que no he localitzat. Per les raons adduïdes més avall, el prenem com a text base del poema. Es pot consultar a la xarxa a ARCA Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (<<https://arca.bnc.cat>>).

TrN *Los trovadors nous*, 1858.

Los trovadors nous. Col·lecció de poesías catalanas, escullidas de autòrs contemporáneos per Antoni de Bufarull, primèr secretari de la Real Academia de Bonas lletres de Barcelòna, Barcelona, Llibreria Nacional y Estrangèra de Salvadòr Manèro, 1858, p. 48-52, 101-105, 108-110, 149-154. Conté els poemes 51, 60, 62 i 110. Es pot consultar a la xarxa a Google Books (<<https://books.google.es>>).

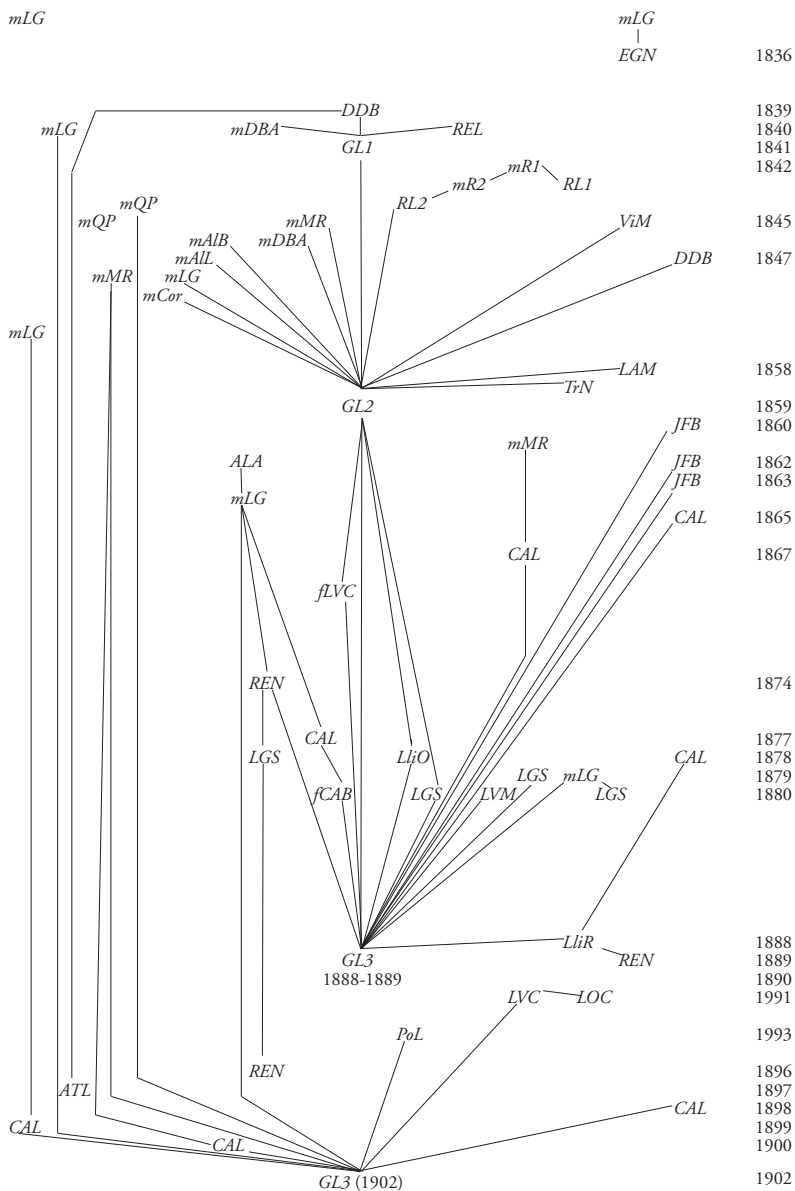
ViM *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845: por Juan Cortada*, 1845.

Joan Cortada, *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845: por Juan Cortada*, Barcelona, Imprenta de A. Brusi, 1845. Conté el poema 34. Es tracta del llibre de viatge de Cortada. Rubió i Ors va viatjar amb l'autor i és present en diferents fragments del llibre. El poema és a les pàgines 273-276. No sabem fins a quin punt Cortada va intervenir en l'edició del poema però, perduda la carta a Catalina Oliver del 4 d'octubre del 1845 amb totes les altres, és el testimoni més antic que en tenim. Es pot consultar a la xarxa a la Biblioteca Digital Hispánica (<<http://bdh.bne.es>>).

4.2 Gènesi i evolució del text

Rubió i Ors va ser un poeta singular que, en comptes de publicar diferents reculls de poemes amb els seus títols corresponents, va publicar tres reculls sempre amb el mateix títol cada cop ampliat i revisat, un títol que incloïa el poeta com a personatge del qual era indissociable. En aquest capítol, reconstruïm el procés de creació i elaboració dels poemes que publiquem fins a la versió de *GL3*, que he adoptat com a text base, o fins a la versió, en el cas dels poemes inèdits, o no publicats a *GL*, que agafem com a text base.

Aquest és l'*stemma* general dels testimonis:

4.2.1 Rubió i Ors i els manuscrits autògrafs: un exemple paradigmàtic

En un article clàssic, Graham Falconer (1993: 7) explicava com entre finals del segle XVIII i mitjan XIX els autors prenen consciència del valor dels seus manuscrits: «By the middle of the nineteenth century, it was an accepted practice for writers to keep their working papers, to give them to friends as mark of favor or sell them to the collectors; in other words, in one manner or another—such as when making a will—to assert their values.» Rubió i Ors és un exemple paradigmàtic d'aquest procés. Fins i tot compleix els quatre punts que Falconer (1993: 8-9) considera simptomàtics d'aquesta presa de consciència autorial: 1) l'interès per tot el que es refereix als orígens; 2) la noció de l'obra com un tot orgànic amb vida pròpia (Falconer posa *Faust* com a exemple, però *Lo Gaiter* en podria ser també un); 3) la necessitat d'explicar les seves intencions en un pròleg; 4) l'art com a substitut de la religió com a mitjà d'expressió espiritual.

Si exceptuem el díptic 90-91, com veurem una mica més avall, no conservem manuscrits autògrafs de poemes publicats de la primera etapa de Rubió i Ors. La raó és que el mateix poeta no els donava cap valor. Pel que fa a la sèrie de poemes en català publicats al *Diario de Barcelona*, el més probable és que escrivís el poema i, sense fer-ne cap còpia, el lliurés a Joan Cortada i s'accontentés amb la versió impresa (a la qual tampoc no devia donar gaire valor, ja que al seu arxiu només se'n conserven sis —2, 5, 7, 15, 24 i 58—, al contrari de més endavant, passats els anys seixanta del segle XIX, de poemes posteriors). En aquella època, la funció social de la poesia era per a ell potser més important que la literària i tenia poca consciència com a poeta.

A l'hora de publicar *GLI*, no sabem si va elaborar un manuscrit d'impremta o si va fer les esmenes sobre els poemes impresos publicats al *Diario de Barcelona*. En aquella època, com explica ell mateix a la *Biografia* (29), feia, a la casa paterna, amb el germà ja treballant amb el pare, l'ofici de traductor i amanuense. Tant podria ser una cosa com l'altra, però el fet que no es conservin els retalls dels poemes impresos ens fa inclinar per la segona opció.

Els manuscrits autògrafs que ens han arribat del *Roudor del Llobregat* ens il·lustren sobre tot això. Malgrat que posseïm dos autògrafs del poema, no se n'ha conservat cap esborrany ni el manuscrit autògraf que Rubió i Ors va enviar per concursar al premi que l'Aca-

dèmia de Bones Lletres havia convocat, com expliquem amb detall més endavant. Un cop guanyat el premi, l'autor va decidir fer-ne una edició pròpia a més de la que es publicaria amb els altres poemes i els discursos de l'acte d'atorgament dels premis a l'Acadèmia.

Els autògrafs *mRL1* i *mRL2* són preparatoris per a la impremta per a sengles edicions. Podia ser el mateix autor o no qui s'ocupava de preparar-los, però ja hem vist que Rubió i Ors tenia l'ofici d'amanuense.

Anteriors a aquests dos testimonis hi havia, pel cap baix, el primer manuscrit de redacció, que és l'autògraf d'on surten *mRL1* i *mRL2* o com a mínim el primer, i el manuscrit que Rubió i Ors va lliurar a l'Acadèmia de Bones Lletres per sotmetre's al veredict del jurat del premi. Aquests dos manuscrits, la primera versió i l'enviat a l'Acadèmia, van ser executats amb certa precipitació. El premi per al qual va ser creat el poema havia estat convocat el 20 de febrer del 1841, però Rubió i Ors no el va començar fins al 13 d'agost, perquè li costava posar-s'hi i ho va fer gràcies a la insistència del seu pare, com reconeix ell mateix (*Biografia*: 23): «Gracias a mi padre que me estaba recordando de continuo que se acercaba el término del plazo señalado para la presentación de las obras que aspirasen a los premios ofrecidos, me puse a borrar las primeras octavas de mi poema pocas semanas antes de llegar aquel.» I el va enllestir el 28 de setembre del 1841, tal com consigna ell mateix en nota, al peu de l'últim full de *mRL1*: «(Nota). Fou començat lo poema que antecedeix en lo 13 d'Agost, antevigília de Nostra Senyora, i acabat en lo 28 de Setembre de l'any MDCCCXLI.» El manuscrit enviat a l'Acadèmia ha desaparegut però aquesta nota demostra que *mRL1*, malgrat oferir l'aspecte del tipus de manuscrit d'impremta, amb dues columnes a cada full, una per al text del poema i una altra a la dreta amb les correccions, indicades al marge amb signes de correcció que remetent al lloc del text, és a dir, com faria un professional, és el primer manuscrit de redacció transformat en manuscrit d'impremta. Rubió i Ors no devia tenir temps per elaborar els dos manuscrits d'impremta i va fer servir, transformant-la, la primera còpia per a l'edició paterna, menys compromesa. Ho confirma l'anotació que hi ha al final on suma la quantitat d'estrofes i versos del poema, format per cent cinquanta-cinc octaves repartides en cinc parts, que donen mil dos-cents quaranta versos, i a sota la nota per al caixista «*esta nota no debe copiarse». El

testimoni ens ha arribat dipositat a l'ALR i mal enquadrernat, ja que els plec no segueixen l'ordre correcte, cosa que descarta que el fes enquadrernar el mateix autor.

Pel que fa a *mRL2*, l'autògraf d'impremta per a l'edició de l'Acadèmia, que parteix de *mRL1* i que és de presentació clara i polida, té una anotació a la guarda, que deu ser de Joan Oblich, on se'ns n'explica la història: «Aquest és l'original que serví per la impressió del següent poema, que lo Santigosa donà a Joan Oblich, i est ja prevere lo regalà a la Biblioteca Parroquial de Centelles, amb la condició d'extraure'l si el necessita.» Una nota amb llapis de Rubió i Balaguer ens aclareix que Salvador Santigosa era caixista de categoria, originari de Centelles. Salvador Santigosa, doncs, es va endur l'autògraf de la impremta i el va donar al rector Joan Oblich, el qual el va dipositar a la biblioteca parroquial de Centelles, d'on, no sabem com, va arribar a les mans de Josep Porter, llibreter de vell a partir del 1925, i d'aquest a les de Jordi Rubió i Balaguer, com explica en una nota autògrafa a la coberta interior:

Josep Porter em regala aquest manuscrit el 30 de gener 1967, dia que faig 80 anys. No tenia cap idea de la seva existència. L'he comparat amb l'original del meu avi, que vaig trobar entre els papers del pare. Em sembla que aquest manuscrit, amb correccions autògrafes de Rubió i Ors,¹¹⁶ va servir per a l'edició que va publicar l'Acadèmia de Bones Lletres l'any 1842. L'edició de l'estampa de Josep Rubió fou feta damunt l'autògraf que està entre els papers de Rubió i Ors. / Jordi Rubió

Així doncs, *mRL1* i *mRL2* ens han arribat per camins aliens a la voluntat del seu autor. El primer devia quedar a la impremta paterna i va ser recuperat pel fill de Rubió i Ors, com permet deduir la nota anterior, i el segon va ser sostret de la impremta pel caixista en comptes de destruït.

És passada aquesta primera etapa com a poeta, ja catedràtic a Valladolid, que Rubió i Ors, seguint la tendència del seu temps de presa de consciència del concepte d'autoria (Falconer 1993), comença a conservar manuscrits, normalment esborranys i primeres versions en net. I, encara més tard, a partir dels anys seixanta, que,

116 Rubió i Balaguer sembla considerar només autògrafes les correccions, però la lletra de *mRL2* no ofereix dubte. Potser és un problema de redacció, ja que la nota és d'ús intern.

també seguint aquest procés de valoració de l'autor i la seva traça física, elabora manuscrits de cortesia signats, per regalar o incloure en cartes, com els que ens han arribat de 2, 68, 85 o 87.

4.2.2 Dels primers testimonis a *GL1*, 1836-1841

4.2.2.1 Primers poemes publicats o inèdits, no inclosos a *GL1*, 1836-1839

Els poemes en català més antics de Rubió i Ors que coneixem constitueixen la sèrie dels que porten els números 90-91, 92 i 93 a la nostra edició. El díptic dels poemes 90-91 és el primer text de poesia en català que Rubió i Ors dona a conèixer públicament, a *El Guardia Nacional*, el 8 d'octubre del 1836, encara que no signat com a Lo Gaiter del Llobregat, sinó com a «J. R.», una signatura habitual a les seves col·laboracions en aquest diari. Rubió i Ors va desestimar aquests poemes a les compilacions *GL1*, *GL2* i *GL3*, perquè només tenia divuit anys quan els va publicar, i els degué considerar immadurs i poc afortunats. Cal recordar en aquest sentit els dubtes que el seu net Jordi Rubió i Balaguer tenia sobre l'autoria, d'altra banda innegable, d'aquests dos poemes (1986: 454-456). Es conserva un manuscrit autògraf del díptic a *mLG* però tant el paper com la lletra, com el fet que Rubió i Ors no conservava, en aquesta primera època, còpies dels poemes que lliurava a imprimir, fan pensar que es tracta d'una còpia molt posterior.¹¹⁷

Tenim constància de dos altres poemes en català de la mateixa època que Rubió i Ors va decidir no incloure a *GL1* i que va deixar inèdits. Un és 92, del qual tenim un testimoni documental autògraf (*mLG*) i que traiem a la llum per primer cop a la nostra edició, datat pel poeta el 2 de juliol del 1839. L'altre és 93, del qual tenim testimoni indirecte (*GL3*), ja que no se n'ha conservat cap autògraf, sinó la transcripció que en va fer el fill Antoni Rubió i Lluch al quart volum de *GL3*, on consta la data de desembre del 1839. És difícil determinar per quin motiu Rubió no els va publicar a la premsa periòdica (són cotenans dels poemes publicats al *Diario de Barcelona*) ni més tard en cap

117 L'autògraf porta una anotació amb llapis d'Antoni Rubió i Lluch que ho confirma: «1837. / Dubto per l'estil que siga del meu pare. (Si ho és).»

de les edicions de *GL*. En el cas de 92 podria influir-hi, d'una banda, el fet que sigui en prosa i, de l'altra, l'exaltació bèl·lica abrاندada, sens dubte poc prudent en èpoques convulses com les d'aquell moment. Costa més d'entendre, en canvi, l'exclusió de 93, ja que no és inferior en res a alguns dels seus contemporanis que sí que hi figuren. Rubió i Ors no en devia quedar del tot satisfet, ja que uns mesos després, a l'agost del 1840, va escriure un altre poema sobre el tema de la missió del poeta, «A la poesia» (23). Degué pensar que el segon ja exhauria el tema amb més encert i potser per això va desestimar 93 a les tres edicions de *GL*.

Encara que una mica posterior a 92 i 93, incloem aquí 16, que Rubió i Ors no va publicar fins a *GL2*, és a dir, ni a *DDB* ni a *G11*, però que està datat al juny del 1840. És difícil també trobar una explicació per a aquesta exclusió. Es tracta d'una balada d'ambient cavalleresc i to popular sobre el moment en què una dama coneix la mort del seu cavaller. Potser cal buscar l'explicació en l'equilibri del llibre i en el fet que pel seu to lleuger agafava un excés de pes en el primer recull més exigü de *G11*, que després quedaria esvaït a *GL2*, que doblava el nombre de poemes del primer recull.

4.2.2.2 Primers testimonis de poemes inclosos a *GL1*, 1839-1841

No consta que Rubió i Ors publicqués o escrivís cap més poema en català entre el 8 d'octubre del 1836 i el 16 de febrer del 1839, quan va aparèixer al *Diario de Barcelona* «Lo Gaiter del Llobregat» (1), el primer de la sèrie de vint-i-un poemes que durant quasi dos anys, entre aquesta data i el gener del 1841, va publicar amb certa regularitat més o menys mensual. Són els poemes, per ordre d'aparició, 1 (16 febrer 1839, p. 632), 3 (7 març 1839, p. 921), 6 (21 març 1839, p. 1146-1147), 5 (18 abril 1839, p. 1592), 7 (19 maig 1839, p. 2089), 9 (23 juny 1839, p. 2646), 2 (29 juliol 1839, p. 3224), 10 (24 agost 1839, p. 3641), 8 (5 octubre 1839, p. 4266), 12 (27 octubre 1839, p. 4578), 11 (23 novembre 1839, p. 4654), 13 (25 desembre 1839, p. 5466), 4 (2 febrer 1840, p. 514), 14 (13 març 1840, p. 1145), 25 (23 abril 1840, p. 1674), 15 (25 maig 1840, p. 2078), 19 (28 juliol 1840, p. 2915), 20 (11 setembre 1840, p. 3602), 22 (9 novembre 1840, p. 4546), 23 (24 desembre 1840, p. 5266) i 24 (25 gener 1841, p. 386). Aquests poemes, als quals cal afegir 17, publicat a *La Religión* el 1840, constitueixen la base, el nucli a partir del qual es

va generar *GLI*. Com ja he dit, no conservem manuscrit autògraf de cap d'aquests poemes, ni dels publicats a *DDB* ni del de *REL*.

És lícit pensar que Rubió i Ors publicava els poemes a mesura que els escrivia, ja que en termes generals l'ordre cronològic de publicació a *DDB* coincideix amb el de datació que fa constar a cada poema. Així ho dona a entendre ell mateix (*Biografia*: 9): «Por más que pudiese haber mucho de casual, o hablando en lenguaje de antaño de providencial en el orden con que fueron compuestos y sacados a la luz mis primeras composiciones [...]» Tanmateix, hi ha algunes excepcions: 8, datat al juny del 1839 i publicat el 5 d'octubre del mateix any; 23, datat a l'agost del 1840 i publicat el 24 de desembre del mateix any, i 24, datat al desembre del 1840 i publicat al gener del 1841. Tot plegat deixa clar que Rubió i Ors, abans de començar a publicar a *DDB*, no tenia una idea preconcebuda de l'estructura que després havia de tenir la sèrie com a llibre i, probablement, ni tan sols que esdevindria un llibre.

4.2.3 GL1, 1841

Amb tots aquests textos que acabem de veure sobre la taula, Rubió i Ors va dur a terme l'estructuració del volum *GLI* el 1841. És en aquest moment que en va fer una primera reordenació i hi va afegir nous poemes per completar el sentit del llibre.

La voluntat de construir un sentit per al llibre s'evidencia en la reestructuració dels materials que tenia a l'abast (*DDB* i *REL*) i els de nova creació, de forma que el volum quedava de la manera següent (marquem en rodona els poemes que venen de *DDB*, amb un asterisc el que ve de *REL* i en cursiva els nous): 1-15, 17*, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26-28. Per compondre el llibre degué recórrer als poemes impresos, marcant-hi algunes correccions a sobre, cosa que explicaria la proximitat entre el text de *DDB* i *REL* amb *GLI*. O potser va preparar un original d'impremta que ha desaparegut.

Pel que fa als poemes nous, 18, 21, 26 i 27, a més de l'autògraf original de redacció, no conservat, en el cas de 18 degué existir-ne una còpia a l'àlbum que la Junta de Comerç va elaborar per regalar a la reina Isabel II a la seva visita a Barcelona i una altra de 27, en l'àlbum que, seguint el costum de l'època, degueren fer els seus amics per obsequiar Josepa Massanés arran del seu aniversari, cap dels dos localitzats.

Tenim, en canvi, un manuscrit autògraf de 28 a *mDiB*, la lletra del qual ens podria fer dubtar si no fos que Rubió i Lluch el va incloure a la carpeta corresponent a Rubió i Ors del *Diccionari Biogràfic d'Autors*, però no és el primer autògraf, ja que es troba recollit en un plec de quartilles amb 41, 46, 56 i el poema de F. Cabanellas «Història contemporànea. Soneto», sinó una còpia. Els poemes 41 i 46 són datats un al maig del 1846 i l'altre al juny del 1847, i tots dos van ser publicats a *DDB* al juliol del 1847. D'altra banda, 56, datat al gener del 1854, no va ser publicat fins a *GL2*. Rubió i Ors, doncs, va copiar, entre el 1854 i el 1858, per algun motiu desconegut, en aquest plec de quartilles tres poemes publicats i un d'inèdit, del qual conservem un altre autògraf a *mLG*. Va copiar 28 de *GL1* o del primer autògraf desaparegut, 41 i 46, de *DDB* o del primer autògraf desaparegut i 56 de *mLG*, i va recollir la majoria de variants de tots introduïdes a *mDiB* en publicar *GL2*.

Què va portar-lo a bandejar l'ordre cronològic (el de *DDB* seria 1, 3, 6, 5, 7, 9, 2, 10, 8, 12, 11, 13, 24, 4, 14, 25, 15, 19, 20, 22, 23) i fixar-ne un altre tot intercalant-hi nous poemes?

És difícil destriar per quins motius un poeta fa una ordenació en un volum de poesia a menys que hi hagi una seqüència lògica i natural interna, o una seqüència cronològica de creació. Però apunto alguns dels possibles motius de les diferents ordenacions que va fer Rubió i Ors a cada una de les edicions de *GL* segons la significació que donava a cada una d'aquestes edicions al moment oportú.

Després de la rebuda entusiasta dels poemes publicats al *Diario de Barcelona*, era un acte d'afirmació natural com a poeta la publicació d'aquests poemes, més algun altre, en un volum, en una època en què es publicava molta poesia esparsa però pocs volums i menys en català. A més a més, acompanyava l'edició un pròleg de l'autor que era tota una declaració d'intencions literàries i, conscientment o no, polítiques.¹¹⁸

Si *GL1* no respecta la seqüència cronològica de creació i publicació al diari, és perquè segueix la lògica del programa anunciat al pròleg i també un criteri de qualitat (Rubió i Balaguer 1989a: 146). Així, obre el recull amb el poema «Mos cantars» (2) i «Barcelona» (4), segurament

118 Ja hem vist la intencionalitat que Albert Rossich atribueix tant al llibre com al pròleg (Rossich 2019: 115-117).

els dos poemes més emblemàtics per a Rubió i Ors i que en efecte són els més considerats al llarg del temps i els més programàtics (Domingo 2018a: 119), i segueixen «Lo Gaiter del Llobregat» (1), el poema inaugural i que dona nom i sentit als poemes i al recull, i «Lo comte Borrell» (5), doblement programàtic, ja que és el primer dels poemes històrics, una de les aportacions més rellevants de Rubió i Ors a la poesia romàntica en català, i evoca un dels llocs «inicials» de la nació catalana (Sunyer 2006: 85-88). A continuació es combinen poemes de to popular, com «La nit de Sant Joan» (9), una altra de les aportacions cabdals de Rubió i Ors a la poesia romàntica catalana; poemes lírics en una línia plenament romàntica, com «A unes ruïnes» (7) o «L'hivern» (13); poemes històrics o sobre mites del llegendari català, com «Lo comte Jofre» (11) i «Don Joan lo Caçador» (22), i poemes circumstancials, com «En la mort del jove artista don Vicenç Cuyàs» (6), a més de «Lo lai del joglar» (20), un tipus d'experiment llavors de moda en castellà, situat cap al final.¹¹⁹

El poema 17, procedent de *REL*, ocupa a *GLI* el lloc cinquè, un lloc preminent, ja que introdueix la temàtica religiosa, un dels pilars cada cop més freqüentats de la poètica de Rubió i Ors.

Els cinc poemes «nous», 18, 21, 26, 27 i 28, no publicats abans de *GLI*, són datats, i aquestes dates permeten establir el següent ordre cronològic: 18 (juny del 1840), 21 (setembre del 1840), 28 (gener del 1841), 26 (febrer del 1841) i 27 (març del 1841). Els tres primers, doncs, són contemporanis dels apareguts a *DDB*. Els motius de no publicar a *DDB* els poemes 18 i 27 són evidents, ja que es tracta de poemes de circumstàncies per a unes dates concretes.

El poema 28 («A ma cabanya») és l'únic de *GLI* escrit ja pensant en el llibre, atès que parla de la fatiga del poeta i de la necessitat del retir per renovar forces i tornar a la palestra, un tema molt adequat per al tancament del llibre. Això explica que no fos publicat anteriorment.

En canvi, no sabem quins són els motius de no haver publicat 21 i 26 abans de *GLI*, tots dos poemes de marcat caràcter espiritual: podria ser, per això mateix, que Rubió i Ors els escrivís pensant en *La Religión*, on en va publicar un grapat en castellà, però, tractant-se d'una publicació de periodicitat poc freqüent, no hi arribés a temps i

119 La nota que acompanya 12 al final del volum està situada com a poema xv en comptes d'xi, cosa que revela les vacil·lacions de Rubió i Ors en l'ordenament dels poemes.

decidís incloure'ls al llibre sense publicació prèvia. En aquest sentit, val la pena recordar que Rubió i Lluch afirma que 21, «La rosa i lo rossinyol», va ser publicat a *La Religión* (1902: xxxii), encara que no l'hi he trobat.

L'ordre en què apareixen aquests cinc poemes a *GLI* no respecta la cronologia, ja que Rubió i Ors els situa, a la segona meitat del llibre, en el següent ordre: el poema 18 ocupa el dissetè lloc, el 26 el dinovè, el 21 el vint-i-tresè, el 27 el vint-i-cinquè i el 28 el vint-i-setè; és a dir que, si l'ordre cronològic és 18, 21, 28, 26 i 27, la disposició dins *GLI* és 18, 26, 21, 27 i 28. Van situats tots al final de *GLI*, respectant així el nucli bàsic dels poemes apareguts a *DDB*, però amb un ordre diferent del d'escriptura. Tanca el llibre, tot i ser pràcticament contemporani de l'últim poema publicat a *DDB*, «A ma cabanya» (28).

Va acompanyar la reordenació, és clar, una revisió dels textos dels poemes, que va comportar canvis quantitativament poc significatius però de divers calat qualitatiu en la versió del volum. La majoria de les variants són de puntuació, aspecte en què Rubió i Ors vacil·la constantment al llarg de les diferents edicions de *GL*: el que més abunda és el canvi de coma per punt i coma, dos punts o punt i seguit i a la inversa. De vegades introdueix una coma, com per exemple a «ton cor, pus no es derreteix» (8: 67), altres vegades la suprimeix, com després d'«amor» a «o canten d'amor o pregunen» (8: 80) o canvia el valor del punt pel del punt i coma o els dos punts, com per exemple el de «ninet-a:» per «on lo coll de la nineta.» (8: 84). Algunes són esmenes lingüístiques o gramaticals, com «i no» per «ni» (2: 3), «e» copulativa per «i» (2: 48), «villa» per «vila» (4: 31) o «son» possessiu per «llur» (4: 212).

Però el poeta també hi va adoptar substitucions lèxiques, que ell devia considerar necessàries per a la millora del nivell literari dels poemes, passats ja uns quants mesos o més d'un any de la primera redacció, algunes més o menys en el mateix camp semàntic, com ara «noies» per «nines» (1: 24), «balancejà» per «balandrejà» (1: 3) o «excitaven» per «incitaven» (4: 109), mentre que altres alteren el sentit del fragment, com l'adjectiu «vius» pel possessiu «llurs» (3: 42), «tronc» per «front» (17: 8) o «i espaldars» per «platejades» (3: 70). I, dins d'aquesta mateixa línia, també hi va introduir canvis més profunds, que afecten diverses paraules o un vers sencer però no del tot el sentit, com «allà en lo mar» per «en les onades» (3: 67) o «i se me'n va desolat / lo cor» per «i se me'n van, sense saber-ho, / los ulls» (22: 71-72), o l'alteren del tot, com

«als vostres cants» per «l'encens més pur» (14: 32) o «reina d'amor» pel *senhal* ausiasmarquià «llir entre cards» (20: 49). Finalment, va introduir versos o estrofes sencers, com les dues estrofes de 19 entre els versos 149 i 157 o els versos 23 i 24 de 24, o en va suprimir, com una estrofa a 22 després del vers 32 o les tres de 8 després del vers 40.

Costa veure una intenció clara a les esmenes de Rubió i Ors, ja que són molt poques les que es relacionen amb aspectes formals, com la mètrica i la rima, i, en canvi, sovint semblen respondre a dubtes d'estil. Tenim la impressió que la majoria de cops aquestes esmenes procedeixen del desig d'elevat el to literari dels poemes, d'«harmonitzar-se» amb el catàleg d'imatges lèxiques i verbals característiques del romanticisme i a allunyar-se dels models que el poeta ha intentat superar literàriament, és a dir, la literatura d'ascendència moderna i la popular. Els canvis expressen aquest intent de superació del model de llengua heretat de la tradició literària catalana. Es tracta d'una inseguretat respecte al model de llengua literària que, de fet, el mateix Rubió, com ja he dit, estava construint i, per tant, no era encara evident.

El grup de poemes inèdits abans de *GL1* (18, 21, 26, 27 i 28), és clar, no presenten variants, excepte 28, del qual disposem de l'autògraf esmentat a *mDiB*, però, si exceptuem algunes variants de puntuació, les versions de *mDiB* i *GL1* són quasi idèntiques.

Podem concloure que Rubió i Ors va fer a *GL1* un assaig d'ordenació de tots els poemes que tenia a la vista segons els criteris d'adequació al programa que ell mateix establia al pròleg d'aquesta edició, de qualitat i de significació dins la seva concepció literària d'acord amb els paràmetres estètics dels romanticisme moderat. D'altra banda, en aplegar al llibre els poemes, no hi va fer, en general, una revisió profunda que n'afectés el contingut i la forma, sinó que sobretot en va esmenar detalls gramaticals i d'estil a fi d'aportar matisació.

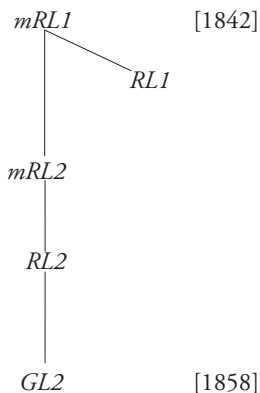
4.2.4 De *GL1* a *GL2*, 1841-1858

4.2.4.1 *Roudor del Llobregat*, 1842

Tot just publicat el volum *GL1* o poc abans (Rossich 2019: 115), l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, com hem vist més amunt, va convocar el premi a un poema èpic sobre matèria de l'expedició dels catalans a Grècia. No cal dir que el poema de Rubió i Ors *Roudor del*

Llobregat va guanyar el premi el 1842 i per això, abans d'incorporar-se a *GL2*, va tenir una múltiple existència pròpia. Conservem els dos autògrafs preparatoris, *mRL1* i *mRL2*, per a les dues edicions que en van aparèixer immediatament, *RL1*, la del pare del poeta,¹²⁰ i *RL2*, la de l'Acadèmia, on es recollien l'extracte, la memòria i els poemes de la sessió dedicada al concurs, totes dues del 1842. Suposem que Rubió i Ors va voler singularitzar el poema publicant-lo en solitari, ja que totes dues edicions són pràcticament contemporànies. Justifica a Tomàs Aguiló, a la carta del 25 de setembre, l'edició privada del *Roudor* perquè aquesta té el mateix format que *GL1* i, per tant, pot ser-hi acoblat (Mas i Vives 1999a: 36, n. 8; 50, n. 2). També situa ja, a la mateixa carta, el *Roudor* com un complement de *GL1* (Mas i Vives 1999a: 50): «Yo he impreso el mío por separado porque la Academia ha adoptado el cuarto mayor, tamaño que no es de mi gusto y que dista mucho del de mis poesías, a las cuales es *Roudor de Llobregat* como un apéndice.»

Va preparar, doncs, en paral·lel els dos manuscrits d'impremta autògrafs de les dues edicions, però amb precedència de *mRL1*, que és el primer manuscrit de redacció transformat, com hem vist, sobre *mRL2*, de manera que *mRL2* incorpora correccions de *mRL1* a més de lliçons en correcció a *mRL1*. La filiació de 29 abans d'incorporar-se a *GL* seria:

120 Una carta a Tomàs Aguiló del 25 de setembre del 1842 confirma la precedència d'aquesta edició respecte de la de l'Acadèmia (Mas i Vives 1999a: 50).

És a dir, la filiació entre els testimonis *mRL1*, *mRL2*, *RL2* i *GL2* és directa, i només *RL1*, que procedeix de *mRL1*, queda aïllat, com a testimoni evolutiu.

Pel que fa a l'elaboració de *mLR1* i *mLR2*, com ens indiquen les variants, degué ser pràcticament paral·lela. Un cop sabut el veredict del premi al juliol del 1842, va esmenar i transformar en manuscrit d'impremta *mRL1* i, al mateix temps o una mica posteriorment, va copiar de *mRL1* el quadern per a la impressió de l'Acadèmia, *mRL2*. Durant el procés va fer força correccions i rectificacions. Algunes són incorporades directament a la còpia *mRL2*, però altres va fer-les a *mRL1* i després les va passar a *mRL2* o bé a la inversa, les va fer mentre copiava *mRL2* i les va incorporar a *mRL1*, i és difícil determinar-ne la direcció.

Il·lustren aquest procés exemples com el del vers 16 (només consignem aquí les variants fins a la integració del *Roudor* a *Lo Gaiter*, a *GL2*)

Torneigs y amors a las que *mRL1 a.c. mRL2 a.c.* → i amors a les qui als braus *mRL1 d.c. (RL1) mRL2 d.c. RL2 GL2 GL3*

o al vers 98

murs ne *mRL1 a.c. mRL2 a.c.* → portals *mRL1 d.c. (RL1) mRL2 d.c. RL2 GL2*.

Però algunes vegades Rubió i Ors va fer les correccions directament sobre *mRL1*, com al vers 98

Stambul las torras *mRL1 a.c.* → Bizanci els forts murs *mRL1 d.c. (RL1) mRL2 RL2 GL2*

o només sobre *mRL2*, com al vers 46

fruit de l'espiga *mRL1 (RL1) mRL2 RL2 GL2* → de l'espiga, fruyt *mRL2*.

Però el que és categòric pel que fa a la precedència dels testimonis és l'eliminació d'estrofes senceres que va fer Rubió i Ors sobre *mRL1*, ratllant-les i esmenant els números d'estrofa de la resta del cant, i que ja no apareixen a *mRL2* ni en cap altre testimoni, com la de després del vers 472, la de després del vers 608 i la de després del vers 776, i només en un cas, després del vers 120, l'eliminació de dues estrofes és als dos manuscrits.

Les dues edicions *RL1* i *RL2* també van ser fetes amb certa pressa. L'adjudicació dels premis es va fer a la sessió pública de l'Acadèmia de Bones Lletres el 2 de juliol del 1842 i Rubió i Ors va rebre el dictamen el 15 de juliol. El 25 de setembre, o sigui, dos mesos i deu dies més tard, Rubió i Ors enviava un exemplar de l'edició paterna a Tomàs Aguiló, com s'explica a la carta d'aquesta data (Mas i Vives 1999a: 50), mentre que l'edició de l'Acadèmia ha de ser posterior al 5 d'octubre, ja que en carta d'aquest dia Tomàs Aguiló li recomanava esmenar «coquetes» per «galanes» al vers 62, correcció que recull *RL2* (Mas i Vives 1999a: 53), però va aparèixer dins el mateix any, atès que porta el peu d'impremta del 1842. És a dir, Rubió i Ors va tenir com a màxim quatre mesos i mig per elaborar els dos manuscrits d'impremta i corregir les proves. I, malgrat el que afirma Antoni Rubió i Lluch (1902: XLII), *RL1* és per força anterior a *RL2*, donada la seva filiació genètica.

Segurament Rubió i Ors no va tenir temps de traspasar totes les petites correccions que va incorporar a última hora a *RL1*, probablement ja a peu d'impremta, i que han quedat sense continuïtat genètica, com al vers 45

convertit *mRL1* → convertit, *RL1*

al vers 80

que *mRL1* → qui *RL1*

al vers 91

bandera *mRL1* → bandera, *RL1*

o al vers 89

sentat *mLR1* → assentat *RL1*.

Al contrari, Rubió i Ors va introduir molt poques variants d'última hora i de poca envergadura a *RL2*, com per exemple al vers 80

Un esguart als estels *mRL1* (*RL1*) *mRL2* → als estels un esguart *RL2* *GL2*

o al vers 93

la esfera *mRL1* (*RL1*) *mRL2* → la esfera, *RL2* *GL2*.

La majoria d'aquestes variants responen a les habituals vacil·lacions de puntuació que caracteritzen l'evolució de la poesia de Ru-

bió i Ors a través dels diversos testimonis. En aquest cas, la precipitació en l'escriptura del poema, i possiblement també en la publicació, va fer que els dubtes i les esmenes fossin encara més.

4.2.4.2 Testimonis inèdits i publicats entre *GL1* i *GL2*, 1842-1858

Rubió i Ors va manifestar al pròleg a *GL2* que, decebut pel silenci posterior a la publicació de *GL1*, havia patit un «defalliment», però no va abandonar la poesia en català, ni tan sols va desistir de la publicació de poemes. D'altra banda, en aquesta etapa va començar a conservar alguns manuscrits autògrafs dels seus poemes.

a) El 1845 va aparèixer 34 publicat a *Viaje a Mallorca* de Joan Cortada com a apèndix. El mateix Cortada (n. 20) explica que durant el viatge per l'interior de l'illa a l'estiu del 1845 que va fer en part amb Rubió i Ors, aquest hi va escriure «A l'ermita de Miramar», en català, i «A Alcudia», en castellà, i el mateix poeta ho corrobora a la *Biografia* (26), però en una carta escrita a Catalina Oliver el 4 d'octubre, tornat ell de Mallorca el 20 d'agost, el poema està datat el 28 de setembre (Mas i Vives 1997: 259). Rubió i Ors en degué escriure un esborrany a Mallorca i una versió definitiva a Barcelona, una còpia de la qual va enviar a Oliver. Cortada, com ell mateix recorda, va demanar els poemes a Rubió i Ors i els va incloure com a apèndix al llibre sobre el viatge. No conservem ni l'esborrany ni la versió definitiva, ni tan sols la còpia enviada a Oliver, extraviada amb tota la correspondència, i, per tant, el testimoni del llibre de Cortada és el més antic d'aquest poema, que devia partir d'una còpia de la versió definitiva. No sabem si Rubió i Ors va conservar aquesta versió o va desaparèixer en lliurar el poema a impremta per a *GL2* o si va partir de *ViM*, però hi ha molt poques variants entre *ViM* i *GL2*, i la majoria de puntuació, que podrien no ser introduïdes per ell a *ViM*, ja que no controlava el procés d'edició.

El 1847, com he explicat més amunt, va publicar al *Diario de Barcelona* els poemes 41 (16 juliol 1847, p. 3385-3386) i 46 (16 juliol 1847, p. 3386), dels quals conservem també autògrafs a *mAlB* i *mDiB* en el primer cas i només a *mDiB* en el segon.

A cavall entre el 1858 i el 1859, va publicar a *Los trovadores nous*, just abans de l'aparició de *GL2* —que esmenta l'antologia al pròleg i que, com hem vist, cal considerar del 1859 malgrat el peu d'impremta

del 1858 (Rossich 2019: 118)—, els poemes 51, 60, 62 i 110, a més de 58 al *Diario de Barcelona* (14 desembre 1858) i, cinc dies més tard, a *La Antorcha Manresana* (19 desembre 1858).

Conservem testimoni autògraf només de 51 a *mLG*, d'on devien sortir tant la còpia de *TrN* com la de *GL2*. He de suposar que l'autògraf és del 1852, any en què està datat, quan Rubió i Ors desesperava de poder-se casar amb Elisea Lluch. En canvi, encara que *TrN* precedeix *GL2*, les variants fan pensar que la còpia que Rubió i Ors degué lliurar a Bofarull per a la seva antologia és posterior a la que va fer servir per a *GL2*, potser ja en procés d'impressió, i més pròxima a *GL3*. A 61 la proximitat entre *TrN* i *GL2* és tanta que no es pot discriminar la precedència d'un testimoni o l'altre i he considerat *GL2* anterior, però, al contrari, a 62, dues variants de *TrN*, «tornassolades» per «girassolades» a *GL2* i *GL3*, i «los arbres i les viles» per «les viles i los arbres» a *GL2* i *GL3* fan pensar que la còpia autògrafa que va lliurar Rubió i Ors a *TrN* és anterior a la que va fer servir per a *GL2*. De 110 no en conservem cap altre testimoni que el de *TrN*, ja que Rubió i Ors no el va publicar a *GL2* i, si bé apareix a *GL3*, és al volum quart, pòstum, i, com que no se'n conserva còpia autògrafa, Rubió i Lluch devia seguir *TrN*.

Pel que fa a 58, és un poema de circumstàncies, escrit per celebrar la consagració del cunyat com a bisbe de Canàries, i Rubió i Ors degué lliurar l'original autògraf al *Diario de Barcelona*, perquè no ens ha arribat, d'on el degué copiar *LAM*.

b) D'aquest període són també un grapat de poemes que Rubió i Ors va decidir no incloure a *GL2*, alguns dels quals van ser incorporats pel seu fill Antoni Rubió i Lluch al quart volum de *GL3*, pòstum, com 97, del 1844, 98, de cap al 1845, 99, del 1846, 108, del 1858, i 110, ja esmentat, del 1858.

Un cas insòlit és 30, «Al Llobregat». Escrit el 1842 i relacionat encara amb el «programa» de *Lo Gaiter*, Rubió i Ors no el va publicar fins a *GL3*. Potser a *GL2* hauria resultat reiteratiu pel tema i pel to, mentre que a *GL3* li va servir per obrir el segon volum i donar unitat al conjunt, relligant tota l'obra a través del «gest» inicial, que és el que li donava un sentit més ple. El primer testimoni que en tenim és *GL3*, i això significa que ni l'autògraf del primer esborrany ni el de la versió final lliurada a impremta s'han conservat.

La resta de poemes d'aquest període no van ser inclosos a *GL*. Alguns perquè van restar inèdits i són editats en aquesta tesi per primera vegada, com 94, del 1842; 95, del 1842; 96, del 1843; 100, del 1846; 101, del 1847; 102, del 1849; 103, del 1849; 104, del 1851; 105, del 1851; 106, del 1852; 107, del 1853, i 109, del 1858. Altres van ser publicats esparsament però no incorporats a *GL*, com 110, com hem vist, i 98 —del qual tampoc conservem testimoni autògraf—, 99 i 108, que van ser publicats a *Calendari Català* però en dates molt posteriors.

Alguns ens han arribat amb un testimoni autògraf a *mLG*, com 101, 107, 108 i 109, o a *mQP*, com 94, 95, 96 i 97, i altres amb més d'un, a *mLG*, 105 amb dos i 100 i 106 amb tres, o amb més d'un en diferents llocs, com 99, amb dos a *mLG* i *mMR*; 103, amb dos a *mLG* i *mCoR*; 102, amb tres a *mLG*, *mMR* i *mCoR*, i 104, amb dos a *mLG* i un a *mMR*.

Aquests poemes són de tres menes ben diferents:

1) Poemes íntims, com 101. Aquest llarg poema-epístola, escrit en un to jocós i en algun moment força atrevit, estava destinat a no sortir del cercle dels seus amics «greixons» (en trobem la llista en un full solt en nota de Rubió i Balaguer acompanyant l'autògraf: Sol, Espeso, Fontrodona, Albareda, Gurri, Roca, Fustaqueras), amb qui compartia aquest tipus d'humor. L. C. Viada i Lluch en va citar un fragment el 1924 als *Discursos llegits en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona en la solemniat recepció pública de D. Arthur Masriera, el dia 8 de juny de 1924*, d'on el va reproduir Alonso Cortés (1926: 37). Rubió i Balaguer explica en full a part com va arribar aquest testimoni, l'únic del poema, a *mLG*: «Aquests papers me'ls donà En LC Viada i Lluch, el 29 de gener 1938, poquíssims dies abans de morir. Feia temps que m'ho tenia promès. Em digué que feia molts anys, en vida de l'avi, ho havia adquirit del llibreter Jaume Andreu. [...] Va dir que no havia gosat de donar-ho al meu Pare.»

Cas idèntic és el de 103, escrit al novembre del 1849 com a carta a la família Renart, arran d'un viatge que els seus membres van fer l'estiu abans, mentre ell es trobava a Valladolid. La filiació dels testimonis és complexa. Disposem de cinc testimonis d'aquest poema: dos manuscrits autògrafs —*mLG*, que és clarament un esborrany i es troba entre els originals autògrafs de Rubió i Ors de l'ALR ingressats a la BC el 2017, i *mCoR*, conservat a la correspondència de Rubió i Ors del mateix arxiu—, dos manuscrits antigrafs —*mFrR¹* i *mFrR²*, tots dos de Renart i Arús i que es troben a l'Arxiu Renart també a la BC

en un lligall de correspondència de Francesc Renart i Arús (totes les cartes del lligall tenen la mateixa lletra, cosa que indica que Renart i Arús copiava les cartes rebudes i no en conservava els originals)— i la transcripció diplomàtica del poema-carta que Rubió i Balaguer va publicar el 1933 a *La Revista —REV*. Amb els cinc testimonis al davant i a la vista de les variants, he adoptat la transcripció diplomàtica de Rubió i Balaguer (*REV*) com a text base, d'acord amb la següent reconstrucció genètica:

1. Rubió i Ors va escriure un esborrany que es conserva a *mLG* entre els autògrafs inèdits del poeta (en direm *103-1*). Després, el va passar en net en un autògraf que es conserva a *mCoR*, a la carpeta que conté la correspondència de Renart i Arús, en un paper amb un timbre d'una àncora (= *103-2*). Poc satisfet amb aquesta còpia, hi va introduir tres o quatre esmenes, va tornar a copiar la carta i la va enviar a Renart i Arús afegint-hi un títol més llarg (*103-3*).

2. Renart i Arús, que, com hem vist, copiava tota la correspondència que rebia, va fer-ne dues còpies, una de parcial (*103-3c'*) i una de sencera (*103-3c''*), amb el nou títol amb algunes variacions entre una còpia i l'altra.

3. Jordi Rubió i Balaguer, director de la Biblioteca de Catalunya del 1913 al 1939, va trobar-hi l'original (*103-3*) del seu avi que va servir de model a les còpies de Renart i Arús. El fet de considerar que era una versió definitiva el va estimular a publicar aquest poema-carta, que ja devia conèixer en versions prèvies perquè en conservava al seu arxiu familiar l'esborrany (*103-1*) i la primera còpia amb esmenes (*103-2*). Així, en va publicar una transcripció diplomàtica, amb el títol que es troba als autògrafs de Renart i Arús (*103-3c'* i *103-3c''*) però no a les versions de l'Arxiu Rubió (*103-1* i *103-2*), amb la nota: «Figura l'autògraf a la *Biblioteca de Catalunya*. Aquesta carta del *Gaiter del Llobregat* era adreçada a la muller de Renart i Arús i a les seves filles.»¹²¹

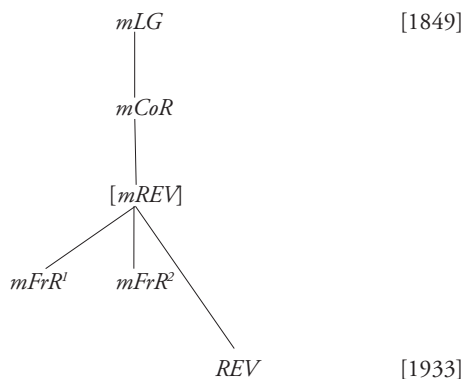
121 El mecanoscrit de la transcripció a l'ALR porta una nota, amb lletra d'Antoni Rubió i Lluch, més específica (BC ms. 9611): «Figura l'autògraf a la *Biblioteca de Catalunya* entre els papers que hi ingressaren procedents de l'arxiu Renart i Arús, cedit pels seus actuals descendents. Aquesta carta del *Gaiter del Llobregat* era adreçada a donya Madrona Renart, filla de Renart i Arús, i a la seva mare.» Un altre mecanoscrit de la mateixa capsa porta el títol llarg incorporat a mà i la mateixa nota amb lletra de Jordi Rubió i Balaguer.

Posteriorment, aquell testimoni original (103-3) es devia extraviar, o potser està en un altre lloc del mateix arxiu Renart i Arús.

4. D'altra banda, però, a *mCoR*, a la carpeta de la correspondència amb Renart i Arús, junt amb mitja dotzena de cartes de Renart i Arús, hi ha, en un paper amb un timbre d'una àncora igual que el de la versió del poema-carta (103-2), una carta del mateix Rubió i Ors datada el 20 de desembre del 1849 —és a dir, dos mesos després del poema-carta—, cosa que en aquest arxiu és excepcional (només es repeteix amb les quatre cartes a Roca i Cornet que es troben a la carpeta corresponent i una a Ramon de Siscar sense data). Aquesta carta pot ser *a)* una primera versió després passada en net i enviada —tot i que no presenta esmenes notables— o *b)* podria ser que Renart i Arús, un cop copiada la carta, tal com feia amb totes les que rebia, la retornés a Rubió. *a)* En el primer supòsit, si la carta fos una primera versió per ser després passada en net, aleshores podríem pensar el mateix de la versió de *mCoR* del poema-carta (103-2), escrita dos mesos després en el mateix paper. *b)* La segona hipòtesi —que la versió del poema-carta de *mCoR* (103-2) podria ser també la que Rubió i Ors va enviar a Renart i Arús i que aquest li la va retornar un cop copiada—, tanmateix, planteja dos altres interrogants: 1) D'on sortiria el títol que es troba a les còpies de Renart i Arús i a l'edició de Rubió i Ors? 2) De quin testimoni es va servir Rubió i Balaguer, si la versió del poema-carta de *mCoR* es trobava al seu arxiu i no a la BC?

5. Cal bandejar de totes totes qualsevol ombra de dubte sobre el rigor filològic d'un filòleg, historiador i bibliògraf tan meticulós com Rubió i Balaguer, la qual cosa obliga a descartar, de moment i sense més testimonis, la possibilitat que la versió del poema-carta de *mCoR* sigui l'enviada a Renart i Arús i després retornada, un cop copiada (103-2), i a suposar l'existència d'un testimoni que no posseïm (103-3) però del qual tenim una edició diplomàtica publicada per Rubió i Balaguer a *La Revista* ([*mREV*]).

Segons això, doncs, l'*stemma* és el següent:

Més endavant, Rubió i Ors en va extreure l'estrofa dedicada a Tarragona per enviar com a poema independent a la tarragonina Josepa Massanés, i ens n'ha arribat un autògraf, ja sigui esberrany o còpia en net, que publico en facsímil, tot i que no descarto que sigui lletra de Massanés.

Rubió i Ors va escriure *105* abans del juliol del 1851 per felicitar, per Santa Anna, la germana petita de Madrona Renart, Mariagneta, i no per a la publicació. En conservem dues versions autògrafes, *mLG¹* i *mLG²*, juntes i seguides en un plec, però no la que va enviar a la destinatària. Confirma que *mLG¹* va ser escrita primer el fet que l'última estrofa hi està ratllada i no apareix a *mLG²*, que faig servir com a text base.

Tampoc *106* no estava destinat a la publicació. És un poema dedicat a una amiga, Rosa Olivella Milà, de Vilafranca del Penedès, a qui molts anys més tard va dedicar un altre poema, també inèdit. El poema està datat el 31 d'agost del 1852, l'endemà del dia de Sant Fèlix, festa major de Vilafranca, i això fa pensar que potser aquell any Rubió i Ors hi va assistir i hi va conèixer la seva amiga. Conservem tres còpies manuscrites d'aquest poema, totes tres a l'ALR de la BC. Rubió i Ors degué fer-ne un esberrany, *mLG¹*; després una versió definitiva, *mLG³*, i finalment la còpia per a la destinatària, que no ens ha arribat, però sí el que sembla ser-ne una còpia antígrafa, encara que la lletra sembli la mateixa, si hem de fer cas d'una anotació amb llapis de Rubió i Balaguer a *mLG²*: «còpia feta per Mercedes +++ de Olivella». En canvi, *mLG³* porta una anotació en llapis de mà de Rubió i Lluç que diu: «No deu publicarse.» La nota indica que és la versió que dona aquest com a definitiva i és la que prenc com a text base.

El poema 108 va ser escrit arran del naixement de la seva filla Josepa el 26 de gener del 1858, i potser la destinació a l'àmbit familiar va fer-li tenir escrupol d'incloure'l a *GL2*, escrupol que no va tenir per publicar-lo a *CAL* el 1899, quatre mesos abans de la seva mort, ni tampoc el seu fill a l'hora de publicar-lo al volum quart, pòstum, de *GL3*. En conservem un original autògraf, d'on degué sortir la còpia per a *CAL*, que prenc de text base, i més tard per a *GL3*.

2) Poemes de circumstàncies, com 94, 95, 96 i 97, tots fruit d'un encàrrec i destinats a àlbums particulars de senyoretetes i tots conservats a *mQP*, en el que deu ser l'autògraf anterior a la còpia destinada al corresponent àlbum. Només de 97 n'existeix un altre testimoni, el publicat a *GL3* per Rubió i Lluch, però, com que el testimoni de *GL3* és pòstum, prenc el de *mQP* com a text base. El poeta devia considerar que aquest grup de poesia mundana no tenia lloc al monument literari que volia que fos *Lo Gaiter*.

3) Poemes que no el convencien i no sabem per quina raó. És el cas de 98, una reeixida traducció de la balada de J. W. Goethe. Datada el 1845, no en conservem autògraf, ni el de redacció ni la còpia que degué servir per publicar-la a *CAL* al cap de molts anys, el 1898, un any abans de la seva mort, d'on parteix l'edició del quart volum de *GL3*. Per aquest motiu faig servir *CAL* de text base. Que sigui una traducció no havia de ser un obstacle per incloure-la a *GL*, ja que hi abunden. Malgrat que Goethe és citat alguna vegada entre els primers referents de Rubió i Ors, no és un dels seus models, com Hugo, Chateaubriand, Lammartine i fins i tot Schiller. Potser per això no va considerar el poema representatiu de la seva pròpia poètica.

El mateix es pot dir de 102, un poemeta, quasi un epigrama, del 1849, quan estava a Valladolid, traducció del poeta romàntic alemany J. A. C. Kerner. En aquest cas, l'evolució dels testimonis és clara: Rubió i Ors en va fer una versió, que conservem a *mLG*; després en va fer una còpia en què va introduir alguna correcció per a *mMR*; al cap de mig any el va copiar en una carta a Catalina Oliver (*CoR*), introduint-hi de nou alguna variant, i finalment va fer una sèrie d'esmenes al mateix autògraf de *mLG*. Faig servir de text base, doncs, *CoR*, posterior als dos altres testimonis, però incorporant-hi les esmenes a *mLG*. A l'hora de publicar-lo a *GL2*, potser va pensar que tenia poca entitat entre el volum de poemes que es proposava incloure-hi i després ja no el va recuperar a *GL3*.

En canvi, no veig per quin motiu no va publicar *104*, del 1851, escrit durant l'estada a Valladolid, potser un dels més reeixits de Rubió i Ors. En conservem tres versions, totes tres inèdites. A l'ALR de la BC hi ha l'autògraf que degué ser-ne la primera versió (*mLG¹*). Dedueixo que *mMR*, per a l'àlbum de Madrona Renart, és la mateixa versió amb algunes variants. La primera versió *mLG¹* conté unes quantes correccions sens dubte posteriors a *mMR* i molt pròximes a la tercera versió (*mLG²*), que és la que prenc de text base. Sembla un poema no escrit amb cap altre objectiu que la creació literària, i això fa més difícil entendre per què no el va publicar, però potser va pensar que el seu to escèptic i desanimat no encaixava amb la postura davant la vida que ofereix *Lo Gaiter*, sobretot en els poemes religiosos, i així ho fa pensar també el «No deu publicarse» del seu fill escrit al marge, que tampoc el va publicar al quart volum de *GL3*. Què pretenia el poeta enviant aquests versos a Madrona Renart, ja casada de feia quatre anys, encara que segons ell infeliç? Potser al·ludir a un cert ressentiment.

Similar ha de ser el motiu de descartar *107*, que conservem en un sol autògraf a *mLG*. Entre el 1853 i el 1857, Rubió i Ors va escriure una sèrie de «postes de sol» en què va posar tot l'esforç de creació literària i de la qual va descartar aquesta, dedicada a un tema tan romàntic com la posteritat terrenal del geni. Des del punt de vista literari, és un dels millors poemes de l'autor, i l'únic motiu que podia tenir llavors, i més endavant, a *GL3*, era algun escrúpol de caràcter moral o religiós.

En la mateixa línia, *109*, datat el 30 d'agost del 1858 i conservat només en un autògraf a *mLG*, no va ser inclòs ni a *GL2* ni a *GL3*. El poema descriu el moment de màxima sequera creativa del poeta en paraules molt expressives i potser per aquest motiu l'autor va decidir no incloure'l al recull, encara que també podria ser en relació amb *GL2*, atès que, a aquelles alçades, ja devia tenir organitzat el llibre, com demostra la llista de poemes que conté el mateix full.

Diferent és el cas de *110*, un bonic romanç que segons explica el seu fill va escriure amb certa precipitació per insistència d'Antoni de Bofarull a fi d'incloure'l a *Los trovadors nous*, i que després no va voler incorporar a *GL*. En aquest cas, només el to lleuger i una certa reiteració temàtica, però amb un subjecte no extret de la història de Catalunya, i, per tant, fora del «programa» rubioiorsià, poden explicar aquest descartament. Prenc *TrN*, l'última edició en vida de l'autor, com a text base.

En el cas de 99, és l'atreviment de les imatges del *Càntic de cànctics* el que potser va fer descartar el poema, i la joventut i l'enamorament explicarien que n'enviés còpia a Madrona Renart, mentre que la publicació pòstuma a *CAL* no era autoritzada per l'autor, tot i que en aquest cas no deixa de ser estrany que el seu fill Rubió i Lluch permetés aquesta publicació i ell mateix l'inclogués al quart volum de *GL3*. El to exòtic va semblar a Rubió i Ors que desentonava al recull. Algun altre poema té aquest to, com ara «Un cor de filla» (8), però aquest poema primerenc ja havia estat publicat a *DDDB*. El primer original de 99 s'ha perdut, ja que, si jutgem per les variants, *mMR*, que n'ha de ser una còpia, és anterior a *mLG*, que prenc com a text base, i va ser una còpia d'aquest darrer testimoni el que va servir per a *CAL*.

Un cas diferent és el de 100, el millor poema narratiu o baladístic de Rubió i Ors. Els tres testimonis autògrafs de *mLG* d'aquest romanç permeten assistir a un procés transparent de creació poètica. En primer lloc, Rubió i Ors va escriure la versió «Pressentiment» (*mLG¹*). D'aquest testimoni, en va ratllar un grapat de versos. A continuació en va copiar una segona versió (*mLG²*), en què va suprimir tota la segona part i grups de versos de la primera. Finalment, va escriure una segona nova part en decasíl·labs (*mLG³*), que va incorporar en còpia a *mLG²*, que prenc com a text base. En aquest cas, totes les esmenes de Rubió i Ors són encertades, ja que escurcen el diàleg inicial entre Mahalta i el comte i la narració de la caça. El canvi de ritme amb els decasíl·labs aporta dramatisme i tensió a la part final. Rubió i Lluch i Rubió i Balaguer coincideixen a considerar el poema inacabat, tot i que deixar el final obert però previsible seria la millor opció literària per la intensitat dramàtica generada. Ignorem per què Rubió i Ors va deixar de banda la finalització o la publicació del poema, però és segur que és el poema, com assenyala una nota al marge de Rubió i Balaguer, que esmenta al seu amic Tomàs Aguiló en carta del 21 de març del 1846: «estaba haciendo un romance catalán sobre el fratricidio del Cap de estopas, pero desde entonces no he añadido ni un solo verso, y sabe Dios cuando lo continuaré» (*CoA*; Mas i Vives 1997: 261). Això permet situar el poema en el moment previ a les oposicions a Madrid i l'anada a Valladolid el 1847. Potser amb tot el traüt no va trobar moment de tornar-hi i, passats els anys, hi va perdre l'interès.

4.2.4.3 *GL2*, 1858¹²²

Després d'onze anys d'absència, apartat de la vida cultural barcelonina des de la residència a Valladolid, Joaquim Rubió i Ors va tornar a Barcelona el 1858, «en un context literari i sociopolític ben diferent del de la primera aparició del llibre» (Domingo 2018a: 122), com a catedràtic d'història a la Universitat de Barcelona i a les portes dels primers Jocs Florals impulsats per la nova generació de romàntics, els mateixos que acabaven o estaven a punt de publicar les antologies de poesia contemporània *Los trovadores nous* (1858, editada per Antoni de Bofarull) i *Los trovadores moderns* (1859, editada per Víctor Balaguer) (Rossich 2019: 118). Llavors va experimentar la necessitat de fer sentir i refermar la seva presència dins el món literari i intel·lectual del país, recuperant la consideració pública en el món cultural barceloní, i de reivindicar-se no solament com a poeta pioner, sinó també des del punt de vista literari, amb la satisfacció de veure que la llavor sembrada vint anys enrere, més aviat amb poca fe, havia fet fruit. En un breu pròleg nou, Rubió i Ors manifestava aquesta satisfacció que l'havia impulsat a escriure nous poemes, la majoria a Valladolid. Per això, en comptes de fer un nou recull amb els poemes publicats i inèdits, es va decantar per fer una nova edició, no ampliada, sinó més que doblada de *GL*. D'aquesta manera, d'una banda, reforçava el paper «inicial» del recull en la «represa» de la literatura catalana, segons la versió de la història que ell mateix va forjar (Rubio i Ors 1880; Rossich 2019:114, 127-128), llavors que començava a fer-se sentir l'embranchida que menaria a la Renaixença en la generació d'intel·lectuals posterior a la seva, que li havien pres tot el protagonisme, i, de l'altra, donava gruix literari a aquesta primera manifestació poètica ja llunyana afegint-hi tot de nous textos que, sens dubte, considerava de més envergadura literària.¹²³

La segona edició de *GL* inclou tots els poemes de *G11*, és a dir, 1-15, 17-23, 25-28, als quals s'afegeixen 16, del qual ja he parlat més amunt; 29, la vida anterior del qual he descrit a l'apartat anterior, i els

122 Recordem que el peu d'impremta de *GL2* és del 1858, però el volum sencer es va publicar el 1859.

123 En tot cas, així ho veia el seu fill Antoni Rubió i Lluch (1902: XLVI): «Aquestes composicions són les més vibrants i suggestives de la seva llarga vida poètica.»

poemes del 31 al 66 (deixem en rodona els procedents de *GL1*, amb asterisc els nous publicats de manera esparsa i en cursiva els poemes nous inèdits): 1-15, 16, 17-23, 24*, 25-28, 29*, 31-40, 41*, 42-46, 47*, 48-50, 51*, 52-57, 58*, 59, 60*, 61, 62*, 63-66.

Per a alguns poemes, *GL2* és el primer testimoni que ens ha arribat, com 35, 38, 40, 45, 47, 48, 50, 55, 57, 59, 61, 64, 65 i 66, i d'aquests cal pensar que només va existir un esborrany autògraf que no ens ha arribat i una versió definitiva, també autògrafa, per a la impremta. El poema 35, com indica el subtítol, va ser escrit al setembre del 1845 per ser inclòs a l'àlbum d'Ignàsia de Janer, «En l'àlbum de donya I. de J.», però no ens n'ha arribat tampoc la còpia de l'àlbum. Malgrat que va escriure 38 pensant en Madrona Renart, aquest no pertany al grup de poemes comentat a continuació, recollits a *mMR*, i, en canvi, va enviar-lo a Catalina Oliver el 10 de gener del 1846 en còpia autògrafa extraviada. Com també s'han extraviat els autògrafs que Rubió i Ors va enviar de 45, de 50 i de 55, a Catalina Oliver el 10 de març del 1850, el 18 de desembre del 1851 i el 2 de maig del 1853, respectivament.

a) Hi ha, entre el 1843 i el 1853, una sèrie de poemes, conservats en manuscrits autògrafs, fruit de la relació entre Rubió i Ors i Madrona Renart, recollits a l'àlbum factici *mMR* propietat de la segona (i ara a la BC), i després publicats a *GL2*. Es tracta de 31, 32, 33, 36, 37, 39, 42, 43, 44, 52, 53 i 54. Tot i que el fet que l'àlbum sigui factici ens impedeix saber en quin moment van ser lliurats per Rubió i Ors a Renart, les variants ens permeten deduir que sempre són anteriors a *GL2*.

D'alguns d'aquests poemes, abans de ser publicats, només en conservem la còpia de *mMR*, com 31, 33, 36, 37, 39, 42, 52, 53 i 54, és a dir, Rubió i Ors va escriure els poemes segurament pensant ja en la seva destinació, en degué fer una còpia per a Renart i degué lliurar a impremta l'original de redacció que s'havia quedat. En algun altre cas, com 44, ens n'ha arribat també autògraf a *mLG*, i això vol dir que el poeta o en va fer un esborrany i una versió definitiva, que va acabar lliurant a impremta, abans de fer la còpia per a *mMR*, o li va ser retornat l'autògraf, cas poc probable, en el procés d'edició. Penso que és un esborrany o primera versió i que el poeta preparava originals d'impremta, com hem vist més amunt, on incorporava o desestimava les solucions que havia introduït en altres còpies, com *mMR* o *CoR*.

Pel que fa a 32 i 43, del primer en conservem a més a més un autògraf a *CoR*, en la correspondència amb Catalina Oliver, molt posterior, ja que la carta és del 1849 i el poema del 1845, i del segon un autògraf a *mALL*, l'àlbum de la seva futura esposa. De cap dels dos poemes no ens ha arribat l'original de redacció ni el que va fer servir per a *GL2*, però les còpies segueixen, segons les variants, una seqüència clara, començant amb *mMR* i acabant amb *GL2*. Rubió i Ors va copiar 32 primer a *mMR* i després a *CoR*, recollint-ne les esmenes a *GL2*, i 43 primer a *mMR* i després, ja que com que era una traducció no era gaire comprometedor que el poema estigués als dos llocs alhora, a *ALL*, l'àlbum d'Elisea Lluch, amb qui encara no estava compromès, seguint-ne les variants a *GL2*.

b) Com hem vist, la correspondència que Rubió i Ors mantenia amb la mallorquina Catalina Oliver sovint incloïa manuscrits dels seus poemes. Com que la correspondència s'ha extraviat, de tots els poemes que hi va incloure Rubió i Ors només ens n'han arribat dos, gràcies al fet que Mas i Vives va poder consultar-la i va publicar-los: 32, de què acabem de parlar, en facsímil, i 102, en transcripció diplomàtica, que va restar inèdit i de què he parlat més amunt.

c) Un grupet de poemes, format per 47, 48, 49 i 51, del 1852; 52, del 1853, i 54, del 1851 —també enviats aquests dos últims a Madrona Renart—, constitueixen un minicicle —només interromput per 50 i 53— dedicat a la seva cosina i futura esposa Elisea Lluch, compost per poemes escrits durant l' enamorament i el prometatge més aviat complicat. De tots aquests degué existir, a més de la primera versió autògrafa, que ens ha arribat a 49, del 1852, i a 51, del mateix any —i que a més Rubió i Ors va publicar en aquest últim cas abans de *GL2* a *TrN*—, una còpia també autògrafa que degué fer arribar d'alguna manera a Elisea Lluch, i una altra de la que ens ha arribat a *mMR* en el cas de 52 i 54 i la que s'ha perdut enviada a *TrN* en el cas de 51, al marge de la versió per a *GL2*. Encara que no formi part d'aquest minicicle, anterior al prometatge entre Rubió i Ors i Elisea Lluch, es pot incloure aquí 56, en què per fi el poeta podia expressar amb llibertat els seus sentiments i dedicar obertament un poema a la seva futura esposa. Rubió i Ors en va conservar un primer autògraf a *mLG*, en degué fer una còpia a la dedicatària i en va fer un altra per a *mDiB*, no sabem amb quina destinació, a part de la còpia que degué lliurar a la impremta.

d) Incrustats en aquest grup, trobem 50 i 53, que semblen poemes de circumstàncies estrictament contemporanis dels del minicicle a Elisea Lluçh.

El primer, 50, va ser escrit arran de la mort del pare de la seva amiga Catalina Oliver. No en conservem cap testimoni autògraf, però n'hi havia un a la correspondència extraviada en la carta a l'amiga, com hem vist, del 18 de desembre del 1851 (Mas i Vives 1989: 21, però que el poeta el data el desembre del 1852)¹²⁴ i Rubió i Ors en devia tenir un d'anterior a la còpia per a la impremta.

El segon, 53, és una cançó de bressol datada el desembre del 1853 i que es conserva en testimoni autògraf a *mMR*. És possible que Madrona Renart, casada de feia cinc anys, i que ja havia tingut el primer fill, Pere Nanot, el 1848, tingués algun altre fill que motivés el poema de Rubió i Ors.

e) Queden finalment els poemes que constitueixen el grup de les «postes de sol», una sèrie iniciada amb 61 i 62, del 1853, i seguida per 63, del 1854, 64 i 65, del 1857, als quals podem afegir 107, restat inèdit fins ara i comentat més amunt. Excepte aquest últim i 63, de tots aquests poemes, com hem vist abans, no conservem cap autògraf i *GL2* n'és el primer testimoni. En canvi, ens ha arribat a *mLG* testimoni autògraf tant de 107 com de 63, que deu ser-ne la primera versió.

f) Cal fer un esment especial de 66, datat al novembre del 1858, del qual no conservem cap testimoni anterior a *GL2* i que és sens dubte l'únic escrit expressament per a aquest volum, ja que en aquesta data estava a punt de començar el procés d'edició i el poema obre el volum, poema que a *GL3* va passar a obrir el tercer volum en comptes del segon, com pertocaria, substituït per un poema inèdit anterior, 30, del qual he parlat més amunt.

Bé que l'autor pretén, al pròleg de *GL2*, haver «entremesclat sens ordre amb les primeres» «les noves composicions», el nou ordre és intencionat. La reordenació dels poemes, amb aquest nou criteri de reivindicació literària, obre el recull amb el poema «A Catalunya» (66), un poema nou que és una mena de rèplica patriòtica de «Mos cantars» (2), on de passada es reivindica com a primer tocador de la nova lira. Segueixen «Mos cantars» (2), i «Barcelona»

124 Mas i Vives em va dir en comunicació personal que no recordava si l'error era seu o del poeta.

(4). En canvi, «Lo Gaiter del Llobregat» (1), que, malgrat el seu poder emblemàtic no deixa de ser un poema immadur i poc reeixit, als ulls del poeta, passa al vuitè lloc. Combina poemes nous, com «Amors que maten» (51) i «Sa mirada» (56), fruit de la seva experiència sentimental més o menys recent, en quart i cinquè lloc, amb poemes ja publicats, als quals adjudica una ordenació que dilueix i deforma la pròpia biografia, a causa del casament el 1854 amb Elisea Lluch (Mas i Vives 1997: 252). Així, per esmentar els mateixos que abans, «Lo comte Borrell» (5) passa del quart al dissetè lloc; «La nit de Sant Joan» (9), del sisè al dotzè; «A unes ruïnes» (7), del dotzè al vint-i-sisè; «L'hivern» (13), del setzè al vint-i-quatrè; «Lo comte Jofre» (11), en canvi, avança posicions del catorzè al sisè lloc; «Don Joan lo Caçador» (22) passa del vint-i-quatrè al quaranta-cinquè lloc; «En la mort del jove artista don Vicenç Cuyàs» (6), del desè al cinquanta-quatrè lloc; «A donya Josepa Massanés en sos dies» (27), del vint-i-setè al cinquanta-novè, i «Lo lai del joglar» (20), del vint-i-sisè al cinquanta-setè lloc. Tanquen el llibre les «Postes de sol» —que Rubió i Ors, com el seu fill (Rubió i Lluc 1902: XLVI) i Menéndez y Pelayo (1889: 22), devia considerar la culminació del seu geni poètic—, abans de la incorporació del «Roudor del Llobregat» (29). Com hem vist, hi ha al recull tres grups de poemes força compactes, el dels dedicats a Madrona Renart i el dels dedicats a Elisea Lluch, que es trenen en part, i el de les «Postes de sol».

La nova reordenació és paral·lela a una altra revisió dels textos dels poemes ja publicats o inèdits. Aquest cop, la revisió és més profunda i afecta tots els nivells, des de la puntuació fins a la reformulació, la substitució o la supressió, amb la intenció, explicitada al pròleg, «que aqueixa edició sortís més correcta que l'anterior». Bona part ja quedarà per a la versió definitiva. Pel que fa a la puntuació, les variants segueixen la mateixa tònica que ja he descrit més amunt, com ara supressió de coma a «balandrejà» (2: 3) o el canvi de punt i coma per dos punts a «catalanes:» (3: 6). Més serioses són, com veiem aturant-nos només al primer poema 1, les intervencions lèxiques, i substitueix, per exemple, «engalanat» per «enjoïllat» (1: 44), «moriscos» per «moruns» (1: 29) o «històries» per «rondalles» (1: 40); les sintagmàtiques, en què substitueix, per exemple, «molt més les nits» per «les fredes nits» (1: 37), o les reformulacions de versos sencers, en què substitueix «¿Joiós gayter, olvidaries / t'airosa i fresca cabanya,

/ ton llit de fulles que banya» per «¿Daries, Gaiter, ta dolça / cabanya que el vent oreja, / ton llit d'herbes que espurneja» (I: 13-15), o «Deixaria, hermosa nina, / de ser rei per ses balades,» per «fins d'esser rei deixaria / per ser trobes amoroses» (I: 45-46). Com a mostra de supressió de versos sencers, tenim l'estrofa del testimoni de *mMR*, únic anterior a *GL2*, de 44, eliminada després del vers 30.

La intenció de Rubió i Ors, en la nova correcció, és fixar un text definitiu, tot i que al capdavant no ho serà, amb la voluntat de ser modèlic pel que fa a la llengua, d'acord amb el model que ell mateix ha creat i que triomfarà amb els poetes de la següent generació, i, pel que fa a l'estil, encara dins el paradigma de la imatgeria retòrica i lèxica del romanticisme.

4.2.5 De *GL2* a *GL3*, 1859-1902

4.2.5.1 Testimonis inèdits i publicats entre *GL2* i *GL3*, 1859-1889

A partir de la publicació de *GL2*, la vida poètica de Rubió i Ors esdevé molt més discreta i fins a *GL3* es limita a les contribucions als Jocs Florals, que es van acabar el 1863, quan va aconseguir ser Mestre en Gai Saber, a l'aparició d'uns quants poemes en algunes de les publicacions periòdiques més representatives de la Renaixença, com *Calendari Català*, *Lo Gai Saber* i *La Renaixença*, i en algunes antologies poètiques, i a un cert nombre de poemes no publicats abans de *GL3*, així com altres íntims o inacabats inèdits fins avui, o publicats només en part al quart volum, pòstum, de *GL3*.

a) Van ser presentats als Jocs Florals de Barcelona i van obtenir premi i, per tant, van ser publicats als corresponents volums dels Jocs Florals 84 i 85 el 1860 i 87 i 88 el 1863, dels quals conservem testimoni autògraf a *mLG*, i 86 el 1862, del qual no conservem testimoni autògraf. El 1861 no en va presentar cap perquè va ser mantenidor, però és evident que tenia molta pressa a esdevenir Mestre en Gai Saber, cosa que va aconseguir el 1863 —just darrere dels dos primers, Víctor Balaguer i Jeroni Rosselló—, per no perdre el seu lloc de preeminència en el moviment que començava a gestar-se i que també començava a diluir la significació de la seva figura. Després del 1863 no en va presentar cap més. Dels poemes presentats als Jocs Florals, Rubió i Ors degué escriure la primera versió, segurament la conservada —excep-

te 86—, a *mLG*; la còpia presentada al certamen, desapareguda, ja que no es conserva a l'Arxiu Històric de Barcelona, on hauria de ser, i la còpia definitiva, també desapareguda, lliurada a la impremta per a la publicació a *GL3*, a menys que hi lliurés la versió impresa de *JFB* amb esmenes. De 87, a més, conservem *FLVC*, un autògraf fragmentari de l'última estrofa del poema, publicat l'endemà de la mort del poeta, amb el següent encapçalament: «Acabament de ma poesia *A Aribau*, premiada en los Jocs Florals de 1863.» Es tracta d'un còdex *descriptus* que no aporta res i per això no n'he fet l'aparat evolutiu. De la mateixa manera, el poema 89, del qual conservem testimoni autògraf a *mLG*, va ser presentat a la convocatòria de l'Acadèmia Mariana de Lleida el 1871 i va ser publicat aquest mateix any a *Academia Bibliográfico Mariana. Certamen poético del año 1871 dedicado á Ntra. Sra. de la Academia* i el 1878 a *Lo Gai Saber*. A més de la primera versió, conservada a *mLG*, Rubió i Ors degué escriure'n una còpia per al certamen, que va servir per publicar el poema al volum corresponent; una altra còpia, en què recollia les variants de les anteriors, per a *Lo Gai Saber*, i encara una altra, definitiva, per a *GL3*, si no era la versió impresa de *LGS* amb esmenes. De 86, no en conservem testimoni autògraf però va ser publicat a *LIF*, en una versió pràcticament calcada a la de *JFB*, d'on sens dubte va ser extreta.

b) El 1863 va publicar a l'*Almanaque Literario del Ateneo Catalán* el poema 68, del qual conservem testimoni autògraf a *mLG*, en forma d'un retall d'*ALA* amb anotacions autògrafs, i a *fcAB* —aquest derivat de *CAL*—, però no la còpia d'impremta per a *GL3*, i que va tornar a publicar el 1876 al *Calendari Català*.

El 1874 va publicar a *La Renaixença* el poema 69, del qual conservem manuscrit autògraf a *mLG* i que va tornar a publicar el 1878 a *Lo Gai Saber* i encara un altre cop després de *GL3* de nou a *La Renaixença* el 1896. Haurien d'existir, doncs, a més de la primera versió a *mLG*, una còpia per a *La Renaixença* del 1874, de la qual Rubió i Ors va fer una còpia el 1878 per a *Lo Gai Saber* o bé va lliurar *REN*¹ com a original d'impremta, d'on parteix el testimoni de *La Renaixença* del 1896, però no ens han arribat. En la versió per a *GL3* que va fer Rubió i Ors i que tampoc no ens ha arribat, va ignorar la còpia o l'original imprès amb esmenes autògrafes destinat a *Lo Gai Saber*, amb tota probabilitat ja perdut, i les dues publicacions que se'n deriven: *LGS* i *REN*².

El 1878 va ser inclòs 56, de què he parlat al capítol anterior, a l'antologia *Llibre d'or de la moderna poesia catalana* i el 1882, a l'antologia *Llibre de l'amor*. Si Rubió i Ors va fer una nova còpia per a les antologies i *GL3* o va partir en tots tres casos de *GL2*, no ho sabem, però en tot cas no ens han arribat. Les variants entre *GL2*, *LLO* i *LIA* són insignificants.

També el 1878 va aparèixer a *Lo Gai Saber* el poema 22, que, com ja hem vist, ja havia estat publicat a *DDB* i a *GLI*, per a la qual publicació com per a *GL3* Rubió i Ors va fer una còpia o va partir directament de *GLI*. A la mateixa publicació, van aparèixer 69 el 1878, com acabem de veure, 78 el 1879, del qual no es conserven ni la primera versió ni les còpies per a *LGS* i *GL3*, i 79 el 1880, del qual tenim testimoni autògraf a *mLG*.

Aquest últim és un cas a part, testimoni de la lluita i les vacil·lacions del poeta com a traductor. Aquest poema és la traducció de «Regard jeté dans une mansarde», de Victor Hugo. Rubió i Ors en va fer una primera versió, que tenim a *mLG*. Després en va fer una altra versió radicalment canviada, com es pot veure a l'aparat evolutiu del poema, per a *LGS*, de la qual no conservem autògraf, i posteriorment, insatisfet d'aquesta proposta, va tornar a intervenir a *mLG* i d'aquesta correcció va sortir la còpia, que tampoc no conservem, per a *GL3*. L'autògraf és datat a l'agost del 1880, però no pot ser la data de redacció del poema perquè va aparèixer a *Lo Gai Saber* l'1 de juliol del 1880, i *LGS* deriva clarament de la versió anterior a les correccions de *mLG*. Cal pensar, doncs, en un error de memòria del poeta o bé que la segona intervenció a *mLG* és d'aquesta data.

Durant aquests anys, també van aparèixer alguns poemes al *Calendari Català*: 74 el 1864, del qual no conservem ni la primera versió ni les còpies per a *CAL* i *GL3*; 67 el 1867, del qual conservem testimoni autògraf a *mMR*, però no la primera versió ni la còpia per a *GL3*; 68 el 1876, ja publicat a *ALA*, com hem vist, i 73 el 1877, del qual no conservem cap autògraf, publicat més tard a *Llibre de la Renaixença* el 1888 i un altre cop, després de *GL3*, a *La Renaixença* el 1890, testimonis tots dos derivats de *CAL* i no recollits a *GL3*.

Dins el mateix període, va publicar 77 a *La Veu del Montserrat* el 1880, del qual conservem la primera versió autògrafa però no les còpies per a *LVM* ni *GL3*. La primera versió (*mLG*) conté unes correccions que, per la proximitat amb *GL3* i la divergència amb *LVM*, han de ser posteriors a *LVM* i anteriors a *GL3*.

c) Hi ha un altre conjunt de poemes que van ser inèdits fins a la publicació de *GL3* i dels quals conservem testimoni autògraf a *mLG* però no la còpia d'impremta per a *GL3*, que són 71, datat el 1865 i publicat contemporàniament a *GL3* el 1889 a *La Renaixença*, sense que ens n'hagi arribat la còpia; 75, datat el 1868; 76, datat el 1880 i que tanmateix porta la nota de Rubió i Lluch a l'autògraf «No deu publicarse»; 81, datat el 1887, i 82 i 83, datats el 1889, aquests tres últims tots traduccions d'Hugo i Lamartine.

d) Finalment, hi ha un poema que va restar inèdit en testimoni autògraf a *mLG* i que és publicat per primer cop en aquesta edició, que és *III*. Datat el 1881, és un poemeta de to popular dedicat a la Mare de Déu a la manera de Verdaguer. El mestre imitava el deixeble.

4.2.5.2 Els tres primers volums de *GL3*, 1888-1889

A les portes de la setantena, quan ja Lo Gaiter del Llobregat havia estat pràcticament oblidat tant al món acadèmic com al literari, arran del cinquantè aniversari de la publicació del primer poema al *Diario de Barcelona* el 1839 i de l'homenatge que li va retre la Lliga de Catalunya en un acte al Palau de Ciències,¹²⁵ Rubió i Ors va emprendre una nova edició de *GL* que ens ha arribat en tres volums de poesia. Probablement el quart volum havia de contenir la prosa i el teatre en català del poeta, però no va ser a temps de veure'l i va ser publicat pòstumament el 1902 a càrrec del seu fill, Rubió i Lluch.

Com ja he explicat, al final de la seva vida, Rubió i Ors es veia oblidat, almenys en relació amb la consideració que ell esperava rebre de la societat renaixent (Rubió i Lluch 1902: xxviii). Fins i tot la seva condició de pioner del potentíssim moviment de la Renaixença que just a finals del segle XIX començava a defallar i a ser envestit pels nous aires del modernisme, el moviment de reacció precisament a la Renaixença (Rossich 2019: 145), era, si no negada, matisada i oblidada.

125 Amb prou feines clausurada l'Exposició Universal del 1888, l'acte es va celebrar en un dels seus pavellons i va ser pràcticament contemporani a l'homenatge a Frederic Soler (Yxart 1890: 127). Lluís Domènech i Montaner, com a president de la Lliga de Catalunya, va comunicar a Rubió i Ors, en carta datada el 29 de desembre del 1888, que aquesta havia acordat celebrar la cinquantena de la publicació del poema «Lo Gaiter del Llobregat» (I) «amb una solemnitat literària» (CoR).

da.¹²⁶ Ja el 1877 havia redactat la memòria, de què he parlat al capítol corresponent, presentada a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i titulada *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas*, de reivindicació de la seva figura com a poeta i com a clau del naixement d'aquest moviment. El 1880, com hem vist, va renunciar a la presidència dels Jocs Florals (Casacuberta; Torrent i Fàbregas 1971: 75-76) i el 1883 va declinar ser-ne nomenat mantenidor «descontent segurament amb el que considerava una menysvaloració del seu paper» (Rossich [2020]: 12). Rubió i Ors volia deixar ben establert el seu llegat com a «patriarca» de la nova literatura catalana, «reiniciada» en el segle XIX, amb una edició exhaustiva que reunís tots els poemes publicats a les dues anteriors edicions de *GL*, més aquells que havia escrit i publicat posteriorment que li semblaven de prou relleu, i que posés èmfasi, amb un apartat específic, en els poemes premiats als Jocs Florals. Donaven encara més relleu a l'edició mastodòntica un gran nombre de traduccions d'amics, corresponents, coneguts i admiradors en unes quantes llengües: occità, francès, alemany, neerlandès, italià, grec i sobretot les peninsulars asturià, basc, castellà i gallec.

A grans trets, es pot dir que cada volum correspon a cada edició del llibre seguint l'ordre cronològic, amb alguns canvis que comentem tot seguit.

El primer volum, aparegut el 1888, recull els poemes de l'1 al 29, és a dir, els poemes publicats a *DDB*, amb els afegits a *GL1* i 29, incorporat a *GL2*.

El volum segon, publicat el 1889, recull els poemes 30 a 65, és a dir, inclou els poemes de *GL2* no publicats a *GLI*, amb l'excepció de 29, que tanca el primer volum; l'afegit de 30, que s'hi publicava per primer cop, i 66, aparegut primer a *GL2* i publicat ara obrint el tercer volum de *GL3*.

El tercer volum de *GL3*, publicat també el 1889, recull, com acabem de dir, el poema 66, inclòs a *GL2*, i de 67 a 89, que no havia pu-

126 Com ho és significativament en aquest article faceciós de Ramon D. Perés (Splen) (1884: 115): «En fi, Rubió i Ors no és un savi. Jo t'ho garantiso. Console't això de que tu tampoc ho siguis, encara que t'ho pensis. Rubió i Ors no és poeta. També t'ho garantiso jo.»

blicat anteriorment en volum, ja que havien restat inèdits o havien aparegut en publicacions periòdiques fins a l'aparició de *GL3*.

Rubió i Ors obre cada un dels tres volums amb un poema que ell considera emblemàtic del «programa» definit al pròleg de *GL1*, al qual es va mantenir fidel tota la vida, els dos primers amb el riu Llobregat, símbol del passat i del futur de Catalunya, com a eix. Així, «Lo Gaiter del Llobregat» (1) és restituit a la seva posició inicial com a primera baula, encara que segurament una baula vacil·lant, des del punt de vista formal, i poc ambiciosa des del punt de vista literari, de tot el que havia de venir després. Obre el segon volum «Defalliment. Al Llobregat» (30), poema del 1841 no publicat a *GL2*, on el poeta expressa el seu desànim davant de la falta de resposta a la seva crida a «ressuscitar» una literatura catalana amb entitat pròpia. Finalment, obre el tercer volum «A Catalunya» (66), un poema ple d'enyorança de la grandesa passada de la pàtria, un dels temes recurrents a l'obra de Rubió i Ors i per extensió al primer romanticisme català, sigui d'expressió catalana o castellana.

La tendència general en l'ordenació dels poemes a *GL3*, com correspon a una recopilació que vol deixar testimoni de la singladura poètica, és a la restitució cronològica o, si més no, a l'ordre dissenyat a *GL1*.

Així, obre el recull de nou amb el poema «Lo Gaiter del Llobregat» (1) i consagra el lloc fundacional de «Mos cantars» (2) i «Barcelona» (4). També recuperen lloc cronològic, encara que no exactament en la mateixa posició, «Lo comte Borrell II» (5), «En la mort del jove artista don Vicenç Cuiàs» (6), «A unes ruïnes» (7), «Un cor de filla» (8), «La nit de Sant Joan» (6), «Lo comte Jofre» (10), etc. La línia d'ordenació cronològica se segueix al segon volum, que és rigorosa si donem per veraces les dates que ofereix el poeta, cosa que no sempre és clara.¹²⁷ Cal exceptuar-ne el minicicle dedicat a la llavors futura esposa Elisea Lluch, que comprèn, com hem vist, els poemes «Esperances mal·logrades» (47), «La flor i lo papalló» (48), «La rival de les flors» (49), «Amors que maten» (51), «Penes i remeis» (52) i «A una nineta que me demanava versos» (54), la seqüència cronològica del qual, entre l'agost del 1851 i el març del 1853, seria 54, 47, 48, 49, 51

127 És el cas, per exemple, de 31, 34, 36 o 39 (vegeu-ne els davantals).

i 52, i al qual s'afegeix «A una morera» (55), i el cicle de les «Postes de sol», que s'inicia amb «Enyorament» (60), del 1857, anterior, doncs, als poemes precedents, i les «Postes» pròpiament dites, 61, 62, 63, 64 i 65, que hem estudiat més amunt i que van del 1853 al 1857. L'ordenació del tercer volum respon al criteri cronològic, amb l'única excepció del poema «A la Verge de Montserrat» (76), del 1880, posterior a 78, segurament per agermanar-lo amb «A la Verge en sa soledat» (75), del 1868. Dedicava una secció a part als poemes premiats als Jocs Florals (84-89), també ordenats per ordre cronològic.

Rubió i Ors intervé en els textos publicats anteriorment, amb esmenes en la línia de les dues edicions anteriors: la del 1841 i la del 1858. El que pretén ara la revisió és emmotllar-se en el que ell considerava que eren els cànons poètics i literaris del moment, és a dir, la Renaixença, sense traïr el camí de recerca estilística propi. De nou, es donen substitucions lèxiques, canvis de puntuació i reformulació de versos. La puntuació segueix la mateixa línia de variants que a les dues edicions anteriors, com introducció de coma a «fulla,» (2: 5) o el canvi de dos punts per punt i coma a «brodat;» (1: 28). En la línia d'adaptació al model gramatical renaixent del moment, trobem el canvi de «ser» per «ésser» generalitzat, com també el de «pus» per «puix», «olvidar» i derivats per «oblidar», «est, esta» per «eix, eixa», «llibre» per «lliure», «amador» i derivats per «aimador», el possessiu plural col·loquial pel culte «llur, llurs», etc. Molt menys abundoses són, sempre a la cerca de la millora estilística segons els criteris de l'època, les substitucions lèxiques, com «dispersà» per «espargí» (2: 7), «divaga» per «va errant» (2: 12), «batalles» per «gestes» (16: 7), «pomet» per «gerro» (2: 67) o «sostres» per «trespols» (2: 7); sintagmàtiques, com «Dels antichs» per «De tos vells» (2: 9) o «Referint del foc» per «Narrant de la llar» (1: 39), i de versos sencers o quasi sencers, com «I bravura d'aquells que un jorn li daren» per «esforç d'aquells sos fills, que un jorn li daren» (2:47), «Lo pendó arrossegaren» per «La bandera arrastraven» (2: 55) o «Pus no desdenya les humils cabanyes» per «ni a menys té la humil llar de las cabanyes» (2:71).

Quan Rubió i Ors va publicar aquesta tercera edició de *GL*, el model de llengua poètica de la Renaixença ja feia anys que s'havia consolidat, i el mateix Rubió i Ors hi havia contribuït en bona manera. El que buscava el poeta en aquesta edició que volia deixar

com a llegat definitiu és acomodar la seva poesia a aquest model de llengua poètica que llavors era dominant, però que ben aviat esdevindria caduc, amb l'ajuda, molt probablement, del seu fill Antoni Rubió i Lluch, sens dubte molt més entès en aquesta qüestió que el seu pare.

4.2.5.3 Testimonis inèdits i publicats, 1889-1899

El 1897, encara en vida de l'autor, doncs, la revista *L'Atlàntida* va publicar *I*. Tanmateix, les variants que presenta respecte de *DDB*, que li serveix de model, són de transmissió i no ofereixen cap dubte que es va publicar sense la supervisió de l'autor, de manera que no l'he tingut en compte en la constitució de l'aparat crític.¹²⁸

Dos poemes van ser publicats per primer cop durant aquests anys, respectivament el 1898 i el 1899 al *Calendari Català*, i van ser editats al volum quart, pòstum, de *GL3* a càrrec del fill Antoni Rubió i Lluch. Un és 98, datat el 1845, traducció d'un poema de Goethe, del qual he parlat més amunt: no en conservem ni la primera versió ni les còpies d'impremta per a *CAL* i *GL3*. De l'altre, 108, datat el 1858, ens n'ha arribat la primera versió però no les còpies d'impremta per a *CAL* i *GL3*.

Un petit nombre de poemes va ser escrit durant aquests últims anys de la vida del poeta.

De 112, publicat el 21 de juny del 1891 a *La Veu de Catalunya* i al quart volum de *GL3*, no en conservem cap còpia autògrafa i agafo *LVC*, última edició en vida de l'autor, com a text base. Una setmana més tard, el 28 de juny del 1891, el poema va aparèixer reproduït de nou a *Lo Catalanista*. *LOC* és un testimoni evolutiu de *LVC* mancat de rellevància, indubtablement publicat sense supervisió de l'autor, i per això no n'he fet l'aparat evolutiu.

128 Arran del cinquantenari de l'aparició d'*I* el 1839, una sèrie de publicacions van reproduir-lo el 1889: *Diario de Barcelona* (16 febrer, p. 2092), *La Renaixença* (16 febrer, p. 1005), *L'Esquella de la Torratxa* (11:527, 16 febrer, p. 99-100), *Lo Catalanista* (III:79, 17 febrer, p. 5-6), *Gàlicia. Revista Regional de Ciencias, Letras, Artes, Folk-Lore, etc.* (març, p. 135-136). Evidentment, Rubió i Ors no va supervisar aquestes edicions i per això no he tingut en compte aquests testimonis.

De 113 en conservem testimoni autògraf a *mLG*, anterior a la publicació el 1893 dins el volum de *Poesías líricas* d'Antonia Díaz Lamarque i després al quart volum de *GL3*. L'autògraf porta una anotació a la ploma de Rubió i Ors, que diu «Copiada» i que il·lustra el procés que hem anat veient fins ara de partir d'una primera versió i fer còpies per a impremta, normalment incorporant les variants cada vegada. Prenc *PoL*, última edició en vida del poeta, com a text base però esmenant-ne les errades del copista andalús. Cap dels testimonis no justifica les alteracions que el poema va patir a *GL3*, que no va controlar el poeta.

El poema 114, que només ens ha arribat en manuscrit autògraf a *mLG*, és datat el 1894 i, per tant, posterior als tres primers volums de *GL3* publicats en vida del poeta. Dedicat al monestir de Santa Maria de Ripoll, és difícil saber per quin motiu Rubió i Lluch no el va incloure al quart volum de *GL3*, ja que per una carta de Federico Barai-bar a Rubió i Ors en què acceptava traduir-lo al castellà sabem que el poeta el pensava publicar en aquest volum. Potser Rubió i Lluch no el considerava versió definitiva.

De 115, datat el 1895, arran de la mort de Frederic Soler, només en conservem el testimoni del volum quart de *GL3*. Datat a Cardedeu dos dies després del decés, sospito que va ser escrit, potser a correu i sense temps de fer-ne còpies, amb destinació a algun home-natge o publicació de què no tinc notícia i d'on Rubió i Lluch degué partir.

El poema 116, dedicat a la seva amiga vilafranquina Rosa Maria Olivella i datat el 1897, ens ha arribat en dos testimonis autògrafs a *mLG*, clarament una primera i una segona versió quasi idèntiques, però les variants, sobretot la que corregeix la mètrica al vers 24, permeten deduir quina versió és la prèvia. Tractant-se d'un poema íntim, és lògic que Rubió i Lluch decidís no incloure'l a *GL3*, com tampoc l'anterior dedicat a Olivella, 106.

Pel que fa a 117, conservat en testimoni autògraf a *mLG* i no datat, és sens dubte un esborrany que sembla tardà, com apunta la nota al marge de Rubió i Lluch, i encara en un estadi molt primerenc.

4.2.5.4 Quart volum de *GL3*, 1902

El quart volum de *GL3*, preparat pel fill del poeta, Antoni Rubió i Lluch, i publicat pòstumament, recull, entre altres textos dramàtics i en prosa, alguns poemes inèdits i esparsos, que, atès que, segons les notes al volum del mateix Rubió i Lluch, no puc considerar editats per l'autor, he reunit juntament amb altres d'inèdits i esparsos, seguint un ordre cronològic, sempre que les datacions ho han permès. Es tracta dels poemes 93, 97, 98, 99, 108, 110, 112, 113 i 115, de tots els quals he parlat en anteriors epígrafs. Dos poemes recollits al quart volum de *GL3* van ser publicats de manera esparsa en vida de l'autor, amb testimoni autògraf, anterior, a *mLG*, com 108, o sense testimoni anterior, com 98.

4.2.5.5 Poemes inèdits i esparsos no recollits a *GL*

Resten els poemes dels quals s'han conservat manuscrits inèdits que no són inclosos a la darrera edició de *GL* i de tots els quals he parlat en anteriors epígrafs. La filiació pot ser variada:

a) La majoria han pervingut amb un únic manuscrit autògraf a *mLG*. Són els poemes 92, 101, 107, 109, 111, 114 i 117.

b) A més, *mLG* conté, com ja hem vist, també dues versions de 105 i 116 i tres de 100 i 106, l'anàlisi de les variants de les quals n'estableix clarament la filiació.

La procedència de la resta de poemes (94, 95, 96, 102, 103, 104) és diversa:

c) Els poemes 94, 95 i 96, com ja hem vist, estan dins *mQP*, quadern de còpies de poemes d'encàrrec i per a àlbums, junt amb 97, publicat a *GL3* per Antoni Rubió i Lluch, del qual prenc *mQP* com a text base, ja que és l'únic testimoni autògraf de què disposem i *GL3* és pòstum.

d) De 102, com ja hem vist, també conservem tres testimonis: un a *mLG*, un a *mMR* i un a *mCoR*, aquest darrer, però, en la transcripció diplomàtica que en va fer Joan Mas i Vives a partir de l'original de la Societat Arqueològica Lul·liana, que posteriorment es va extraviar (Mas i Vives 1997: 264). Prenc aquest darrer testimoni, posterior de mig any als altres dos, com a text base, però hi incorporo les correc-

cions de *mLG*, que suposo fetes per Rubió i Ors en data posterior als tres testimonis i que modifiquen tant *mMR* com *mCoR*.

e) Pel que fa a 103, de què he parlat més amunt, en conservem cinc testimonis: el que va publicar Rubió i Balaguer en transcripció diplomàtica a *La Revista* el 1933, potser a partir d'un testimoni extraviat, que prenc com a text base; dos autògrafs, *mLG* i *mCoR*, i dos antígrafs a *mFrR*, com he explicat amb detall.

f) I, per acabar, de 104, com hem vist, en conservem tres versions: *mLG¹*, *mLG²* i *mMR*. He adoptat *mLG²* com a text base. La versió de *mMR* és la mateixa que *mLG¹* amb algunes variants, però *mLG¹* conté unes quantes correccions posteriors a *mMR* i molt pròximes a la tercera versió, *mLG²*, que les incorpora.

g) Finalment tenim un sol cas de poema publicat esparsament i no recollit a *GL3* en el díptic 90 i 91, del qual he parlat més amunt.

5. RECEPCIÓ

L'obra poètica en català de Rubió i Ors, malgrat ser molt poc llegida, no es pot dir que hagi estat poc estudiada, ja que la seva recepció és tan extensa, atès que d'una manera o altra apareix a tots els estudis sobre la Renaixença i especialment sobre els seus inicis, com escassa, ja que la majoria no s'hi centren. *Lo Gaiter del Llobregat* ha fet vessar molta tinta, fins i tot la pròpia, però quasi tota relacionada amb el fet de ser o no l'iniciador de la Renaixença o de ser el primer poeta català significatiu del segle XIX i gens relacionada amb la seva dimensió literària. Des del principi mateix de l'aparició dels seus primers poemes n'ha estat més valorada, amb excepcions, la significació històrica que la literària o fins i tot la qualitat literària. La valoració literària del conjunt de l'obra poètica en català de Rubió i Ors encara resta per fer.

5.1 Recepció coetània¹²⁹

5.1.1 Recepció crítica de *Lo Gaiter*

La primera ressenya pròpiament dita de *Lo Gaiter* és la que va aparèixer al *Diario de Barcelona* al setembre del mateix any 1841 redactada per Joan Illas i Vidal (Rubió i Lluch 1902: xxxviii), que sabem que formava part del grup d'amics de Rubió, com ell mateix manifesta: «un artículo laudatorio suscrito por mi amigo Juan Illas y Vidal» (*Biografía*: 18). L'article, força extens, signat per «Un Catalán», remarca la joventut del poeta, es mostra sensible a les «innumerables bellezas» dels poemes i potser és el primer a destacar el significat del pròleg del llibre, però posa ja l'accent en la significació que tenia per a la literatura catalana el gest de publicar-lo (Illas 1841: 3882):

129 Manuel Jorba (2013 i 2014) és qui més ha explorat aquest tema als seus extensos treballs sobre Aribau i Verdaguer.

Hace ya tiempo que el público ha podido admirar el precoz talento de este joven que apenas salido de la edad infantil, ostenta ya una rica erudición y una profundidad de ideas propias del hombre maduro. Algo se observa sin embargo en sus poesías que nos revela sus pocos años, al paso que solo sirve para dar mayor realce a sus composiciones: hablo de la inocencia, del candor, de la pureza de sentimientos que en las mismas campea. / Precede a sus poesías un prólogo que nos manifiesta el fin que se ha propuesto el autor al publicarlas: excitar a sus compatriotas a que estudien el idioma y la historia de su país, para que siguiendo el noble ejemplo que les está dando, procuren crear *una literatura catalana independiente*, ya que no puede aspirar Cataluña a la independencia política. Por cierto que defiende con tan bellas razones y se dirige al corazón con tan sentidas querellas, que a despecho nuestro se coloraron de rubor nuestras mejillas al leer estas palabras: *Sol emprengué son camí i sol ha arribat al fi de son viatge*. En el primer ímpetu tomamos involuntariamente la pluma para secundar sus esfuerzos; pero luego al ir recorriendo aquellas páginas en que son innumerables las bellezas, como innumerables son las estrellas del cielo [...].

Al novembre del mateix any va aparèixer un llarg assaig de Josep M. Quadrado sobre Ausiàs March en dues parts a la *Revista de Madrid* (I [1841], p. 509-532; II, p. 254-267) que es va reproduir al seu *Almacén de Frutos Literarios* de Palma (32 [19 desembre 1841], p. 497-504).¹³⁰ En una nota a peu de pàgina (p. 501 de l'*Almacén*), Quadrado, que coneixia Rubió a través de Piferrer (Mas i Vives 1997: 251), parla de «la lindíssima oda *A la Patria*, del Sr. Aribau» i insisteix en la valoració del gest, encara que no en detriment de les virtuts literàries, a més de treure a la llum l'argument de la renúncia a una llengua amb més prestigi i difusió:

la preciosa colección de poesías catalanas de don Joaquín Rubió, dada a luz este mismo año (1841) con el título *Lo Gaïter del Llobregat*, obra digna de atención así por la riqueza de imaginación y dotes poéticas que en ella brillan, como por las nobles intenciones que le han decidido a escribirla en su dialecto provincial, sacrificando así al patriotismo la celebridad más universal que adquiriera a haber escrito en idioma más conocido.

130 Citem de *Museo Balear*, I (1875), p. 103, n. 1.

Encara el 1841, Joaquim Roca i Cornet, de nou un amic i en aquest cas «mentor» de Rubió i Ors, publicava una ressenya a la seva revista *La Religión* («Lo Gaiter del Llobregat. Poesías. De don Joaquín Rubió y Ors», x [1841], p. 63-64). Roca i Cornet elogia els poemes de *Lo Gaiter*:

Cubierto su autor con la modestia de un incógnito, se parecían sus acentos al murmullo suave que en medio de una floresta regalada hiere gratamente el oído y se oculta al ojo investigador. Desde entonces personas de toda edad y sexo, censores graves y profundos y espíritus fáciles de impresionarse, la niña, el joven, el anciano, heridos todos por aquella fibra común de sensibilidad con que siempre impresiona lo bello y lo deleitable, leían con el mayor placer y detención aquellos cantares.

Hi destaca l'evocació de temps pretèrits i la joventut del poeta, i, un cop més, valora per sobre de tot el gest:

Nos transporta a épocas de gloria, de valor, de hidalguía y de amor; a épocas que nos parecen fabulosas, y en las cuales sin embargo se deleita y encanta el patriotismo y la imaginación. [...] El señor Rubió puede gloriarse de haber hecho con esta preciosa colección un servicio importante no solo a la literatura en general sino a la nuestra en particular. Si en la fluidez y la flexibilidad de sus versos vindica con fuerza irresistible la lengua patria de los apodos de pobre, áspera y ruda con que la motejan los que no la conocen [...]. No importa que haya sido solo, no importa que nadie se haya presentado en la palestra. Es joven todavía, y él solo con sus propias fuerzas puede obrar una restauración en nuestra literatura cuando el tumultuoso ruido de nuestras querellas intestinas nos deje percibir la voz deleitosa de la más celeste de las artes.

Recordem que una mica abans Roca i Cornet havia publicat a *La Religión* el poema de Rubió i Ors «Dolors i consols» (17), acompanyat d'una traducció del mateix Roca i Cornet sense signar, recollida a l'edició poliglota del 1888.

Al desembre del 1841, va aparèixer publicada la ressenya segurament més seriosa d'aquesta primera etapa, que és la que va fer Tomàs Aguiló, que aleshores encara no coneixia Rubió i Ors, cosa que va fer al cap d'uns mesos, per a la revista *Almacén de Frutos Literarios*, de Josep Maria Quadrado. Després d'una llarga disquisició sobre la joventut i la fama, Aguiló (1841: 487) entra en l'obra de Rubió i Ors en termes elogiosos:

No creemos sea esta la suerte de *Lo Gaiter del Llobregat*. Su apreciable autor, el joven barcelonés don Joaquín Rubió y Ors, en la aurora de su edad literaria, ha tenido el feliz impulso de descolgar el arpa de los trovadores provenzales, ha sacudido el polvo de sus cuerdas que el tiempo aflojara, y les ha hecho despedir sonidos tan penetrantes y melodiosos, que no pudieran menos de arrancar un víctor si se oyeran en un concierto de liras castellanas las más cordes y las más bien templadas.

També destaca el gest de Rubió i Ors quan adverteix que

Cataluña sería muy ingrata si olvidar pudiese nunca el cariñoso afecto de su hijo, desconocería sus antiguas glorias si no prestase oídos al que en su mismo idioma se las recuerda, habría caído en el embrutecimiento o en la sordera si no percibiese los encantos de su voz, o estaría totalmente materializada si no suspendiese de vez en cuando el ruido de sus fábricas y telares para escuchar las vibraciones de su lira esencialmente catalana.

Però, després d'analitzar el que fa essencialment catalana aquesta obra al marge del «dialecto», destaca que «refiere algún cuento de hadas con tan irresistible hechizo que no bastan a destruirlo toda la luz que despide la antorcha de la filosofía» (p. 488), destaca la «bellísima producción» (p. 488) de «Lo lai del joglar» (20), considera melodiosos els versos dedicats a Isabel II (18) (p. 488) i apunta que (p. 489) «a los que encuentran algo de monotonía en su estilo diremos que tal vez sea esto una prueba de que el autor es verdaderamente poeta. Su viva imaginación desde luego se tiende como un velo transparente sobre los objetos que se le presentan, y estos aunque aparecen con todos sus contornos y colorido particular, no pueden desechar del todo el matiz general que les envuelve». Només recomana al poeta que «en sus poesías religiosas sea algo más sobrio de pompa y lozanía» (p. 489). Aguiló posa com a mostra de tot el que diu un fragment de «Los plants de la castellana» (19) i «La rosa i lo rossinyol» (21) tota sencera.

El 1857, Francisco de Paula Canalejas publicava l'article «Poe-tas catalanes contemporáneos» a *El Museo Universal* (14 [30 juliol 1857], p. 109-110), centrat en Rubió i Ors, ja que «solo acudiendo a los modernos poetas alemanes se encuentran tan originales inspiraciones» com les de Rubió. Canalejas es mostra entusiasta en un elogi genèric: «Poeta de inspiración no vulgar [...] su acento adquiere robusta entonación al cantar las glorias de su patria, porque lo pasa-

do no es el porvenir que desea, sino que al levantar los velos de las futuras edades, ve apercebidas para Barcelona coronas no menos ricas que las que ciñera en otros días.» Però després segueix, centrant-se en «Mos cantars» (2): «Estos son los sentimientos que resplandecen en las composiciones que siguen, sin que sea necesario que me detenga en señalar la armonía de los versos, y los brillantes rasgos que las embellecen.» L'entusiasme culmina en «Barcelona» (4): «La composición dedicada a Barcelona es sin disputa una de las mejores del tomo, y sorprende el ver cómo la forma más elegante de nuestra metrificación se plega dócilmente al pensamiento del poeta.» Però no defalleix quan s'atura a la poesia d'inspiració popular:

Rubió y Ors, inspirado en fuente tan pura, escribió composiciones que demuestran no pecan por exageradas sus palabras. *La noche de San Juan*, basada en una costumbre popular, es modelo acabadísimo de este género [...]. El metro aumenta su indeleble encanto. [...] Figura dignamente al lado de la anterior *la reina del Torneo*, por su sencillez y exquisita ternura [...]. Nótese la dulzura de la lengua y la sencillez del método.

Canalejas resumeix: «basta las conocidas para comprender la alteza de sus pensamientos y la feliz inspiración, que reina en sus cantos, y que le declaran el primero y más principal de los modernos poetas catalanes».

Albert Rossich (2019: 124) recorda que cal matisar l'entusiasme que es desprèn de Canalejas, que acaba l'article advertint:

Digno de severa censura sería escribir en estas lenguas cantos guerreros contra la madre común, y como ocioso empeño debe tacharse el pretender vincular en una lengua local los nobles pensamientos del glorioso arte de los siglos medios y siglo xvii, que cuenta con la lengua divina de nuestros divinos poetas y encomiados escritores.

Més crític va ser «S. E.» (Salvador Estrada i Ribas, segons anotació amb lletra d'Antoni Rubió i Lluch, al retall de la crítica que es troba a l'ALR, BC ms. 9611) a «Una ojeda a Lo Gaiter del Llobregat», al diari federalista i republicà *El Telégrafo* (5 febrer 1859, p. 671-673), l'única ressenya, junt amb la d'Aguiló, comentada tot seguit, que va aparèixer sobre la segona edició de *Lo Gaiter*. Després de molts elogis a l'harmonia i el colorit dels versos de Rubió i Ors, en critica «las faltas de lesa gramática», el «sinnúmero de licencias poéticas» i «el arcaísmo que se nota a menudo en las referidas composiciones».

El 1859, Tomàs Aguiló, ara ja un vell amic del poeta, va publicar «Lo Gaiter del Llobregat» a *El Mallorquí* (1 març 1859, p. 2-3). Aguiló es veu en la necessitat de situar el llibre i l'autor, cosa que dona també una dimensió de la difusió de *Lo Gaiter* fora de Catalunya, però no li escatima lloances:

El novel escritor, que cual astro naciente asomaba en los confines del horizonte, se encuentra ya a bastante altura destellando en el hemisferio: el joven laborioso, entonces esperanza, es ya ornamento de su patria: el poeta de sensible corazón y rica fantasía, entonces casi desconocido fuera de su país natal y de un reducido círculo de amigos, ha conquistado ya un renombre glorioso en la república de las letras españolas.

I de fet en reivindica, malgrat la llengua del llibre, la condició «supraprovincial»: «el nombre de don Joaquín Rubió y Ors, como nombre de un esclarecido poeta, pertenece al reino entero». Aguiló remarca la continuïtat entre els poemes de la primera edició de *Lo Gaiter* i els nous d'aquesta segona edició i la seva qualitat literària:

las brillantes cualidades de sus poéticas inspiraciones son de tal relieve que para distinguirlas y apreciarlas no ha de influir nuestro voto, y con los motivos peculiares que deben dar a este libro cierta preferencia sobre otros de su género, los caracteres que lo hacen más digno de estima entre nosotros, son razones tan obvias que ninguna necesidad hay de mentarlas.

Després de la «reinstauració» dels Jocs Florals el 1859, la recepció de la poesia catalana de Rubió i Ors es dilueix sota el devessall jocfloralista de noves veus i noves poesies que adopten el català com a llengua d'expressió literària fins a culminar en l'obra de Jacint Verdaguer, el cim de la poesia de la Renaixença.¹³¹

Entre el 1879 i el 1881, Francisco María Tubino va publicar en fascicles finançats per mitjà de subscriptors una extensa obra titulada *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, que és el primer intent seriós de fer una síntesi dels

131 Sobre la Renaixença i sobre Verdaguer la bibliografia és immensa. Pel que fa als Jocs Florals i les causes de la Renaixença, vegeu especialment Domingo 2009a; 2009b; 2009c; 2011a; 2011b; 2013c.

antecedents i el desenvolupament de la Renaixença (Tubino 1880).¹³² Naturalment, l'estudi no se centra ni en la figura ni en l'obra de Rubió i Ors però hi té el seu lloc i hi és respectat. Segons Tubino (Domingo 2007: 227): «Es el Gaitero una personificación: Cataluña reintegrada en la plenitud de su soberanía poética y artística.» Tubino, que a mesura que avança l'obra va decantant l'entusiasme inicial pel moviment literari i cultural català cap a un escepticisme temorenc, li dedica un extens capítol (p. 161-169), on es confirma la versió del mateix Rubió i Ors sobre la Renaixença: malgrat que no fos l'únic que escrivia en català al moment de l'aparició de Lo Gaiter del Llobregat, ell és l'únic pare fundador del moviment literari i després polític perquè era l'únic que tenia un propòsit refundacional. Tubino hi repassa els poemes més significatius de la primera obra rubioiorsiana però sempre des de la mateixa òptica del gest significatiu i no de la valoració literària, que sembla acompanyar per si mateixa l'altra (p. 169):

Después de la prueba suministrada por un testigo de mayor excepción [Mañé i Flaquer], sería inútil empeñarse en negar a los versos de Rubió la eficacia decisiva que les hemos reconocido. El provincialismo estaba en la atmósfera, latía en el fondo del organismo social, hasta se bosquejaba en la propensión secreta de algunos acontecimientos. Procedía condensarle, ensalzarle, hacer verbo la idea, y voluntad el verbo, pasar del informe deseo al hecho disciplinado, convertir la teoría en realidad, y para esto se buscaba una bandera y un ideal; Rubió facilitó la una y el otro, convirtiendo su laúd en la acerada espada del guerrero.

Després exalta el «numen» de Rubió i Ors en comparar la seva poesia catalana amb la de Josep Sol i Padrís (p. 181-182). Al capítol VII dedica també un ampli espai al *Roudor de Llobregat* i el certamen de l'Acadèmia. De fet, Tubino segueix per a la seva obra l'esquema proposat pel mateix Rubió i Ors a la *Breve reseña sobre el renacimiento de la lengua y la literatura catalanas* que aquest havia llegit a l'Acadèmia de Bones Lletres el 1877, que va circular llavors entre els interessats i va ser publicada en francès el 1879, però que no va aparèixer publicada en castellà fins al 1880, com hem vist (Tubino 1880 [2003]: 409).

És en aquesta obra que fixa el relat de la Renaixença, el relat que Verdaguer col·laborava a consolidar al «Record necrològic» a Rubió i

132 Per a un estudi detallat sobre aquesta obra, vegeu Domingo (2005 i 2007). Citem a partir de l'edició de Pere Anguera (Pamplona, Urgoiti, 2003).

Ors, dictat a l'Acadèmia de Bones Lletres el 12 de gener del 1902, i que no ha estat qüestionat fins fa poc, en l'afany de Rubió i Ors de reivindicar-se per no ser oblidat i quedar descavalcat del moviment literari i cultural que pren embranzida com a tal a partir dels anys 1860.¹³³

Potser el treball més seriós fins avui sobre Rubió i Ors com a poeta és el que l'estudiós Marcelino Menéndez y Pelayo, deixeble de Manuel Milà i Fontanals, va publicar com a «Prólogo» al segon volum de la tercera edició de *Lo Gaiter* el 1889. Menéndez y Pelayo (1889: XXI-XXIII), a més de reforçar el relat establert per Rubió i Ors, és dels pocs que s'han atrevit a valorar la seva obra poètica des del punt de vista literari, que considera d'envergadura literària. En una llarga digressió, Menéndez y Pelayo defensa la validesa literària de Rubió i Ors al marge de la seva influència precursora:

Tal es el caso del señor Rubió. Lo que vive y vivirá del *Gaiter* no es lo que tiene de trovadoresco y de romántico (a pesar de la suma discreción y buen gusto con que todo está ejecutado), sino aquellas composiciones de carácter íntimo, más diríamos doméstico y familiar, en que el autor nos ha revelado lo mejor de su alma. Alma verdaderamente envidiable, cuya perfecta salud moral, robustecida por sólidas convicciones cristianas, no excluye cierta suave y femenil ternura que, lejos de enmuellecer el ánimo del poeta, le ha hecho más llevaderos los ásperos caminos de la vida y ha dado bríos a su pecho para superar las cuestras más arduas. *Sa mirada, Enyorament, Postes de sol*, son bellísimas muestras de este género de poesía, en que lo honrado y puro del afecto no daña de ningún modo a su fervor reconcentrado, ni a su ardiente expansión.

Joan Sardà, el 1889, recollia i aprofundia la idea de la dimensió supraregional de *Lo Gaiter* al «Pròleg» al tercer volum de l'edició poliglota, recordant l'impacte que va tenir la poesia de Rubió i Ors en ell i la seva generació, la que seria dels primers catalanistes, nascuts als anys 1835-1840, i explicant en part l'èxit del seu model. Evoca l'època d'estudiant (1889: IX-XI), cap al 1863, quan sortint de l'institut anaven uns quants a la biblioteca de la Universitat, llavors de Sant Joan, on va descobrir *Lo Gaiter*:

133 Jordi Ginebra allarga l'ombra de la fixació del relat a les tres generacions d'estudiosos dels Rubió: «el Rubió-centrisme no és sinó també una invenció, un resultat d'una particular reelaboració del passat feta per Rubió i Ors mateix, pels seus descendents i pels estudiosos posteriors influïts pels Rubió» (Ginebra 2003: 519).

Amb aquell temperament romàntic de tot noi de quinze anys, aquelles estrofes de trobadors i paladins i sultanes, aquelles reminiscències cavalleresques i orientals del poeta, aquella metrificació aconsonantada, airosa, laxa, si es vol, però abundant i verbosa, seduïa la imaginació i aflagava aquestes orelles espirituals que duem tots dintre del cervell i que ens fan percebre clara i distinta la cadència eufònica del vers fins sense llegir-lo, no ja en veu alta ni baixa, sinó en cap veu.

Perquè aquelles fantasies concordaven amb el que, segons ell, «començava a ser la característica de la nostra exaltació: una idolatria cega, i principalment afectiva, més que reflexiva, per la Catalunya de la història vella, present i resurrecta en les estrofes del Gaiter».

A continuació, Sardà (1889: XIII-XIV), evocant amb tot detall l'experiència de l'autor basc Antonio de Trueba, destaca la validesa de la proposta poètica de Rubió i Ors més enllà de l'àmbit català, és a dir, regional, en el que és un al·legat del regionalisme i les literatures regionals.

Arran de la celebració dels cinquanta anys de la publicació del primer poema al *Diario de Barcelona* i la sortida a la llum dels primers volums de l'edició poliglota, Francesc Miquel i Badia va signar una àmplia ressenya al mateix *Diario de Barcelona* del 5 de març del 1889 (p. 2839), bàsicament històrica i sense valoracions, excepte quan diu que Rubió i Ors va aportar «una nueva forma de expresión en la que brillaba un profundo sentimiento poético y una suerte de ingenuidad grata» a entesos i llecs.

D'altra banda, Francisco S. Bravo va publicar el 1890 a *La Época* de Madrid i més tard a *La Nación* de Buenos Aires una llarga ressenya també de l'edició poliglota i remarcava que Rubió i Ors «no canta, como otros, por imitación, sino por genialidad, porque nació poeta».¹³⁴

A cavall entre Renaixença i modernisme, Josep Yxart (1890: 127-128) torna a posar l'accent en el gest del poeta:

Seguramente el joven que con modestia infantil deponía sus primeros versos en la redacción del *Diario de Barcelona*, ni hubiera podido imaginar nunca, ni aun llevado de su fantasía de vate o adivino, el cuadro

134 Se'n troben sengles retalls a l'ALR (BC ms. 9687), el primer datat el 23 de febrer i el segon el 4 d'abril. Tanmateix, a l'exemplar que he consultat de *La Nación* del 23 de febrer del 1890 no hi apareix la ressenya.

que debía rodearle cincuenta años después, el día de su glorificación. Al renovar hoy en la edición polígota de sus poesías, la lectura del prólogo que le puso en 1841, nos sorprende ciertamente la energía y brillantez con que se halla formulada aquella iniciación hasta el punto que no admite duda sobre la perfecta seguridad que tenía su autor de la trascendencia y extensión de su intento.

De fet, més aviat sembla posar en dubte de manera velada la qualitat literària de *Lo Gaiter* quan parla de la riquesa de la poesia contemporània seva en català respecte a la de Rubió i Ors (Yxart 1890: 128): «y era caso menos previsto todavía según se ve con toda claridad hojeando las poesías de nuestro primer poeta». O quan generalitza sobre la poesia romàntica en català, que sembla referir-se a la de Rubió i Ors (Yxart 1890: 130): «Y en suma, en aquella primera etapa literaria, convertidos los ojos a lo pasado, limitáronse algunos a descubrir ideales comunes a todas las literaturas románticas, sin que tuviera energía suficiente para *catalanizarlos* una poesía, en general, lánguida e incolora, por donde aquellas rimas parecían eco de las ajenas.»

Encara es fa ressò de la publicació de l'edició polígota i la celebració de l'homenatge a Rubió i Ors un extens article de Godefroid Kurth en francès, titulat «La renaissance littéraire en Catalogne» i publicat a la revista de Brussel·les *Revue Générale: Religion, Politique, Histoire* (III, 1890, p. 662-676), on reivindica, seguint el pròleg de Menéndez Pelayo, com hem vist, les poesies íntimes de Rubió i Ors: «ce sont les compositions d'un caractère intime, ces vers domestiques et familiers dans lesquels le poète nous révèle le meilleur de son âme». L'article va aparèixer després traduït al castellà al *Diario de Valencia* (2 i 4 d'abril del 1891).

L'altre gran treball sobre Rubió i Ors, que estableix definitivament el seu relat sobre la Renaixença, és el «Pròleg», al quart volum de l'edició polígota, del seu fill Antoni Rubió i Lluch, condeixible de Milà i Fontanals amb Menéndez y Pelayo, vetllant pel llegat patern en la memòria col·lectiva. En aquest pròleg, Rubió i Lluch condemna el seu pare a la reducció de què s'ha vist objecte per part de la crítica erudita des de llavors, i li treu tota transcendència literària en benefici del pes com a pare fundador de la literatura catalana moderna. Així, admet que «en sos versos no trobam la fonda intensitat que demanam als bategaments de la inspiració» (p. xxxv) però, en canvi, «lo

Gaiter renunciant a plorar lo passat, se revela ara principalment com poeta modern» (p. XLV) i «en aquest període, tan clarament afitat, lo *Gaiter* es la figura literària que té més relleu, no per son valer intrínsec —puix en quant an aquest, d'altres l'aventatjaven—, sinó pel solc pregon que deixà darrere seu i per l'estol nombrós d'imitadors que alçà a son pas» (p. L). Rubió i Lluch, amb llibertat per donar la seva opinió tres anys després de la mort del pare, redueix encara més el valor literari de la poesia paterna posterior al 1858 (1902: LIX):

En 1860, 62, 63 hi guanyà los tres premis exigits per atenyer lo títol en Gai Saber, a més de dos accèssits. En aquestes noves composicions sa fesomia se presenta fonament canviada. Jo no sé a què és degut; emperò al costat d'un llenguatge més triat, i de menys inexperiència en tota la factura, reca lo trobar perduda l'antiga espontaneïtat, i exagerat lo defecte de deixatament i difusió. En elles batega per darrera volta la corda de la pàtria, i en canvi se sent la dolça alenada de la Musa religiosa, a la qual s'abraçà amb predilecció per sempre més, i baix quals ideals batallà tota sa vida, fins que la mort li clogué els ulls.

En canvi, com Menéndez y Pelayo, ressaltava els poemes del període de Valladolid (1902: XLVI):

Aquestes composicions són les més vibrantes i suggestives de la seva llarga vida poètica. Les muses de l'enyorament i de l'amor vingueren aleshores a visitar-lo i a ferir son cor amb punyents sagetes. Unes vegades lo desconhort i l'abandono d'il·lusions d'or llargament agombolades, altres les amors que corsequen i a les que mai se renuncia per fondos que siguen los desenganys, altres les tristeses de les augustes postes de sol, li arrancaven de sa ànima planys d'amargura que no havia trobat abans en sa lira. Una passió intensa que omplí los anys millors de sa joventut, a la que fou ma mare mai oblidada, inspirà aquelles estrofes delicades, vestides de candor immaculat, rublertes de tendresa i de desassossec; aquelles meditacions de la soledat de l'esperit, batecs vers l'ideal que dona l'ànima encativada aquí en la terra; que jo no puc judicar com crític, perquè hi veig en elles com bocins del cor dels meus pares, que em fan sentir una recança indefinible, mai com avui que els he perduts, més amargament assaborida.

Però, sobretot, l'extens estudi de Rubió i Lluch, de seixanta-quatre pàgines de lletra atapeïda, posa les bases tant de la història literària de Rubió i Ors com de la seva recepció en el segle XIX, i és encara ara referència imprescindible.

En confondre romanticisme i Renaixença, tant en català com en castellà, període i moviment, i anticipar-lo de trenta anys, com resumeix Antoni-Lluc Ferrer (1988: 266), «Rubió i Ors primer, a fi d'atribuir-se la paternitat de la “Renaixença”, i Rubió i Lluch a continuació, a fi d'atribuir-la-hi, no van bastir l'atzucac en el qual es troben els estudis sobre la literatura catalana moderna?».

5.1.2 L'impacte de *Lo Gaiter* entre els contemporanis del poeta

Les primeres reaccions als poemes publicats a partir del 1839 al *Diario de Barcelona* i després a la primera edició de *Lo Gaiter* del 1841 es poden dividir entre les entusiastes i les escèptiques.

Entusiastes van ser entre un sector de joves no necessàriament lletraferits, com explica Joan Mañé i Flaquer a l'article «El catalanismo, III», del 1878, al mateix *Diario de Barcelona* (8 setembre 1878, p. 10260-10264), un article profusament citat pel mateix Rubió i Ors (*Biografía*: 6), Rubió i Lluch (1902: LIII, n. 1), Manuel Jorba (2014: 54) i Josep M. Domingo (2018: 118), entre altres:

Quando estas pasiones [de la guerra carlina i la política] llegaban a su paroxismo apareció *Lo Gaiter del Llobregat*; pues si no recuerdo mal, sus primeras composiciones debieron salir a la luz en 1839. [...] Pues bien, cuando llegaba una nueva composición de Rubió —todas extrañas a la pasión del momento, pero todas impregnadas de espíritu catalán— nos la arrebatábamos de las manos, se sacaban cien copias de ella, se leía en alta voz en los cuerpos de guardia, y se daban al olvido los graves acontecimientos del día; es decir, que por un momento la suerte del caballero cruzado del *Gaiter* nos interesaba más que el paradero de Cabrera, recién entrado en Cataluña, y con quien tal vez tendríamos que batirnos al día siguiente.

Uns anys més tard, al capítol «Poetas y prosistas catalanes» d'*El regionalismo*, Mañé i Flaquer (1887: 124) insisteix en aquest entusiasme:

Nuestro romanticismo se resumió en dos sucesos literarios muy característicos, y que han tenido poderosa influencia entre nosotros como impulsores del movimiento regionalista. Aquellos dos sucesos fueron la publicación de las poesías catalanas de Rubió y del primer tomo de Cataluña de los *Recuerdos y bellezas de España* de Piferrer. Los que no alcanzaron aquella época, no pueden formarse una idea del efecto que

produjo en la juventud de entonces la aparición de *Lo Gaiter del Llobregat*: fue para nosotros un verdadero *sursum corda*.

En canvi, Marià Aguiló (2014: 130), a les seves notes esparses, manifestava els seus dubtes sobre l'entusiasme que sembla reflectir l'article de Mañé i Flaquer: «En Mañé fa *entusiasmar* els joves de la Torredembarra (vid.) per les poesies del Gaiter que de tant en tant duia al *Diario de Barcelona*. (Vid. textuals paraules.) És tirar una flor merescuda a en Rubió, però és una flor de paper pintat, és falsa.» El mateix Aguiló (2014: 191) descriu l'escepticisme, si no la burla, amb què es va rebre l'aparició seriada dels poemes entre el cercle de poetes i intel·lectuals més pròxim a Rubió i Ors:

Les poesies del Gaiter s'estamparen una per una en el diari més estès i més llegit de tots, amb *l'al·licient* de la novetat i amb tota la *pruija* que sol donar lo pseudònim no endevinat ni sospitat (Vid?) i en una època que una poesia dava un nom. Com l'autor s'alçà la careta i convidà a sos amics a que escoltassen i judicassen ses poesies per ajustar-les en un volum, aquests amics, tots bons catalans i tots bons amics, els mateixos que s'entusiasmaven i celebraven l'*oremus* d'en Semís (que era de la pasta dels bons poetes) (vid. el judici d'en Milà en les poesies d'en Piferrer) no pogueren reprimir una passió de riure a l'oïr llegir al *Gaiter*, desfilant amb grans rialles i deixant-lo com aquell qui diu amb la paraula a la boca. Aquest fet, que sé de *bona tinta* com sé els noms dels poetes que el presenciaren, prova per mi fins a quin punt la llengua era menyspreada, etc., etc.

Ja hem vist que la por de Rubió i Ors envers aquesta actitud explícita, en part, el motiu pel qual va decidir recórrer al pseudònim a l'hora de publicar els poemes al *Diario de Barcelona*.

Una carta de Laureà Figuerola a Rubió i Ors des de Madrid del 24 de març del 1840 sembla confirmar les paraules de Mañé i Flaquer (Rubió i Balaguer 1989c: 281):

Bien hayas tu que sabes engalanarla y remozarla [la llengua provençal, o sigui, catalana] con tanta fuerza y lozanía. Yo te felicito de corazón por ello porque la poesía castellana de ahora solo presenta afeites y colorines. Tu última *gaiterada* me ha sido pedida por muchos catalanes, únicos que pueden comprender su armonía, y todos ensalzan al nuevo *trovero*.

Un altre tipus de reacció són les respostes en forma de poemes apareguts en diverses publicacions periòdiques. La primera és el poema de Miquel Anton Martí i Cortada «La nina de Port», publicat al *Diario de Barcelona*, signant com La Nineta (27 octubre 1839, p. 4414). El poema era, segons Jordi Rubió i Balaguer, una invitació metafòrica al Gaiter a seguir plegats en l'aventura poètica catalana que Rubió i Ors no va recollir (Rubió i Balaguer 1986: 399; Mas i Vives 1995: 72, n. 5). L'explicació potser és massa senzilla i hi havia algun altre tipus de complicitat entre tots dos autors, ja que, al capdavall, Rubió i Ors va publicar en nota el poema sencer de Martí i Cortada a les diverses edicions de *Lo Gaiter* (12) i és segur que es coneixien personalment, donada la relació d'un i altre amb Joan Cortada (Alegret 1972: 7) i el fet de freqüentar els mateixos cercles (Ghanime 1995: 66).

Ja el 1841 apareixien les «interpel·lacions poètiques» (Jorba 2014: 52) de la Nina Barcelonesa i F. C. de C. La Nina Barcelonesa signava, al·ludint sens dubte a la Nina de Port, a *El Constitucional* el poema «Al Gaiter del Llobregat» (12 febrer 1841) —que anava seguit del poema d'Antoni de Bofarull titulat «¡Violant!!»— i es declarava incondicional del Gaiter:

Que sols m'agraden del món
los teus càntics, sols les trobes
que tu cantes, trobador.
I per ço sens cap rebozzo
jo et diré davant tothom,
que t'adoro, gaiteret,
que t'amo de tot mon cor.

I fins i tot al·ludeix a la Nina de Port:

Ja sé jo que altra nineta
t'ho ha dit ja fa alguns jorns.

El poema «A la prematura mort de donya Mariana Vieta», publicat també a *El Constitucional* (21 juny 1841) i firmat per F. C. de C., expressa el lament d'un vidu, i en aquest sentit potser té més relació amb *Llàgrimes de la viuedesa* (1939), de Miquel Anton Martí i Cortada, però porta per lema sis versos del poema de Rubió sobre la mort de Vicenç Cuyàs (6) (Jorba 2014: 54).

Discreta és la nota admirativa, aparegut ja el volum de la primera edició de *Lo Gaiter*, publicada a Madrid, a *El Corresponsal* (769, 9 juliol

1841), «diari madrileny fundat i dirigit per Aribau, [per] un cronista barceloní» que «felicitava “al joven Rubió por sus esfuerzos en hacer renacer nuestra” (puntualitzava) “muerta literatura”» (Domingo 2018a: 118). La nota del corresponsal comença explicant un incident al port de Barcelona i aprofita, abans de parlar d'*El protestantismo en España*, de Balmes, per donar espai a la publicació de *Lo Gaiter*:

Pero demos tregua a tan amargos sentimientos que entristecen sobremanera nuestro corazón español, no todas las noticias que comuniquemos a ustedes han de ser tristes; no todas se han de rozar con la política. Estos días hemos tenido una verdadera satisfacción, en la cual no dudamos que nos acompañarán ustedes y cuantos se interesan por la literatura de nuestro país. El joven y laborioso don Joaquín Rubió y Ors ha publicado un tomo de poesías catalanas, parte inéditas, parte publicadas ya en varios periódicos bajo el nombre de *Lo Gaiter del Llobregat*. Su lectura nos ha conmovido vivamente, hemos visto cantar a Dios, al autor, a los héroes, expresar con valentía los sentimientos más nobles que pueden animar un corazón lleno de fe cual el del joven poeta y todo esto / ... en la lengua d'aquells savis / que ompliren l'univers de llurs costums e lleis, / la lengua d'aquells forts que acataren los Reis, / defengueren llurs drets, venjaren llurs agravis. / Leyendo estas poesías, no hemos podido menos de recordar con entusiasmo nuestros antiguos trovadores, nuestras *Cortes de amor*. Felicítamos al joven Rubió por sus esfuerzos en hacer renacer nuestra muerta literatura, por el homenaje tributado a nuestras antiguas glorias catalanas.

La nota no va satisfer el poeta, que, «anys a venir, es mostraria decebut del que ell considerà simplement, i injustament, “un suelto de gacetilla” del diari “exclusivamente destinado a defender los intereses materiales y morales de Cataluña”» (Jorba 2013: 59, n. 159). Fixem-nos que ja aquí el valor literari dels poemes se supedita a l'esforç per donar un espai a la literatura en català.

Rubió i Ors es queixava, contradient de passada la versió que donava Marià Aguiló citada més amunt, de la poca atenció que va rebre la publicació del volum (*Biografia*, 18): «La publicación de aquel tomo de poesías catalanas que halló simpática acogida entre el público de quienes eran ya en su mayor parte conocidos, a pesar de ser dentro de la historia de nuestras letras un acontecimiento literario de no escasa importancia, halló muy poco eco en la prensa periódica.»

Manuel Jorba (2014: 51-52, i n. 108) situa a l'octubre-desembre del 1841 les primeres manifestacions de resposta a la interpel·lació

de *Lo Gaiter* en Antoni Bofarull amb, com hem vist més amunt, «Mon accent», publicat a *El Constitucional*, ja amb el pseudònim de Lo Coblejador de Montcada. Però el 1840 Josep Sol i Padrís, molt amic de Rubió i Ors, havia publicat ja «La indústria catalana» també a *El Constitucional* (28 novembre), que podem associar, pel tema, a *Lo Gaiter* (Jorba 2014: 52).

La resposta a la publicació del volum de poemes en català no s'acabava aquí.

El 1842 Rubió i Ors va rebre una carta amb el poema «Al Gaiter del Llobregat. Un cor català», llavors anònim, d'Antoni Figaró i Oliva, que el poeta esmenta al pròleg del 1858 (Jorba 2014: 55; Prat; Vila 2014).¹³⁵

El volum de poemes de *Lo Gaiter* va arribar a València i va tenir una certa repercussió. Explica el mateix Rubió i Ors (*Biografia*: 19-20):

En Valencia, si bien no hubo hasta mucho más tarde (1852) quienes movidos por la lectura de mis poesías catalanas, es a saber Llorente y Querol, se moviesen, siguiendo mi ejemplo, según confesión propia en cartas que conservo de unos y otros, a escribir versos en aquel idioma, fue conocido *Lo Gaiter del Llobregat* por algunos de los literatos con que se honraba por aquellos días aquella ciudad, que fue otro de los focos importantes del romanticismo, que se pasaban de mano en mano, según me decía en una de sus cartas D. Juan Arolas, el ejemplar que había regalado a este poeta, cuyos versos eran leídos entonces casi con igual entusiasmo que los de Zorrilla, y con el cual llegué a tener una amistad bastante íntima para que me hiciera revelaciones que solo se hacen en el seno de la mayor confianza.

Joan Arolas va tenir un breu intercanvi epistolar amb Rubió i Ors, arran de l'enviament de *Lo Gaiter* al poeta barceloní resident a València i de la gestió que ell mateix va fer perquè Oliveres publicqués un volum de poemes d'Arolas. A la primera carta, escrita a correu-ta abans d'entrar a fer classe, Arolas explica el primer impacte dels poemes en català: «Apenas leí sus Poesías, sentí amor hacia el genio que las había producido, y al dejar el libro exclamé: *Pus parl en català, Déu li don glòria.*» A la següent carta, del 13 de setembre del 1842, escrita amb més calma, diu:

135 El poema va ser publicat molt més tard a Antoni Figaró i Oliva, «Al Gayter del Llobregat. Un cor català», *Revista de Literatura Ciencias y Artes. Órgano de la Asociación Literaria de Gerona*, 11 (juliol 1877), p. 294-297. Per a informació completa sobre el personatge i el poema, vegeu Prat; Vila 2014.

Los versos de usted me adormecen suavemente, y puedo asegurarle que vuelvo a la niñez con su lectura, y que su cadencia es el arrullo de mi madre (perdida en esa edad dorada) que me mece en la cuna: / En llemosí sonà lo meu primer vagit / quan del mugró matern la dolça llet bevia. / En llemosí al Senyor pregava cada dia / e càntics llemosins somiava cada nit.

Després explica que el llibre l'acompanya a les seves passejades a la vora del Túria i que amb els seus amics en llegien poemes en veu alta. La següent carta, a l'octubre, se centra en la fonda impressió que li ha fet el *Roudor*, que Rubió i Ors acaba d'enviar-li, cita alguns versos que li han agradat especialment i manifesta que l'últim vers del primer cant no el convenç i, en canvi, el que més l'ha complagut és el final.¹³⁶

És també el cas, com explica Manuel Jorba (2014: 63), de Teodor Llorente, iniciador del renaixement de les lletres valencianes. Llorente va escriure en nota al seu *Llibret de versos* (València, Teodor Llorente y Cia, editors, 1885, p. 193), com recull Rubió i Lluch (1902: LVII): «La idea de versificar en valencià me la inspirà la lectura del *Gaiter del Llobregat* del senyor Rubió i Ors; estos foren els primers versos catalans moderns que coneguí i quedí tan engisat d'aquella nova parla poètica que no poguí ja traure-me-la del cap».¹³⁷

De manera similar, ho diu Jacint Labaila també en carta a Rubió i Ors del 28 de desembre del 1888 (Rubió i Lluch 1902: LVII; Jorba 2014: 64): «El *Gaiter del Llobregat* fue el libro que me inspiró el amor a la poesía lemosina.» I al seu recull de poemes en castellà i català *Ecos de la joventud* (València, Imprenta de José Rius, 1864, p. 57), en nota a «Amores que matan. Traducció de Lo Gaiter del Llobregat», explica (ap. Jorba 2014: 64):

Lo Gaiter del Llobregat: tal es el título de una magnífica colección de poesías catalanas originales de don Joaquín Rubió y Ors, de la que en Barcelona el año 1859 ya se habían publicado dos ediciones [...]: el señor Rubió y Ors ha removido con dicho libro, cuya primera edición apareció en 1841, el gusto y la afición de los literatos catalanes a su antiguo lemosín [...].

136 Les tres cartes es troben a la BC (CoR).

137 Llorente escrivia en resposta a la carta-qüestionari esmentada que Rubió i Ors va enviar-li el 12 de novembre del 1877 per elaborar la seva *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y la literatura* (Simbor 1980: 16): «En 1857 escribí yo los primeros versos valencianos, y ya ha dicho el *Calendari* de Briz, en los apuntes biográficos que me dedica este año, que me los inspiró el *Gaiter del Llobregat*.»

D'altra banda, a Mallorca, segons explica el mateix Jorba (2014: 61), Jeroni Rosselló «havia llegit [el Gaiter] en iniciar els estudis de dret a Barcelona, el 1843, segons una carta que li escriví anys després». Concretament, li escrivia en carta del 28 de novembre del 1876 (Rubió i Lluch 1902: LVII, n. 1): «De mí he de decirle que casi le debo a usted exclusivamente mis aficiones a nuestra lengua, pues habiendo empezado mis estudios en Barcelona en 1843, vino a mis manos el *Gaiter del Llobregat* que ejerció sobre mí una grande influencia.» El mateix Antoni Rubió i Lluch (1902: LVII) li ho havia sentit dir: «Vàries vegades he oït de sos llavis que aquest fou lo primer llibre de versos catalans que llegí i que exercí en ell una gran influència.» Igualment, el 3 de gener del 1844 Marià Aguiló, el mateix dia que deixava Palma per Barcelona, va dedicar a Rubió i Ors el poema «Comiat» (Jorba 2014: 62).

El 1845 Víctor Balaguer dedicava, dins la sèrie «Semblanzas de los literatos catalanes», un poema a «Don Joaquín Rubió i Ors» (*El Genio*, 3:2 [9 novembre 1845], p. 16). El poema era, segons Manuel Jorba (2014: 56), «laudatori, sobretot si es té en compte que el primer objectiu de la sèrie era “quitar la máscara a ciertos entes a quienes su charlatanería hace pasar por grandes hombres a los ojos de muchos”, bé que també “hacer brillar en todo su esplendor el numen y el talento de los verdaderos hijos del Genio”».

Jorba (2014: 57) en cita alguns versos:

[...]

Habrà un laurel para el moderno vate
que *mos cantars* exhala plañideros
y orilla el Llobregat su pecho late
al recordar los bravos caballeros.

[...]

Gaiter del Llobregat, mi tosca mano
a tu sien ceñiría una corona,
pues te saludo, de entusiasmo ufano,
cual primer trovador de Barcelona. [...].

Balaguer es mostra molt elogiós a l'última estrofa, encara que sigui citant-lo a ell:

Cantor, Dios cuenta las sílabas
de tus cantos armoniosos,
y tus cantos vaporosos

santo amor acojerá;
ceñirá tu sien de poeta
con la corona de gloria
y en tus manos, de victoria
la palma de oro pondrá.

L'acompanya una nota que diu: «Esa octavilla es traducción casi literal de una estrofa de la poesía catalana *A ma cabanya* original del Sr. Rubió.»¹³⁸

També aquest any Joan Cortada al seu *Viaje a la isla de Mallorca*, com hem vist més amunt, publica dos poemes de Rubió i Ors, un en català i un altre en castellà i li dedica una llarg discurs panegíric com a poeta, en el moment de la narració en què Rubió i Ors abandona l'illa per tornar a Barcelona (Cortada 1845: 162-164):

¡Adiós poeta catalán, sucesor ilustre de aquellos famosos trovadores que enseñaron a los vates de Italia el dulce hablar de las pasiones divinizadas, adiós! Tus armonías han recordado a los catalanes los deliciosos cantares de una edad llamada bárbara, y en que sin embargo había más dulzuras que en la nuestra. Coge otra vez el laúd, y ya que has recorrido los frondosos bosques y los amenos valles que decoran esta hermosa roca del Mediterráneo, deja por unos días de cantar las márgenes de nuestro veleidoso Llobregat, y canta las alturas de Pollensa, los pensiles de Sóller, el delicioso valle de Dea, la solitaria ermita de Miramar, desde donde sin ningún obstáculo suben hasta el cielo las plegarias del hombre. Olvida, amigo, por un momento la acostumbrada dulzura de tus cantares y dedica un robusto y áspero romance á los dos inmensos gigantes que bañan sus pies en el angosto Gorc Blau, y al espantoso barranco, cuyos suspendidos peñascos repiten cien veces la palabra que delante de ellos pronuncia el hombre.

A finals de la dècada i durant la dècada següent, que és la que passa Rubió i Ors a Valladolid, el ressò s'esmoreeix però no s'apaga del tot. El 1850, Magí Pers i Ramona qualifica *Lo Gaiter*, al seu *Bosquejo histórico de la lengua y literatura catalana* (Barcelona, Imprenta de J. Taulo, p. 99), com a «colección preciosa que honora grandemente a su autor» (Jorba 2014: 57), i, segons ell, a la seva *Historia de la lengua y de la literatura catalana desde su origen hasta nuestros dias* (Barcelona, Imprenta de José Tauló, 1857, p. 222-223), el *Roudor*, que havia traduït ell mateix al castellà,

138 Rubió i Ors es mofa d'aquesta «semblanza» en una carta a Tomàs Aguiló del 20 de desembre del 1845 (CoA).

es la mejor vindicación de las ofensas que a nuestra rica lengua catalana se le han imputado de «escasa, pobre, áspera y dura». En él campean el bien decir, la belleza de las imágenes, los hermosos pensamientos y mucha valentía en la frase. En una palabra, es una de las más ricas joyas con que se engalana nuestra literatura catalana.

Explica Jacint Verdaguer, al record necrològic, que «la cornamusa se sentí des de Madrid» i *El libro de los cantares*, d'Antonio de Trueba, del 1852, segons confessió pròpia, «és un tany del llibre de poesies del Gaiter del Llobregat» (Verdaguer 1902: 29). Trueba, a més, havia traduït a «Literatura» (*La Lira Española*, 1 [18 octubre 1846], p. 3) «Mos cantars» (2) com a «Mis cantares» com a «petita reparació de la “injusticia” que no s’haguessin traduït aquestes poesies “de un mérito superior al de cuantas producciones extranjeras ensucian nuestras prensas”» (Jorba 2014: 68).

El poeta basc Antonio de Trueba incidia en la condició «nacional» espanyola de *Lo Gaiter* que apuntava Tomàs Aguiló. Colpit pel model literari que representava la poesia de Rubió i Ors, manifestava el 1875 a la carta al director «Lo Gaiter del Llobregat. Sr. Director», de *La Ilustracion Española y Americana* (43, suplement [22 novembre 1875], p. 331-334), on feia un esborrany de la història del «renacimiento»: «La ternura, la gracia, la sencillez, el conocimiento de la lengua catalana, y la identificación con la poesía y el espíritu antiguos, que revelaba *Lo Gaiter del Llobregat*, enamoraban y admiraban aquende y allende los montes a cuantos leían sus cantos, que aparecían de vez en cuando en los periódicos.» Trueba explica després la crisi literària que va patir en arribar a Madrid, on regnava com a model el romanticisme ja una mica suat, i com en va sortir:

Al fin la casualidad trajo a mis manos *Lo Gaiter del Llobregat*, le leí, le aprendí de memoria, y tal impresión hizo en mí que, creyendo haber desaparecido de repente las tinieblas que hasta entonces me habían cegado y hecho caminar por la senda del error, sustituyéndolas un torrente de luz que ponía manifiesta a mis ojos la senda de la verdad, condené al fuego todos los versos que hasta entonces había compuesto [...]. El Salvador era don Joaquín Rubió y Ors, que aunque entonces contaba poco más de veinte años, unía ya al sentimiento y el entusiasmo de la adolescencia la discreción, la ilustración y el depurado gusto de la edad viril. [...] No me parece, pues, que exagero si digo una cosa que está en la conciencia de todos los que saben cuándo y cómo han sucedido ambos

renacimientos [el de la poesia catalana i el «provençal»]: que el iniciador, el generador, el padre, el patriarca de la poesia lemosina moderna es el autor de *Lo Gaiter del Llobregat*.

Acompanya l'article la publicació del poema «Lo Gaiter del Llobregat» (I) en traducció castellana d'Antonio Arnao amb el títol «El trovador y la dama».

El 1852, a la seva *Grammaire catalane-française*, Pere Puiggarí (Perpinyà, Jean-Baptiste Alzine), que reconeixia el vallfognisme com la continuïtat de la tradició poètica catalana i ni tan sols esmentava Aribau, recollia tanmateix en apèndix, entre altres textos, les últimes onze estrofes de «Barcelona» (4), acompanyades de la traducció al francès per J. Argiot (p. 104-111),¹³⁹ i un fragment, amb el títol d'«Apologia de la llengua catalana» (p. 92-94), del pròleg de *Lo Gaiter* (Rubió i Lluç 1902: LVIII).

Andreu Avel·lí Pi i Arimon (Jorba 1995a: 109), que, a la llista de la carta que Josep Rubió va enviar al seu germà petit a Valladolid, figura entre els amics de la família (Domingo 2013a: 84), s'adheria el 1854 a la «Rápida ojeada a la lengua y la literatura catalanas», al programa formulat per Joaquim Rubió i Ors en el pròleg de *Lo Gaiter*. Es tracta del capítol quinzè i últim de la seva monumental i miscel·lània *Barcelona antigua y moderna* (Barcelona, Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs), en dos volums, de 679 i 1.136 pàgines de lletra menuda i de mida foli, començat a publicar en fascicles el 1850 però, per causa de la mort del seu autor el dia de Nadal del 1851, finalment editada el 1854 a cura del seu fill, el metge psiquiatre Emili Pi i Molist (1824-1892).

Dins la visió escèptica respecte a una possible literatura catalana abans dels Jocs Florals del 1859, Albert Rossich (2019: 121) destaca del 1856 la visió de conjunt de Josep Subirana del panorama literari català a la dècada dels cinquanta, en una carta anònima reproduïda dins *La Corona de Aragón* (52 [1856], p. 1). El contrast que en resulta entre els poetes que escriuen en català i els caps de brot que ho fan en castellà és prou descoratjador:

Per a mi [...], Aribau se'n porta la palma; no per lo que ha fet, sinó per lo que poria [...]: sola sa dulcíssima oda a la pàtria supleix a totes les apolo-

139 Manuel Jorba dona informació sobre aquest personatge (2014: 65, n. 151).

gies de la llengua, i segella la grandesa de qui l'escrigué. Ve après Martí, lo pobre Martí, amb les *Llàgrimes de la viudesa* i altres produccions sens igual ni comparança. Luego, per sa elevació, primor i delicadesa, Rubió; i, ensems amb ell, Estorch, de qui és pròpia la naturalitat, soltura i facilitat; és dir, Estorch ha nat i és necessària e involuntàriament poeta [...]. Diferència característica del Gaiteret, qui, amb geni i aptitud senyaladíssima, ha educat i polit, i apinzellat, dat gust, gràcia i primor a sa musa, esmerant-se en presentar-la culta, fina i delicada. És la musa del Fluvià una nimfa de front i mirada serena, com lo pur blau del cel; fresquíssima, bonica, graciosa, com ho és la bellesa naturalíssima i candorosa de les noies de muntanya, i entretenint-se sovint encara amb joguines de nineta, com solia un dia l'afluentíssima deu [de] Vallfogona. La del Llobregat, emperò, o millor barcelonina, és verament una guapíssima senyoreta de to amb tot lo refinament de delicadesa, perfums, distinció i coqueteria cortesana. Bé i molt bé s'explica D. Anton de Bofarull, de qui tenim entre moltes altres la sentida poesia: «Mon accent». De deplorar és que la senyora Massanés [...], ella, tan catalana de cor com en sa ploma tota castellana, Roca i Cornet, Milà i Fontanals, Balaguer, Aguiló, Manyé i Flaquer, Blanxart i tants altres que festegen la musa castellana, no consagren un pomet de flors a la nostra catalana.

Adolf Blanch, que escrivia poesia en català sota la influència de *Lo Gaiter*, ho reconeixia al volum bilingüe del 1854 *Fuegos fatuos. Poesías castellanas y catalanas* (Barcelona, Imprenta de Bosch y Comp.^a, 1854, p. 36) al poema «Los cants del laletà»:

ni en mi veuràs la inspiració sagrada
de Jordis, Bergadans, Marchs i Garcies,
dolç Aribau i deliciós Gaiter.

De fet, Blanch, ja cap al 1850, «li enviava a Valladolid a tall de mestre ses primeres composicions catalanas, i li dedicava son poemat *Muerte de Roudor*, inspirat en lo poema èpic *Roudor del Llobregat*» (Rubió i Lluç 1902: LIV).

Explica Jacint Verdaguer al record necrològic de Rubió i Ors que el jesuïta vigatà Joan Vinader «trobant-se en 1849 en lo realme de Bèlgica per escaiença arribà a les seves mans un volum del Gaiter i des d'aquell moment una veu nova s'afegí al magnífic concert dels *Trobadors nous*» (1902: 25).

El frare agustí Francisco Blanco García va publicar entre el 1891 i el 1903 un balanç de *La literatura española en el siglo XIX*. Al tercer

volum, del 1894, dedicat a les literatures «regionales», s'ocupa de la poesia de Rubió i Ors. Hi dedica unes pàgines seguint la línia de Tubino, on reconeix els mèrits poètics de Rubió i Ors de manera tèbia: «La immaculada pureza de la intenció, y la discreta y mansa apacibilidad de tonos, forman el distintivo constante de la colección poética de *El Gaiter*, y han sido origen del entusiasmo cordial y la fría indiferencia con que alternativamente se le ha juzgado.» Ressalta de nou «hermosos fragmentos narrativos; que en *Dolors i consols*, *Amors que maten*, *Sa mirada*, *Postes de sol*, etc., hay excelentes ideas» (Blanco 1894: 50), alhora que n'excusa les irregularitats per la «brutal profanación de los copleros» i en destaca la visió programàtica.

De nou és Jacint Verdaguer (1902: 26), al seu record necrològic, qui ens recorda que el poeta manresà Bonaventura Pons i Fuster, a *Los trovadores nous* (p. 353) dedicava uns versos a la poesia de Rubió i Ors com a símbol de la llengua catalana recuperada per la qual el poeta es deixava seduir:

Sols del fabril Llobregat
en les vores enramades
canta pura, alt i joiosa
una dolcíssima gaita
de mos vassalls lo poder;
dels meus fiels nobles hassanyes,
la dolçura de ma veu
i el valor de mes plomades.
Oh!, gaiter, que et tinc al cor!
Oh!, bon gaiteret de l'ànima!
Content sempre amb mon amor
i amb la corona que et guarda;
Déu te doni imitadors
com ja crec que algun n'aguaita.

5.2 Valoració pòstuma de *Lo Gaiter*

La crítica noucentista, filla dels Estudis Universitaris Catalans de Rubió i Lluch, es troba en una contradicció. D'una banda, d'acord amb la doble formulació de la Renaixença com a període històric i com a moviment cultural i polític, el noucentisme és una conseqüència lògica de la concepció organicista de la història, segons la qual, després de la represa i el creixement, arriba la consolidació i la ma-

duresa, que és precisament, per la seva ideologia civilitzadora, el mateix noucentisme. Forma part de la línia de continuïtat que s'inicia a mitjan segle XIX i que culmina als anys 1910 i 1920.¹⁴⁰ Però, d'altra banda, per les seves formulacions estètiques, el noucentisme rebutja de ple l'estètica romàntica, fins i tot en la seva culminació en Jacint Verdaguer i Àngel Guimerà, malgrat el seu arrelament popular. De fet, rebutja tant l'estètica barroca i rococó com la romàntica, per això consolida els conceptes de Decadència i Renaixença, entesa aquesta com els primers balbuzeigs de la nova literatura després de la mort clínica.¹⁴¹ Per tant, el mèrit de la Renaixença estarà en el fet d'haver trencat amb la dinàmica agonitzant de la Decadència i haver tornat a la llengua materna, l'única, segons la ideologia noucentista, amb la qual es pot fer literatura autèntica perquè és la que identifica un poble. No puc ser exhaustiu, però en repassarem alguns exemples.

En aquesta línia, Jean Amade va publicar el 1924 la seva tesi doctoral en els volums *Origines et premières manifestations de la renaissance littéraire en Catalogne au XIXe siècle* i *Bibliographie critique pour l'étude des origines et premières manifestations de la renaissance littéraire en Catalogne au XIXe siècle* (Amade 1924). Hi segueix amb detall la línia traçada per Rubió i Ors a la *Breve reseña* i reblada per Rubió i Lluch al pròleg de l'edició poliglota. El ressenyador J. Anglade (1926: 362-363) en resumeix la tesi:

Dans une conclusion précise et d'une émotion discrète et contenue l'auteur résume sa longue étude en mettant en relief les idées et les faits principaux. Il insiste en particulier sur ce point que la Renaissance catalane n'est pas artificielle; le peuple en a été une des causes principales par sa fidélité à une langue qui a résisté à toutes les proscriptions. «C'est grâce au peuple surtout que la vraie tradition catalane put être sauvée et régulièrement transmise.»

Manuel de Montoliu, el 1935, un any abans de la publicació del seu extens estudi *Aribau i la Catalunya del seu temps*, on considera que «el títol i l'honor d'iniciador de la nostra Renaixença literària pertoca de dret a Joaquim Rubió i Ors, el qual, amb les seves poesies catalanes

140 Vegeu, sobre la formulació de Lluís Nicolau d'Olwer de la Renaixença com a «desvetllament», «esclat» i «consolidament», Rossich (2019: 142).

141 Sobre la Morta-Viva, vegeu l'excel·lent treball de Rossend Arqués de fa ja uns quants anys (1988).

i amb la iniciativa dels Jocs Florals, perseguí amb plena consciència la finalitat de provocar i organitzar una renaixença de la llengua i la literatura catalanes» (Montoliu 1936: 180), en un intent de proposar un «cànon» per als primers poemes de la Renaixença, va publicar una selecció de poemes de B. C. Aribau i Joaquim Rubió i Ors (Montoliu 1935). Com ja és la tònica des de Rubió i Lluç, a la introducció, el valor literari dels poemes queda quasi reduït al simbòlic, malgrat reconèixer-li la modernitat (Montoliu 1935: 20):

Es comprèn, donats aquests precedents, que el mèrit intrínsec de l'obra poètica del *Gaiter* havia de restar per sota de la magnitud de la seva transcendència pràctica i de la seva força d'exemplaritat estimuladora. [...] És interessant de constatar (i això és una altra prova de l'essencial modernitat de l'obra del *Gaiter*) que les composicions de més positiva valor entre totes les seves són les que canten temes de caràcter íntim i familiar, aquelles precisament en què és més sensible la influència dels moderns poetes romàntics francesos i espanyols.

Poc després, Josep M. Capdevila publicava el 1938 a la *Revista de Catalunya* un extens article sobre Rubió i Ors que és el primer estudi complet sobre el poeta i un paradigma de la visió noucentista (Capdevila 1938).¹⁴² De nou, Capdevila hi fa l'exaltació del gest, malgrat reconèixer en Rubió i Ors un poeta. La tesi principal és que Rubió i Ors va fer el pas d'escriure en català perquè escriure en la llengua materna, no impostada, era l'única manera de fer poesia autèntica i com a poeta romàntic havia d'escriure des de la veritat. Rubió i Ors aconseguia situar el català literari on li corresponia d'acord amb els models més actuals del moment i la seva poesia era inevitable perquè era un anunci de l'impuls de la Renaixença que després havia de venir (Capdevila 1938: 554-559):

Rubió i Ors donava la sorpresa commovedora d'oferir un català ennoblit novament, i per la poesia més del dia, la que era llavors més atractiva. [...] No solament amb la poesia en llengua nativa revenia el patriotisme, sinó que amb el patriotisme revenia la poesia perduda. [...] Només la llengua materna podia exprimir una poesia que en l'altra era deplorablement perduda. Per aquest motiu, purament estètic, les poesies catalanes de Rubió i Ors commovien i eren incomparablement més vives que les castellanes d'ell mateix o les de Milà i Fontanals i Piferrer. [...] Tot i les fa-

¹⁴² Reproduït després a *Estudis i lectures*. Barcelona, Selecta, 1969, p. 19-41.

l·lides artístiques de Rubió i Ors, la seva poesia no té ni la duresa ni el to d'estrangeria, en la lírica de seguida còmic, que tenen Cabanyes i Piferer. [...] En les poesies del *Gaiter* sentim a cada moment palpar-hi l'esdevenidor. La seva paraula era viva; procedia viva de llavis de la gent, i oferia possibilitats poètiques inexhauribles. Era talment una escampada de llavors. No afalagava en els seus contemporanis la vanitat, ben digna, de reveure el cultiu literari de la pròpia llengua. Era alguna cosa més profunda: complaïa el nostre sentit estètic, apagava la set que en teníem, sempre insatisfeta amb les frases castellanes que componien els nostres poetes; ens guaria de l'angoixa de no poder-nos expressar plenament, de tenir sempre a mig dir les coses més íntimes; ens ensenyava com podíem satisfer aquesta necessitat expressiva; ens mostrava com podíem assolir aquella plenitud psicològica sanitosa, impossible en qui tingui interferida la correntia del propi verb. Era aquesta autenticitat poètica, dispersa i fragmentària, que donava a la poesia de Rubió i Ors un to que convenim a dir-ne modern. El té des de les primeries i el té després quan canvia els temes. [...] La modernitat la tenia de bon principi. I per això justament canviava de temes quan amb el temps les coses canviaven. La correntia lírica era la mateixa; perquè girés no s'estroncava. El seu art s'avingué sempre al gust dels contemporanis. I per això tingué un èxit i una força suggestiva en el seu temps, que poetes com Marian Aguiló no tingueren. Les seves paraules vives —vives en el sentit maragallà— commovien els esperits més sensibles a la bellesa, els artistes, els poetes esdevenidors.

Encara una obra com la *Història de la literatura catalana* de Joan Ruiz i Calonja (1954: 407), apadrinada per Jordi Rubió amb un pròleg, ofereix la mateixa versió: «La Renaixença és l'època de desvetllament de l'esperit català que havia estat atuit durant tres segles llargs.» De nou, la valoració literària de Rubió i Ors queda reduïda enfront de la seva significació (Ruiz i Calonja 1954: 433): «Si aquest és l'aspecte més representatiu de l'obra del "Gaiter", no és pas el més reeixit literàriament. Rubió respon a una tònica poètica pròpia de la seva època. En la seva visió romàntica de l'Edat Mitjana segueix els passos dels poetes més llegits i que més s'imposaven dins la temàtica romàntica.»

Qui va fer un primer acostament rigorós al període, als anys seixanta, en la seva contribució, deixada inacabada, a la *Historia general de las literaturas hispánicas*, dirigida per Guillem Díaz-Plaja, i en diverses contribucions esparses, va ser Jordi Rubió i Balaguer, tot i la inseguretat que li provocava la seva vinculació estreta, no solament amb Rubió i Ors, sinó també amb Rubió i Lluch. L'enfocament meto-

dològic topava amb la implicació personal, cosa que li va ocasionar escrúpols suficients per sentir-se poc autoritzat a fer aquest estudi. Tal com explica Albert Rossich (2019: 142), Rubió i Balaguer va matisar la idea noucentista que unia període amb moviment i va ser el primer de desvincular la idea d'una renaixença amb la figura i l'obra de Rubió i Ors.

Com remarca també Rossich (2019: 142), Rubió i Balaguer entén, al capítol pòstum de la *Història de la literatura catalana* sobre el tema (Rubió i Balaguer 1986), la Renaixença d'una manera força més àmplia. Paral·lelament al seu deixeble Joaquim Molas (1961: 243-270 i 559-584) i el llibre revolucionari de Pierre Vilar *Catalunya dins l'Espanya moderna* (1962), entén la Renaixença com un procés historicosocial, col·lectiu, que agafa impuls a mitjan segle XVIII i culmina a finals del segle XIX amb la plena industrialització, del qual el romanticisme va ser un episodi i una manifestació, i la Renaixença pròpiament dita és només un aspecte, com la poesia del seu avi un pas més. I el nom amb què coneixem aquest procés, la Renaixença, és posterior als que se'n consideren els primers protagonistes. Per tot plegat, Jordi Rubió i Balaguer intenta justificar la insistència del seu avi a atribuir-se el mèrit de posar en marxa la Renaixença i reduir-ne al màxim el paper. Segons ell, Rubió i Ors només reivindicava haver promogut aquell «despertament» i creu que hi tenia dret gràcies al pròleg del 1841. De nou, el valor literari queda disminuït a la mínima expressió (1986: 435-437):

El mèrit principal de Rubió i Ors, no el veiem avui en el rang de la seva inspiració ni tampoc en la data en què publicà els seus cants, sinó en la intenció amb què els va compondre i es va esforçar a divulgar-los, és a dir, en la *intencionalitat* que Menéndez y Pelayo reconegué en el seu gest. [...] Encara que concorregué als certàmens i hi fos coronat, les seves obres, sense entrar a calibrar llur major o menor encert, només interessaven com a document biogràfic.

L'estudi de Rubió i Balaguer, publicat pòstumament, i en redacció no definitiva, s'atura tot just exposades les influències literàries juvenils de Rubió i Ors.

El filòleg Pere Bohigas (1982: 413), al seu estudi dedicat a la nissaga Rubió, resumeix de manera contundent l'opinió generalitzada fins avui, amb les excepcions que veurem, pel que fa al valor literari de la poesia de Rubió i Ors: «El pròleg del recull, per a nosaltres, val més que tots els poemes que conté.»

El mateix Albert Rossich observa que Joaquim Molas (1961) havia fet una «aproximació pionera de la Renaixença» el 1961 a partir de la divisió que havia fet Jaume Vicens Vives (1958) per generacions del segle XIX (Rossich 2019: 142). Així, segons Rossich (2019: 111), «Molas n'explicava el desplegament per etapes: es va insinuar “en el tombant dels segles XVIII-XIX, es va iniciar a la Catalunya estricta durant els anys 30, es va definir cap al 1850-60, i va assolir la plenitud en 1870-1880”».

Ja Jordi Castellanos (2010: 230) havia remarcat recentment que

Molas destaca, tot seguit, els trets peculiars del romanticisme català: les actituds davant la llengua i la divisió en dos grups: 1) «els escriptors més o menys acadèmics i erudits [...] que duen una vida lineal i pacífica, conservadora i projectada sobre el passat [...] reaccionaris, religiosos, mesurats i pacifistes»; i, 2) «els que viuen pròpiament de la literatura i de la política, en general d'extracció humil [...], revolucionaris i més o menys escèptics, oscil·len entre el càrrec polític i la presó o l'exili».

Seguint la mateixa concepció àmplia de Rubió i Balaguer, en paraules de Molas (1994: 170):

La Renaixença és un moviment politicocultural que gira al voltant d'una idea-motor, la de la «Renaixença» que s'insinua, ja, en plena Il·lustració i que s'imposa al llarg del segle XIX, sobretot a partir dels anys 40-50, fins que és substituït per un de nou, que gira entorn d'una nova idea, la de «modernitat». Amb això la Renaixença és més que una mera recuperació lingüística. O literària.

El que va fer Joaquim Molas va ser un intent de «dessingularitzar» la literatura catalana, com fins llavors s'havia vist, i situar-la en el seu context europeu. Així, la Renaixença és fruit no d'una singularitat històrica, sinó de la industrialització i la introducció del romanticisme, després d'una forta sacsejada il·lustrada (1979: 178). I els primers «renaixentistes» es van decantar per la llengua castellana fins que no van descobrir la llengua catalana com a senyal d'identitat (1979: 179), que Rubió i Ors va convertir en programa (1979: 181). En aquest context, la figura de Rubió i Ors queda rebaixada precisament allà on ell havia posat l'accent, en el seu paper de precursor, sense veure millorar la seva valoració literària (1961: 267): «havia d'aconseguir, tot i la seva modèstia de recursos, una veritable transcendència dins l'àrea de la literatura catalana».

En aquesta línia, la història de la *Literatura catalana* d'Antoni Carbonell, Anton M. Espadaler, Jordi Llovet i Antònia Tayadella (1979: 279) és categòrica: «Del romanticisme conservador sortirà un home amb una fe cega en les possibilitats de la llengua.» Però s'atreveix a anar una mica més enllà (286): la poesia de Rubió i Ors «escrita en un llenguatge planer [va] des d'un bucolisme ingenu fins a l'evocació de gestes heroïques i de llegendes pairals, sense que hi manqui, tampoc, la inspiració religiosa ni el recurs romàntic a l'orientalisme».

Quasi contemporània però més atrevida és l'opinió de Jaume Vidal Alcover a la seva *Síntesi d'història de la literatura catalana* (1980: vol. II, 17): «la seva poesia, per a qui no sigui un presoner de la dura moda, es fa llegir encara de gust».

El 1997 Arthur Terry (1997: 21) encara escrivia a la seva intervenció al Col·loqui sobre el Romanticisme «El romanticisme català: una perspectiva europea»: «“Tots, de prop o de lluny, descendim del Gayter”, va proclamar el crític Joan Sardà el 1889; i si ara ens costa d'entendre el seu entusiasme per uns poemes ben fets però essencialment modestos, no cal negar la contribució de Rubió i altres a l'estabilització de la llengua i la creació d'un públic més ample per a la poesia en català.»

Però a partir dels anys vuitanta del segle XX augmenta entre els estudiosos l'interès per la literatura del segle XIX i es multipliquen els estudis, simposis i congressos.¹⁴³ Naturalment, molts d'aquests toquen d'alguna manera o altra, i especialment tots els dedicats a la polèmica entre si l'inici de la Renaixença comença amb Rubió o amb els Jocs Florals, la figura del poeta. Tots plegats han donat un gir espectacular a les interpretacions sobre la literatura de la primera meitat del segle XIX però molt pocs s'han atrevit a apuntar una valoració literària de l'obra poètica catalana de Rubió i Ors.¹⁴⁴

143 Cal destacar-ne el Col·loqui Internacional sobre la Renaixença del 1984 i la tasca infatigable de la Societat Verdaguer i el seu *Anuari*. També els cinc col·loquis sobre *El segle romàntic XIX*, entre el 1995 i el 1996, amb les actes publicades el mateix any, i la nova *Història de la literatura catalana* dirigida per Àlex Broch, el volum V de la qual, publicat el 2018, dedicat al Vuit-cents i dirigit per Enric Cassany i Josep M. Domingo, recull bona part del resultat de les aportacions dels últims anys.

144 Sobre la renovació dels estudis sobre la literatura catalana del segle XIX, vegeu el monogràfic dedicat al tema a l'*Anuari Verdaguer*, 13 (2005).

El tret de sortida de l'aprofundiment en els estudis del segle XIX el dona Manuel Jorba amb la publicació de la seva tesi doctoral sobre *Manuel Milà i Fontanals i la seva època* (1984), amb un exhaustiu estudi de les fonts directes i publicades. També és Jorba un dels que han dedicat més atenció al Gaiter, als seus incansables, minuciosos i documentadíssims treballs respecte a diversos aspectes de la literatura catalana del segle XIX.

Al volum 7 de la *Història de la literatura catalana*, dirigit per Joaquim Molas, del 1986, Manuel Jorba és l'encarregat de redactar des del capítol introductor fins a Verdaguer. Al capítol sobre Rubió i Ors, molt ben documentat, Jorba (1986: 112-114) s'atreveix tímidament a valorar alguns aspectes de la poesia de Rubió i Ors:

La transcendència i el ressò dels altres [els poemes anteriors al 1859] cal cercar-los [...] en el fet que [...] enfront de la rutina setcentista, eren resolts amb una imatgeria i una mitologia entre personal i trobadoresca globalment renovadores, pouades del romanticisme amb personalitat, si no amb una gran originalitat. [...] És en la poesia amorosa on es manifesta més el compromís entre convencionalisme pastoral, trobadoresc i romàntic i on Rubió i Ors entreteixeix el seu món de tòpics referencials geogràfics, mítics, tròpics, lèxics i fraseològics, discursius [...]. A remarcar algun poema com «La nineta del Besòs», un romanç anisossil·làbic en què el que hi ha de convencionalment trobadoresc queda compensat per una aproximació qualitativa a l'expressió popular i a la fatalitat continguda de la balada germànica. / Tanmateix, per l'acumulació de trets característics, aquests poemes s'esgotaven en ells mateixos, a diferència de la línia històric-patriòtica, no tan susceptible d'amanerament immediat.

Remarca que «la trentena de poemes originals posteriors, inclosos els premiats als Jocs Florals, no tingueren un valor comparable als anteriors al 1859, literàriament i històricament» (1986: 112). De gran utilitat ens han estat els seus dos extensos estudis recents *A propòsit de la primeríssima recepció de «La pàtria» d'Aribau (1833-1859)* (2013) i *Verdaguer davant el Vuit-cents català, de l'Acadèmia estant: entorn del «Record necrològic de Joaquim Rubió i Ors» (1902)* (2014).

També són imprescindibles per a la biografia literària del poeta els estudis desenvolupats durant una pila d'anys per Joan Mas i Vives (1989, 1997, 2000) arran de les estades de Rubió i Ors a l'illa de Mallorca, sobre la seva singladura sentimental i la seva relació amb Tomàs Aguiló i Forteza, gràcies a la correspondència amb aquest i a la correspondència, avui dia no localitzada, amb la mallorquina Catalina Oliver. Mas i Vives és un dels pocs estudiosos que s'han atrevit a

donar valor literari a l'obra de Rubió i Ors, o almenys a una part. Ho va fer de manera molt general al treball «Joaquim Rubió i Ors: dues estades a Mallorca i un epistolari sentimental» quan donava la raó a l'afirmació de Rubió i Lluch que els poemes dels anys quaranta del Gaiter eren els més vibrants i suggestius de la seva obra (Mas i Vives 1989: 22). Però va ser a la contribució «Poesia sentimental en la segona època de l'obra catalana de Joaquim Rubió i Ors» (1997) on es va atrevir a anar una mica més enllà. Així, mentre associa fets biogràfics concrets a poemes de Rubió i Ors, parlant de «Retorn a la poesia» (31) afirma que és «una bona obertura per a la poesia del període que ara ens interessa» (258), que «A ***» (42) «és una bona descripció física de l'estimada» (258), que «Lo Gaiter a la nina del Llobregat» (35) «es tracta d'un altre bon poema d'elogi idealitzat de la dona que l'ha de rebre» (259), que «La nineta del Besòs» (16) «és la més reeixida de les tres [«Consell fora de temps», «Lo patge» i «La nineta del Besòs»]» (263), que «Penes i remeis» (52) «el formen dues belles octavetes heptasil·làbiques» (265) o que «Esperances mal·logrades» (47), «La flor i lo papalló» (48), «La rival de les flors» (49) i «Amors que maten» (51) «es tracta d'obres ambicioses, totes quatre de temàtica amorosa» (267). Però és sobretot al paràgraf final que fa una certa reivindicació de la poesia de Rubió i Ors (269):

Per dir-ho breument, fa temps que ho sabem gairebé tot respecte als avatars sentimentals que produïren els millors poemes d'Espronceda o de Baudelaire, si puc citar dos exemples allunyats, però igualment paradigmàtics. No crec que això hagi perjudicat en absolut la valoració de la seva literatura, sinó tot el contrari. En el cas d'un poeta tan significatiu com el nostre Rubió, tampoc no pot servir sinó per valorar més justament una part considerable de la seva obra en vers. Almenys aquesta és la convicció que m'ha dut a escriure aquestes línies.

Moltes són les contribucions en els últims anys dedicades a aquest període¹⁴⁵ que han aprofundit en la documentació i hi han aportat noves mirades, però, en relació amb Rubió i Ors, cal destacar sobretot, de Josep M. Domingo, a part dels seus diversos treballs amb

145 No puc citar-les totes però són destacables, entre altres, els treballs d'Enric Cassany, Jordi Castellanos, Antoni-Lluc Ferrer, Andreu Freixes, Albert Ghanime, Àngel Smith, Magí Sunyer i Margalida Tomàs, i en un altre sentit Josep Fontana, Josep M. Fradera i Joan-Lluís Marfany.

nous enfocaments sobre la Renaixença i els Jocs Florals, «Ser poeta. Sobre el *Roudor de Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors» (2003), «Joaquim Rubió i Ors. Usos del romanticisme» (2013a), «2.7 El “Pròleg” de Rubió i Ors a *Lo Gaïter del Llobregat* (1841)» i «3.5 Joaquim Rubió i Ors» (2018). De la mateixa manera ens semblen essencials, per les novetats i la posada en qüestió crítiques, les aportacions d'Albert Rossich, principalment «Els certàmens de la Gaia Ciència als Jocs Florals» (2016a), «Perspectiva de la Renaixença (1859-1877)» (2019) i *Joaquim Rubió i Ors i la restauració dels Jocs Florals* ([2020]). D'uns i altres me n'he servit a bastament.

M'he resistit a una valoració de la rellevància literària de l'obra poètica de Rubió i Ors, que probablement ha de ser superior a la consideració que té ara i que sens dubte es revelarà quan desapareguin els prejudicis que pesen avui dia sobre aquesta època. En tot cas, arribat el moment, disposarem ara dels instruments per fer-ho.

No vull entrar en la discussió sobre la paternitat de Rubió i Ors en relació amb la Renaixença. No se li pot negar el mèrit d'haver contribuït en gran manera a l'establiment d'un model de llengua literària que va ser prou fructífer i va culminar en Verdaguer (Domingo 2018a: 121), abans de ser qüestionat pel modernisme i reformat pel noucentisme, ni tampoc el d'haver establert, amb el seu afany de dotar-se d'un lloc en la història d'aquest moviment, el discurs que encara avui predomina, encara que sigui severament i justament qüestionat, sobre els motius i el naixement de la Renaixença.

5.3 La transmissió de la poesia catalana de Rubió i Ors

La transmissió de la poesia catalana de Rubió i Ors ha estat menys afortunada que la d'altres poetes contemporanis, com Jacint Verdaguer, però es pot considerar privilegiada al costat d'altres obres del moment, com la de Víctor Balaguer, Antoni de Bofarull o tants altres. El fet de tenir la reputació d'haver estat l'iniciador de la Renaixença ha fet que fos, ni que sigui per la significació històrica de part de la seva obra, antologat i publicat esparsament en efemèrides relacionades amb la Renaixença. En canvi, el bicentenari del seu naixement el 2018, malgrat la significació que històricament s'ha volgut atorgar a la seva figura, va passar totalment desapercebut tant en l'àmbit institucional com de recerca i publicacions.

5.3.1 Antologies i publicacions

Després de l'edició poliglota de *Lo Gaiter*, els poemes catalans de Rubió i Ors han aparegut sobretot en antologies i alguna publicació. He consultat totes les antologies susceptibles de contenir poemes seus que he pogut conèixer.

Cap al 1900, però després del 1902, data de la mort de Verdaguer, que apareix al llibre, es va publicar l'antologia d'Ernest Moliné i Brasés *Les cent millors poesies de la llengua catalana*, que conte «Lo Gaiter del Llobregat» (1) i «Sa mirada» (56).

El 1928, Just Cabot va publicar a l'editorial Barcino una significativa antologia titulada *Els iniciadors de la Renaixença*, amb introducció de Lluís Nicolau d'Olwer, que pretenia d'alguna manera establir el «cànon» per a la producció de poesia catalana de la primera meitat del segle XIX on es barregen, per exemple, Rubió i Ors, Robrenyo, Balaguer i Terrades. Rubió i Ors hi és representat amb els poemes «Mos cantars» (2), «Barcelona» (4), «Dolors i consols» (17), «La nit de Sant Joan» (9), «Al Llobregat» (3), «Lo comte Jofre» (11), «A la poesia» (23), «La rosa i lo rossinyol» (21) i «Roudor (fragment)» (29), els poemes que han quedat fixats com a antologables de Rubió i Ors i els únics que al capdavant s'acabaran coneixent, i dos facsímils de manuscrits autògrafs.

Manuel de Montoliu, en un nou intent de proposar un «cànon» per als primers poemes de la Renaixença, va publicar a Catalonia, el 1935, com hem vist, una selecció de poemes de B. C. Aribau i Joaquim Rubió i Ors. Els poemes que publicava de Rubió i Ors són pràcticament els mateixos que els de Cabot: «Mos cantars» (2), «Barcelona» (4), «Lo Gaiter del Llobregat» (1), «La nit de Sant Joan» (9), «Al Llobregat» (3), «Lo comte Jofre» (11) i «La rosa i lo rossinyol» (21), amb l'única diferència d'1, probablement pel seu pes simbòlic, per 17 i 29.

Cap a la mateixa època, sense peu d'impremta, va aparèixer l'antologia *Les cent millors poesies antigues i modernes de la llengua catalana*, amb pròleg de Tomàs Garcés, el segon volum de la qual conté «El Gaiter del Llobregat» (1).

El 1936, probablement arran de l'esclat de la Guerra Civil, es publica l'*Antologia patriòtica de la poesia catalana* a les Edicions de la Rosa dels Vents, que conté «Mos cantars» (2). Molt més ambiciosa és l'*Antologia general de la poesia catalana*, a càrrec de Martí de Riquer,

J. M. Miquel i Vergés i Joan Teixidor, publicada per Quaderns Literaris, la primera exhaustiva i amb criteri literari rigorós, on es recullen «Lo Gaiter del Llobregat» (1) i «Mos cantars» (2).

Del 1941, tot just dos anys després del final de la Guerra Civil, són dues curioses publicacions, imagino que semiclandestines, commemoratives del centenari de la primera edició de *Lo Gaiter*, en aquell moment sens dubte d'alt valor simbòlic. Una és un solt doblegat, amb el títol de *Lo Gaiter del Llobregat. 1841-1941*, i la reproducció a l'interior d'un autògraf de «Mos cantars» (2). L'altra és un plec de setze més un plec de quatre, titulat *Joaquim Rubió i Ors. Lo Gaiter del Llobregat. Barcelona*, que conté «Lo Gaiter del Llobregat» de Jacint Verdaguer, la reproducció del mateix autògraf de «Mos cantars» (2) de l'altre full, «Lo Gaiter del Llobregat» (1), «Mos cantars» (2) tot sencer, «Díctics commemoratius» de J. M. López-Picó i «En el jubileu del Gaiter del Llobregat» de Miquel Dolç. *L'Antologia de la poesia catalana. De Ramon Llull a Jacint Verdaguer (segles XIII a XIX)*, editada el 1949 per la Biblioteca Selecta i preparada per Rafael Tasis, representa una revisió del discurs literari. Publica, com ja és habitual, «Lo Gaiter del Llobregat» (1) i «Mos cantars» (2).

El 1950 apareix *l'Antologia lírica de Barcelona*, publicada per l'editorial reusenca Torrell de Reus, amb el poema «Barcelona» (4).

El 1954 surt a la llum, amb intenció altament simbòlica, *l'Antologia dels Jocs Florals. Síntesi històrica* a l'Editorial Selecta, preparada per Octavi Saltor, però només recull dues estrofes d'«A don Bonaventura Carles Aribau» (87) («Ventura», diu a l'índex).

Edicions 62 publica el 1965 l'antologia fonamental de Joaquim Molas *Poesia catalana romàntica*, que inclou de Rubió i Ors fragments del poema «Barcelona» (4) i «A la poesia» (23) tot sencer. L'antologia és reeditada per la mateixa editorial el 1994, junt amb l'antologia també de Molas *Poesia de la Restauració* del 1966, amb el títol *Antologia de la poesia romàntica*. A continuació, el 1969, Alianza Editorial publica una altra antologia fonamental, *Ocho siglos de poesía catalana*, que seleccionen Josep M. Castellet i Joaquim Molas i que conté «Sonet I» (32).

El 1971 l'editorial Socitra publica *Vuit odes a Barcelona*, que conté «Barcelona» (4). L'any següent, el 1972, la tria va ser ampliada per Aymà a *10 odes a Barcelona*.

Del 1979 és una altra antologia bàsica per a l'estructuració del cànon, l'*Antologia general de la poesia catalana*, de Josep M. Castellet i Joaquim Molas, editada per Edicions 62 a la col·lecció MOLC, que inclou, com l'antologia del 1969, el «Sonet I» (32). Del mateix any és *Les mil millors poesies de la llengua catalana*, de Lluís Gassó i Carbonell, publicada per l'editorial Glosa, que conté «Lo Gaiter del Llobregat» (1) i «Mos cantars» (2).

El 1981 apareix l'*Antologia escolar de la literatura catalana*, a càrrec d'Antoni Comas, publicada per Fundació Mediterrània i Diàfora, que conté fragments del pròleg de *Lo Gaiter* i cinc estrofes de «Mos cantars» (2).

Libres del Mall publica el 1986 l'antologia de Celdoni Fonoll *Nou segles de poesia als Països Catalans*, que ofereix cinc estrofes de «Mos cantars» (2).

El 1997 Giuseppe Grilli treu a la llum el segon volum, *Del segle XVI a Verdaguer*, de l'*Antologia de poetes catalans: un mil·lenni de literatura*, a Galàxia Gutenberg, que inclou «Barcelona» (4) i «A la poesia» (23).

El 2012, Sam Abrams publica, en una edició de l'Ajuntament de Barcelona, *Odes a Barcelona, 1840-2011*, que conté «Barcelona» (4).

5.3.2 Edicions

D'edició de la poesia catalana de Rubió i Ors, posterior a l'edició poliglota, només hi ha la que va aparèixer el 1941 a l'Havana en una edició facsímil de *Lo Gaiter del Llobregat* del 1841 —que és la que es troba a la xarxa—, publicada per Suárez y Cía, i la que vaig publicar el 2006 amb el títol de *Lo Gaiter del Llobregat* per a la Nova Col·lecció Selecta d'Edicions 62. Aquesta es basa en l'edició de *Lo Gaiter* del 1841, amb els poemes que aquesta contenia i l'afegit del *Roudor del Llobregat*.

5.3.3 Rubió i Ors a la xarxa

La poesia catalana de Rubió i Ors es troba tota a la xarxa en edicions facsímils digitalitzades de les tres edicions originals de *Lo Gaiter* i les dues del *Roudor*.

PUBLICACIONES DE JOAQUIM RUBIÓ I ORS¹⁴⁶

1835

- «Necesidad de la entrada franca de libros extranjeros». *Diario Mercantil Político y Económico de Cataluña*, 62 (14 de septiembre).
- «Artículo comunicado». *El Catalán. Diario de Principios, Progresos y Avisos* (16 octubre), p. 1596.
- «El hijo de la victoria». *El Catalán, diario de principios, progresos y avisos*, 306 (2 noviembre).
- «Sobre la necesidad de eximir de impuestos el comercio de libros extranjeros, fundada en una pragmática de los Reyes Católicos de 1484». *El Guardia Nacional* (diciembre).*

1836

- «A Elisa-L'exill». *El Guardia Nacional*, II:313 (dissabte 8 octubre), p. 1.
- «El monacal». *El Guàrdia Nacional* (29 novembre).

1837

- «Desengaños». *El Guardia Nacional* (1 gener).
- «Unión y fuerza». *El Guardia Nacional* (3 gener).
- «La historia de España puede ofrecer al romanticismo cuadros de horror y ternura y aquel maravilloso que la caracteriza». *El Guardia Nacional* (3-5 gener).
- «Política». *El Guardia Nacional* (7 gener).
- «Política». *El Guardia Nacional* (18 gener).
- Editorial. *El Guardia Nacional* (23 gener).
- Editorial. *El Guardia Nacional* (7 febrer).
- «Charada». *El Guardia Nacional* (15 març).

146 He marcat amb un * al darrere aquelles referències que no he localitzat però que són consignades a l'apèndix a la *Biografia* de Rubió i Ors i amb dos **, les que ho són també a Jordán de Urries (1912).

- «La mitología. Artículo encaminado á demostrar que debe desterrarse su empleo en las obras de nuestra escuela». *El Vapor* (16 i 20 abril).
- «El proscrito». *El Vapor* (29 abril).
- «Un beso». *El Vapor* (23 maig).
- «Ave María». *La Religión*, II (juny), p. 301-304.
- «Mis sueños (Julio 31 de 1837)». *El Guardia Nacional* (juny).**
- «Palabras de unión». *El Guardia Nacional* (29 juny).
- «Mi cumpleaños». *El Guardia Nacional* (18 agost).
- «Fantasía nocturna». *El Guardia Nacional*, (agost).**
- «Los frares». *El Guardia Nacional* (10 agost).
- «A un niño dormido». *El Guardia Nacional* (7 setembre, retall).
- «El pescador». *El Guardia Nacional* (8 setembre).
- «El verdugo». *El Guardia Nacional* (15 setembre).
- «La flor de Z... Oriental». *El Guardia Nacional* (10 novembre).
- «Literatura». *El Guardia Nacional* (4 desembre).

1838

- «Esta es mi historia. Ayer, hoy y mañana». *El Guardia Nacional* (12 gener).
- «A Palmira». *El Guardia Nacional* (5 abril) i *Diario Mercantil de Valencia*.
- «Mi porvenir». *El Guardia Nacional* (abril).**
- «La esfinge». *El Guardia Nacional* (19 juny).
- «El Ángel custodio». *La Religión*, III:26 (juny 1838), p. 377-379.
- «A ***». *La Religión*, IV:29 (setembre 1838), p. 188-190.
- «Rogad por ellos!!!». *La Religión*, IV:30 (octubre 1838), p. 244-247.
- «Una lección de literatura». *El Guardia Nacional*, 1054 (28 novembre), p. 3.
- Mano-Roja. Leyenda catalana del siglo XIV*. Barcelona, Imp. José Rubió.
- «Melodia». *El Guardia Nacional*.**

1839

- «El Angel y el niño». *La Religión*, v:33 (febrer), p. 120-123.
- «Lo Gayter del Llobregat». *Diario de Barcelona* (16 febrer), p. 632.
- «Al Llobregat». *Diario de Barcelona* (7 març), p. 921.

- «En la mort del jove artista don Vicenç de Cuyás». *Diario de Barcelona* (21 març), p. 1146-1147.
- «Lo comte Borrell II». *Diario de Barcelona* (18 abril), p. 1592.
- «A unes ruinas». *Diario de Barcelona* (19 maig), p. 2089.
- «La nit de Sant Joan». *Diario de Barcelona* (23 juny), p. 2646.
- «Mos cantars». *Diario de Barcelona* (29 juliol), p. 3224.
- «Cansoneta». *Diario de Barcelona* (24 agost), p. 3641.
- «Un cor de filla». *Diario de Barcelona* (5 octubre), p. 4266.
- «A la nineta de Port». *Diario de Barcelona* (27 octubre), p. 4578.
- «Lo compte Jofre 'l pelós». *Diario de Barcelona* (23 novembre), p. 4654.
- «Lo hivern». *Diario de Barcelona* (25 desembre), p. 5466.

1840

- «A la poesia». *Diario de Barcelona* (24 desembre), p. 5266
- «A las hermosas». *Diario de Barcelona* (13 març), p. 1145.
- «A una cega». *Diario de Barcelona* (25 maig), p. 2078
- «Barcelona». *Diario de Barcelona* (2 febrer), p. 514.
- «Dolor y consol». *La Religión*, VIII (1840), p. 302-307.
- «Don Joan lo Cassador». *Diario de Barcelona* (9 novembre), p. 4546.
- «Misterios. Deben permitirse sus representaciones en el estado actual de la sociedad?». *La Religión*, VII:47 (març 1840), p. 177-185.
- «El arrepentimiento». *La Religión*, VII:47 (març 1840), p. 186-189.
- «La reyna del torneig». *Diario de Barcelona* (23 abril), p. 1674.
- «Lo lay del joglar». *Diario de Barcelona* (11 setembre), p. 3602.
- «Los plants de la castellana». *Diario de Barcelona* (28 juliol), p. 2915.
- «Misterios ¿debe permitirse sus representaciones en el estado actual de la sociedad?». *La Religión*, VIII (1840), p. 302.
- «Discurso preliminar». Dins *Tesoro de los Romanceros y cancioneros españoles históricos, caballerescos, moriscos y otros, recogidos y ordenados por D. Eugenio de Ochoa y adicionado con el poema del Cid y otros varios romances, por J. R.* Barcelona, Librería de los Sres. A. Pons y Cia de Barcelona.
- A. S. M. *la Reyna Donna Isabel II, en el dia de su santo, la empresa del Teatro de la ciudad de Barcelona (Romance)*. Barcelona, Imprenta de Brusi.**

1841

«Romans». *Diario de Barcelona* (25 gener), p. 386.

«Jehova!». *La Religión*, x:63 (juliol 1841), p. 28-31.

Lo Gayté del Llobregat. Poesias de Don Joaquim Rubió y Ors. Barcelona, En la estampa de Joseph Rubió.

1842

Roudor del Llobregat, ó sia los catalans en Grecia. Poema épich en tres cants. Barcelona, En la estampa de Joseph Rubió.

«Roudor del Llobregat». *Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión pública del día 2 de julio de 1842, en que se leyó la Memoria y se hizo la adjudicacion de premios con arreglo al programa publicado en 20 de febrero de 1841*. Barcelona, Imprenta de A. Brusi.

Torcuato Tasso. Jerusalén libertada, trad. en prosa del italiano adicionada con la vida de Tasso y las notas históricas sacadas de los cronistas. Barcelona, Juan Roca y Suñol.

1843

«Recuerdos de la conquista de Mallorca», *La Caridad* (13 setembre, Palma), p. 1968-1970.

1844

«Confianza en Dios». *La fe*, I (gener), p. 110.

«Dos nubes». *La fe*, II (1 juny), p. 241.

«Atila». *La fe*, II (juny), p. 355.

A S. M. la reyna madre doña Maria Cristina de Borbon con motivo de la solemne reparticion de premios á los alumnos de las escuelas de nobles artes, verificada bajo su augusta presidencia en el salon de la Casa Lonja de esta ciudad: composicion poética leida en aquel acto por su autor Joaquin Rubió y Ors alumno de la misma casa. Barcelona, Imprenta de José Rubió.

Desagravios y homenages. Loa compuesta para celebrar la feliz llegada á Barcelona de S. M. la reina doña Isabel II. Barcelona, Imprenta de José Rubió.

1845

«La lágrima i el suspiro». Retall datat a mà (15 juliol, BC ms. 9665/17).
«Alcudia», «A la ermita de Miramar». Dins Joan Cortada, *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845: por Juan Cortada*. Barcelona, Imprenta de A. Brusi, p. 265-271, 273-276.

El libro de las niñas. Barcelona, J. Rubió.

Historia de Jesu-Cristo y de su siglo, por el conde F. L. de Stolberg. Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres.

Memoria crítica literaria sobre «El judío errante». Barcelona, Imprenta José Rubió.

1846

Atila. Palma, Trías.

El primer libro de la infancia. Método para aprender á leer. Barcelona, José Rubió.

Memoria crítica literaria sobre «El judío errante». Sevilla, Imprenta de D. C. Santigosa, editor.

Pascual Madoz. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid, Est. Literario-Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti

1847

«Consell fora de temps». *Diario de Barcelona* (16 juliol), p. 3386.

«Desig». *Diario de Barcelona* (16 juliol), p. 3385-3386.

1848

Discurso inaugural leído en la solemne apertura de la Universidad literaria de Valladolid el 1º de octubre de 1848. Valladolid, Imprenta de Juan de la Cuesta y Compañía.

1850

«A S. M. la Reyna Donna Isabel». *El Bien Público* (maig).

1851

Himno, cantado en el Liceo artístico literario de Valladolid, por su sección de música, la noche del 1º de marzo de 1850, en celebridad del estado interesante de S. M. la Reina Doña Isabel II.

1852

Manual de elocuencia sagrada. Barcelona, Imprenta de José Rubió.
Programa de literatura general Española. Valladolid, Universidad de Valladolid.

1856

Manual de elocuencia sagrada. Barcelona, Imprenta de José Rubió.
César Cantú. Cuentos de mi maestro. Valladolid, Imp. de J. M. de Lezcano y Roldán.

1858

«Al Illustrissim senyor D. Joaquim Lluç». *Diario de Barcelona* (14 de diciembre), p. 11314.

«Al Illm. senyor D. Joaquim Lluç». *La Antorcha Manresana. Periódico semanal de instrucción y recreo, noticias y avisos, publicado bajo los auspicios de la Junta de Primera Enseñanza de esta Ciudad: su producto está destinado al aumento de la Biblioteca Popular de la misma* (19 de diciembre).

«Amòrs que matan». *Los trobadòrs nous. Col·lecció de poesías catalanas, escullidas de autòrs contemporáneos per Antoni de Bufarull, primèr secretari de la Real Academia de Bonas Lletras de Barcelòna.* Barcelona, Llibreria Nacional y Estrangèra de Salvadòr Manèro, p. 108-110.

«Anyoramènt». *Los trobadòrs nous. Col·lecció de poesías catalanas, escullidas de autòrs contemporáneos per Antoni de Bufarull, primèr secretari de la Real Academia de Bonas Lletras de Barcelòna.* Barcelona, Llibreria Nacional y Estrangèra de Salvadòr Manèro, p. 101-104.

Lo Gayté del Llobregat. Poesias de D. Joaquim Rubió y Ors. Segona edició corregida y considerablement aumentada, Barcelona, Llibreria de Joseph Rubió.

Manual de elocuencia sagrada. Barcelona, Imprenta de José Rubió.

«Posta de sol». *Los trovadors nous. Col·lecció de poesías catalanas, escullidas de autòrs contemporáneos per Antoni de Bufarull, primèr secretari de la Real Academia de Bonas Lletres de Barcelòna*. Barcelona, Llibreria Nacional y Estrangèra de Salvadòr Manèro, p. 48-52.

«Ricart lo Cor de Lleo». *Los trovadors nous. Col·lecció de poesías catalanas, escullidas de autòrs contemporáneos per Antoni de Bufarull, primèr secretari de la Real Academia de Bonas Lletres de Barcelòna*. Barcelona, Llibreria Nacional y Estrangèra de Salvadòr Manèro, p. 149-154.

1859

«La gloria». *El Arte*, 4 (15 maig), p. 6-8.

«Ensayos de crítica literaria. Sobre la poesía. I». *El Arte*, 2 (15 abril), p. 3-5.

«Juegos florales». *El Arte*, 3 (1 maig 1859), p. 4-10.

«Ensayos de crítica literaria. Sobre la poesía. II». *El Arte*, 5 (1 juny), p. 3-4.

«D. Guillem de Mediona. Recuerdos de la Conquista de Mallorca». *El Arte*, (15 juliol).

Roma y Londres; o sea paralelos entre el catolicismo y el protestantismo representados por ambas ciudades por Santiago Margotti. Barcelona, Librería de J. Subirana.

1860

Al valiente ejército español en su entrada en Barcelona á su regreso de la campaña de África. Barcelona, J. Ramírez.

«A la toma de Tetuán». *El Cañón Rayado. Periódico metralla de la guerra de África* (12 febrer).

«La germana de la caritat». *Jochs Florals de Barcelona en 1860*. Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, p. 105-112.

«Los catalans en Africa». *Jochs Florals de Barcelona en 1860*. Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, p. 129-143.

Discurso inaugural que en la solemne apertura del curso académico del 1860 al 1861 en la Universidad de Barcelona, leyó en presencia de S. M. la reina doña Isabel II (Q. D. G.) y de su augusto esposo el rey don Francisco de Asís el catedrático de Historia Universal de la

Facultad de Filosofía i Letras D. Joaquín Rubió y Ors. Barcelona, Imprenta y Librería Politécnica de Don Tomás Gorchs.
«Belisario», «Inocencia», «Limón y Pera», «La conversión de San Pablo». *Las grandes glorias de la pintura*. Barcelona, Librería de José Ribet, Editor, p. 34-47, 90-96, 123-128, 164-172.

1861

Manual completo de urbanidad para las niñas. Barcelona, José Rubió.
«Discurs del senyor Don Joaquim Rubió i Ors, altre dels mantenedors». *Jochs Florals de Barcelona en 1861*. Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, 1860, p. 179-182.
«Las vírgenes fatuas y las pudientes», «Rafael». *Las grandes glorias de la pintura*. Barcelona, Librería de José Ribet, Editor, p. 63-76, 104-121.

1862

«Blasco de Garay». *Revista de Catalunya*, I (1862), p. 19-34 i 77-89.
«Cuál pudo ser la forma primitiva de la poesía popular en España?». *Revista de Catalunya*, I:7, p. 325-330, I:8 (1862), p. 389-396, II:9 (1862), p. 10-18.¹⁴⁷
«Lo comte de Barcelona Ramon Berenguer, lo Gran». *Jochs Florals de Barcelona en 1862*. Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, p. 96-116.
«Lo triunfo de la creu». *Jochs Florals de Barcelona en 1862*. Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, 1862, p. 79-89.

1863

«A don Ventura Carlos Aribau». *Jochs Florals de Barcelona en 1863*. Barcelona, Estampa y Llibrería de Salvador Manero, 1863, p. 83-86.
«Lo doctor Vicens Garcia y sas obras literarias». *Jochs Florals de Barcelona en 1863*. Barcelona, Estampa y Llibrería de Salvador Manero, p. 99-126.

147 És reedició del «Discurso inicial» al *Tesoro de romanceros y cancioneros* d'Ochoa del 1840 (Rubió i Ors 1887: 131).

«Lo últim compte de Urgell». *Jochs Florals de Barcelona en 1863*. Barcelona, Estampa y Llibrería de Salvador Manero, 1863, p. 47-58.

1864

César Cantú. *Cuentos de mi maestro*. Valladolid, Imp. de J. M. de Lezcano y Roldán.

1865

«Don Jaume a Tarragona. Romans». *Calendari Catalá del any 1865, escrit pels mes coneguts escriptors y poetas catalans, mallorquins y valencians, y col·leccionat y publicat per Francesch Pelayo Briz*. Barcelona, Llibreteria de Estanislao Ferrando Roca, p. 65-67.

Obras de Cayo Salustio Crispo. Traducidas por el señor Infante D. Gabriel. Nueva edicion con gran esmero revisada, anotada y enriquecida con un nuevo prólogo y con varios fragmentos de la Grande Historia del mismo autor por D. Joaquin Rubió y Ors. Barcelona, Imprenta del Diario de Barcelona.

1866

Los anales de Cayo Cornelio Tácito. Traducidos por D. Cárlos Coloma. Nueva edicion corregida é ilustrada con notas, un juicio histórico crítico del autor y de sus obras por D. Joaquin Rubió y Ors. Barcelona, El Diario de Barcelona.

1867

«Lo patge y la infanta. Balada noruega». *Calendari Catalá del any 1867, escrit pels mes coneguts escriptors y poetas catalans, mallorquins y valencians, col·leccionat y publicat per Francesch Pelay Briz*. Barcelona, Llibreteria de Joan Roca y Hos, p. 89-90.

1868

Apuntes para una historia de la sátira en algunos pueblos de la antigüedad y de la edad media. Barcelona, Imprenta de Magriñá y Subirana.

Apuntes para una historia de la sátira en algunos pueblos de la antigüedad y de la edad media. Barcelona, Imprenta de Magriñá y Subirana.

La Encíclica del 8 de diciembre de 1864 y los principios de 1789, ó, La Iglesia, el Estado y la libertad / por Emilio Keller; version castellana de Joaquin Rubió y Ors. Barcelona, Libr. Católica de Pons y Compa.

«Consideraciones acerca de la poesía de la naturaleza estudiada en sí misma y en su desenvolvimiento histórico antes y después del Cristianismo». *Acta de la Sesión Inaugural de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona celebrada el 20 de noviembre de 1867.* Barcelona, Academia de Buenas Letras.

1869

El primer libro de la infancia. Método para aprender á leer. Barcelona, José Rubió.

1870

«A Overbeck». *La Unidad Católica*, 65 (29 maig, Palma), p. 102-103.

«Paralelos entre el clero católico y el protestante». *La Unidad Católica*, 78 (28 agost, Palma), p. 201-204.

«La carta de Víctor Manuel al Papa». *La Unidad Católica*, 86 (23 octubre, Palma), p. 265-268.

1870-1872

Paralelos entre el Catolicismo y las Sectas protestantes. Barcelona, Imprenta de Manuel Miró y D. Marsa.

1871

«A la Verge de l'Academia». *Academia Bibliográfico Mariana. Certamen poético del año 1871 dedicado á Ntra. Sra. de la Academia*. Lleida, Imprenta de Carruez, p. 53-68.

Pío IX: canto lírico. Barcelona, Imprenta de Magriñá y Subirana.

«A Cervantes, con motivo de inaugurarse la reimpression en facsímil de la edición primera de *El Quijote*, poesía leída en el Ateneo Catalán». *Boletín de la Reproducción Foto-Tipográfica de la primera edición de Don Quijote de la Mancha*, 2 (agost), p. 2.

1873-1890

Epítome-programa de Historia universal. Barcelona, Establecimiento tipográfico de Magriñá y Subirana / Tipografía Católica.

1874

«L'oració del matí». *La Renaxensa, periódich de literatura, ciencias, y arts*, iv:2 (20 gener), p. 21.

1875

Lecciones elementales de Historia de España. Barcelona, Tipografía Católica.

Lecciones elementales de Historia Universal. Barcelona, Tipografía Católica.

1876

Noticia de la vida y escritos de D. Joaquín Roca y Cornet, redactada para ser leída en sesión pública de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona el 26 de marzo de 1876. Barcelona, Imprenta de Jaime Jepús.

«De Covadonga á Granada». *Libro de poesías provinciales ofrecido á S. M. el Rey Don Alfonso XII por el Ayuntamiento de Barcelona*. Barcelona, Imprenta de Ramírez y C^a, p. 67-77.

1877

«Cansó de bressol». *Calendari Catalá del any 1877 escrit pels mes coneguts escriptors y poetas catalans, mallorquins y valencians, coleccionat y publicat per Francesch Pelay Briz*. Barcelona, Estampa de la Renaixensa.

1878

«A la Verge de l'Academia». *Lo Gay Saber. Periódich literari quinzenal fet per escriptors catalans, mallorquins y valencians*, II:I:1 (1 gener), p. 6-8.

«Don Joan lo Cassador». *Lo Gay Saber. Periódich literari quinzenal fet per escriptors catalans, mallorquins y valencians*, II:I:20 (15 octubre), p. 306-308.

«L'oració del matí». *Lo Gay Saber. Periódich literari quinzenal fet per escriptors catalans, mallorquins y valencians*, II:I:8 (15 gener), p. 116-117.

«Sobre el decreto del 1º de marzo». *El Monitor de la Primera Enseñanza*, XIX:12 (23 març), p. 179-181.

«Los romeus de Montserrat». *Calendari Catalá del any 1878 escrit pels mes coneguts escriptors y poetas catalans, mallorquins y valencians, coleccionat y publicat per Francesch Pelay Briz*. Barcelona, Establiment Tipografich de la Renaixensa.

«Sa mirada». *Llibre d'or de la moderna poesia catalana*. Barcelona, La Renaixensa, p. 256-258.

«Con motivo de la muerte de Pío IX». Retall.

1879

«Als poetas». *Lo Gay Saber. Periódich literari quinzenal fet per escriptors catalans, mallorquins y valencians*, II:II:20 (15 octubre), p. 256.

Dr. Vicente García, rector de Vallfogona. *Su biografía y juicio crítico de sus obras por D. Joaquín Rubió y Ors, premiada con la escribanía de plata ofrecida por el ilustre Ayuntamiento de Tortosa en el certamen celebrado el día 3 de setiembre por la Juventud Católica de aquella ciudad*. Tortosa, Imprenta y Librería de Salvador Isuar.

1880

- «A don Manel Cabanyes, traducció de l'oda d'aqueix títol de D. Marcel·lí Menéndez y Pelayo». *La Veu del Montserrat. Setmanari Popular de Catalunya*, III:3.
- Blasco de Garay. *Memoria acerca de su invento leída en la sesión del 26 de Junio de 1849 en la Academia de Buenas Letras de Barcelona por don Joaquín Rubió y Ors. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona, Jepús, 3, p. 1-40.
- Brunequilde y la sociedad franco-galo-romana en la segunda mitad del siglo VI*. Barcelona, Imprenta de Jaime Jepús.
- Gutenberg. Quadro dramátich*. Barcelona, Establiment Tipo-Lito-gráfic de Pujadas, Salvat y Cia.
- Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y la literatura catalanas. ¿Débese a la influencia de los modernos trovadores provenzales? Memoria escrita para la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona y leída en sus sesiones de los días 3 y 17 de febrero de 1877*. Barcelona, Tipo-Litografía de Celestino Verdager.
- «Nuevos y curiosos datos sacados del Archivo de la Casa Lonja, que acerca de D. Antonio de Capmany y de Montpalau y de sus obras tituladas *Memorias históricas sobre la Marina, Industria, Comercio y Artes de la antigua ciudad de Barcelona* y *Libro del Consulado*». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 3, p. 107-140.
- Sumario de las lecciones del epítome-programa de Historia Universal*. Barcelona, Tipografía Católica.
- «Guttemberg. Cuadro dramátich». *Lo Gay Saber. Periódich literari quinzenal fet per escriptors catalans, mallorquins y valencians*, III:II:2 (15 gener), p. 14-20.
- «Un esguart donat a una golfa». *Lo Gay Saber. Periódich literari quinzenal fet per escriptors catalans, mallorquins y valencians*, III:II:13 (1 juliol), p. 153-156.

1881

- Novísimo año cristiano y santoral español*. Madrid, D. M. Riera y Comp. (col·laboració).

Los supuestos conflictos entre la religión y la ciencia, ó sea la obra de Draper ante el tribunal del sentido común, de la razón y de la historia. Madrid, Tipografía Guttenberg.

1882

Ausías March y su época. Barcelona, Imprenta de Viuda é Hijos de J. Subirana.

Santa Teresa de Jesús considerada como escritora. Barcelona, Imprenta de Viuda é Hijos de J. Subirana.

1883

El Doctor D. Francisco Vicente García, Rector de Vallfogona. Su vida y sus obras poéticas. Monografía compuesta por Joaquín Rubió y Ors, por encargo del Excmo. Ayuntamiento Constitucional de esta ciudad, y leída en el acto solemne de colocar su retrato en la «Galería de Catalanes Ilustres» en el histórico Salon de Ciento de estas Casas Consistoriales, celebrado el 25 de setiembre de 1882. Barcelona, Establecimiento Tipografico de los Sucesores de Narciso Ramírez y Cia.

Lecciones elementales de Historia Universal. Barcelona.

El hombre. Origen, antigüedad y unidad de la especie humana según la Revelación, la Ciencia y la Historia. Primera conferencia. Barcelona, Viuda e Hijos de J. Subirana.

1884

La Prehistoria. Breves observaciones sobre su cronología y descubrimientos. Barcelona, Imprenta de J. Jepús.

1885

De la moderación en las controversias. Barcelona, Imprenta de la Casa P. de Caridad.

Lecciones elementales de Historia de España. Barcelona, Tipografía Católica.

«El Jansenismo y la Santa Sede». *El Criterio Católico*, I:21, p. 502-513; II:4 (6 juny), p. 103-109; II:5 (13 juny), p. 135-144; II:6 (20 juny), p. 163-169.

«Guerra sin cuartel (novela original de D. Ceferino Suárez Bravo)». *El Criterio Católico*, II:2, p. 54-56.

1886

El hombre. Origen, antigüedad y unidad de la especie humana según la Revelación, la Ciencia y la Historia. Tercera conferencia. Barcelona, Tip. de la Casa de Caridad.

Manual completo de la urbanidad para las niñas, por J. R., Librería de Viuda e Hijas de J. Rubió (onzena edició).

1887

«Consideraciones histórico-críticas acerca del origen de la independencia del condado catalán leídas en las sesiones de la Real Academia de Buenas Letras del 25 de Octubre y el 8 de Noviembre de 1886». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 4, p. 561-39. Barcelona.

Guntemberg. Quadro dramátich. Barcelona, Estampa de la Casa Provincial de Caritat.

Noticia de la vida y escritos de D. Manuel Milá y Fontanals. Barcelona, Imprenta de Jaime Jepús Roviralta.

1888

Lo Gayté del Llobregat. Poesias catalanas. Edició políglota. Volum primer. 1839-1841. Barcelona, Estampa de Jaume Jepús y Roviralta, 1888.

Luter. Quadros histórich-dramátich en prosa y en vers. Barcelona, Estampa de Jaume Jepús Roviralta.

«La nave bendita». *El Criterio Católico*, VII, p. 187-191.

«Los romeus de Montserrat». *Llibre de la Renaixensa.* Barcelona, Imprempta «La Renaixensa», p. 345-347.

1889

Lo Gayté del Llobregat. Poesias catalanas. Edició políglota. Volum segon. 1841-1858. Barcelona, Estampa de Jaume Jepús y Roviralta.

Lo Gayté del Llobregat. Poesias catalanas. Edició políglota. Volum tercer. 1858-1889. Barcelona, Estampa de Jaume Jepús y Roviralta.

«A la mort de la meva filleta Lluïsa». *La Renaxensa, periódich de literatura, ciències, y arts*, XIX: 33, p. 501-504.

Lo comte de Barcelona Ramon Berenguer lo Gran y la Emperatriu de Alemanyia Madona Matilde, filla del rei d'Inglaterra. Barcelona, J. Jepús y Roviralta.

«La nave de la Iglesia». *La Nación*, Bogotá.**

«Comte de Puymaigre». *La España Regional*, VI, p. 84-88.

1890

«Los romeus de Montserrat». *La Renaxensa, periódich de literatura, ciències, y arts*, XX:20, p. 316-318

«Discurs». *Jochs Florals de Barcelona 1890*. Barcelona, Estampa de «La Renaxensa», p. 49-63.

«Comte de Puymaigre. (1)». *La Ilustración Hispanoamericana*, XII:553, p. 362-363.

1891

«Jovellanos, regionalista». *La Veu de Catalunya*, I:23 (14 juny), p. 265-266.

«Jovellanos, regionalista». *Inauguración de la estatua de Jovellanos*. Gijón.

«Discurso de D. Joaquín Rubió y Ors», a *Discursos leídos ante la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública del Rdo. P. Eduardo Llanas, escolapio, el día 5 de abril de 1891*. Barcelona, Imprenta de Jaime Jepús y Roviralta, p. 339-269.

«A la memoria de na Rosalía de Castro de Murguía». *La Veu de Catalunya. Setmanari Popular*, I:24 (21 juny), p. 282-283.

1892

«Notas bibliográficas». *La Veu de Catalunya. Setmanari Popular*, II:7 (15 febrer), p. 76.

«Introducció a la historia de l'antigua literatura catalana». *La Veu de Catalunya. Setmanari Popular*, II:46 (13 novembre), p. 545-546.

1893

«Prólogo» i «En la mort de l'Excma. Dra. D. Antonia Díaz Lamarque». *Poesías líricas*, Sevilla, Imp. E. Rascos, p. 186-189.

«Un libro notable». *La Vanguardia*, (30 novembre i 2 desembre), p. 1-2 i 1.

1894

Bastero, provenzalista catalán. Estudio crítico-biográfico. Barcelona, Real Academia de Buenas Letras.

1895

«Prólogo». Dins Emilio Pi y Molist. *Cartas sobre Pompei*.

Un libro para los seminaristas. Colección de trozos en forma de pequeños tratados escogidos de nuestros mejores místicos. Barcelona, Tipografía Católica.

1896

«L'oració del matí». *La Renaxensa, periódich de literatura, ciencias, y arts*, XIX:23, p. 367-368.

«Jovellanos». *Revista Contemporánea*, XXII:101, p. 5-21, 132-147, 267-277, 358-375, 478-489.

1897

«Lo Gayter del Llobregat». *L'Atlàntida*, II:2 (abril), p. 4.

«El daguerrotipo y sus primeros ensayos en noviembre de 1839. Carta abierta á D. Juan Mañé y Flaquer». *Diario de Barcelona*, (3, 8 i 10 octubre).

1898

«El daguerrotipo y sus primeros ensayos en Barcelona y Madrid en noviembre de 1839». *Revista Contemporánea*, XXIV:119 (15 i 30 gener), p. 5-17, 204-212.

Lecturas espirituales en forma de pequeños tratados, escogidos de nuestros mejores escritores místicos. Barcelona, Tipografía Católica.

Piferrer, considerado desde el punto de vista de la intuición artística.
Barcelona, Jaime Jepús.
«Cansó del rey de Thule. Traducció». *Calendari Catalá pera l'any 1898*
coleccionat y publicat per Joan Bta. Batlle. Barcelona, L'Arxiu.

1899

«Cansó de bressol». *Calendari Catalá pera l'any 1899* coleccionat y pu-
blicat per Joan Bta. Batlle. Barcelona, L'Arxiu.

1900

«Traducció del cant iv del “Cantar dels cantars”». *Calendari Catalá*
pera l'any 1900 coleccionat y publicat per Joan Bta. Batlle. Barce-
lona, L'Arxiu, p. 28-30.

1902

Lo Gayté del Llobregat. Poesias catalanas. Edició políglota. Volum
quart. 1839-1895, Barcelona, Estampa de Francisco X. Altés y Ala-
bart.

BIBLIOGRAFIA

- ABRAMS, Sam (2012): *Odes a Barcelona, 1840-2011*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AGUILÓ, Marià (2014): *Cartes sobre el renaixement. Materials*, a cura de Margalida Tomàs. Lleida: Punctum.
- AGUILÓ, Tomàs (1841): «Lo Gayté del Llobregat». *Almacén de Frutos Literarios* núm. II:31 (12 desembre): 486-490 (*Obras*, vol. VI, p. 190-202).
- ALEGRET, Joan (1972): «Textos en català a “El Guardia Nacional”». *Lluc* núm. LII:620: 5-7.
- ALEGRET, Joan (1973): «Tres textos polèmics, reivindicadors de la llengua catalana, publicats el 1838 a “El Guardia Nacional”». Dins *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*. Barcelona: Ariel.
- ALEGRET, Joan (1979): *Poesia catalana de l'Arxiu Renart i Arús*. Barcelona: Universitat, p. 16-17.
- ALEMANY, Agustí (1991): «L'epopeia dels almogàvers: èpica catalana i èpica clàssica». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* núm. 31 (1990-1991): 157-168.
- ALLISON, Edgar (1940): *A history of the romantic movement in Spain*. Cambridge: University Press.
- ALMIRALL, Miquel (1997): «El discurs sobre la nació dels fundadors de la Renaixença». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* núm. XXXV: 149-168.
- ALONSO Cortés, Narciso (1926): *Miscelánea vallisoletana. Cuarta serie*. Valladolid: Imprenta del Colegio Santiago. UAB.
- AMADE, Jean (1924): *Origines et premières manifestations de la renaissance littéraire en Catalogne au XIXe siècle i Bibliographie critique pour l'étude des origines et premières manifestations de la renaissance littéraire en Catalogne au XIXe siècle*. Tolosa de Llenguadoc: Privat / París: Didier.
- AMADES, Joan (1931): «La cornamusa a Catalunya». *Revista Musical Catalana*, núm. 336 (desembre), 499.

- ANGLADE, J. (1926): «Jean Amade. I. Origines et premières manifestations de la Renaissance littéraire en Catalogne au XIXe siècle». *Annales du Midi* núm. 38:149-150: 362-363.
- ANGUERA, Pere (1996): «Catalanisme i integrisme». Dins Pere ANGUERA (ed.), *El catalanisme conservador*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, p. 27-54.
- ANGUERA, Pere (2003): «Pròleg». Dins Francisco María Tubino, *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Pamplona: Urgoiti Editores, 2003 / Lleida: Punctum, 2005, p. I-CXXI.
- Antologia* (1936): *Antologia patriòtica de la poesia catalana*. Barcelona: Edicions de la Rosa dels Vents.
- Antologia* (1950): *Antologia lírica de Barcelona*. Barcelona: Torrel de Reus.
- APPEL, Carl (1890): *Provenzalische Inedita aus pariser Handschriften*. Leipzig: Fues's Verlag.
- ARQUÉS, Rossend (1988): «La Morta-viva: gènesi, tradició i funció d'una al·legoria de la renaixença de la llengua catalana i de Catalunya». *Anuari Verdaguer* núm. 3: 31-76.
- ARQUÉS, Rossend (2013): «Epica e libretti d'opera nella Barcelona della prima metà dell'800». Dins *L'epica. Tra evocazione mitica e tragedia*, a cura de Giuseppe Grilli. Roma: Aracne, p. 99-117.
- ARITZETA, Margarida (2006): «Poètica de la ficció en l'obra èpica». *Anuari Verdaguer* núm. 14: 131-155.
- AUDIAU, Jean (1922): *Les poésies des quatre troubadours d'Ussel*. París: Delagrave, 1922.
- AVIÑOÀ, Xosé: «La fattuchiera». *Enciclopèdia de les Arts de l'Espectacle als Països Catalans* <<https://www.institutdelteatre.cat/publicacions/ca/enciclopedia-arts-esceniques.htm>> [data de consulta: 8-11-2019].
- AVIÑOÀ, Xosé (2001): *Història de la música catalana, valenciana i balear*, vol. III. Barcelona: Edicions 62.
- AYENSA, Eusebi (2008): «El tema almogàver en la literatura grega i catalana dels segles XIX i XX. Bases per a una nova èpica». Dins *Formes modernes de l'èpica (del segle XVI al segle XX)*. Santa Coloma de Queralt: Aula Carles Riba / Obrador Edendum, p. 113-127.
- BARJAU, Eustaqui (1999): «Empremtes dels romanticismes europeus en la literatura catalana de la Renaixença». Dins F. FONTBONA; M.

- JORBA, *El romanticisme a Catalunya. 1820-1874*. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Pòrtic, p. 30-37.
- BASSEGODA, Bonaventura (2014): «L'apreciació de l'art medieval a les primeres col·leccions catalanes». Dins Bonaventura BASSEGODA; Ignasi DOMÈNECH. *El mercat de l'art, col·leccionisme i museus*. Barcelona: Memòria Artium, 17.
- BASTERO, Antoni de (1724): *Crusca provenzale, ovvero le voci, frasi, forme e maniere di dire che la gentilissima e celebre lingua toscana a preso dalla provenzale*. Venècia.
- BERNAL, Josep M. (2006): «De l'arqueologia a l'imperialisme: el record a Catalunya de l'expedició dels catalans a Orient». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* núm. LIII: 47-68.
- Bíblia* (1970): *La Bíblia*. Andorra: Casal i Vall.
- Biografia*: Rubió i Ors, Joaquim: *Papeles y datos relacionados con la biografía de D. Joaquín Rubió y Ors*, ms 9670 caps 18 (BC).
- BLANCO, Francisco (1984): *La literatura española en el siglo XIX. Parte tercera*. Madrid: Sáenz de Jubera Hermanos, Editores, p. 47-51.
- BOFARULL, Pròsper de (1836): «Introducción». *Los condes de Barcelona vindicados*. Barcelona: Imprenta de J. Olivares y Monmany.
- BONET, Ramon (1830): *La gaita y el tamboril. Colección de 30 cantos populares y pastoriles*. Barcelona: Vidal e Hijo y Bernareggi Editores.
- BOHIGAS, Pere (1982): «Els Rubió i els llibres, una dinastia d'homes de lletres». Dins *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOU, Jordi (2004): «La Jamància: el naixement de l'última bullanga popular (juny-agost de 1843)». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 10: 171-186.
- BRIZ, Francesc Pelagi (2017): *Lo llibre de ma vida*, a cura de R. Panyella. Lleida: Punctum.
- BROCH, Àlex (2008): *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- BROCH, Àlex [dir.] (2018): *Història de la literatura catalana. Volum v. La literatura contemporània (I). El vuit-cents*, dir. Enric CASSANY i Josep M. DOMINGO. Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona.
- «*Brunequilde y la sociedad franco-galo-romana en la segunda mitad del siglo VI*, par D. Joaquin Rubió y Ors. Barcelona, Impr. Jaime

- Jepús, 1880, petit in-4º de 196 pàgines». *Revue des Questions Historiques* núm. 28: 675.
- CABOT, Just (1928): *Els iniciadors de la Renaixença*, volum I. Barcelona: Barcino.
- CAHNER, Max (2005): *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849). Notes d'història de la llengua i la literatura catalanes*. Vol. III. Barcelona: Curial.
- CALVO, Àngel [ed.] (1995): *El pas de la societat agrària a la industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CAMPRUBÍ, Xevi (2020): *La revolució de la impremta. La contribució de la tipografia al desenvolupament de la Catalunya moderna*. Catarroja: Afers.
- CAMPS I ARBÓS, Josep (2010): «Una guia essencial per a la història i crítica de la literatura vuitcentista». *Anuari Verdaguer* núm. 18: 361-368.
- CAPDEVILA, Josep M. (1938): «Joaquim Rubió i Ors». *Revista de Catalunya* núm. 89 (agost): 551-570 (reproduït a *Estudis i lectures*. Barcelona: Selecta, 1965, p. 19-41).
- CAPMANY, Antoni de (1779-1792): *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Madrid: Antonio de Sancha, 1779-1792, 4 vol. (reedició anotada i revisada per Emili GIRALT I RAVENTÓS; Carme BATLLE I GALLART. Barcelona: Cambra Oficial de Comerç i Navegació de Barcelona, 1961-1963, 3 vol.)
- CARBONELL, Antoni; ESPADALER, Anton M.; LLOVET, Jordi; TAYADELLA, Antònia (1979): *Literatura catalana. Dels inicis als nostres dies*. Barcelona: Edhasa.
- CARULLA, José María (1880): *Biografía del señor D. Fr. Joaquín Lluch y Garriga*. Madrid: Antonio Pérez Dubrull.
- CASACUBERTA, J. M.; TORRENT I FÀBREGAS, J. [ed.] (1971): *Epistolari Jacint Verdaguer*, vol. III. Barcelona: Editorial Barcino.
- CASACUBERTA, J. M.; TORRENT I FÀBREGAS, J. [ed.] (1981): *Epistolari Jacint Verdaguer*, vol. VI. Barcelona: Editorial Barcino, p. 151.
- CASACUBERTA, J. M.; TORRENT I FÀBREGAS, J. [ed.] (1987): *Epistolari Jacint Verdaguer*, vol. X. Barcelona: Editorial Barcino, p. 140.

- CASACUBERTA, Margarida (2005): «Els valors de la Renaixença: sobre Barcelona, l'orgull burgès i el treball dels catalans». *Barcelona Quaderns d'Història* núm. 12: 53-79.
- CASANOVA, Ignasi (1932): *Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres*, II. Barcelona: Biblioteca Balmes.
- CASASSAS, Jordi [ed.] (1999): *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya. Materials per a un assaig d'història cultural del món català contemporani (1808-1975)*. Barcelona: Pòrtic.
- CASSANY, Enric (2009): *Panorama crític de la literatura catalana. Segle XIX*. Barcelona: Vicens Vives, 2009.
- CASTELLANOS, Jordi (2010): «Modernitat, Modernisme i la invenció de la història de la literatura catalana». Dins Ramon PANYELLA [ed.]: *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles XIX i XX*. Lleida: Punctum.
- CASTELLANOS, Jordi (2013): *Literatura i societat. La construcció d'una cultura nacional*. Barcelona: L'Avenç.
- CERDÀ SUBIRACHS, Jaume (1999): «La provençalística a Catalunya: de Bastero a Milà». Dins Santiago FORTUÑO LLORENS; Tomàs MARTÍNEZ ROMERO: *Actes del VII Congrés de l'Associació hispànica de literatura medieval*. Castelló: Publicacions de la Universitat Jaume I.
- CLUZEL, Irénée (1957-1958): «Princes et troubadours de la maison royale de Barcelone-Aragon». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* núm. 27: 321-373.
- COBARRUBIAS OROZCO, Sebastián de (1611): *Tesoro de la lengua castellana, o española*. Madrid: Luis Sánchez.
- COLL I ALENTORN, Miquel (1992): *Història / 2*. Barcelona: Curial.
- COMAS, Montserrat (2012): *La impremta catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal*. València: Universitat de València.
- CORRETGER, Montserrat (1998): «Pere Nanot Renart, referent històric i moral de *La bogeria* de Narcís Oller». *Serra d'Or* núm. XL:465 (setembre): 38-41.
- CORRETGER, Montserrat (2012): *Al marge: escriptors catalans del segle XIX*. Benicarló: Onada.
- CORNET, Gaietà (1906): «Una mirada retrospectiva». Dins *Barcelona vella*. Barcelona: Il·lustració Catalana. (Publicat inicialment a *La Renaxensa* el 1897).

- CORNUDELLA, Jordi (2020): «L'era que hi som al mig. Dos panorames». Dins *Col·loquis a Thä. Actes 2019. Enric Casasses*. Tàrrrega: Ajuntament.
- CORTADA, Joan (1845): *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845: por Juan Cortada*. Barcelona: Imprenta de A. Brusi.
- CORTÈS, Francesc (2012): «Certs aires de música popular catalana antiga: identificació de la catalanitat a través de la música al 1859». Dins Josep M. Domingo [ed.]: *Joc literari i estratègies de representació. 150 anys dels Jocs Florals de Barcelona*. Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura.
- CORTS I BLAY, Ramon, et alii [dir.] (2000): *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, II. Barcelona: Generalitat de Catalunya / Editorial Claret.
- CORTS I BLAY, Ramon, et alii [dir.] (2001): *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, III. Barcelona: Generalitat de Catalunya / Editorial Claret.
- CREIXELL, Rosa; SALA, Teresa-M. (2005): «Retrat de família: els secrets dels Gònima». *Barcelona Quaderns d'Història* núm. 15: 179-193.
- CUSCÓ, Joan (2006): «De les idees estètiques de la Renaixença a l'obra de Verdaguer. Verdaguer, els germans Milà i Fontanals, Llorens i Barba i Coll i Vehí». *Anuari Verdaguer* núm. 14: 279-290.
- Diccionari* (2012): *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, dirigit per Pere Molas, Eulàlia Duran i Josep Massot. Barcelona: R. Acadèmia de Bones Lletres.
- Diccionari biogràfic de dones* <http://dbd.cat/fitxa_biografies.php?id=1029> [data de consulta: 25-10-2016].
- Diccionario* (1999-2002): *Diccionario de la música española e hispanoamericana*. Madrid: SGAE.
- DOMINGO, Josep M. (2001): «Aguiló i Forteza, Tomàs i Joaquim Rubió i Ors. *Correspondència*, I (1841-1844)». *Llengua & Literatura* núm. 12: 436-441.
- DOMINGO, Josep M. (2003): «Ser poeta. Sobre el *Roudor de Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors». Dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. Barcelona: PUB, p. 357-370.
- DOMINGO, Josep M. (2005): «Francisco M. Tubino i la literatura catalana del segle XIX». Dins Francisco M. TUBINO: *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Pamplona/Lleida: Urgoiti Editores / Punctum, p. 9-67.

- DOMINGO, Josep M. (2007): «De literatura catalana en l'Espanya liberal: la *Historia del Renacimiento literario* de Francisco M. Tubino (1880-1881)». Dins ROSA CABRÉ; JOSEP M. DOMINGO: *Estudis sobre el positivisme a Catalunya. 1*. Barcelona / Vic: Departament de Filologia Catalana. Secció de Literatura, Universitat de Barcelona / Eumo, p. 191-266.
- DOMINGO, Josep M. (2008): «De literatura catalana en la España liberal: la Historia del renacimiento literario contemporáneo de Francisco María Tubino (1879-1881)». Dins LEONARDO ROMERO TOBAR [ed.]: *Literatura y nación. La emergencia de las literaturas nacionales*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 133-171.
- DOMINGO, Josep M. (2009a): «Renaixença: el mot i la idea». *Anuari Verdaguer* núm. 17: 215-234.
- DOMINGO, Josep M. (2009b): «Els Jocs Florals de Barcelona el 1859». *Serra d'Or* núm. 591 (març): 23-25.
- DOMINGO, Josep M. (2009c): «Jocs Florals de Barcelona en 1859. Modernització urbana i representació col·lectiva». *L'Avenç* núm. 252 (desembre): 32-44.
- DOMINGO, Josep M. (2009d): «L'època del romanticisme». Dins *Panorama crític de la literatura catalana. Segle XIX*, vol. IV. Barcelona: Vicens Vives, p. 29-61.
- DOMINGO, Josep M. [ed.] (2011a): *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, 2011.
- DOMINGO, Josep M. (2011b): «Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Literatura, modernització urbana i representació col·lectiva». Dins *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, 2011.
- DOMINGO, Josep M. (2012): «Viure de la vida passada. Medievalisme vuitcentista i literatura catalana». Dins FLOCEL SABATÉ [cur.]: *L'edat mitjana. Món real i espai imaginari*. Catarroja: Afers, p. 68-88.
- DOMINGO, Josep M. (2013a): «Joaquim Rubió i Ors. Usos del romanticisme» (amb la col·laboració de F. Cortès). Dins M. BACARDÍ; F. FOGUET; E. GALLÉN: *La literatura catalana contemporània: intertextos, influències i relacions*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, p. 81-103 <<http://publicacions.iec.cat/Front/repository/pdf/00000194%5C00000067.pdf>>.

- DOMINGO, Josep M. (2013b): «Acerca de la *Renaixensa*», traducció de Paloma SÁNCHEZ MATAMOROS. Dins *Escribir y persistir. Estudios sobre literatura en catalán de la Edad Media a la Renaixença*, vol. III, p. 68-88 <<http://www.argus-a.com.ar/ebook/345-escribir-y-persistir-ii.html>>.
- DOMINGO, Josep M. (2013c): «Sobre la *Renaixensa*». *L'Avenç* núm. 390 (maig): 26-35.
- DOMINGO, Josep M. (2013d): «Els Jocs Florals en la literatura catalana contemporània». *Catalan Historical Review* núm. 6: 179-187.
- DOMINGO, Josep M. (2018a): «2.7. El “Pròleg de Rubió i Ors a *Lo Gaiter del Llobregat* (1841)”» i «3.5. Joaquim Rubió i Ors». Dins Àlex BROCH [dir.]: *Història de la literatura catalana. Volum V. La literatura contemporània (i). El vuit-cents*, dir. Enric CASSANY i Josep M. DOMINGO. Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona.
- DOMINGO, Josep M. (2018b): «Rubió i Ors, Joaquim». Dins Joep LEERSEN (amb la col·laboració d'Anne HILDE VAN BAAL); Jan ROCK [ed.], *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*, vol. I. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 514-515.
- DOMINGO, Josep M. (2020): «Els Rubió. Catalunya com a nació literària». Dins Borja DE RIQUER [dir.]: *Vides catalanes que han fet història*. Barcelona: Edicions 62, p. 445-453.
- DOMÍNGUEZ, Yolanda; GINÉ, Marta (2004): «Traducciones de la literatura francesa ordenadas por autores». Dins *Prensa hispànica i literatura francesa*. Lleida: Universitat de Lleida, p. 321-337.
- DUCAS, Mihail (1958): *Istoria Turco-Bizantina, 1341-1462*. Bucarest: Editura Academiei Republicii.
- DURÁN, Agustín (1945): *Romancero General o Colección de romances castellanos anteriores al siglo XVIII*. Madrid: Atlas.
- DURAN I SOLÀ, Lluís (2009): *Breu història del catalanisme. Del segle XIX a la Dictadura de Primo de Rivera*, vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ECHEGARAY, Carmelo de (1890): «Rubió y Ors y las literatures regionales». *Euskal-Erria. Revista Bascongada* núm. 22 (primer semestre): 146-151.
- ELIAS DE MOLINS, Antoni (1889): *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*. Barcelona: Imprenta

- de Fidel Giró / Imprenta de Calzada (reeditat en facsímil per la Universitat de Michigan el 2006).
- ESPADALER, Anton M. (1993): *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Barcanova.
- ESPADALER, Anton M. (2000): «La recepció d'Ausiàs March a la Renaixença». *Reduccions* núm. 72: 25-43.
- ESPADALER, Anton M. (2007): «Els almogàvers: les cares d'un mite». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Hispànics* núm. XVIII: 35-51.
- ESTIVILL, Assumpció (2006): «Una mirada retrospectiva: de l'Escola Superior de Bibliotecàries a la Facultat de Biblioteconomia i Documentació (1915-2005)». *Textos Universitaris de Biblioteconomia i Documentació* núm. 16 (juny).
- Exposició «El sac de gemecs a Catalunya»*. Generalitat de Catalunya, 1990.
- FÀBREGAS, Xavier (1975): *Les formes de la diversió en la societat catalana romàntica*. Barcelona: Curial, 1975.
- FALCONER, Graham (1993): «Genetic Criticism». *Comparative Literature* núm. 45:1 (hivern): 1-21.
- FERRER, Antoni-Lluc (1983): «Una mica més sobre els orígens de la Renaixença». *Serra d'Or* núm. XXV:286-287 (juliol-agost): 15-17.
- FERRER, Antoni-Lluc (1987): *La patrie imaginaire. La projection de «La pàtria» de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*. Ais de Provença: Université de Provence.
- FERRER, Antoni-Lluc (1988): «L'any 1831 i la cronologia de la "Renaixença"». Dins A. MANENT; J. MASSOT I MUNTANER: *Miscel·lània Joan Gili*. Barcelona, p. 263, n. 9.
- FERRER, Melchor (1979): *Historia del tradicionalismo español*. Sevilla: Editorial Católica Española, 1941-1979, tom XXIII, vol. I, p. 227, n. 262.
- FLUVIÀ, Armand de (1982): *Diccionari general d'heràldica*. Barcelona: Edhasa.
- FONTANA, Josep (1997): *La formació d'una identitat: una història de Catalunya*. Vic: Eumo.
- FONTANA, Josep (2014): «El romanticisme i la formació d'una història nacional catalana». Dins *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Balaguer, p. 539-549.

- FONTANALS, Reis (2011): «Erasmus de Gònima, l'Oberkampf català». *Barcelona Quaderns d'Història* núm. 17: 221-236.
- FRADERA, Josep M. (1992): *Cultura nacional en una societat dividida. Política i cultura 1838-1868*. Barcelona: Curial, 1992.
- FRADERA, Josep M. (2000a): «El huso y la gaita. (Un esquema sobre cultura y proyectos intelectuales en la Cataluña del siglo XIX)». *Ayer* núm. 40: 25-49.
- FRADERA, Josep M. (2000b): «Cultura nacional en una societat dividida, deu anys després». *L'Espill*, segona època núm. 4: 160-188.
- FRADERA, Josep M. (2000c): «La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva de Cataluña (1835-1865)». *Hispania* núm. LX/2:205 (maig-agost): 673-702.
- FRADERA, Josep M. (2002): «La pàtria com a objecte de literatura (Una aproximació als canvis de la cultura renaixentista de finals de segle)». Dins *Bernat i Baldoví i el seu temps*. València: Universitat de València, p. 93-112.
- FREIXES, Andreu (2009a): «La recuperació vuitcentista de la idea dels Jocs Florals de Barcelona». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* núm. LVIII: 115-164.
- FREIXES, Andreu (2009b): «La gènesi de la idea jocfloralesca». *Serra d'Or* núm. 561 (març): 19-22.
- FREIXES, Andreu (2011): «La gènesi dels Jocs Florals». Dins Josep M. DOMINGO [ed.]: *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, p. 13-38.
- GALÍ, Jordi (1997): *La Renaixença catalana. Persones i institucions*. Barcelona: Barcelonesa d'Edicions.
- GHANIME, Albert (1995): *Joan Cortada. Catalunya i els catalans al segle XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GHANIME, Albert (2002): «Aproximació als periòdics i als periodistes de la Barcelona de 1820 a 1839». *Cercles. Revista d'Història Cultural* núm. 5: 52-78.
- GELABERT, Eduard (1973): *Cornellà de Llobregat. Història, arqueologia, folklore*. AGM.
- GINEBRA, Jordi (1988): *Antoni de Bofarull i la Renaixença*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- GINEBRA, Jordi (1999): «La llengua catalana en el primer terç del segle XIX». Dins M. PAREDES; J. SALORD: *Joan Ramis i Josep M. Quadra-*

- do: de la il·lustració al romanticisme. Barcelona: Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 33-64.
- GINEBRA, Jordi (2003): «La Renaixença des del punt de vista de la història social de la llengua». Dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. Barcelona: PUB, p. 513-534.
- GINEBRA, Jordi (2009): «La construcció de la llengua literària contemporània: què devem al segle XIX». *Anuari Verdaguer* núm. 17: 309-334.
- GIUNTA, Claudio (1997): «Prestigio storico dei testimoni e ultima volontà dell'autore». *Anticomoderno* núm. 3: 169-198.
- GONZÁLEZ, Matilde (2011): «La contribució dels puristes catalans al Romanticisme històric». *Revista de Catalunya* núm. 275-276 (novembre-desembre): 81-122.
- GOUIRAN, Gérard (1985): *L'amour et la guerre. L'œuvre de Bertran de Born*. Ais de Provença: Université de Provence.
- GRAU, Ramon (1995): «L'aportació dels historiadors romàntics». Dins P. GABRIEL, *Història de la cultura catalana*, IV. *Romanticisme i Renaixença. 1800-1860*. Barcelona: Edicions 62, p. 221-248.
- GRILLI, Giuseppe (1998): *Del segle XVI a Verdaguer. Antologia de poetes catalans: un mil·lenni de literatura*, vol. II. Barcelona: Galàxia Gutenberg.
- ILLAS (1841): Un Catalán [Joan Illas i Vidal]: «Variedades. Lo Gaité del Llobregat». *Diario de Barcelona* (28 setembre): 3881-3885.
- IMBERT, Erasmo de (1955): *Erasmo de Gonima. 1746-1821. Apuntes para una biografía y estudio de su época*. Barcelona.
- JEANROY, Alfred [ed.] (1927): *Les chansons de Guillaume IX, duc d'Aquitaine (1071-1127)*. Les Classiques Françaises du Moyen Âge, 9. Paris: Champion.
- Jocs Florals* (1863): *Jochs Florals de Barcelona en 1863*. Barcelona: Estampa y Llibreria de Salvador Manero.
- Jocs Florals* (2009): *Jocs Florals de Barcelona en 1859, edició facsímil, documents i testimonis*. Lleida: Punctum / Grup d'Estudis de la Literatura del Vuit-cents / Diputació de Barcelona.
- JORBA, Manuel (1984): *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*. Barcelona: Curial.
- JORBA, Manuel (1986): «Joaquim Rubió i Ors». Dins JOAQUIM MOLAS [ed.]: *Història de la literatura catalana. Part moderna*, vol. 7. Barcelona: Ariel, p. 111-117.

- JORBA, Manuel (1995a): «La formació dels romanticismes a Catalunya». *Serra d'Or* núm. 425 (maig): 42-44.
- JORBA, Manuel (1995b): «Literatura, llengua i Renaixença: la renovació romàntica». Dins Pere GABRIEL [ed.]: *Història de la cultura catalana*, IV. *Romanticisme i Renaixença. 1800-1860*. Barcelona: Edicions 62, p. 77-132.
- JORBA, Manuel (1997): «Els romanticismes de Catalunya». Dins *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Balaguer, p. 209-248.
- JORBA, Manuel (1998): «Els corrents provincialistes i la Renaixença». Dins *La Sardegna e la presenza catalana del Mediterraneo. Atti del VI congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani. Cagliari, 11-15 ottobre 1995*, II. Càller: CUEC, p. 93-113.
- JORBA, Manuel (1999): «Romanticisme i Renaixença». Dins F. FONTBONA; M. JORBA: *El romanticisme a Catalunya. 1820-1874*. Barcelona: Pòrtic, p. 16-20.
- JORBA, Manuel (2002a): «Del primer romanticisme al conservadorisme ideològic. Manuel Milà i Pau Piferrer». Dins *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, p. 89-103.
- JORBA, Manuel (2002b): «Els romàntics radicals». Dins *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, p. 75-88.
- JORBA, Manuel (2004): «El coneixement de la literatura alemanya en l'àmbit català (1833-1847)». Dins *Paisajes románticos: Alemania y España*. Frankfurt del Main: Peter Lang.
- JORBA, Manuel (2003): «Joaquim Rubió i Ors». Dins *Diccionari enciclopèdic d'historiografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- JORBA, Manuel (2005): «La Renaixença». Dins *Literaturas hispánicas no castellanas. Literatura catalana*. Liceus: El Portal de les Humanidades, p. 1-17.
- JORBA, Manuel (2009): «Notes sobre l'ús literari de la llengua catalana i castellana a Catalunya. A propòsit de Manuel de Cabanyes». Dins *Manuel de Cabanyes (1808-1833) i el romanticisme català*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca Museu Balaguer.

- JORBA, Manuel (2013): *A propòsit de la primeríssima recepció de «La pàtria» d'Aribau (1833-1859)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- JORBA, Manuel (2014): *Verdaguer davant el Vuit-cents català, de l'Acadèmia estant: entorn del «Record necrològic de Joaquim Rubió i Ors» (1902)*. Barcelona: Reial Acadèmia de les Bones Lletres.
- JORDÁN DE URRÍES, José (1912): «Rubió y Ors como poeta castellano». Dins *Discursos leídos en la Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública de José Jordán de Urríes y Azara el día 26 de febrero de 1912*. Barcelona: Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, p. 8-54.
- JULIÀ, M. Lluïsa (2012): «Josepa Massanés. La recepció pendent». *Serra d'Or* núm. 634 (octubre): 45-47.
- LAFAILLE, Germaine (1687-1701): *Annales de la ville de Toulouse*. Tolosa de Llenguadoc: G.-L. Colomyez & J. Posul.
- LA FUENTE, Elena de (1996): *Estudio y edición crítica de «La redoma encantada» de J. E. Hartzzenbusch*. Universidad de Valladolid.
- LÉCUYER, M. C.; SERRANO, C. (1976): *La guerre d'Afrique et ses repercussions en Espagne: 1859-1904*. París: PUF.
- LEERSSEN, Joep (2018): «After Ossian: Editing vernacular classics». *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Amsterdam: Study Platform on Interlocking Nationalisms <<https://ernie.uva.nl/>>.
- LEVY, Emil (1880): *Guilhem Figueira, ein provenzalisher Troubadour*. Berlín: Buchdruckerei von S. Liebrecht.
- LLANAS, Manuel (2004): *L'edició a Catalunya, el segle XIX*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.
- LLORENTE, Teodor: *Epistolari* <http://www.cervantesvirtual.com/portales/teodor_lloriente/epistolari/> [data de consulta: 14-8-2014].
- LÓRIZ, Alba (2014): «Francesc Casas i Amigó (1859-1887), “el poeta del Vallès”». *Revista del Centre d'Estudis de Granollers* núm. 18: 155-166.
- MADUPELL, Àlvar (2001): *Autors editats en català a principis del XIX*. Barcelona.
- MADUPELL, Àlvar (2010a): *Edicions del XIX que desmitifiquen Aribau i redimensionen la Renaixença*. Barcelona: Agra Trading.

- MADUELL, Àlvar (2010b): «La producció editorial en català de 1801 a 1833 desmitifica l'Aribau taumaturg». *Revista de Catalunya* núm. 258 (febrer): 87-98.
- MADUELL, Àlvar (2011): «Reivindicació d'un patrimoni literari i lingüístic força desconegut». *Serra d'Or* núm. 624 (desembre): 106-107.
- MAIANS I SISCAR, Gregori (1737): *Orígenes de la lengua española*. Madrid: Juan de Zúñiga.
- MAÑÉ I FLAQUER, Joan (1887): «Poetas y prosistas catalanes». Dins *El regionalismo*. Barcelona: Imp. Barcelonesa.
- MARCH, Ausiàs (1979): *Les poesies d'Ausiàs March*. Introducció i text revisat per Joan Ferraté. Barcelona: Quaderns Crema.
- MARFANY, Joan-Lluís (1995): *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*. Barcelona: Empúries.
- MARFANY, Joan-Lluís (2001): *La llengua maltractada*. Barcelona: Empúries.
- MARFANY, Joan-Lluís (2002): «Renaixença literària i decadència lingüística». *Barcelona Quaderns d'Història* núm. 6: 139-152.
- MARFANY, Joan-Lluís (2003): «En pro d'una revisió radical de la Renaixença». Dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. Barcelona: PUB, p. 635-656.
- MARFANY, Joan-Lluís (2008): *Llengua, nació i diglòssia*. Barcelona: Llibres de l'Avenç.
- MARFANY, Joan-Lluís (2013): «La Renaixença i la invenció de la literatura española». *Els Marges* núm. 100 (primavera): 103-109.
- MARFANY, Joan-Lluís (2014): «Un poema recuperat. "La indústria catalana" de Josep Sol i Padrís». *Els Marges* núm. 106: 26-38.
- MARÍ, Antoni (1997): «El romanticisme de Catalunya». Dins *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Balaguer, p. 101-112.
- MAS I VIVES, Joan (1975): «Tomàs Aguiló i la Renaixença». *Randa* núm. 1: 63-88.
- MAS I VIVES, Joan (1979): «El problema xueta viscut per Tomàs Aguiló i Forteza». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* núm. xcv: 378-409.

- MAS I VIVES, Joan (1989): «Joaquim Rubió i Ors, dues estades a Mallorca i un epistolari sentimental». *Lluc* núm. 748 (gener-febrer): 11-22.
- MAS I VIVES, Joan (1993): «Introducció». Dins Tomàs AGUILÓ I FORTEZA: *Obra pòetica*. Barcelona: Editorial Barcino.
- MAS I VIVES, Joan (1995): «Sobre Miquel Anton Martí i la traducció de *La Fuggitiva*, de Tommaso Grossi». *Els Marges* núm. 53: 71-76.
- MAS I VIVES, Joan (1997): «Poesia sentimental en la segona època de l'obra catalana de Joaquim Rubió i Ors». Dins *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Balaguer, p. 251-269.
- MAS I VIVES, Joan [cur.] (1999a): *Tomàs Aguiló i Forteza i Joaquim Rubió i Ors. Correspondència, I (1841-1884)*. Palma: Estudi General Lul·lià.
- MAS I VIVES, Joan (1999b): «La cultura catalana entre el neoclassicisme i el romanticisme». Dins M. PAREDES; J. SALORD: *Joan Ramis i Josep M. Quadrado: de la il·lustració al romanticisme*. Barcelona: Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 9-31.
- MASSOT, Josep (2007): «La poesia popular i la Renaixença». Dins Josep MASSOT: *Escriptors i erudits contemporanis*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 11-44.
- MAYER, Marc (1991): «El nom de Barcelona». Dins Jaume SOBREQUÉS I CALLICÓ [ed.]: *Història de Barcelona*, vol. I. Ajuntament de Barcelona / Enciclopèdia Catalana.
- MAYER, Marc (1995): «Per a una aproximació succincta a l'humanisme clàssic als Països Catalans». *Annals de l'Institut d'Estudis Girolans* núm. XXXV: 483-495.
- MÉNARD, Philippe (1983 [1970]): *Les Poésies de Guillaume le Vinier*. Ginebra: Librairie Droz.
- MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino (1889): «Prólogo». Dins *Lo Gayter del Llobregat. Poesías de D. Joaquim Rubió y Ors. Volum Segon*. Barcelona: Estampa de Jaume Jepús y Roviralta, p. VI-XXIII.
- MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino (1955): *Poesías*. Santander: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- MESTRES, Albert (2000): «Rubió i Ors i la Renaixença: represa o ruptura?». *Afers* núm. 37: 641-643.

- MESTRES, Albert (2002): «Miratges especulars de la ideologia: a l'entorn de la sàtira en Rubió i Ors i Bakhtin». *Arrels* núm. 0: 40-45.
- MESTRES, Albert (2006): «Presentació». Dins Joaquim Rubió i Ors: *Lo Gaiter del Llobregat*. Barcelona: Edicions 62, p. 11-20.
- MESTRES, Albert (2011): «Milà i Fontanals i l'èpica romàntica». *Actes del simposi Manuel Milà i Fontanals*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 84-95.
- MEYER, Paul (1876): «De l'influence des troubadours sur la poésie des peuples romans». *Romania* núm. v: 257-268.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1922-1994): *Epistolari d'en Manuel Milà i Fontanals*. Institut d'Estudis Catalans, 3 vol. [Lluís Nicolau d'OLWER, (ed.). Vol. I (1922), anys 1840-1874; vol. II (1932), anys 1875-1880; vol. III (1994), anys 1881-1884].
- MIQUEL, C.; COLOMER, M.; CORBIETA, A. [ed.] (2005): *Catàleg de les publicacions de la Reial Acadèmia de Bones Lletres (1701-2005)*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- MIRACLE, Josep (1960): *La restauració dels Jocs Florals*. Barcelona: Aymà.
- MOLAS, Joaquim (1961): «Els corrents literaris». Dins Ferran SOLDEVILA [dir.]: *Un segle de vida catalana*. Vol. I. Barcelona: Alcides, p. 243-270 i 559-584.
- MOLAS, Joaquim (1965): *Poesia catalana romàntica*. Barcelona: Edicions 62.
- MOLAS, Joaquim (1979): «La cultura durant el segle XIX». Dins *Història de Catalunya*, vol. v. Barcelona: Salvat, p. 177-191.
- MOLAS, Joaquim (1994): *Antologia de la poesia romàntica*. Barcelona: Edicions 62.
- MOLAS, Joaquim (2009): «La poesia». *Panorama crític de la literatura catalana. Segle XIX*, vol. IV. Barcelona: Vicens Vives, p. 188-200.
- MOLAS, Joaquim (2012): «Cara i creu dels Jocs Florals». *L'Avenç* núm. 377 (març): 8-9.
- MOLAS, Joaquim; JORBA, Manuel; TAYADELLA, Antònia (1984): *La Renaixença. Fonts per al seu estudi: 1815-1877*. Barcelona: Universitat de Barcelona / Universitat Autònoma de Barcelona.
- MONCADA, Francisco de (1777): *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*. Madrid: D. Antonio de Sancha.
- MONTOLIU, Manuel de (1935): *B. C. Aribau. J. Rubió i Ors*. Barcelona: Catalonia.

- MONTOLIU, Manuel de (1936): *Aribau i la Catalunya del seu temps*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MORATÍN, Leandro Fernández de (1830): *Orígenes del teatro español*. Madrid: Impresor de Cámara de S. M. y de su Casa.
- MUNAR, G. (1976): «Visió històrica de Miramar». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* núm. xxxv: 824-825.
- MUNTANER, Ramon (1927-1951): *Crònica*. Barcelona: Editorial Barcino.
- MORELL, Carme (1995): *El teatre de Serafí Pitarra entre el mite i la realitat (1860-1875)*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- NAVARRETE, Esperanza (2008): «Alumnos de las salas del Yeso, del Natural y del Colorido de la Real Academia de San Fernando». *Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando* núm. 106-107 (primer i segon semestre).
- NIESTROY, Erich (1914): *Der Trobador Pistoleta*. Halle a. S.: Verlag von Max Niemeyer.
- OLWER, Lluís Nicolau d' (1927): *Resum de literatura catalana*. Barcelona: Barcino, p. 98.
- OROZ ARIZCUREN, Francisco J. (1972): *La lírica religiosa en la literatura provenzal antiga*. Pamplona: Excma. Diputación Foral de Navarra / Institución Príncipe de Viana.
- ORTÍN, Marcel (2008): «Criteris i límits de l'ortografiació en l'edició filològica (amb exemples de la prosa de Josep Carner anterior a les Normes de 1913)». *Anuari Verdaguer* núm. 16: 399-419.
- PAGÈS, Amédée (1888): «Notice sur la vie et les travaux de Joseph Tastu». *Revue des Langues Romanes* núm. xxxii:II, 4a sèrie (febrer): 57-76; 127-145.
- PALENQUE, Marta; ROMÁN GUTIÉRREZ, Isabel (2005): «Los límites de la escritura femenina: vida y obra de Antonia Díaz de Lamarque». Dins Luis F. DÍAZ LARIOS, et alii [eds.]: *Lectora, Heroína, Autora (La mujer en la literatura española del siglo XIX)*. III Coloquio de la Sociedad de Literatura Española del Siglo XIX (Barcelona, 23-25 de octubre de 2002). Barcelona: Universitat de Barcelona / PPU, p. 277-291.
- Panorama* (2009): *Panorama crític de la literatura catalana. Segle XIX*, vol. IV. Barcelona: Vicens Vives.
- PANYELLA, Ramon (2006): «L'escriptor catalanista de la Renaixença: Francesc P. Briz, el model més pur». *L'escriptor i la seva imatge*.

- Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània*. Barcelona: L'Avenç, p. 62-88.
- PANYELLA, Ramon [ed.] (2010): *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles XIX i XX*. Lleida: Punctum.
- PAR, A. (1935): *Shakespeare en la literatura espanyola*. Madrid/Barcelona, p. 322-324, n. 1.
- PARPAL, Cosme (1899): *Rubió y Ors historiador*. Barcelona: Imp. Calle Santa Mónica, Núm. 2, Bajos.
- PARPAL, Cosme (1919): *El Dr. D. Joaquín Rubió y Ors. Sus escritos y su apostolado*. Barcelona: Imp. Pedro Ortega.
- PEIRO, Ignacio; PASAMAR, Gonzalo (2002): *Diccionario Akal de historiadores españoles contemporáneos (1840-1890)*. Madrid: Ediciones Akal.
- PEÑARRUBIA, Isabel (2015): *Maria Agnès Ribera Garau (Palma, 1790-1861). La rebel·lió contra la família i el claustre*. Tarragona: Arola Editors.
- PERÉS (1884): Spleen [Ramon D. Perés]: «Figuras y figuretas». *L'Avens* núm. III:22 (15 gener): 115.
- PERRY, Walter Copland (1857): *The Franks, from their first appearance in history to the death of King Pepin*. Londres: Spotswoode & Co.
- PERS I RAMONA, Magí (1857): *Historia de la lengua y de la literatura*. Barcelona: Imprenta de J. Tauló.
- PIC, François; TORRELHAS, Clara (2002): *Jasmin: actes du colloque d'Agen, 9, 10 et 11 octobre 1998*. Tolosa de Llenguadoc: Centre d'Estudi de la Literatura Occitana.
- PINYOL, Ramon (2010): «Escriptores». Dins *Catalanes del IX al XIX*. Vic: Eumo Editorial / Publicacions URV, p. 249-281.
- PONS I MARQUÈS, J. (1933): «La nostra commemoració. Correspondència de Pau Piferrer i Tomàs Aguiló». *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana. Revista d'Estudis Històrics* núm. XXIV: 327-328.
- POULAIN-GAUTRET, Emmanuelle (2014): «L'impossible procès d'Ogier, de la chanson aux romans». *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes* núm. 24.
- PUJADES, Jeroni (1609): *Coronica universal del Principat de Catalunya*. Barcelona: en Casa de Hieronym Margarit.
- PUPPO, Ronald (2016): «Contrast and confluence in Verdaguer's and Maragall's poetic peopling of Barcelona». *Catalan Review* núm. 30: 87-109.

- RABONI, Giulia (2017): «Reseña». *Anuario Lope de Vega* núm. 23, p. 700-706 <<http://dx.doi.org/10.5565/rev/anuariolopedevega.229>> [data de consulta: 28-11-2019].
- RADAELLI, Anna (1994): «Il 'planh' di Raimon Menudet». *Rendiconti dell'Istituto Lombardo, Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche* núm. 128:2.
- RAFANELL, August (1991): *Un nom per a la llengua: el concepte de llemosí en la història del català*. Vic: Eumo.
- RAFANELL, August (2006): *La il·lusió occitana*. Barcelona: Quaderns Crema.
- RAYNOUARD, François Just Marie (1818): *Choix de poésies originales des troubadours*. Vol. 3. París: Didot.
- RAYNOUARD, François Just Marie (1819): *Choix de poésies originales des troubadours*. Vol. 4. París: Didot.
- RAYNOUARD, François Just Marie (1820): *Choix de poésies originales des troubadours*. Vol. 5. París: Didot.
- REQUESENS, Joan (1997): «Fe i pensament en el Romanticisme català». Dins *Romanticisme, cultura i religió a Catalunya*. Barcelona: Editorial Cruïlla, p. 11-37.
- REQUESENS, Joan (2012): «Una vana lliçó d'eclesiologia a propòsit de l'integrisme del segle XIX». *Estudios Franciscanos* núm. 113:452 (gener-agost): 107-123.
- RIQUER, Martí de (1975): *Los trovadores*. Barcelona: Ariel.
- ROCA, Rafael (2012): «La mitificació vuitcentista del passat medieval: la figura de Jaume I, rei d'Aragó». *eHumanista/VITRA* núm. 2: 271-285.
- ROMERO, Mario Germán [ed.] (1982): *Epistolario de Miguel Antonio Caro y otros poetas colombianos con Joaquín Rubió y Ors y Antonio Rubió y Lluch*. Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
- ROSSICH, Albert (1984): «Francesc Vicenç Garcia: tres segles i mig de referències escrites». *Arxiu de Textos Catalans Antics* núm. 3.
- ROSSICH, Albert (1987): *Francesc Vicent Garcia. Història i mite del rector de Vallfogona*. Barcelona: Edicions 62.
- ROSSICH, Albert (1996): «Les arrels literàries de Verdaguer». *Ausa* núm. XVII:136: 39-60.
- ROSSICH, Albert (2003): «Sobre unes poesies de 1837 (amb una addenda)». Dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. Barcelona: PUB, p. 895-903.

- ROSSICH, Albert (2006a): «Els certàmens de la Gaia Ciència als Jocs Florals». Dins Sadurní MARTÍ [coord.]; Míriam CABRÉ [ed.]: *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Universitat de Girona, 9-12 de novembre de 2003*, vol. 1. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 63-93.
- ROSSICH, Albert (2006b): «El model ortològic del català modern». Dins Antoni Ferrando; Miquel Nicolás: *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*. Alacant: Institut Universitari de Filologia Valenciana, p. 125-153. També accessible a <<http://www.nise.cat/Portals/0/Nise/Biblioteca/Rossich.Model%20ortolo%CC%80gic.pdf>> [data de consulta: 19-7-2019].
- ROSSICH, Albert (2006c): «Criteris d'edició. Textos clàssics de l'edat moderna». Dins Albert ROSSICH; Pep VALSALOBRE [ed.]: *Poesia catalana del barroc. Antologia*. Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la.
- ROSSICH, Albert (2011): «L'ortoèpia catalana segons Milà». Dins *Actes del simposi Manuel Milà i Fontanals*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 121-135.
- ROSSICH, Albert (2019): «Perspectiva de la Renaixença (1859-1877)». Dins Jaume de Puig [ed.]: *125 anys de les Bases de Manresa (1892-2017)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 111-158.
- ROSSICH, Albert [2020]: *Joaquim Rubió i Ors i la restauració dels Jocs Florals*. Inèdit <<http://hdl.handle.net/10256.1/5895>>.
- ROSSICH, Albert (2022): *L'obra de Francesc Vicent Garcia i l'Acadèmia de Bones Lletres*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1933): «Inèdit, de Rubió i Ors». *La Revista* núm. XIX (gener-juny): 16-19.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1986): *Història de la literatura catalana III*. Obres de Jordi Rubió i Balaguer v. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1989a): «La Renaixença». *Il·lustració i Renaixença*. Obres de Jordi Rubió i Balaguer VII. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 115-157.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1989b): «Joaquim Rubió i Ors». *Il·lustració i Renaixença*. Obres de Jordi Rubió i Balaguer VII. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 290-292 (*Gran Enciclopèdia Catalana*, XII. Barcelona: 1978, p. 798.)

- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1989c): «Bergnes de las Casas». *Il·lustració i Renaixença*. Obres de Jordi Rubió i Balaguer VII. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 30-64.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1902): «Prólech». Dins *Lo Gayter del Llobregat. Poesías de D. Joaquim Rubió y Ors. Volum Quart*. Barcelona: Estampa de Francisco X. Altés y Alabart, p. v-LXIV.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1876): *Noticia de la vida y escritos de D. Joaquín Roca y Cornet, redactada para ser leida en sesion publica de la Academia de Buenas Letras de Barcelona, el 26 de marzo de 1876*. Barcelona: Imprenta de Jaume Jepús.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1880): *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas. ¿Débese á la influencia de los modernos trovadores provenzales? Memoria escrita para la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona y leida en sus sesiones de los dias 3 y 17 de febrero de 1877*. Barcelona: Tipo-Litografía de Celestino Verdaguer, p. 141-238.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1887): *Noticia de la vida y escritos de D. Manuel Milá y Fontanals*. Barcelona: Imprenta de Jaime Jepús Roviralta.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1889): *Lo Gayter del Llobregat. Poesías de D. Joaquim Rubió y Ors. Volum Segon. 1841-1858*. Barcelona: Estampa de Jaume Jepús y Roviralta.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1894): *Bastero, provenzalista catalán. Estudio crítico-biográfico*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1898): *Piferrer considerado desde el punto de vista de instuición artística*. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Jaume Jepús.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1902): *Lo Gayter del Llobregat. Poesías de D. Joaquim Rubió y Ors. Volum Quart. 1839-1895*. Barcelona: Estampa de Francisco X. Altés y Alabart.
- RUIZ I CALONJA, Joan (1954): *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Teide, p. 442.
- SANMARTÍ, Carme (2012): «Cartes en família. La correspondència d'Assumpció Baldrich Arnades (1770-1848)». *Anuari Verdaguer* núm. 20: 81-100.
- SANSANO, Gabriel (2010): «Francesc Renart i Arús (1783-1853) i els orígens del teatre vuicentista». *Catalan Review: International Journal of Catalan Culture* núm. 24: 171-188.

- SANSANO, Gabriel (2020): «Theatre spaces in Barcelona, 1800-1850». Dins E. Martí-López [ed.]: *The Routledge Companion to Nineteenth-Century Spain*. Londres / Nova York: Routledge, p. 231-26.
- SARDÀ, Joan (1889): «Prólech». Dins *Lo Gayter del Llobregat. Poesías de D. Joaquim Rubió y Ors. Volum Tercer*. Barcelona: Estampa de Jaume Jepús y Roviralta, 1889, p. VII-XX.
- SCHEJBAL, Jan; UTRERA, David (2004): «Les traduccions en txec i eslovac d'obres literàries catalanes i viceversa». *Quaderns. Revista de Traducció* núm. 11: 45-57.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Editorial Empúries.
- SERRAT, Maria (2017): *Els orígens i l'evolució del Conservatori del Liceu*. Barcelona: Universitat Internacional de Catalunya.
- SIMBOR, Vicent (1980): *Els orígens de la Renaixença valenciana*. València: IFV.
- SIMBOR, Vicent (2002): «Josep Bernat i Baldoví i la Renaixença». Dins *Bernat i Baldoví i el seu temps*. València: Universitat de València, p. 263-278.
- SIMÓN PALMER, María del Carmen (1989): «Prólogos masculinos en libros de escritoras del siglo XIX». Dins *Actas del IX Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas 18-23 agosto 1986, Berlín*. Frankfurt del Main: Vervuert.
- SIMON I TARRÉS, Antoni (2013): «La Guerra de Successió en la Renaixença». Dins *La Guerra de Successió dia a dia. 1760-1900*. Barcelona: Sàpiens, p. 58-75.
- SMITH, Àngel (2012): «Nationalism, Regionalism, and the Catalan Romantic Movement, 1833-1873». *Congrés Espanya Res Publica*. Grup d'Estudis sobre República i Democràcia, Universitat Autònoma de Bellaterra, p. 129-142 <<http://grupsderecerca.uab.cat/republicaidemocracia/content/congr%C3%A9s-espanya-res-publica-0>> [data de consulta: 10-3-2017].
- SMITH, Àngel (2013): «Regionalismo y nacionalismo en los relatos históricos de la Renaixença catalana (1833-1865)». Dins *España res publica*, p. 101-112.
- SOBERANAS, Amadeu J. (1983): «Jordi Rubió i la història de la Renaixença». *Serra d'Or* núm. XXV:286-287 (juliol-agost): 25-28.

- SOLDEVILA, Llorenç (1998): «El romanticisme i la Renaixença». *Breu història de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions de la Magrana, p. 161-241.
- SOLÉ, Joan (2017): «Rosa Olivella Milà, la reina del Penedès», *El Butlletí. El Pilar de Vuit* núm. 16:39 (maig): 4.
- SOTELO VÁZQUEZ, Marisa (2006): «Emilia Pardo Bazán, traductora de Rubió y Ors». Dins FRANCISCO LAFARGA; LUIS PEGENAUTE, *Traducción y traductores: del romanticismo al realismo*. Berlín: Peter Lang, p. 563-576.
- SQUILLIACOTI, Paolo (1999): *Le poesie de Folqueto di Marsiglia*. Pisa: Paccini.
- SUNYER, Magí (2003): «Mitologia romàntica. Els almogàvers en la poesia del segle XIX». Dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. Barcelona: PUB, p. 1095-1114.
- SUNYER, Magí (2006): *Els mites nacionals catalans*. Vic: Eumo Editorial.
- SUNYER, Magí (2008): «Medieval heritage in the beginnings of modern Catalan literature, 1780-1841». *Editing the nation's memory: textual scholarship and national-building in nineteenth-century Europe*. European Studies 26. Amsterdam / Nova York: Rodopi, p. 169-183.
- SUNYER, Magí (2010): «Panorama crític de la literatura catalana. Segle XIX, d'Enric Cassany». *Revista de Catalunya* núm. 258 (febrer): 106-107.
- SUNYER, Magí; TOMÀS, Margalida (2013): «La llengua i la literatura. La recerca d'una cultura nacional». Dins *Catalunya, nació d'Europa, 1714-2014*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 465-519.
- TAYADELLA, Antònia (2012): *Sobre literatura del segle XIX*. A cura de Josep M. DOMINGO i pròleg d'Enric GALLÉN, Josep M. DOMINGO i Enric CASSANY. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- TERRY, Arthur (1997): «El romanticisme català: una perspectiva europea». Dins *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Balaguer, p. 17-28.
- TOMÀS, Margalida (1979): «Notes sobre la Renaixença i els seus orígens». *Recerques: Història, Economia, Cultura* núm. 9: 133-153.
- TOMÀS, Margalida (2013): «Les bases intel·lectuals de Marià Aguiló (1825-1850)». *Anuari Verdaguer* núm. 21: 39-99.

- TOMÀS, Margalida (2014): «Notes sobre la primera poesia romàntica en català». *eHumanista/IVITRA* núm. 5: 26-51 <https://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu/span.d7_eh/files/sitefiles/ivitra/volume5/2_Tomas.pdf> [data de consulta: 2-4-2020].
- TORRES AMAT, Félix, *et alii* (1836): *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los autores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*. Barcelona: Impr. de J. Verdaguer.
- Trobadors nous* (1885): *Los trobadòrs nous*. Barcelona: Llibreria Nacional y Estrangèra de Salvadòr Manèro.
- TUBINO, Francisco María (1880): *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Madrid, 1880. (Reedició a càrrec de Pere ANGUERA. Pamplona: Urgoiti Editores, 2003 / Lleida, Punctum, 2005.)
- VALL, Xavier (1996): «Estudi». Dins Antoni de Bofarull: *Poemes*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996.
- VALL, Xavier (1997): «“Lo vot complert”, de Pere Mata, un poema presentat com el pioner del romanticisme literari català». Dins *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Balaguer, p. 387-415.
- VATTERONI, Sergio (1986): *Le poesie del trovatore Johan Esteve*. Pisa: Pacini.
- VÉLEZ, Pilar (2008): *L'exaltació del llibre al vuit-cents: art, indústria i consum a Barcelona*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya.
- VÉLEZ, Pilar (2009): *Els capdavanters del salvament, cura i estudi del patrimoni cultural de Catalunya: els «doblement acadèmics» de Bones Lletres i Belles Arts*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2009.
- VENY MESQUIDA, Joan Ramon (2011): «El Resum de poètica catalana, d'Alfons Serra i Baldó i Rossend Llatas: a propòsit de la sinèresi». Dins *Miscel·lània Alfons Serra i Baldó*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 107-130.
- VENY MESQUIDA, Joan Ramon (2016): *Criticar el text. Per una metodologia de l'aparat crític d'autor*. Lleida: Pagès.

- VERDAGUER, Jacint (1902): «Recort necrològich». *Sesión pública inaugural celebrada el día 12 de enero de 1902*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras, 1902.
- VERDAGUER, M. Àngels; DOMINGO, Josep M. (2011): «Cronologia dels Jocs Florals de Barcelona 1859-1925». Dins *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona, p. 129-139.
- VIADA I LLUCH, Lluís Carles (1924): «Resposta». Dins *Discursos llegits en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona en la solemnia recepció pública de don Arthur Masriera*. Barcelona: Imp. Atlas Geográfico, p. 31-43.
- VICENS VIVES, Jaume (1958): *Els catalans en el segle XIX*. Barcelona: Teide.
- VIDAL ALCOVER, Jaume (1980): *Síntesi d'història de la literatura catalana*. 2 vols. Barcelona: Edicions de la Magrana.
- VILAR, Pierre (1962): *La Catalogne dans l'Espagne moderne*. París: SEVPEN. (En català, revisada per l'autor: *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona: Edicions 62, 1964-1968.)
- Vuit odes* (1971): *Vuit odes a Barcelona*. Barcelona: Socitra, 1971.
- YXART, Josep (1890): *El año pasado. Letras y artes en Barcelona*. Barcelona: Librería Española de López.

ÍNDEX ANALÍTIC DEL VOLUM JOAQUIM RUBIÓ I ORS POETA (II). TEXTOS DE L'EDICIÓ CRÍTICA DE LO GAITER DEL LLOBREGAT*

INTRODUCCIÓ	ix
1. Establiment del text i criteris de transcripció.....	ix
1.1 Establiment del text	ix
1.2 Criteris de transcripció.....	xii
2. Contingut i disposició de l'aparat crític	xiii
2.1 Contingut	xiii
2.2 L'aparat genètic	xiii
2.3 L'aparat evolutiu.....	xv
2.4 L'aparat de notes	xix
3. Signes i abreviacions	xx
3.1 Signes gràfics	xx
1. Al text:	xx
2. Al <i>lemma</i> :	xx
3. A les unitats crítiques:	xx
3.2 Abreviatures	xxi

TEXTOS DE L'EDICIÓ CRÍTICA

VOLUM PRIMER: 1839-1841.....	5
A Catalunya.....	7
Pròleg de la primera edició.....	9
Pròleg de la segona edició.....	21
1 Lo Gaiter del Llobregat.....	27
2 Mos cantars.....	35
3 Al Llobregat.....	43

* Podeu consultar el volum en format obert a l'adreça <<http://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/book/490>>.

4	Barcelona	51
5	Lo comte Borrell II	67
6	A la mort del jove artista don Vicenç Cuyàs	79
7	A unes ruïnes	87
8	Un cor de filla	95
9	La nit de Sant Joan	103
10	Cançoneta	111
11	Lo comte Jofre	117
12	A la nineta de Port	129
13	L'hivern	139
14	A les hermoses	145
15	A una cega	151
16	La nineta del Besòs	161
17	Dolors i consols	167
18	A donya Isabel II, comtessa de Barcelona	175
19	Los plants de la castellana	185
20	Lo lai del joglar	195
21	La rosa i lo rossinyol	203
22	Don Joan lo Caçador	209
23	A la poesia	223
24	Romanç	229
25	La reina del torneig	239
26	Confiança en Déu	245
27	A donya Josepa Massanés en sos dies	255
28	A ma cabanya	261
29	Roudor de Llobregat, o sia los catalans en Grècia	273
VOLUM SEGON: 1841-1858		345
30	Defalliment. Al Llobregat	347
31	Retorn a la poesia	355
32	Sonetos I	361
33	II	365
34	A l'ermita de Miramar	369
35	Lo Gaiter a la nina del Llobregat	375
36	Traducció d'una oda de Victor Hugo	381
37	A M. R. en sos dies	387
38	Tristesa d'una nina	393

39 Fantasia	399
40 Lo franc i lo beduí.	403
41 Desig	409
42 A ***. Després d'una lectura de Silvio Pellico	413
43 Traducció de V. Hugo.	419
44 Cançoneta	423
45 Cançó d'amor	427
46 Consell fora de temps.	431
47 Esperances mal-logrades.	435
48 La flor i lo papalló	445
49 La rival de les flors	449
50 Paraules de consol.	465
51 Amors que maten.	471
52 Penes i remeis.	477
53 Cançó d'infant	481
54 A una nineta que em demanava versos	485
55 A una morera	489
56 Sa mirada	495
57 Si jo fos màgic!	501
58 A l'il·lustríssim senyor don Joaquim Lluch, en lo dia que fou consagrat bisbe de Canàries	507
59 Fe, esperança i amor	513
60 Enyorament	517
61 Postes de sol I	523
62 II.	529
63 III.	535
64 IV.	541
65 V.	545
VOLUM TERCER: 1858-1889	549
66 A Catalunya.	551
67 Lo patge i la infanta. Balada noruega.	565
68 Cançó de bressol	571
69 L'oració del matí	577
70 A ***.	583
71 A la mort de ma filleta Lluïsa. Dolors i resignació	589
72 En l'àlbum de mon distingit amic l'excel·lentíssim senyor don Nicolás de Peñalver	603

73 Los romeus de Montserrat	609
74 Don Jaume a Tarragona	615
75 A la Verge en sa soledat	621
76 A la Verge de Montserrat	629
77 A don Manel Cabanyes. Traducció de l'oda d'aqueix títol de don Marcel·lí Menéndez y Pelayo	635
78 Als poetes, de V. Hugo, ídem	647
79 Un esguard donat a una golfa, de V. Hugo, ídem	653
80 Mazeppa, de V. Hugo, ídem	675
81 A un infant, de V. Hugo, ídem	685
82 A ***, de V. Hugo, ídem	691
83 Lo llac, d'Alfonso Lamartine, ídem	695
<i>RECORDS DELS JOCS FLORALS. OBRES RIMADES.</i>	703
84 Los catalans en Àfrica	705
85 La germana de la caritat	721
86 Lo triumpfo de la creu	731
87 A don Bonaventura Carlos Aribau	751
88 L'últim comte d'Urgell	759
89 A la Verge de l'Acadèmia	783
<i>POEMES ESPARSOS I INÈDITS.</i>	797
90 A Elisa	799
91 L'exill	805
92 [A les armes]	811
93 La missió del poeta	815
94 [En l'àlbum de Josepa Palma]	821
95 A donya Maria de les Neus Corriols	825
96 [Com eixos astres]	833
97 [En l'àlbum de Catalina Mirambell]	837
98 Cançó del rei de Thule	841
99 Traducció del capítol IV del Cantar dels Cantars	845
100 Ramon Berenguer	851
101 [Als greixons de la rodona]	867
102 [Traducció de Justinus Andreas Christian Kerner]	879
103 Carta, en vers	885
104 [Ai del qui vol fins la darrera gota]	899

105 A la senyoreta donya Mariagneta Renart, en sos dies ...	903
106 La Reina del Penedès	909
107 [Posta de sol]	915
108 Cançó de Bressol	919
109 [Per què ja no afalaga]	923
110 Ricard lo Cor de Lleó	927
111 [Del jardinet de Maria]	935
112 A la memòria de na Rosalía de Castro de Murguía	939
113 En la mort de l'excel·lentíssima senyora donya Antonia Díaz de Lamarque.....	945
114 A Santa Maria de Ripoll	951
115 A la mort d'en Frederic Soler	957
116 A la benvolguda amiga donya Rosa Olivella viuda de Dorda	961
117 [Poema de la presa de Barcelona. Esborrany].....	965
APÈNDIXS	971
I «Prólogo», Marcelino Menéndez y Pelayo	973
II «Pròleg», Joan Sardà	981
III «Pròleg», Antoni Rubió i Lluch.....	987
IV Textos perifèrics	1019
V Un poema atribuïble.....	1027

Resum

Joaquim Rubió i Ors és un poeta molt present a les històries de la literatura catalana però la seva poesia, que representa una renovació cabdal a la primera meitat del segle XIX, és totalment desconeguda, fora dels cercles acadèmics i erudits, havent gaudit d'una popularitat insòlita que després li ha estat negada, fins a caure quasi la totalitat de la seva obra en l'oblit més absolut, com la immensa majoria de la poesia del vuit-cents fins a Jacint Verdaguer, a causa d'un cúmul de prejudicis estètics que s'han anat creant tot al llarg del segle XX. Aquest llibre representa el primer estudi biogràfic a fons del poeta i la primera edició completa de la seva poesia en català des de la seva mort. Des del 1902, data d'aparició del quart volum de la tercera edició de *Lo Gaiter del Llobregat*, començada en vida i acabada pòstumament pel fill Antoni Rubió i Lluch, la seva poesia només ha estat publicada en antologies, i sempre la mateixa mitja dotzena de poemes, si exceptuem l'edició que va fer l'autor d'aquest llibre el 2006 per a Edicions 62 amb els poemes del primer *Gaiter*. El llibre, fruit de la tesi doctoral presentada el 2021, proposa i justifica un text a partir de l'estudi dels diferents manuscrits i les diferents edicions fetes en vida del poeta.

Paraules clau

Rubió i Ors, romanticisme, Renaixença, poesia catalana, renovació.

Abstract

The poet Joaquim Rubió i Ors is a prominent figure in the histories of Catalan literature and his body of work represents a major renewal of Catalan poetry during the first half of the 19th century. Furthermore, much like the vast majority of 19th-century Catalan verse that was composed prior to the appearance of Jacint Verdaguer, his poetry enjoyed unusual popularity during his lifetime but has since fallen into almost complete obscurity and is now virtually unknown outside academic and scholarly circles due to an accumulation of aesthetic prejudices that emerged during the 20th century. The year 1902 saw the posthumous publication of the fourth volume of the third edition of his collection of poems *Lo Gaiter del Llobregat* (completed by his son Antoni Rubió i Lluch). Since then his poetry has only been published in anthologies, and always the same half a dozen poems, except for the compilation of poems from the first edition of *Lo Gaiter* curated by the present author in 2006 for the publishing house Edicions 62. The present book therefore represents the first in-depth biographical study of the poet and the first complete edition of his poetry in Catalan since his death and is based on the study of the different manuscripts and the different editions made during the poet's lifetime.

Keywords

Rubió i Ors, Romanticism, Renaixença, Catalan poetry, renewal.

Sobre l'autor

Albert Mestres (Barcelona, 1960) és escriptor, traductor i director d'escena. Ha estrenat una quinzena d'obres, la majoria publicades, ha publicat vuit novel·les, vuit reculls de poemes, articles i llibres d'assaig. Ha dirigit una vintena de muntatges escènics. Ha traduït el marquès de Sade, Villiers de L'Isle-Adam, Marcial, T. Landolfi, C. Nodier, G. Steiner, F. Pessoa, A. Baricco, J. Worms, J.P. Sartre, J.M. Synge, Th. De Quincey, J. Racine, J. Ford, P. Aretino i S.T. Coleridge. És professor de l'Institut del Teatre.

About the author

Albert Mestres (Barcelona, 1960) is a writer, translator and stage director. He has written some fifteen plays, most of them published, and has published eight novels, eight collections of poems, articles and books of essays. He has directed around twenty stage productions. He has translated the Marquis de Sade, Villiers de L'Isle-Adam, Marcial, T. Landolfi, C. Nodier, G. Steiner, F. Pessoa, A. Baricco, J. Worms, J.P. Sartre, J.M. Synge, Th. De Quincey, J. Racine, J. Ford, P. Aretino and S.T. Coleridge. He is a professor at the Institute of Theatre.

Joaquim Rubió i Ors és un poeta molt present a les històries de la literatura catalana però la seva poesia, que representa una renovació cabdal a la primera meitat del segle XIX, és totalment desconeguda fora dels cercles acadèmics i erudits, havent gaudit d'una popularitat insòlita que després li ha estat negada fins a caure en l'oblit més absolut. Aquest llibre representa el primer estudi biogràfic a fons del poeta i la primera edició completa de la seva poesia en català des de la seva mort.